

74.48
M12

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Магістр

Випуск № 20

Бібліотека Тернопільського
національного педагогічного
університету ім. В. Гнатюка

870823

Тернопіль — 2014

ББК 74.480.278

С.88 М12

Магістр. — Випуск № 20. — 2014. — 141 с.

*Рекомендовано до друку вченою радою Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка за поданням Ради молодих вчених і спеціалістів.
Протокол № 8 від 22 квітня 2014 р.*

Видрук оригінал-макету у науковому відділі Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

ББК 74.480.278

С.88

© Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2014

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Бабій З.

Науковий керівник – проф. Буяк Б.Б.

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ТА ФОРМИ ТУРИСТИЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ В 60-70 РР. XX СТ.

Туристична діяльність - це комплекс послуг, спрямованих на туристично-екскурсійне, фізкультурно-оздоровче і культурно-масове обслуговування населення для організації активного відпочинку туристичними та екскурсійними засобами. Це такі туристичні форми обслуговування, які включають організацію різного роду походів, подорожей, туристичних змагань, виховання прийомами орієнтації, основ краєзнавства та інших елементів туризму. Крім того, сюди слід віднести розроблення туристичних маршрутів і графіків походів, турботу про безпеку туристів та ін.

Актуальність цієї теми полягає в тому, від правильної організації туристичної роботи, не менше як від якості хачування або умов проживання, залежить повноцінний відпочинок, зміцнення здоров'я, покращення самопочуття та трудової активності населення.

Метою статті є проаналізувати характерні риси та особливості туристичного обслуговування населення Тернопільщини в 60-70 рр. XX ст.

Для досягнення цієї мети потрібно виконати такі завдання:

- проаналізувати основні форми туристичного обслуговування;
- визначити яким з них надавали перевагу;
- охарактеризувати принципи організації туристичного обслуговування;
- визначити яким чином реалізовувалися ці принципи;

Об'єктом даного дослідження є туристична галузь Тернопільської області як сфера життєдіяльності області.

Предметом – особливості туристичного обслуговування населення Тернопільщини в 60-70 рр. XX ст.

Туристична діяльність як поняття може трактуватися з різних точок зору. Широкі верстви населення найчастіше розуміють її як заняття туризмом, відпочинком, екскурсії, дозвілля. В контексті господарських взаємовідносин туристичну діяльність визначають як виробничо-обслуговуючу діяльність з надання різноманітних туристичних послуг або діяльність з організації подорожей з туристичною метою. Більш широко туристична діяльність може визначатися як прояв соціальної політики держави, профспілок, підприємств з метою реалізації прав громадян на відпочинок, свободу пересування та інших. [5] Наше ж завдання полягає в тому, щоб проаналізувати туристичне життя Тернопільщини в 60-70 рр. XX ст. крізь призму основних принципів і форм туристичного обслуговування населення в цей період.

Почнемо з основних принципів, Науково-технічною радою разом з Головним управлінням туристичними установами і маршрутами Центральної ради з туризму та екскурсій спільними зусиллями розробили – методичні рекомендації для організації туристичної діяльності на 60-70 рр. XX ст. В цих рекомендаціях наголошувалося на основних організаційних принципах туристичної діяльності:

- змістовність (чіткість ідейно-політичної спрямованості, наявність у туристичній діяльності обов'язкових елементів які сприяють ознайомленні з природою, пам'ятками культури, історичними об'єктами; передбачає формування у туристів правильного уявлення про досягнення республіки, краю, області, про сутність і значення туризму);

- функціональність (надання переваги розвитку тих форм туристичної діяльності, які найповніше використовують туристичні можливості природно-історичних умов місцевості); [1, арк. 7]

- багатогранність (вимагає використання різних форм діяльності, які дають можливість комплексно реалізувати закладені в туризмі можливості: активне оздоровлення, фізичне удосконалення, духовне збагачення);

- привабливість (пов'язаний з вмінням організації окремих заходів, в першу чергу, з правильним використанням місцевих умов);

- варіативність (вимагає наявності декількох програм туристичного обслуговування, необхідність у варіативності обумовлена мінливістю погодних умов, несталістю складу прибуваючих туристів – різноманітність в них фізичної підготовки, можливостей і потреб); [1, арк. 8]

Основними правилами організації туристичної діяльності туристично-екскурсійних організацій були:

- доброзичливість – в організації туристичної діяльності необхідна від персоналу бази, а особливо від інструкторського складу наполегливості, уважності до людей, витримки і тактовності, слід уникати викладу основних правил у різкій формі; [1, арк. 10]

- доступність – пропонує відповідність різних форм туристичної діяльності підготовці, інтересам і можливостям туристів. Необхідно враховувати контингент туристів, правильно підібрати засоби і методи для проведення навчальних занять, бесід та походів, індивідуальний підхід до кожної групи і особи; недопустимо завищувати складність навантаження, нехтувати рекомендаційні норми. Організовувати маршрути переповнені небезпечними або тяжко проводжуваними об'єктами для більшості туризму, ставити на практичних заняттях по туристичній техніці складні завдання. ст. 11

- наочність – передбачає використання таких методичних зразків, які дають можливість найповніше познайомити туристів з багатствами природних і історико-культурних пам'яток, особистого зразка інструктора і досвідчених туристів.

- активність – вимагає розвивання в туристів ініціативності, організованості та відповідальності, самостійності. Дотримання цього правила повинно виявлятися активне проникнення в життя колективу бази, похідної групи, в підготовці і проведенні занять, вечорів туристичної [1, арк. 12] та художньої самодіяльності;

- спортивність – включення в розпорядок дня туристичних закладів ранкової зарядки, спортивно-оздоровчих заходів та ін. [1, арк. 13]

Таким чином, основні правила та принципи організації туристичної діяльності ще раз нам підтвердили залежність рівня розвитку туристичної галузі від таких трьох чинників: по-перше – не лише наявності природно-рекреаційного потенціалу, а й вмиле його використання, по-друге – матеріально-технічного забезпечення розвитку галузі, адже його рівень впливає на різноманітність туристичної діяльності, універсалізацію чи спеціалізацію туристичної галузі, сприяє покращенню роботи з туристами, по-третє – кадрового забезпечення, оскільки від його професіоналізму, практичного досвіду та вмінь, наполегливості та ініціативності залежить рівень функціонування туристично-екскурсійних організацій, різноманітність форм туристичної діяльності, її привабливість для туристів, залучення в сферу туризму цікавих об'єктів рідного краю, освоєння раніше не використаних ресурсів, дослідження і прокладення нових маршрутів.

Крім того, зазначені вище чинники впливають на видову специфіку туристичного обслуговування. Проаналізувавши ряд документів Тернопільської обласної ради з туризму та екскурсій, слід відзначити що найбільш поширеними формати в туристичному обслуговуванні населення в 60-70 рр. XX ст. були: екскурсії (в 1977 р. розроблено цикл нових екскурсій по рідному краю: Тернопіль-Бережани, -Підволочиськ, -Борщів, -Збараж, - Микулинці, -Кривче-Гермаківка, -Чернівці, -Шепетівка, -Копиченці, -Чортків, -Бучач, -Ровно, -Шумськ, -Лопатень), походи вихідного дня (наприклад, в них взяли участь лише за 1973 р. більше 120 тис. чол.), туристичні поїзди (протягом 1975 р. організовано 2 поїзди по Прибалтиці, 2 по Кавказу, 1 по древньоруських містах, 1 по містах-героях, учасниками яких були 1861 чол.). [2, арк. 19]

Екскурсія є основною складовою інформаційно-екскурсійної роботи з туристами, для їх ознайомлення з природним багатством та історичним минулим і сьогоденням краю, з досягненнями виробництва та результатами праці людей. [3, с.83] Походи вихідного дня – проходження туристами 1-3-денного походу з метою ознайомлення з природою, чи історією краю. Туристичний поїзд – це організація туристичних одноденних, коротких (2-3 доби) і довгих поїздок туристів для ознайомлення природно-заповідним фондом та історією певних регіонів чи країн. [7, с.297]

Особливістю туристичного обслуговування в досліджуваній період є диференційований підхід до обслуговування туристів, наприклад для освітніх екскурсій організовувалися відповідно до їх навчального плану, що допомагало закріпленню навчального матеріалу. Новою і найбільш прогресивною формою обслуговування школярів було проведення екскурсій по спеціальній тематиці, розробленій на допомогу вивчення шкільної програми. Крім того, практикувалася організація коротких поїздів в м. Львів, де музей В. Леніна школярів приймає в піонери і в м. Шепетівка, новоприйнятим членам ВЛКСМ вручають комсомольські білети біля пам'ятника Н. Островського, автопоїздів на замиську екскурсію по маршруту Тернопіль-Борщів в колгосп на честь XXII з'їзду КПРС, для зустрічі з двічі Героєм Соціалістичної Праці Е. А. Долинюка та дитячих коротких поїздів в на природу [2, арк. 58]

Поряд з відомими формами (міські, замиські, виробничі екскурсії, маршрути вихідного дня, туристичні поїзди) введено нові форми обслуговування сільського населення:

- односторонні поїздки в обласний центр (екскурсія по місту і на одне з виробничих підприємств міста, відвідання філармонії або театру, надання вільного часу для відпочинку, забезпечення харчування);

- обслуговування всіх свят присвячених працівникам сільського господарства (Дні хлібороба, механізатора);

- екскурсії для працівників сільського господарства в передові колгоспи області, для переймання досвіду роботи, для зустрічі з передовиками сільського господарства;

- організації коротких поїздів з метою ознайомлення з м. Києвом, Львовом, Брестом, Мінськом та відвідування музеїв, театрів, виставок.

Основними формами обслуговування молоді в 70-х рр. були:

- розроблення циклу екскурсій «По рідному краю». Ці екскурсії охоплювали відвідування всіх районних [2, арк. 57] центрів нашої області і давали можливість ознайомитися з історією і сучасністю краю;

- екскурсії в колгоспи і на промислові підприємства із зустрічами з героями праці промислових підприємств і колгоспів;

- організація коротких поїздів у Львів, Київ з метою відвідування музею В.Леніна, відвідування театрів та інших культурних закладів, в Брест, Мінськ, для ознайомлення з меморіалами, які зберегли пам'ять про війну, в Шепетівку в музей Н. Островського.

В тематику екскурсій для допризовної і призовної молоді включено відвідування місць бойової слави нашого міста, зустрічі з ветеранами Великої вітчизняної війни. До екскурсійної роботи з допризовною молоддю залучаються офіцери запасу, ветерани війни. [2, арк. 59]

Для розширення екскурсійної тематики Тернопільським бюро подорожей та екскурсій, методичним відділом розроблено 4 нових маршрути: «Ліс наш зелений друг» (лісами Тернопільської обл.), «Шацькі озера» (Тернопіль-Шацьк), «До Софіївського дендропарку» (Тернопіль-Умань), «На стоянку партизанського загону Федорова» (Тернопіль-Лапатень) та ін. [2, арк. 18]

Найпопулярнішими маршрутами вихідного дня з Тернополя були подорожі в Брест, Мінськ, Київ, Одесу, Кишенів, Ужгород, Шацьк (цим видом обслуговування охоплено 58900 чол.). Замість екскурсій охоплено 50700 чол., найбільшими місцями відвідування тернопільських туристів були: Берестечко, Колодяжне, Ровно, Шумськ, Шепетівка, Львів, Кривче, Яремче, Тереховля, Чернівці, 15 тис. чол. були учасниками виробничих екскурсій (на бавовняно-паперовому комбінаті, виробничому об'єднанні «Ватра», швейній фабрика, комбайновий завод, завод штучної шкіри, фарфоровий завод). [2, арк. 19]

Не менше уваги, приділялося прийому та відправленню туристичних груп. Групи було відправлено в Москву, Ленінград, Одесу, Скадовськ (Херсонська обл.), цим видом обслуговування охоплено 3659 чол., в Тернополі приймалися групи з Москви, Ленінграда, Харкова, Ворошилограда, Чернівців (2285 чол.).

Таким чином, найпоширенішими формами туристичного обслуговування 60-70 рр. XX ст. були екскурсії, походи вихідного дня і туристичні поїзди. Найбільшою популярністю серед туристів користувалися Берестечко, Колодяжне, Ровно, Шумськ, Шепетівка, Львів, Кривче, Яремче, Тереховля, Чернівці. Організація туристичного обслуговування базувалася на таких принципах – варіативності, привабливості, багатогранності, функціональності, змістовності, через реалізацію яких передбачалося створити сприятливий ґрунт для розвитку туристичної галузі із врахуванням природно-історичних умов Тернопільської області, потреб та інтересів її населення. Важливим недоліком туристичного розвитку була знана перевага виїзного над в'їзним туризмом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф. 3248. – Оп. 1. – Спр. 79. – 27 Арк. ДАТО. – Ф. 3248. – Оп. 1. – Спр. 133. – 104 Арк.
2. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні. Чернівці: Книги-XXI, 2003. - 300 с
3. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) / О.О. Любіцева. – (2-ге вид.). – К.:Альтерпрес, 2005. –436 с
4. Наукові основи вивчення туристичної діяльності: [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://stud24.ru/turism/turistskorekreacjia-dyalnst-eston/36993-114717-page1.html>
5. Сокол Т.Г. Основи туристичної діяльності. Підручник. — К.: Грамота, 2006. — 264 с.
6. Смирнов І. Г. Логістика туризму: Навчальний посібник. — К., 2009.-442.

Гловацький А.

Науковий керівник – проф. Бармак М. В.

ДО ПИТАННЯ ПРО ДОСЛІДЖЕННЯ ОРІЄНТАЛІСТИЧНОЇ СПАДЩИНИ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТИ

Станом на сьогоднішній день в українській історичній науці все актуальнішим постає питання дослідження постаті А. Кримського – видатного сходознавця українського та світового масштабу. Арабістика, іраністика, тюркологія, семітологія, ісламознавство – ось далеко не повний перелік наукових зацікавлень ученого на ниві орієнталістики. Дана публікація ставить за мету подання загального огляду історіографічних праць та аналізу стану джерельної бази, що стосуються вивчення сходознавчої спадщини А. Кримського, охоплюючи період від радянського і до сучасного.

Перш за все, проаналізуємо історіографічний аспект даної проблеми. Щодо радянського періоду, то одним із найсолідніших дослідників наукової діяльності А. Кримського на ниві сходознавства був К. Гурницький. У монографії «Кримський як історик» (К., 1971) [1] він відвів сходознавчим студіям А. Кримського 2-й та 3-й розділи. 2-й розділ праці містить опис досліджень А. Кримським соціально-економічної та політичної історії арабів у Середні віки, окремих пам'яток арабської культури та політичної історії арабів у Нову добу. У 3-му розділі К. Гурницький висвітлив внесок А. Кримського у вивчення історії Ірану та Туреччини часів Стародавності, Середньовіччя та Нової доби. У іншій монографії, присвяченій А. Кримському, дослідник проаналізував ряд його праць по історії та культурі народів Близького та Середнього Сходу від найдавніших часів до XX ст., які назвав «бібліотекою резюмуючих сводов А. Е. Крымского» [2]. Також у 5-й главі праці К. Гурницький відзначив великі заслуги орієнталіста у організації ряду сходознавчих осередків у тогочасному науковому середовищі УСРР: кабінету арабсько-іранської філології, тюркологічної комісії, Київського товариства сходознавців.

Вагомим внеском у дослідження сходознавчої діяльності А. Кримського в цей період став збірник статей «Кримський А. Ю. – україніст та орієнталіст» (К., 1974) [3], у якому дослідник Г. Нікулін вмістив розвідку, де підкреслив визначальну роль сходознавця у дослідженні історії семітських мов.

У новітній українській історіографії постаті Кримського-сходознавця було присвячено доволі значну кількість наукових робіт. Михайло Веркалець у своїй монографії акцентував увагу на внеску А. Кримського

у дослідження тюркських мов, зокрема на дослідженні ним проблеми діалектологічної класифікації говірок тогочасної турецької мови [4]. Не можна також оминати увагою і доволі ґрунтовну працю С. Павличко [5]. У монографії авторка, спираючись на аналіз робіт орієнталіста, відзначила значну ерудицію ученого, синтетичний характер його сходознавчих праць, особливо підкресливши роль фундатора української орієнталістики, яку А. Кримський, на її погляд, почав відігравати в українській науці у київський період (1918–1941) життя та діяльності. Також С. Павличко зробила акцент на позитивістському характері методології ученого.

Окрім цього, різні аспекти сходознавчої діяльності А. Кримського розробляються такими сучасними дослідниками як Т. Маленька [6, с. 53–63], Ю. Кочубей [6, с. 40–47], І. Дрига [6, с. 48–53], С. Шімшір [6, с. 63–67], О. Семотюк [6, с. 67–73], М. Троцюк [6, с. 73–80]. Окремо відзначимо збірник наукових праць «Агатангел Кримський. Нариси життя і творчості» [7], що вийшов друком у 2006 р. Збірник включає статті, опубліковані у різних періодичних виданнях від радянської доби і до сучасності («Всесвіт», «Народи Азії и Африки», «Радянське літературознавство», «Мовознавство», «Східний Світ», «Близькосхідний кур'єр» та деяких інших), які висвітлюють сходознавчу діяльність ученого в усіх її численних аспектах та дають уявлення про реальний обсяг його праць на ниві орієнталістики. Крім того, у збірнику йде мова і про рецепцію сходознавчої спадщини ученого іноземними фахівцями (Я. Рипкою, А. Зайончковським, Я. Рейхманом, Т. Менцелем, В. Мінорським, В. Еbermanом), які дали їй належну оцінку.

Проаналізувавши основні радянські та сучасні праці, що стосуються сходознавчих студій А. Кримського, перейдемо до оцінки стану джерельної бази даної проблеми.

Як відомо, на початку 1970-х рр. в УРСР побачило світ зібрання творів ученого під назвою («А. Ю. Кримський. Твори у п'яти томах»), з яких 4-й умістив його вибрані сходознавчі праці. Зокрема, це були «История арабов и арабской литературы, светской и духовной (коран, фыхка, сунны) и пр.» (1911) [8, с. 4–115], «История Персии та її письменства» (1923) [8, с. 117–162], «Хафиз та його пісні» (1924) [8, с. 163–228], «Перський театр, звідки він узявся і як розвивався» (1925) [8, с. 229–334], «История Туреччины» (1924) [8, с. 335–445], «Тюрки, їх мови та літератури» (1930) [8, с. 447–584], а також праця, присвячена історії Азербайджану – «Страницы из истории Северного, или Кавказского, Азербайджана (классической Албании). Шеки» (1938) [8, с. 585–602]. Окрім того, у 1972 р. було видано бібліографічний покажчик творів ученого, що вперше показав справжній об'єм його сходознавчої спадщини: лише статей по ісламознавству, семіології та арабістиці, опублікованих у енциклопедичних словниках Брокгауза-Ефрона та братів Гранат, тут налічується близько 500 [9].

Проте на сучасному етапі видно, що це видання сходознавчих праць ученого є далеко не повним. Згідно з путівником особових архівних фондів ІР НБУВ, А. Кримський є автором 23-х праць з арабістики (у тому числі «Низами и его современники» (1941) [10, с. 276], «Арабське письменство» (без дати) [10, с. 276], «Марзукый (араб. писатель X–XI вв.» (б. д.) [10, с. 277], «Медицина и природоведение у арабов как материал для истории арабской литературы» (б. д.) [10, с. 277]), 8-ми праць з іраністики (у т. ч. «География Ирана» (б. д.) [10, с. 276], «Персидские слова с их русским значением» (б. д.) [10, с. 276]) та 5-ти робіт з тюркології («Турецкий язык» (б. д.) [10, с. 277] та ін.).

Окрім того, у рукописному вигляді зберігаються праці і по історії ефіопської літератури, єгиптології, кавказознавству. Окремі рукописи (наприклад, «География Ирана») увійшли до нового п'ятитомного видання сходознавчих праць ученого, що вийшло друком протягом 2007–2010 рр. зусиллями працівників Інституту сходознавства [11].

Повертаючись до радянського видання творів орієнталіста, зазначимо, що 5-й том вищезгаданого видання включає в себе листування А. Кримського з І. Франком, Лесею Українкою, В. Міллером, подане у 1-й книзі 5-го тому (1890–1917) [12]. Як відомо, В. Міллер був науковим керівником молодого ученого. Іван Франко та Леся Українка неодноразово цікавилися культурою окремих орієнтальних народів (І. Франко – арабським фольклором, Леся Українка – особливостями якутської мови), тому дане листування є вагомим джерелом для дослідників сходознавчої діяльності ученого. Книга 2-га вмістила особисте листування орієнталіста із сім'єю за 1896–1898 рр., тобто за період його перебування у науковому відрядженні в Сирії та Лівані [13].

У 1997 р. Л. Матвєєва та Е. Циганкова видали першу збірку епістолярію ученого під назвою «А. Ю. Кримський – неодмінний секретар Всеукраїнської Академії наук: вибране листування» [14], що стосувалася 1918–1941 рр. Її наукова новизна полягала у тому, що це було перше у новітній українській історичній науці видання епістолярію ученого.

Також слід додати, що у 2005 р. Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського видав книги «Епістолярна спадщина Агатангела Кримського в 2-х тт.» [15], яка охопила 1890–1941 рр. Даючи оцінку цьому виданню, варто відзначити, що завдяки зусиллям Л. Матвєєвої та інших науковців було оприлюднено доволі значний масив епістолярію ученого, зокрема, його листування із відомими українськими сходознавцями І. Крачковським та В. Бузескулом.

Отже, проаналізувавши історіографічні праці, які стосуються сходознавчої спадщини А. Кримського, відзначимо, що дослідження даної проблематики інтенсивно відбувалося у радянську добу, свідченням чого є роботи К. Гурницького та Г. Нікуліна. Вищезначені вчені підкреслювали величезні заслуги А. Кримського у розвитку української та світової орієнталістики, проте, трактуючи їх крізь призму марксистської методології історії. Гадаємо, що саме для сучасної української історіографії характерне неупереджене дослідження даної проблеми, про що переконливо свідчать монографії С. Павличко та М. Веркальця. Окрім того, констатуємо, що, не зважаючи на доволі значну кількість праць із даної проблематики, сходознавча спадщина А. Кримського вивчена недостатньо, і потребує подальшої пильної уваги українських істориків-орієнталістів. Що ж стосується джерелознавчого аспекту даної проблеми, то

сучасні дослідники сходознавчого доробку А. Кримського, на наш погляд, мають у своєму розпорядженні солідну джерельну базу, яка складається як із уже опублікованих (як в радянський, так і в сучасний період) джерел, так і тих, що станом на сьогоднішній день залишаються у рукописному вигляді (наприклад, фонди особових архівів ІР НБУВ) і потребують подальшого ґрунтовного вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гурницький К. Кримський як історик / К. Гурницький. – К., 1971. – 184 с.
2. Гурницький К. Агафангел Ефимович Крымский / К. Гурницький. – М., 1980. – 192 с.
3. Кримський А. Ю. – україніст та орієнталіст [за ред. І. Білодіда]. – К., 1974. – С. 108–116.
4. Веркалец М. Проблема духовности тюркских народов в исследовании А. Е. Крымского / М. Веркалец. – К., 1994. – С. 35–61.
5. Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: складний світ Агатангела Кримського / Соломія Павличко. – К., 2001. – 328 с.
6. Волинь філологічна: текст і контекст. Творчість Агатангела Кримського у контексті європейської та світової культури: збірник наукових праць. – Луцьк, 2006. – Вип. 1. – 256 с.
7. Агатангел Кримський. Нариси життя і творчості [відп. ред. О. Василюк та ін.]. – К., 2006. – 564 с.
8. Кримський А. Ю. Схознавство / А. Ю. Кримський. – К., 1974. – 639 с. – (Твори: в 5 т. / А. Кримський; Т. 4).
9. Кримський А. Ю. Бібліографічний покажчик, 1889–1971 / Агатангел Юхимович Кримський. – К., 1972. – 168 с.
10. Особові архівні фонди Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського: путівник / [відп. ред. Онищенко О. С.]. – К., 2002. – 757 с.
11. Інститут схознавства ім. А. Ю. Кримського. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://oriental studies.org.ua/index.php?link=ivran_ru_&navStart=6.
12. Кримський А. Ю. Листи, 1890–1917 / А. Ю. Кримський. – К., 1973. – 547 с. – (Твори : в 5 т. / А. Кримський; Т. 5, кн. 1).
13. Кримський А. Ю. Листи з Сирії та Лівану, 1896–1898 / А. Ю. Кримський. – К., 1973. – 335 с. – (Твори : в 5 т. / А. Кримський; Т. 5, кн. 2).
14. Матвєєва Л. А. Ю. Кримський – неодмінний секретар Всеукраїнської Академії наук [Текст] : вибране листування / Леся Матвєєва, Елла Циганкова. – К., 1997. – с. 98–149.
15. Епістолярна спадщина А. Кримського (1890–1941) [гол. ред. Л. В. Матвєєва]. – К., 2005. – 500 с. – (у 2 т. / А. Кримський; Т. 1 (1890–1917); Т. 2 (1918–1941)).

Заяць Л

Науковий керівник – доц. Федорів І. О.

СЛАВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В УНІВЕРСИТЕТІ СВ. ВОЛОДИМИРА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.: ПРОБЛЕМАТИКА, МЕТОДОЛОГІЯ, НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ

На сучасному етапі розвитку вітчизняної історичної науки актуальним стає вивчення, критичне осмислення та узагальнення попереднього наукового досвіду. У зв'язку з цим важливого значення набуває об'єктивна оцінка ролі попередніх поколінь істориків, які працювали на ниві розвитку історичної науки протягом минулих століть. Для сучасних істориків, що займаються дослідженнями слов'янознавчої проблематики, особливого сенсу набуває засвоєння здобутків вчених-славістів ХІХ – поч. ХХ ст. та їх об'єктивне оцінювання.

Актуальність теми зумовлена також потребою всебічного та об'єктивного аналізу наукового доробку вчених-славістів, визначення їх ролі у розвитку вітчизняної історичної науки, спробою усунути упереджені підходи, шляхом виявлення та залучення до наукового обігу невідомого досі комплексу джерел. Вивчення становлення та розвитку слов'янознавства в Університеті св. Володимира має важливе значення для поступу сучасної вітчизняної історіографії та джерелознавства.

Метою дослідження є з'ясування ролі й місця Університету у становленні й розвитку славістичної науки та освіти України у 1819–1920 рр., дослідження та аналіз наукової славістичної спадщини вчених академії.

У 60–90-х рр. ХІХ ст. історичною наукою було досягнуто помітних успіхів у вивченні проблем минулого Сербії. Одним із видатних дослідників середньовічного періоду її історії був професор університету Св. Володимира Т. Флоринський. У магістерській роботі «Південні слов'яни і Візантія у другій половині ХІХ ст.» (1882), що «й досі зберігає своє наукове значення» [8], він вдався до реконструкції процесу формування державності у південнослов'янських народів і прослідкував еволюцію жуп й інституту жупанів. При цьому він виходив з того, що формування державності обумовлювалося не внутрішнім розвитком слов'янського суспільства, а зовнішнім політичним впливом сусідніх держав. Більше того, час виникнення кожної держави залежав від ступеня і характеру цих впливів [8, с. 2–3].

У 1882 р. Т. Флоринський перейшов на службу до Києва, прийнявши запрошення університету Св. Володимира зайняти вакантну, після смерті професора О. Котляревського, кафедру славистики. У Київському університеті вчений пропрацював 36 років (до 1907 р. у штаті, а потім поза штатом), створивши за цей час власну школу вчених-славістів, до якої належали К. Арабажин, М. Глокке, М. Драй, А. Лобода, О. Лук'яненко, К. Радченко, Е. Рихлік, А. Ясинський, та ін. Упродовж 15 років Т. Флоринський займав

посаду декана історико-філологічного факультету, 22 роки брав участь у діяльності Київського слов'янського благодійного товариства [5].

У 1888 р. Т. Флоринський опублікував монографію «Пам'ятки законодавчої діяльності Душана, царя сербів і греків» – один з найбільш фундаментальних творів на цю тему у світовій історіографії. Ця робота була захищена ним як докторська дисертація. Якщо в магістерському дослідженні вчений дослідив процес неухильного переходу до сербів провідної ролі на Балканах упродовж другої чверті XIV ст., то у докторській дисертації його увага була прикута до переможного піднесення Сербії за царя Стефана Душана, правління якого позначило найславетнішу добу сербської історії.

Тимофій Флоринський приділив увагу іншим проблемам середньовічної і ранньомодерної історії південнослов'янських народів: звернувся до окремих питань історії Дубровника; з'ясував наслідки Косовської битви для подальшої долі балканських народів, зокрема вказував, що «вона поклати край самостійності сербського народу і його держави, і в значній мірі обумовила подальші успіхи турок на Балканському півострові» [9, с. 28].

Історія права південнослов'янських народів привертала увагу відомого історика, професора юридичного факультету університету Св. Володимира М. Владимирського-Буданова (1838–1916). На основі синтезу деяких теорій історичної школи, слов'янофільських ідей та узагальнень своєї магістерської дисертації про поширення німецького права в країнах Східної Європи історик висунув концепцію про всеслов'янський правовий розвиток як єдиний органічний процес, незалежний від волевиявлення законодавця. М. Владимирський-Буданов був переконаний, що розвиток права значною мірою залежав від географічних умов, психічних і фізичних законів людської природи, що зумовлювали цілковиту схожість правових норм у різних народів. «Цим, зазвичай, пояснювалася схожість норм одних народів, пов'язаних єдністю походження, а спочатку і місцем проживання, – писав він. – Тому можна говорити про історію права групи держав, на які розділився один народ (слов'яни)» [3, с. 39]. Він сформулював думку про самобутній розвиток права кожної слов'янської нації, допускав можливість запозичення правових норм слов'янськими народами один у одного і рішуче виступав проти сприйняття ними німецького права [3, с. 40].

Доказом існування єдиного слов'янського права М. Владимирський-Буданов вважав знайдені в архіві Загребської академії наук статuti місцевих общин: «Законик міста Кастви» і «Законик общини Вепринської» [11]. Він надавав великого значення цим «чистим проявам слов'янського права». Необхідно також підкреслити, що методологія талановитого вченого мала помітний вплив на учнів його наукової школи [6, с. 108].

Значним вкладом в історіографію історії середньовічної Чехії були праці А. Ясинського (1864–1933). Першою вагомою працею була магістерська дисертація, присвячена дослідженню соціально-економічної, правової і аграрної історії Чехії періоду розкладу «земського» ладу й зародження «станово-привілейованого» устрою [11]. Джерельну базу роботи, за словами самого автора, склали «життя, літописи, грамоти, формули, законодавчі та інші пам'ятки і матеріали», що дозволяли «в земському укладі відкрити зародки іншого порядку речей і пояснити, як на уламках старого виник новий, станово-привілейований» [11, с. 10].

Сильною стороною дослідження А. Ясинського була запропонована ним схема соціального розвитку чеського суспільства в період середньовіччя. Його думка зводилася до наступного: на зміну «колективним формам побуту» (родовому ладу) заступив «земський лад», для якого було характерним існування установ і порядків, що сформувалися на слов'янській основі на початковому етапі історії чеської держави [11, с. 8]. Серед останніх він називав майнову нерівність, наявність суспільних класів і державних інститутів, існування відповідних правових норм, заснованих на «самобутніх колективних формах побуту». Безперечно, ця характеристика повністю відповідала феодальному суспільству, але дослідник усіляко уникав використання цього терміну [11, с. 8].

Подібна концепція суперечила висновкам тогочасної західноєвропейської історіографії, згідно яких на Чехію були механічно перенесені суспільні й правові інститути Німеччини, а тому її положення викликали неоднозначну реакцію критики і відгуки наукових опонентів.

У висвітленні історії гуситського руху взяв участь професор університету Св. Володимира В. Більбасов, підготувавши до 500-річчя від дня народження Яна Гуса працю «Чех Ян Гус із Гусиця» [2]. Утім написана за дорученням Петербурзького слов'янського благодійного комітету книга була майже дослівною компіляцією різних праць російських істориків слов'янофільського напрямку – Е. Новікова, В. Єлагіна та ін., а тому, як слушно відзначено в літературі, «В. О. Більбасов нічого нового в гуситологію не вніс, і його не слід вважати істориком гуситського руху» [2, с. 73].

Визначний вклад в українську історіографію другої половини XIX ст. було зроблено вченими-полоністами. Найвідомішим з них був талановитий дослідник історії України та українсько-польських відносин В. Антонович (1834–1908), котрий «першим із слов'янських істориків уже на початку 1860-х років став переконаним позитивістом, коли погляди Конта, Дж. Міля, І. Тена, Г. Спенсера ще були майже не відомі в Росії» [7, с. 56].

Володимир Антонович розумів історичний процес як розвиток, боротьбу різних сил, начал і провідних ідей, що створювалися соціальним оточенням на антропологічній основі. Визначаючи вплив цих чинників на витворення провідної ідеї народу, Провідна ідея – дух історичного розвитку народу з найдавніших часів, вважав він, невід'ємна від його життя [10]. В. Антонович розглядав общину як одну з провідних ідей історичного розвитку слов'янських народів, що одним з перших відзначив М. Грушевський [4, с. 121–122]. Саме ця ідеологія, за спостереженням Д. Багалія, відбилася в «його історичних монографіях і особливо яскраво в першій з них – «Содержание актов о козаках» (1500–1648 год)... В основу українського історичного процесу тут покладена община, громада, як це ми побачимо пізніше, у Драгоманова; та община, яку Іванішев відкрив у той час у своїй розвідці про копні суди, скориставшись даними того самого Київського центрального архіву, яким користувався і Антонович».

Українсько-польські відносини В. Антонович досліджував переважно через призму соціальних чинників, на просторі історії України: козацтво, селянство, шляхта, міська громада, соціальні рухи тощо. Учений був переконаний, що Берестейська унія 1596 р. була задумом польського уряду, а її успіх був зумовлений діяльністю єзуїтів і католицької клерикальної партії [1, с. 9].

Чергові зміни, на думку В. Антоновича, відбулися після укладення Андрусівського договору, коли постановами сеймів 1667 і 1676 рр. польська шляхта в черговий раз висловилася на підтримку унії, а з 1681 р., зі згоди польського уряду, розпочалося проведення «ворожих дій» проти православ'я. Були зруйновані православні ієрархії й зайнято її єпархії, для посилення контролю над православним духовенством Речі Посполитої було запроваджено посаду адміністратора (блюстителя) Київської митрополії [1, с. 26–27]. На підтвердження цієї думки, історик навів чимало переконливих фактів переслідування польською шляхтою православного духовенства тощо.

Аналізуючи ці події, В. Антонович збагатив зроблену раніше характеристику Берестейської унії. На його переконання, по-перше, вона була покликана до життя «політичною і релігійною інтригою»; по-друге, «як прапор кривавого гніту», унія була ненависна для православного населення Речі Посполитої й із самого початку позбавлена життєвої сили; по-третє, Берестейська унія «залишала у пам'яті населення лише спогади про минуле важке лихоліття» [1, с. 98–99].

Отже можемо виокремити наступні здобутки українських учених у дослідженні середньовічної і нової історії південнослов'янських народів:

- У самостійний тематичний напрям української славістики виокремилася історія права південнослов'янських народів, що пов'язано у першу чергу із М. Владимирського-Буданова. Він, зокрема, висунув тезу про самобутній розвиток права кожної слов'янської нації, можливість запозичення правових норм слов'янськими народами один у одного і на основі синтезу теорій історичної школи права та слов'янофільських ідей сформулював концепцію єдиного слов'янського права.
- Т. Флоринський проаналізував процес формування державності у південних слов'ян і встановив, що вирішальну роль у ньому відігравали зовнішні чинники. З'ясував, що законодавча діяльність Стефана Душана не обмежувалася лише кодифікацією права і виданням Законника, а полягала в обнародуванні повного кодексу сербських законів, основу якого складали візантійські збірники; а також висловив сумнівний здогад про можливі позитивні наслідки османського панування для розвитку балканських народів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонович В. Предисловие // Архив Юго-Западной России. – Ч.I. – Т.IV: Акты об унии и состоянии православной церкви в Юго-Западной России во 2-й половине XVII и в XVIII ст. (1648 – 1798 гг.). – К.: В Унив. тип., 1871. – С. 1–99.
2. Бильбасов В. А. Чех Ян Гус из Гусинца. Письма Яна Гуса. – СПб.: Печатня В. Головина, 1869. – 88 с.
3. Владимирский-Буданов М. Ф. Отчет о годичной командировке 1880 – 1881 гг. // Университетские известия. – 1881. – № 11. – С. 1 – 24; № 12. – С. 25 – 86.
4. Грушевський М. З соціально-національних концепцій Антоновича // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: У 3-х т. / Упор. В. Короткий, В. Ульяновський. – Т.1. – К.: Заповіт, 1997. – С.118–128.
5. Копилов С. А. Т. Д. Флоринський у науковому і громадському житті України (1880–1919 рр.) // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Вип. III. – К.: Інститут історії України НАН України, 2001. – С. 286–299.
6. Михальченко С. И. Киевская школа в российской историографии (школа западно-русского права). – М.: «Прометей» – Брянск: Изд-во БГПУ, 1996. – 188 с.
7. Ульяновський В. Син України (Володимир Антонович: громадянин, учений, людина) // Антонович В.Б. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори. – К.: «Либідь», 1995. – С. 5–76.
8. Флоринський Т. Д. Южные славяне и Византия во второй четверти XIV в. – Вып. I. – СПб.: Тип. В.С.Балашева, 1882. – 137 с.
9. Флоринский Т. В память пятисотлетия Косовской битвы: Чтение в торжественном собрании Киевского славянского благотворительного общества 11 мая 1889 года. – К.: Тип. унив. Св. Владимира, 1889. – 28 с.
10. Щербатюк В. М. „Университетские известия» та видання праць вчених Київського університету. – К., 1996.
11. Ясинский А. Н. Падение земского строя в Чешском государстве (X – XIII вв.). – К.: Тип. имп. Университета Св. Владимира В. Завадского, 1895. – 193 с.

Радецький В.

Науковий керівник – проф. Алексієвець М. М.

СЕРБОФОБСЬКА СКЛАДОВА ІДЕОЛОГІЇ ХОРВАТСЬКОГО ЕТНІЧНОГО НАЦІОНАЛІЗМУ В ПРОГРАМНИХ ЗАСАДАХ ХОРВАТСЬКОЇ ПАРТІЇ ПРАВА (1861–1895 РР.)

У сучасному світі проблема міжетнічних відносин набуває особливого значення, оскільки вона подекуди починає переростати у міжетнічні конфлікти. Однією із головних причин їх появи виступає ідеологія етнічного націоналізму. Балкани вже протягом багатьох років залишаються, мабуть, найбільш конфліктогенним регіоном в Європі. Якщо відносно Західної Європи ми можемо говорити лише про загрозу

виникнення міжетнічних зіткнень, то в Південно-Східній Європі, на Балканах ці конфлікти, час від часу переростають у війни малого масштабу та дестабілізують політичну ситуацію в цьому регіоні. Так, зокрема криваві міжетнічні сутички в Хорватії в 1991–1995 рр. значною мірою стали наслідком впровадження в життя принципів, закладених в ідеології хорватського етнічного націоналізму. У вітчизняній науці майже відсутні дослідження, які б на науковому рівні розкривали глибини причини цих конфліктів і саму природу етнонаціоналізму в Хорватії. Таким чином, наукове осмислення даної проблеми є важливим й актуальним завданням української історіографії.

Метою статті є з'ясування особливостей сербофобської складової ідеології хорватського етнічного націоналізму на основі аналізу програмних засад Хорватської партії права (далі – ХПП).

Розвиток хорватського націоналізму у XIX ст. пов'язаний із протиставленням хорватів трьом основним «ворогам» хорватського народу: імперії Габсбургів, угорській короні і сербам. Відносини хорватських націоналістів із кожним «ворогом» були особливі та неоднозначні. Якщо ж відносини з офіційним Віднем варіювали від відкритої ворожнечі до тісної співпраці, то протистояння з Угорщиною відрізнялося більшою гостротою, оскільки Хорватське королівство протягом багатьох десятиліть наполегливо відстоювало свій автономний статус і пручалося політиці мадяризації. Проте австрійське та угорське питання швидко розв'язалося після краху Австро-Угорської імперії та утворення Югославії [7].

Зовсім інша ситуація склалася у відносинах з сербами. В Сербському королівстві хорвати практично не проживали, а от в Австро-Угорщині, в тому числі і на хорватських землях, нараховувалося значна частина сербів. Зрозуміло, що відносини між сербами та хорватами, які проживали спільно в Славонії, Далмації, Військовій Границі чи Боснії, доволі сильно відрізнялися. Досліджуючи характер сербсько-хорватських політичних відносин на основі історико-географічного детермінізму, Л. Кузьмічева робить висновок, що реальну загрозу для хорватської національної єдності становили лише настрої сербів в Воеводині, оскільки їхня політична агітація могла зачепити сербське населення Східної Славонії. Активізація діяльності сербів у цій частині Хорватії могла б призвести до можливої втрати цієї території на користь Сербського королівства [9].

Потрібно розуміти, що становлення хорватської національної самосвідомості відбувалося паралельно аналогічного процесу у сербського народу. Сербські та хорватські націоналісти висували взаємні претензії на одну й ту ж територію, дискутували щодо національної приналежності населення цих земель. Усе це переросло в своєрідне ідеологічне протистояння, що не могло негативно не позначитися на взаєминах між сербами та хорватами. Логічним наслідком такої ситуації стала поява сербофобії як однієї з головних рис хорватського етнічного націоналізму. Цей процес активізувався вже в 1860-их роках, коли почала формуватися ідеологія першої хорватської націоналістичної партії – ХПП, яку очолили молоді юристи А. Старчевіч та Є. Кватернік.

За словами В. Белякова уся сербофобська складова хорватського етнічного націоналізму зводилася до кількох ідей: 1) сербський народ або не існує в природі, або ж якщо існує, то не має ніяких прав на хорватські землі; 2) серби за своєю природою народ «низький», «підлий», «невдячний», «балканський» (на відміну від хорватів – народу «європейського») і завжди ворожий хорватам; 3) співіснування з сербами в одній державі неможливо, оскільки у хорватській державі серби завжди є «п'ятою колоною» [7].

Ще до утворення ХПП А. Старчевіч постійно підкреслював винятковість хорватів, заявляв, що історія взагалі не знає такого народу як серби, а в хорватських землях етнонім «серб» поширився не так давно під впливом православного духовенства та інтелігенції. Він також не визнавав існування сербів як народу і в самій Сербії та інших балканських регіонах [11, с. 202–203]. Головною ідеєю, що пронизувала усі виступи А. Старчевіча та лягла в основу сербофобської складової ідеології ХПП, було твердження про те, що «Хорватія – держава, що творить хоробрий народ, а серби – злиденні простолудини» [11, с. 132].

А. Ставчевіч у своєму творі «Ім'я серб» [4] доводив, що ніякої сербської нації немає і взагалі не може бути. Він зазначав, що слово «серб» походить від латинського «servus», що в перекладі означає «раб». Таким виразом в давнину називали полонених, рабів та їх нащадків. А. Старчевіч наголошував, що серби ніколи особливою національною ідентичністю не володіли і приймали ту національність, яка панувала в тій землі, де вони знаходилися: у Греції вони греки, в Болгарії – болгари, в Хорватії – хорвати. Хорвати ж в свою чергу є панівним народом, якому колись вдалося завоювати та асимілювати иноетнічне населення Хорватії, Славонії, Далмації, Боснії та інших хорватських земель. Виходячи з тези, що «великого минулого в рабів не може бути», А. Старчевіч постійно наголошував, що середньовічна держава Неманичів була хорватською державою [7].

Ідеологи ХПП вважали, що Сербія всього лише складова частина хорватських земель. «Православних хорватів» не можна ні в якому разі називати «ганебним сербським ім'ям», оскільки за хорватами зберігається історичне і державне право, а за сербами – «тільки австрійські гроші». ХПП звинувачувала офіційний Відень в тому, що вони штучно конструюють сербську ідентичність з метою розколу хорватської нації [8, с. 89–90].

Усіх носіїв нехорватської національної ідентичності, які були не згодні із йогою теорією походження сербів, А. Старчевіч називав іншим ганебним виразом – «славосерби». Для таких людей, на думку ідеологів ХПП, місцеві інтереси були важливіші за істинні прагнення до об'єднання хорватського народу [6]. У праці «Славосербська порода в Хорватії» А. Старчевіч розкрив етимологію слова «славосерб». Він заявив, що «науці відомо, що слово «serb» або «serv» в античності, або ж «slav» в середні віки, означало племена, що жили в неволі, і такі народи як хорвати або поляки всіляко ухилялися від такого імені» [5, с. 5]. Розвиваючи свою антисербську позицію, зокрема характеристику так званих «славосербів», А. Старчевіч писав, що «на території Хорватів славосербська порода краще вивчила хорватську мову, ніж в [Сербському] князівстві, і в нас набула людських рис» [9]. Він часто підкреслював контраст між славним

минулим хорватського народу і жалюгідною, на його думку, сучасною ситуацією, найбільшим винуватцем якої є словосерби [3, с. 831].

Аналізуючи використання А. Старчевічем терміну «словосерби», В. Беляков приходить до висновку, що при всій своїй багатозначності, він використовувався в першу чергу до югославів та носіїв сербської національної самосвідомості. І ті й інші, з точки зору А. Старчевіча, зрадили хорватський народ, бо відмовлялися від хорватської ідентичності на користь югославської чи сербської. Розширене трактування поняття «словосерби» передбачало його використання щодо тих людей, дії яких були спрямовані на підтримку іноземців та суперечать інтересам власного народу [8, с. 90]. Основна мета хорватів, на думку ідеологів ХПП, полягала в пошуку та ліквідації «внутрішніх зрадників» – «словосербів», яких Відень та Будапешт використовують в якості основних перешкод на шляху побудови незалежності хорватської держави [3, с. 831].

Термін «словосерб», на думку В. Богданова, А. Старчевіч не відносив до власне сербів, оскільки вважав їх частиною хорватського народу. Словосербами він називав різноманітних зрадників та гнобителів хорватів. Для підтвердження цього дослідник наводить вислів Старчевіча про «словосербів всіх національностей» [1, с. 742–743]. Таким чином, термін «словосерб» позначає не національну чи етнічну, а в більшій мірі політичну і етичну категорію.

А. Балинський зауважив, що подібна риторика про сербів та словосербів нібито виглядає як сербофобія, проте А. Старчевіча навряд чи можна звинуватити в шовіністичних настроях. Він не закликав до репресій за національною, релігійною чи лінгвістичною ознаками, а лише намагався переконати сербів в тому, що вони нібито православні хорвати. Усі аргументації для пояснення значення понять «серб» та «словосерб» мали форму історичних спекуляцій на тему походження південних слов'ян. Слід зауважити, що у більш пізніх працях вираз «словосерб» починає набирати політичного забарвлення. А. Старчевіч починає використовувати його для позначення не тільки сербських патріотів, які намагаються відстояти право на власну національну ідентичність, але й політичних супротивників ХПП [6].

Потрібно врахувати той факт, що серед членів ХПП не було повної єдності по сербському питанню. Є. Кватернік визнавав існування сербського народу, однак, вважав його народом «рабським» і «невдячним». Невдячність їх полягала в тому, що вони своїм «православним релігійним фанатизмом» перетворили в сербів «хорватів східної віри», які «дали притулок сербам», коли ті бігли від турецького ярма. Є. Кватернік, на відміну від А. Старчевіча, визнавав за сербами право на існування поза хорватськими землями – у Сербії та південній Угорщині [8, с. 90; 2, с. 541–579]. Інший член ХПП М. Павлинович підкреслював різницю між хорватами та сербами у цивілізаційному аспекті, зазначаючи, що «хорватство належить Заходу, а сербство – Сходу». Він наголошував на кровній та лінгвістичній єдності обох народів: «різниця сербства і хорватства – дві історії, дві держави, дві релігії, дві культури, дві цивілізації, нарешті, два алфавіти. Це відмінності існують всупереч спільності крові та мови» [10, с. 185].

Таким чином, заснована А. Старчевічем та Є. Кватерніком ХПП стала одним із найбільших виразників націоналістичних ідей в політичному житті Хорватії в 60–80-их роках XIX ст., в умовах перебування Королівства Хорватії та Славонії в складі Транслейтанської частини Австро-Угорської імперії. Поряд із ідеєю хорватського державного права сербофобія стала однією із головних складових ідеології ХПП і, як наслідок, хорватського етнічного націоналізму. Різноманітність поглядів дослідників на антисербські погляди головних ідеологів ХПП свідчить про складність та неоднозначність даного питання. Лейтмотивом сербофобських поглядів стало невизнання за людьми, які володіли сербською національною свідомістю, права на існування на хорватських землях. Саме ця ідея в майбутньому стала однією із головних ідейних засад руху усташів, що призвело до кривавих подій геноциду сербів у Незалежній Державі Хорватській в роки Другої світової війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bogdanov V. Historija političkih stranaka u Hrvatskoj: Od prvih grupiranja do 1918 / V. Bogdanov. – Zagreb, 1958. – 794 s.
2. Kvaternik E. Politički spisi: rasprave, govori, članci, memorandumi, pisma / priredio L. Kuntić. – Zagreb, 1971. – 605 s.
3. Markus T. Društveni pogledi Ante Starčevića / T. Markus // ČSP. – 2009. – br. 3. – S. 827–848.
4. Starčević A. Ime Serb / A. Starčević – Zagreb, 1868. – 43 s.
5. Starčević A. Pasmina Slavoserbska po Hrvatskoj / A. Starčević. – Zagreb, 1876. – 104 s.
6. Балынский А. История движения усташей в 1929–1941 гг. [Електронний ресурс] / А. Балынский. – Дата перегляду: 14.05.2013. – Режим доступу: http://samlib.ru/b/balynskij_a/ustasha.shtml
7. Беляков С. Сербь – «чужак» № 1. Хорватский национализм и сербофобия в XIX – первой половине XX в. [Електронний ресурс] / С. Беляков // Вопросы Национализма – № 3 – Дата перегляду: 14.05.2013. – Режим доступу: <http://vnatio.org/arhiv-nomerov/node101/>
8. Беляков С. Усташь: между фашизмом и этническим национализмом / С. Беляков. – Екатеринбург, 2009. – 320 с.
9. Кузьмичева Л. Сия семейная вражда... Сербохорватские связи и конфликты [Електронний ресурс] / Л. Кузьмичева // Родина. – 2001. – № 3. – Дата перегляду: 14.05.2013. – Режим доступу: http://www.istrodina.com/old/2001_01_02/vrazhda.htm
10. Фрейдзон В. История Хорватии: краткий очерк с древнейших времен до образования республики (1991 г.) / В. Фрейдзон. – СПб., 2001. – 318 с.
11. Фрейдзон В. Югославизм и «великие идеи» у хорватов и сербов монархии Габсбургов во второй половине XIX в. / В. Фрейдзон // На путях к Югославии: за и против. Очерки истории национальных идеологий югославянских народов (конец XVIII – начало XX вв.). – М., 1997. – С. 201–230.

ХІМІКО-БІОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Ваник М. М.

Науковий керівник – доц. Конончук О. Б.

ФІЗІОЛОГО-БІОХІМІЧНІ ПОКАЗНИКИ СОЇ КУЛЬТУРНОЇ ЗА ДІЇ БІОРЕГУЛЯТОРА РЕГОПЛАНТ У ВЕГЕТАЦІЙНІЙ КУЛЬТУРІ

Соя належить до чотирьох головних сільськогосподарських культур світового землеробства завдяки наявності специфічних властивостей. Вони зумовлені поєднанням двох унікальних процесів – фотосинтезу і симбіотичної азотфіксації, які забезпечують продукування високоякісного за амінокислотним складом білка, цінної олії, збагачення ґрунтів азотом, дають можливість одержання екологічно чистої продукції, поліпшують навколишнє середовище [2, 7, 10].

Харчова цінність сої пояснюється її рідкісним хімічним складом – насіння сої міститься 24-55% білка, який є збалансованим за амінокислотами, що необхідні для життя людей і тварин, його перетравність перевищує 90%. Крім того, у насінні міститься до 14-27% олії, 19-36% вуглеводів, фізіологічно активні речовини (фосфоліпіди, токофероли, ізофлавіни, вітаміни групи В, деякі макро- і мікроелементи) у кількостях, що перевершують інші культури. Такі особливості насіння сої дають можливість виготовляти більше 1000 харчових, кормових, медичних і промислових виробів [2, 7, 8, 10, 12].

Зважаючи на це, важливим напрямком досліджень сучасної науки є пошук шляхів оптимізації фізіолого-біохімічних показників, симбіотичної азотфіксації та продуктивності сої. Одним з таких методів може бути застосування на посівах сої культурної комплексних регуляторів росту рослин (РРР) нового покоління – Біолан, Біосил, Агросимулін, Емістим С, Бетастимулін, Триман, Чаркор, Люцис, Івін, Регоплант, Стімпо та інші, які характеризуються високою ефективністю і екологічною безпекою, активізують основні життєві процеси у рослинах [1, 3].

У зв'язку з цим, метою роботи було дослідити вплив регулятора росту рослин Регоплант на фізіолого-біохімічні показники сої культурної сорту Аннушка в умовах вегетаційного дослідження.

Об'єкти, матеріали та методи дослідження

Дослідження проводили в лабораторії фізіології рослин і мікробіології кафедри ботаніки та зоології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка в піщаній і ґрунтовій культурах.

Об'єктом дослідження була соя культурна (*Glycine max* (L.) Merr.) сорту Аннушка.

Для передпосівного зволоження насіння використовували РРР Регоплант, який створений у МНТЦ «Агробіотех» (м. Київ) (ТУ У 24.2-31168762-006 – РРР «Регоплант»). Регоплант включає регулятор Радостим, який одержують біотехнологічним культивуванням гриба-мікроміцета з кореневої системи женьшеню та продукту життєдіяльності бактерій *Streptomyces avermitilis* – аверсектину [1, 14].

Рослини сої культурної пророщували у ростильнях з піском у термостаті за температури 25 °С [9] та вирощували у вегетаційних посудинах із ґрунтом за вологості 80% ПВ, яку підтримували ваговим методом. Ґрунт для вегетаційних дослідів використовували малогумусовий типовий чорнозем важкосуглинистого механічного складу з нейтральною реакцією (рН 6,7).

Перед посівом насіння сої культурної спочатку стерилізували 96% етиловим спиртом протягом 5 хв. і промивали водопровідною водою та підсушували. Далі насіння зволожували водою (контроль) чи розчином біорегулятора Регоплант 25 мл/л у кількості 2% від маси та відразу висівали по 25 насінин у кожен посудину, а після сходів залишали 10 добре розвинутих рослин.

Тривалість вирощування рослин від сходів до формування третього справжнього листка – 21 доба. Нестачу природного освітлення частково компенсували лампами денного світла, які створювали рівень освітленості у 15 кЛк.

Всі біометричні показники (висота рослин, маса рослин у цілому та їх частин, кількість листків тощо) визначали за загальноприйнятими методиками [6, 8]. Лабораторну схожість рослин сої визначали через 10 днів після сівби у ростильні на основі кількості висіяних насінин і кількості рослин, які зійшли [8]. У досліді використовували визначення площі листового апарату рослин методом висічок [6, 8]. Вміст зелених пігментів та каротиноїдів у листках сої визначали спектрофотометричним способом [13]. Активність каталази досліджували за її здатністю розкласти перекис водню на воду і молекулярний кисень [5].

Повторність дослідів 4-20-кратна. Дані статистично опрацьовували за допомогою програми Excel.

Результати досліджень та їх обговорення

Вирощування сої культурної сорту Аннушка показало, що передпосівна обробка насіння регулятором росту Регоплант, значно впливає на схожість культури в лабораторних умовах підвищуючи її на 22,6 % до контролю (табл. 1).

Таблиця 1

Лабораторна схожість сої культурної сорту Аннушка за дії регулятора росту Регоплант

Показник	Контроль	Регоплант
схожість	72,0±6,5	88,3±3,7*

*Примітка: * – тут і в інших таблицях – достовірна різниця з контролем*

Регоплант позитивно впливав і на подальший ріст рослин. Так, 7-добові проростки, які вирощувались на піщаному субстраті, були на 4 % вищими від контролю (табл. 2).

Таблиця 2

Висота 7-добових проростків сої культурної сорту Аннушка за дії регулятора росту Регоплант під час росту на піщаному субстраті, см

Показник	Контроль	Регоплант
Висота 7-добових проростків	9,9±0,4	10,3±0,2

Вирощування сої культурної сорту Аннушка у вегетаційних посудинах із ґрунтом також показало, що передпосівна обробка насіння регулятором Регоплант впливає на динаміку росту. Так, у фазу першого сім'ядольного листка дослідні рослини були вищими на 1,0% від контролю. У фазу 1-го справжнього листка – статистично достовірно вищими на 6,1% до контролю, а у фазу 2-го та 3-го справжнього листків дослідні рослини були вищими на 2,3% та 2,8% відповідно (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка росту рослин сої культурної сорту Аннушка за дії регулятора росту Регоплант, см

Фаза росту і розвитку	Контроль	Регоплант
сім'ядольний листок	9,7±0,3	9,8±0,2
перший спр. листок	19,7±0,4	20,9±0,4*
другий спр. листок	30,1±0,7	30,8±0,5
третій спр. листок	53,3±0,9	54,8±0,7

Отже, протягом всього вегетаційного експерименту спостерігалась позитивна динаміка стимулювання РРР швидкості росту рослин сої у висоту.

Розрахований індекс росту рослин сої у фазу першого справжнього листка показав збільшення росту рослин за дії регулятора на 9,9% до контролю, у фазу другого справжнього листка спостерігалось відставання у рості рослин на 11,2% від контролю і у фазу третього справжнього листка – збільшення росту лише на 1,0% (табл. 4).

Таблиця 4

Індекс росту рослин сої сорту Аннушка за дії регулятора росту Регоплант, %

Фаза росту і розвитку	Контроль	Регоплант
перший спр. листок	103,1	113,3
другий спр. листок	52,8	47,4
третій спр. листок	77,1	77,9

Отримані величини індексів росту відповідають параметричним величинам висоти рослин (див. табл. 3).

Близькими до контролю після обробки Регоплантом були також і інші важливі показники росту, які ґрунтуються на визначенні маси [4].

Визначення вагових показників росту під час завершення досліду у фазу бутонізації показало, що маса сирієї надземної частини у дослідному варіанті знизилась і становила 95,9% від контролю. Сумарна маса сирих листків на рослині збільшилась на 2,6% до контролю, маса сухого стебла – 3,9%, а маса сухого кореня знизилась на 12,8% до контролю. Дослідження площі листової поверхні рослин показали зростання цього показника на 7,1% порівняно з контролем (табл. 5).

Таблиця 5

Вагові показники росту та площа листків рослин сої культурної сорту Аннушка за дії регулятора росту Регоплант у фазу бутонізації

Показник	Контроль	Регоплант
маса сирієї надземної частини, г	2,91±0,09	2,79±0,10
маса сирих листків на рослині, г	1,17±0,03	1,20±0,05
площа листової поверхні рослини, см ²	121,7±3,4	130,3±4,6
маса сухого стебла, мг	202,0±9,1	209,8±10,4
маса сухого кореня, мг	43,1±2,5	37,6±2,5

Отже, РРР Регоплант позитивно впливав на лабораторну схожість насіння та переважно стимулював досліджувані ростові процеси сої сорту Аннушка в умовах вегетаційної культури.

Неоднозначність дії РРР на рослини сої за різними ростовими показниками можна пояснити негативними чинниками вегетаційного експерименту, а саме штучним режимом освітлення, коротким вегетаційним періодом тощо, що вказує на необхідність подальших досліджень у лабораторних умовах та доцільність польового експерименту.

Важливим показником оцінки дії регуляторів росту є реакція фотосинтетичного апарату рослин, який відіграє головну роль у продукційному процесі [11].

Досліджуючи вміст листових пігментів за дії біопрепарату у фазу трьох листків було виявлено зростання хлорофілу *a* на 29,8%, хлорофілу *b* на 25,0% та основних каротиноїдів на 29,9% до контролю (табл. 6).

Таблиця 6

Вміст листових пігментів у рослинах сої культурної сорту Аннушка за дії регулятора росту Регоплант у фазу трьох листків, мг/100 г сирої маси

Показник	Контроль	Регоплант
хлорофіл <i>a</i>	194,5±13,6	252,4±3,6*
хлорофіл <i>b</i>	70,3±5,0	87,9±2,4*
основні каротиноїди	54,5±3,6	70,8±3,2*
хлорофіл <i>a</i> / хлорофіл <i>b</i>	2,77	2,87
хлорофіл <i>a+b</i> / каротиноїди	4,86	4,81

Зазначені наближені зміни у кількості пластидних пігментів спричинили незначне збільшення співвідношення, порівняно з контролем, хлорофілу *a* до хлорофілу *b* на 3,8% та зменшення на 1,1 % відношення суми хлорофілів до кількості основних каротиноїдів.

Важливим ферментом для оцінки ефективності взаємодії бобових рослин і ризобій є активність каталази, яка відповідає за інактивацію токсичного H₂O₂, що утворюється у процесі дихання [15], але дуже часто її активність у надземних органах не відображає стану бобово-ризобіального симбіозу [5].

Вивчаючи активність каталази у листках сої культурної за дії регулятора росту Регоплант встановили, що її активність підвищилась на 9,2% порівняно з контролем (табл. 7).

Таким чином, регулятор росту Регоплант виявляв позитивний вплив на вміст хлорофілів і активність каталази у листках рослин сої культурної сорту Аннушка.

Таблиця 7

Активність каталази у листках сої культурної сорту Аннушка за дії регулятора росту Регоплант у фазу бутонізації, мл O₂ на 1 г сирої маси за 3 хв.

Показник	Контроль	Регоплант
активність каталази	167,8±10,3	183,3±5,7

Отже, в умовах вегетаційної культури передпосівна обробка насіння сої сорту Аннушка регулятором росту Регоплант підвищує схожість насіння, стимулює більшість показників росту рослин та підвищує вміст у листках фотосинтетичних пігментів й активність каталази.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анішин Л. А. Регулятори росту рослин: рекомендації по застосуванню / Л. А. Анішин, С. П. Пономаренко, З. М. Грицаєнко. – К. : ДП МНТЦ «Агробіотех», 2011. – 38 с.
2. Бабич А. О. Соя – стратегічна культура світового землеробства XXI століття : [Електронний документ] / А. Бабич, А. Бабич-Побережна // Пропозиція. – 2006. – № 6. – Режим доступу: <http://www.propozitsiya.com/?page=149&itemid=1969&number=61>. Перевірено: 20.03.2014.
3. Биорегуляция микробно-растительных систем / Иутинская Г. А., Пономаренко С. П., Андреев Е. И. и др.; Под общей ред. Г. А. Иутинской, С. П. Пономаренко. – К. : Нічлава, 2010. – 464 с.
4. Біологічний азот : Монографія / В. П. Патики, С. Я. Коць, В. В. Волкогон та ін.; За ред. В. П. Патики. – К. : Світ, 2003. – 424 с.
5. Василюк В. М. Активність пероксидази і каталази у сої, інокульованої Tn5-мутантами *Bradyrhizobium japonicum* / В. М. Василюк, О. Д. Кругова, Н. М. Мандровська // Физиология и биохимия культ. растений. – 2007. – Т. 39, № 4. – С. 334-342.
6. Векірчик К. М. Физиология растений : Практикум / К. М. Векірчик. – К. : Вища школа, 1984. – 240 с.
7. Галузева програма «Соя України 2008-2015» : [Електронний документ]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1021.4793.0>. Перевірено : 21.03.2014.
8. Грицаєнко З. М. Методи біологічних та агрохімічних досліджень рослин і ґрунту / З. М. Грицаєнко, А. О. Грицаєнко, В. П. Карпенко. – К. : ЗАТ «Нічлава», 2003. – 316 с.
9. Конончук О. Б. Практикум з агрохімії та основ землеробства для студентів біологічного напрямку підготовки : навч. посібник / О. Б. Конончук. – Тернопіль : ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2013. – 73, [3] с.
10. Лихочвор В. В. Рослинництво. Технології вирощування с.-г. культур / Володимир Лихочвор, Василь Петриченко, Петро Іващук, Олександр Корнійчук. – 3-є вид., виправ., допов. – Львів : НВФ «Українські технології», 2010. – 1088 с.
11. Моргун В. В. Симбіотична азотфіксація та її значення в азотному живленні рослин: стан і перспективи досліджень / В. В. Моргун, С. Я. Коць // Физиология и биохимия культ. растений. – 2008. – Т. 40. – С. 190-205.
12. Петибская В. С. Соя : химический состав и использование / Петибская В. С.; Под ред. В. М. Лукомца. – Майкоп: ОАО «Полиграф-ЮГ», 2012. – 432 с.
13. Починок Х. Н. Методы биохимического анализа растений / Х. Н. Починок. – К. : Наукова думка, 1976. – 333 с.

14. Сайт «Агробіотех» : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agrobiotech.com.ua/uk/>.
Перевірено: 06.03.2014.
15. Третьяков Н. Н. Практикум по физиологии растений / Н. Н. Третьяков, Т. В. Карнаухова, Л. А. Паничкин и др. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Агропромиздат, 1990. – 271 с.
- 16.

Рога О.

Науковий керівник – доц. Гладюк М.М.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗНАННЯ ТА ЇХ ФОРМУВАННЯ НА УРОКАХ ХІМІЇ

Вимоги, що ставляться до підготовки учнів в загальноосвітній школі, постійно зростають. Зміст освіти характеризується більш високим рівнем узагальнень, зміною характеру завдань, що спрямовуються на загальний розвиток школярів. Ці вимоги значною мірою залежать від того, наскільки міцно учні оволоділи методами наукового пізнання, знаннями про знання (методологічними знаннями).

Сучасні тенденції розвитку освіти, підвищення рівня теоретизації навчання спрямовуються на максимальний розвиток вмінь учнів самостійно шукати й здобувати знання. Це спонукає до необхідності пошуку нових підходів щодо зміни співвідношення між двома сторонами навчання – повідомленням знань і розвитком умінь здобувати й використовувати ці знання. Розв'язання цієї проблеми потребує, в першу чергу, оволодіння методологічними знаннями.

За образним висловом одного з відомих вчених, освіта – це те, що залишається після того, як все вивчене в школі забулось. Школа не в змозі забезпечити учня знаннями на все життя, але вона може і повинна дати йому опорні знання, озброїти його інструментом пізнання. Проблема полягає в тому, що "вручити" подібний "інструмент" учням неможливо, цей "інструмент" сам повинен стати об'єктом засвоєння.

Проблемі формування методологічних знань учнів в педагогічній науці та практиці приділяється все ще недостатньо уваги, хоча ця проблема не нова. Дослідження Зоріної Л.Я., Степанюк А.В. та інших переконливо довели необхідність формування методологічних знань в учнів як одного із засобів для успішної реалізації дидактичних принципів свідомості та активності навчання, науковості, системності та систематичності. Значення необхідності навчання учнів методам наукового пізнання постійно підкреслюється багатьма дидактами й методистами – Голіним Г.М., Зоріною Л.Я., Скаткіним М.Н., Шелінським Г.М. та іншими.

Методологічні знання – це особливий вид знань. Між знаннями інформаційного характеру про який-небудь предмет та методологічними знаннями існують суттєві відмінності. Методологічні знання – це не ті знання, які можна брати і якими можна користуватись, а, певною мірою, – це стиль мислення та діяльності, певна специфічна технологія діяльності та мислення.

При вивченні предмета хімії у школі відсутні загальноприйняті відповіді на такі запитання:

- Який комплекс знань про знання слід включити в зміст навчання хімії?
- Які шляхи і способи раціонального поєднання предметних та методологічних знань?
- Як оцінювати ступінь оволодіння методологічними знаннями?
- Яка роль логічної структури знань предметів, що вивчаються?

– Якою є міра впливу знань учнів про предмети і явища оточуючого світу на знання про дії та навики.

Таким чином, виявлено суперечність між необхідністю формування методологічних знань учнів як умови системності й усвідомленості знань і відсутністю методичного підходу до їх формування. Це й зумовило вибір теми дослідження „**Методологічні знання та їх формування на уроках хімії**”.

Проблема дослідження полягає в розв'язанні суперечності між необхідністю формування в учнів методологічних знань в процесі навчання хімії й недостатньою розробленістю методики їхнього формування.

Мета дослідження – розробка та обґрунтування методичного підходу, що забезпечує формування методологічних знань в процесі вивчення хімії.

Об'єкт дослідження – процес навчання хімії в загальноосвітній школі.

Предмет дослідження – процес формування методологічних знань учнів в процесі навчання хімії.

Відповідно до мети й гіпотези визначено такі **завдання дослідження**:

- 1) визначити місце й роль методологічних знань у курсі хімії;
- 2) виявити комплекс методологічних знань у курсі хімії;
- 3) розробити методичний підхід до формування в учнів знань про знання при навчанні хімії.
- 4) експериментально перевірити ефективність пропонованого методичного підходу формування методологічних знань.

Дидактичною умовою вирішення обговорюваної проблеми є створення методичного підходу до формування в учнів методологічних знань. Конструювання зазначеного методичного підходу ми розбили на три етапи. Метою першого етапу був відбір комплексу методологічних знань, що формуються в учнів в процесі навчання хімії. Метою другого етапу – знаходження способів поєднання відібраного комплексу методологічних і предметних знань. Мета третього етапу – експериментальна перевірка ефективності пропонованої методичної системи.

Педагогічний експеримент тривав два роки (2012-13 та 2013-14 н.р.) і здійснювався на базі СЗОШ №7 м. Тернополя і ЗОШ I-III ступенів с. Нижбірок Гусятинського р-ну Тернопільської обл.

На першому етапі вивчався стан питання щодо формування методологічних знань учнів у теорії навчання та практиці навчання.

На другому етапі розроблявся методичний підхід до формування в учнів методологічних знань у процесі навчання хімії.

На третьому етапі здійснювалась експериментальна перевірка методичного підходу формування методологічних знань учнів. Проводилася обробка й осмислення отриманих у ході експерименту результатів.

В ході аналізу літературних джерел було з'ясовано наступне.

Методологічні знання – особливий вид знань. Між знаннями інформаційного характеру про який-небудь предмет і методологічними знаннями існує якісна відмінність. Методологічні знання являють собою процесуально-діяльнісний механізм, це не ті знання, які можна брати і якими можна користуватися, а, в певному розумінні, – це стиль мислення й діяльності, деяка специфічна технологія діяльності й мислення.

Нами було розроблено модель методологічних знань, в якій виділено три складові: знання, діяльність і ціннісна. Згідно з цими складовими виділено три рівні володіння методологічними знаннями. Загальною функціональною характеристикою моделі є взаємозв'язок і взаємопроникнення її елементів. Елементи, що складають систему, об'єднані і пов'язані один з одним, утворюють цілісну і замкнуту систему.

Комплекс методологічних знань, відбір яких проводився на основі вимог необхідності та мінімальності, з врахуванням мети навчання, дидактичних принципів, змісту предмета хімії, змісту знань про методи наукового пізнання, можливостей системи, в якій відбувається процес навчання, включив такі знання про знання: загальнологічні (порівняння, класифікація, узагальнення, індукція, дедукція); експериментальні (спостереження, дослід); теоретичні (моделювання, математизація, аналогія, вміння висунути та доводити або спростовувати гіпотези, мисленний експеримент).

На основі розробленої моделі було розроблено умови раціонального поєднання методологічного і предметного матеріалу:

- формування в учнів методологічних знань повинно бути підпорядковане розкриттю основного змісту предмета хімії;
- "озброєння" учнів методами наукового пізнання повинно здійснюватись з врахуванням їх природного взаємозв'язку;
- формування методологічних знань як виду знань і як способу діяльності; знайомство учнів з методами пізнання (формування "знання" рівня володіння методологічними знаннями, на основі якого формується рівень "діяльнісний");
- якомога раніше введення знань про методи пізнання в зміст освіти, так, щоб вони "працювали" в процесі подальшого засвоєння предметних знань;
- збільшення в навчальному процесі частки рефлексії як структури;
- відповідність історичного матеріалу дидактичній вимозі формування уявлень про процес і методи пізнання.

Методичний підхід до формування методологічних знань в учнів в процесі навчання хімії передбачав такі етапи:

- I. Первинне навчання методам наукового пізнання.
- II. Розвиток знань учнів про методи наукового пізнання.
- III. Створення уявлень про цілісний шлях наукового пізнання.
- IV. Вдосконалення знань про методи наукового пізнання.

Нами розроблено комплекс завдань, спрямованих, зокрема, на розвиток умінь класифікувати. Наведемо зразок завдання з теми "Основні класи неорганічних сполук":

Завдання 1. Дано формули кислот: H_2S , HCl , HNO_3 , H_2SO_4 , H_3PO_4 , H_2CO_3 , H_2SO_3 , HClO_4 , H_2SiO_3 . Спробуйте їх класифікувати. Укажіть всі можливі ознаки класифікації.

Завдання 2. Запропонуйте різні способи класифікації наведених нижче речовин так, щоб вони утворювали: а) дві групи; б) три групи:

а) Cr_2O_3 , Na_2O , SO_2 , BaO , P_2O_5 , MnO_2 , CaO , CO , SiO_2

б) AgCl , NaHSO_4 , CaOHCl , MgSO_4 , KCl .

Висновок про ефективність пропонованого нами методичного підходу щодо формування в учнів методологічних знань робився на основі аналізу даних педагогічного експерименту. В табл. 1 подано узагальнені дані у вигляді коефіцієнту засвоєння методологічних знань. Методичний підхід вважався ефективним, якщо коефіцієнт засвоєння перевищував 0,60.

Таблиця 1.

Значення $K_{\text{засв.}}$ в контрольній та експериментальній групах на етапі формування експерименту

№ контроль-ного зрізу	Значення $K_{\text{засв.}}$ контрольної групи	Значення $K_{\text{засв.}}$ експериментальної групи
1	0,40	0,79
2	0,54	0,82
3	0,49	0,62
4	0,43	0,66
Середнє	0,47	0,72

Вчителі експериментального класу протягом всього процесу навчання відмічали, що учні на уроках ставали більш уважними, з готовністю висловлювали власну думку і намагались її обґрунтувати, краще і швидше, ніж звичайно, актуалізовували необхідні знання, більше розмірковували, досить усвідомлено і ґрунтовно засвоювали навчальний матеріал. Методичний підхід, що застосовувався, сприяв підвищенню пізнавального інтересу учнів, активізації їх пізнавальної активності, розвитку мовлення.

Оволодіння методами пізнання стало дієвим засобом при подальшому самостійному набутті, осмисленні та поглибленні знань; полегшувало засвоєння матеріалу учнями. Завдяки набутим методологічним знанням учні набували вміння "науково" працювати і "науково" мислити, що створювало базу для розвитку методологічного мислення і успішної подальшої самоосвіти.

Результати експерименту засвідчили, що запропонований методичний підхід формування методологічних знань учнів в процесі навчання хімії може вважатись ефективним. Реалізація методичного підходу сприяє підвищенню якостей знань учнів з хімії (усвідомленості і системності); розвитку пізнавального інтересу до предмета; оволодінню способами логічного мислення і методами наукового пізнання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Голин Г.М. Методы научного познания в школьном образовании / Г.М. Голин // Советская педагогика. – 1985. – №3. – С. 26–30.
2. Загорский В.В. О границах научного познания при обучении химии в средней школе / В.В. Загорский // Химия: методика преподавания в школе. – 2001. – №5. – С. 36–43.
3. Макареня А.А. Методология химии. / А.А. Макареня, В.Л. Обухов – М: Просвещение, 1995. – 160 с.
4. Степанюк А.В. Некоторые дидактические условия вооружения учащихся общими методами научного познания / А.В. Степанюк // Новые исследования в педагогических науках. – М., 1988. – Вып.2/52 – С. 46–50.

ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Герман І.

Науковий керівник – доц. Флінта Н. І.

ПЕРСПЕКТИВИ ТА АКТУАЛЬНІСТЬ ТУРИСТИЧНИХ МАРШРУТІВ В КРЕМЕНЕЦЬКИЙ РАЙОН ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Туристичний та готельний бізнес відіграє дуже важливу роль у соціально-економічному розвитку держави та її регіонів. Особливо в тих випадках, коли держава та її регіони надзвичайно багаті на туристичні ресурси. Україна, а зокрема Тернопільщина, є саме такою територією. Сприятливе географічне розташування, комфортний клімат, природні ресурси та багате історичне минуле створили Тернопільщині всі передумови для розвитку і процвітання туристичної галузі. Щоправда поки що ми цим не скористалися сповна.

Станом на сьогодні, туристи, які бажають відвідати різноманітні туристичні об'єкти зустрічаються з одними і тими ж проблемами: недостатньо розвинена інфраструктура в сферах готельного господарства і підприємств харчування, не в найкращому стані автомагістралі та під'їзні шляхи, незначне фінансування з боку держави та інвесторів туристичних об'єктів, що не дозволяє підтримувати їх в ідеальному, на скільки це можливо, стані. Адже на території Тернопільщини окрім численних природних унікальних туристичних об'єктів, розташована третина замків України. Реставрація та утримання в належному стані яких потребує значних коштів. Вирішення ряду цих проблем значно сприятиме покращенню добробуту населення області та України загалом, покращить економічні та соціальні показники, збільшить кількість робочих місць та завдяки потокам туристів розвиватиме інші галузі.

Одним з найперспективніших видів туризму на території Тернопільської області є релігійний туризм. Це легко пояснити, знаючи які релігійні і водночас туристичні об'єкти тут можна відвідати – це Марійський духовний центр в Зарваниці, жіночий католицький монастир сестер Непорочниць в с.Язлівці (засновницею цього монастиря була відома діячка Марцеліна Даровська) і звичайно ж величні споруди Свято-Успенської Почаївської лаври, які вражають своє величчю і силою.

В цій статті ми спробуємо більш детально дослідити популярність та перспективи екскурсій, основним об'єктом яких є саме Свято-Успенська Почаївська лавра.

Отже, зробимо короткий екскурс в історію самої святині. Через брак писемних першоджерел точна дата заснування чернечої обителі залишається, на жаль, не з'ясованою. Натомість є багато припущень, які ґрунтуються переважно на народних переказах і легендах. Згідно з найбільш розповсюдженою версією, поява першого ченця в Почаєві пов'язана з трагічними для давньої Русі-України подіями 1240р. коли потужна навала монголо-татарських завойовників змусила мешканців наддніпрянських міст рятуватися втечею. Серед прадавніх густих лісів, використовуючи чи то природні, чи то рукотворні сухі печери, колишні ченці Києво-Печерського монастиря саме тут обрали для себе тимчасове пристанище, якому згодом судилося перетворитись на пустельножитний монастир, тобто таким, у якому кожен монах провадив своє окремішне життя.

Існують й інші ймовірні припущення, згідно з яким набожні монахи-пустельники облюбували собі цю лісисту місцину невдовзі після хрещення Русі. Лише спеціальні археологічні дослідження, якщо до них дійде справа у майбутньому, зможуть пролити більше світла на найраніші роки існування монастиря.

Почесна роль фундаторки монастиря належить Анні Гойській. Про свій намір вона внесла 14 листопада 1597 року відповідний запис у Крем'янецькі земські книги. Разом з матеріальними пожертвами Анна Гойська передала монастиреві і належну їй ікону Божої Матері, яка з часом набула статусу найшановніших християнських святинь України.

Після смерті Гойської магнат Андрій Ферлей намагався відібрати все майно Лаври. Він викрав з монастиря чудотворну ікону і забрав її до Козина (Радивилівський район Рівненської області). Проте ігумен Іов Залізо (Почаївський) відсудив всі землі та ікону.

Важливу роль у розбудові Почаївської Лаври відіграв відомий польський магнат Микола Потоцький, з ім'ям якого пов'язано спорудження головного монастирського храму – соборної церкви Успіння Пресвятої Богородиці.

На кінець XVII-XVIII ст. Почаївський монастир мав три основні церковні споруди. Це Успенська церква, Троїцька церква та церква в ім'я Перемоги Божої Матері.

В XX-му столітті в монастирі з'явився Амфілохій (Головатюк), який отримав від Бога дар зцілення. Після його смерті пройшло вже більше сорока років, але коли його труну відкрили, то тіло збереглося таким як і було. Він зачислений до числа святих. Зараз земля його могили має цілющі властивості і творить дива.

Майже все XXст., починаючи з Першої світової війни і закінчуючи розпадом СРСР у 1991р., було вкрай несприятливим для подальшого розвитку Почаївської Лаври. У міжвоєнний період її настоятелям

доводилося більше перейматися судовим процесам на захист монастирського майна та нерухомості від позовів католицького проводу, обмежуючись поточними ремонтами та поновленням. Не кращим був стан речей і за радянських часів. Хоча Лавра і увійшла до переліку найвизначніших історико-релігійних пам'яток України, які перебували під охороною держави, кошти на реставраційні роботи виділялися лише для мінімального підтримання існуючих споруд.

Однак як будь-який живий організм так і діюча християнська обитель не зупинилася на певній стадії природної еволюції. У 90-ті роки ХХст. Лавра відчула нові позитивні імпульси. З'явилися підстави для нового будівництва у зв'язку з визначними датами, що їх святкувала християнська Церква на зламі ХХ та ХХІст.

У 1997р. на честь 400-річчя перенесення до монастиря ікони Почаївської Божої Матері – з'явилася капличка поблизу надбрамного корпусу. Три позолочені маківки, виставлені на даху в один ряд, нагадують традиційний тип українських трибаневих церков.

Найновішою лаврською спорудою стала каплиця на честь 2000-літнього ювілею Різдва Христового.

За народним повір'ям, Почаївська Лавра непідвладна руйнівній силі часу, а тому існуватиме аж до моменту Страшного суду та Другого пришествя Спасителя.

З давніх-давен і до сьогодні цей монастир є одним з найшанованіших місць для щорічних прощ – масового паломництва віруючих до лаврських святинь. На теренах України він поступається лише Києво-Печерській Лаврі.

Зважаючи на кількість прочан та туристів цей видатний об'єкт буде популярним до того часу, доки будуть віруючі люди та ті, хто цінує справжнє мистецтво. Саме тому екскурсоводам є про що подбати. Адже туристам буде цікаво поглянути і на інші туристичні об'єкти, розташовані неподалік від Почаєва, зокрема релігійні.

Таким культовим об'єктом є Божа гора – пам'ятка природи, що становить яскравий приклад так званих останцевих горбів, які вчені називають також горами-свідками, а виникла вона в доісторичному минулому внаслідок ерозії стрімкого краю Кременецьких гір, від яких тепер відірвана майже на 7 кілометрів. Ядро горба складається з крейди, вище йдуть шари піску та вапняку.

Гора має дві вершини. Під однією з них б'є джерело, воду якого вважають цілющою. На другій на кам'яній скалі колись стояла невеличка каплиця, але на початку 1960-х рр., під час боротьби з релігією, її підірвали.

Божа гора має також важливе наукове значення. На її схилах, покритих мішаним лісом, учені нарахували 283 види рослин. А крім того, це справжня окраса краю. Звідси відкривається рідкісний краєвид. На горизонті зачарованих мандрівників заворує Почаївська лавра, що неначе плаває в хмарах.

Але в першу чергу не своїм науковим значенням відома Божа гора. Її тісно пов'язують із православною вірою. Вона споконвіку приваблює до себе тисячі людей. З сивої давнини Божа гора – центр молитов, покаяння, постів іноків печерного монастиря, який був заснований тут ченцями-коліютами ще в IX-X ст.

Печерний монастир на Божій горі, як і в Почаєві, заклали інок, які шукали відлюдних місць для свого спасіння. Як правило, ченці-коліюти оселялись в печерах, рідко природних. Чернець, який ставав на шлях спасіння в монастирі, мав викопати печеру власноручно, бо саме така власноручно викопана печера-келія вважалась найбільш придатним місцем для спасіння і глибоко шанувалась серед ченців – її насельників, бо як писав літописець: «Многі бо монастирі цесарями і боярами, і багатством поставлені, та не такі вони, як ті, що поставлені сльозами, і постом, і молитвою, і неспанням».

На Божій горі є два види печер – природна, розширена людською працею, та власноруч викопана, яка служила келією ще й в добу Іова (Залізо), який сам не раз приходив спасатись до цієї печери-келії. Проте це не була ним викопана печера, вона існувала як місце спасіння ще в IX-X ст..

Про Божу гору існує легенда про те, що у XIII столітті на ній з'являлася і залишила на вершині доказ свого перебування — слід стопи, цілюще джерело і печеру — Божа Матір. Туристів і паломників це місце приваблює в першу чергу своєю таємничістю і містичністю. І екскурсоводам важливо знати, яка саме інформація цікавить їх групи.

Ще одним центром паломництва на Кременеччині є Свято-Духівський скит, який розташований за кілька кілометрів від Почаєва.

Хоча слава Свято-Духівського скиту йде у сиві століття, коли тут здійснював свої подвиги преподобний Мефодій, але знає про його існування не так вже й багато людей, тому На одній з Почаївських гір, пізньої осені 1197, Мефодій спорудив маленьку капличку. А 1219 року на вершині тієї гори був закладений монастир з храмом Преображення Господнього. Монастир відрізнявся строгістю чернече життя; настоятель обителі Мефодій був для братії прикладом у молитві та праці.

Слава святої обителі, овіяної чудесами Богородиці, росла та ширилася, а сам монастир стає центром духовної просвіти на Західній Русі. Тут була заснована богословська школа, а дещо пізніше і друкарня. Стіни каплички і монастирського храму були літописними сторінками обителі.

Побувавши в Почаєві, неможливо оминати увагою перлину історичного та культурного минулого Тернопільщини – місто Кременець. Кременець заслужено можна вважати одним з туристичних центрів Тернопільщини. Він був авторитетним центром освіти й науки й отримав образну назву «Волинські Афіни».

Легендарна гора Бона, на вершині якої височіють руїни славнозвісного неприступного замку, який вистояв проти всіх ворожих сил, навіть навали монголо-татар, не зміг стримати натиск лише козаків під проводом Максима Кривоноса. Легенди про таємничу власницю цього замку – Бону – дружину короля Речі Посполитої Сигізмунда I досі лякають місцевих жителів та туристів. З вершини гори Бона у ясний сонячний день можна побачити вершини куполів Свято-Успенської Почаївської лаври. Туристам тут також потрібно запропонувати відвідати Будинок родини Словацьких, де мешкав відомий поет Юліуш Словацький, Споруди колишнього Василіанського монастиря XVII століття, палац Кароліни Дзембовської, житловий будинок «Близнята», комплекс колегіума чину єзуїтів, місцевий дендропарк, некрополі: Військове та

Монастирське кладовище, старовинний польський цвинтар та П'ятницький (Козацький) цвинтар з могилами українських козаків, що загинули в боях за звільнення Кременця від панування Польщі.

Отож, як бачимо, туристичний маршрут на північ нашої області має багато цікавих варіантів для екскурсій. Об'єктом, який не потребує зайвої реклами, звісно ж є Свято-Успенська Почаївська лавра, до якої прибувають паломники та туристи не лише з України, але і з інших держав. І саме завдяки лаврі та правильно сформованим екскурсіям та цікавим екскурсородам ми можемо популяризувати інші туристичні місця, які обов'язково сподобаються туристам. Крім того, потрібно вирішити ряд проблем з інфраструктурою, під'їзними шляхами та готельним господарством, також існує ще одна суттєва проблема, яка потребує термінового вирішення, вона виникла в першу чергу саме по маршруту, що веде до Свято-Успенської Почаївської лаври – це те, що разом із туристичними групами з інших регіонів України прибувають немісцеві екскурсорода, що не дає змоги отримувати точну статистику про кількість туристів, які прибувають, можливі недостовірні дані, повідомлені екскурсородами, які не проходили акредитацію по даному маршруту у фахівців на території Тернопільської області, але цю проблему потрібно вирішувати вже на законодавчому рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гудима А. Почаївський монастир в історичній долі українства [Текст] / А.Гудима. — Т.: Підручники і посібники, 2003. — 40 с.
2. Замки Тернопілля // Часопис «Галицька брама». — «Центр Європи», 2007. — С. 22. — (№ 5-6(149—150)).
3. Чернихівський Г. Почаївська Свято-Успенська Лавра [Текст] / Г. І. Чернихівський, В. О. Балюх. — Т.: Збруч, 2006. — 49 с.
4. Офіційний сайт Свято-Успенської Почаївської лаври: www.pochaev.org.ua

*Герман І.
Науковий керівник – доц. Флінта Н. І.*

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА В РІВНЕНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Готельне господарство являє собою галузь економіки, розвиток якої забезпечує значні бюджетні надходження, сприяє підвищенню зайнятості населення, а також зростанню рейтингу держави та її окремих регіонів у світовому господарстві.

Розглянемо стан готельного господарства та перспективи його розвитку на прикладі однієї з областей України. Рівненська область розташована на північному заході України, на Поліссі і в лісостеповій зоні. Її площа – 20,1 тис. кв. км, що становить 3,3% території країни. Область належить до перспективних регіонів з погляду розвитку туризму та готельного господарства, що і стало визначальним фактором при виборі дослідження даної теми.

Проведення Євро-2012 показало, що наша країна багата на різноманітні туристичні ресурси і те, що вона викликала інтерес серед іноземних туристів, проте Україні ще є над чим працювати. Особливо це стосується стану інфраструктури та готельного господарства.

Рівненщина надзвичайно різноманітний і цікавий регіон, який можливо не такий популярний серед туристів як скажімо Закарпатська або Львівська області, але лише через недостатній об'єм інформації про туристичні ресурси, донесеної до потенційних споживачів.

Метою магістерської роботи є дослідження готельного господарства Рівненської області.

Для даної магістерської роботи ми ставимо такі завдання:

- розкрити поняття «готель» та «готельне господарство»;
- показати значення готельного господарства для розвитку світової та української економіки;
- охарактеризувати сутність та специфіку розвитку готельного господарства в Рівненській області;
- визначити головні проблеми, які виникають в готельному господарстві Рівненщини на сучасному етапі та запропонувати заходи для їх усунення.

Вирішення поставлених завдань буде здійснюватись на основі фахової літератури, достовірних інтернет-ресурсів, статистичних показників, журналів та інших довідкових матеріалів.

Об'єктом дослідження виступає готельне господарство Рівненської області як складової індустрії гостинності України.

Предметом магістерської роботи є теоретико-методичні і прикладні засади формування і розвитку системи готельних послуг в Рівненській області.

Готельне господарство – одна зі складових частин туристичної індустрії. Матеріальна база, призначена для розміщення туристів, посідає одне з перших місць під час формування туристичної інфраструктури, а якість проживання та відповідне обслуговування впливають на рівень туристичного сервісу. Тому готельна індустрія стрімко розвивається, що приносить значні грошові надходження, у тому числі валютні.

Вітчизняна готельна галузь стає невід'ємною складовою частиною світового готельного господарства. Такий швидкий темп інтеграції до європейських стандартів пояснюється зручним географічним положенням України, яка розміщена в центрі Європи, та не менш швидким зростанням українського бізнесу, що також активізує розвиток ділового туризму. Тому сьогодні актуальним є підвищення економічної ефективності готельного сектора зокрема й туристичної індустрії загалом.

У світовому масштабі туристична індустрія займає сьогодні одне з провідних місць серед галузей зовнішньоекономічної орієнтації. Вона активно сприяє налагодженню культурних, ділових та торгово-економічних зв'язків між державами. Експортуючи рекреаційно-туристичні ресурси, держави, які мають розвинену туристичну галузь, істотно збільшують надходження у свої економіки іноземної валюти, сприяють створенню нових робочих місць та зростанню доходів власних бюджетів.

Готельне господарство країни формується із сукупності готельних господарств її регіонів, рівнозначність розвитку яких визначає показник готельної індустрії в цілому.

Рівненська область надзвичайно багата туристичними ресурсами. Вона включає 227 територій і об'єктів природно-заповідного фонду, в тому числі 2 парки – Гоцанський і Рівненський, що є пам'ятками садово-паркового мистецтва.

Сприятливі кліматичні умови, значні лісові масиви, чисельні ріки (171), озера (понад 500), лікувальні грязі і мінеральні води (радонові і хлоридно-натрієві) є складовими рекреаційних ресурсів області. В Сарненському районі функціонує курорт «Горинь». Станом на 2012 р. в області функціонує 44 готелі та аналогічних засобів розміщення.

В області діє 7 державних музеїв (Березнівський, Дубнівський, Млинівський, Рівненський і Сарненський краєзнавчі, Корецький історичний, Літературно-меморіальний музей М. Островського у с.Вілія, на батьківщині письменника). На Рівненщині налічується близько 3 тис історико-культурних, пам'яток. 338 нерухомих пам'яток області внесено до Державного реєстру національного культурного надбання.

Державні історико-культурні заповідники створені в Дубно і Острозі. З 1991 р. функціонує меморіал, що включає заповідник «Поле Берестецької битви» в с. Пляшева і музей-заповідник «Козацькі могили», куди перенесена з с.Острів дерев'яна Михайлівська церква. Ця остання знаменита тим, що в ній митрополит Іосаф відправив молебень на честь перемоги і підперезав Б.Хмельницького мечем, освяченим на гробі господньому в Єрусалимі. До комплексу входить також Георгіївська церква – храм-мавзолей (1914), у якому поховані останки загиблих під час битви козаків. Церква з'єднана з храмом сімсотметровим тунелем. Автор проекту храму-мавзолею - відомий архітектор О.В. Щусев.

В Рівненській області є кілька міст, які мають давню історію – Дубно, Острог, Корець.

Це та багато іншого створює комфортні умови для розвитку туризму, який в свою чергу сприятиме розвитку готельного господарства, оскільки вони взаємопов'язані.

Однак, на сьогоднішній день в сфері готельного господарства спостерігається ціла низка проблем, зокрема недостатня кількість готелів. Значною проблемою для багатьох готелів та аналогічних засобів розміщення Рівненщини є неспроможність забезпечити високоякісне комплексне обслуговування клієнтів. Такий стан справ в значній мірі пов'язаний з відсутністю сучасних стандартів з управління якістю готельних послуг.

Однією з значних проблем готельних підприємств є недостатня кількість та неналежний рівень підготовки кадрів. Основною причиною цього явища є те, що підготовку кадрів для туристичної галузі та готельного господарства в Україні здійснюють 146 навчальних закладів, з них лише шість є класичними навчальними закладами туристичного спрямування з повноцінними тренувальними базами практики.

Загалом в навчальних закладах на різних формах навчання в Україні щорічно готують близько 6500 спеціалістів для сфери туризму та готельного господарства (40% спеціалісти готельного господарства). Згідно світової практики функціонування 10 готельних номерів мають забезпечувати від 4 до 20 спеціалістів. Звісно, більшість працівників зайняті у готельних господарствах більш популярних туристичних регіонів Львівщини, Закарпаття, АР Крим тощо, в менш популярних серед туристів регіонах, в тому числі на Рівненщині, кваліфікованих фахівців значно менше, наприклад, в деяких готелях працюють покоївки, які не мають відповідної підготовки і не володіють правильними технологіями прибирання, що не дозволяє досягти належних результатів. Все це безумовно впливає на якість надання послуг та задоволення гостей.

Для готелів Рівненщини важливим фактором успішного бізнесу є впровадження комплексу новітніх технологій, що охоплюють усі процеси існування готелю і взаємин з гостями.

Загалом це дозволяє автоматизувати виконання щоденних задач працівників готелю, отримати оперативну і достовірну інформацію щодо майбутніх заїздів і виїздів, наявності місць у готелі, розміщення гостей і стану їх рахунків, всіх платежів і наданих послуг, а також дозволяє більш ефективно та швидко виконати звіти про фінансову діяльність готелю, проконтролювати стан номерного фонду, розрахувати тарифи на послуги та інше. Загалом автоматизація дозволяє зробити діяльність готелю більш керованою.

Для забезпечення готелів професійними кадрами необхідно проводити тренінгову підготовку для персоналу, домовитися з вищими навчальними закладами, що здійснюють підготовку фахівців для галузі готельного господарства про створення курсів з підвищення кваліфікації для працівників готельного бізнесу, забезпечити навчання обслуговуючого персоналу іноземним мовам, постійно здійснювати контроль за якістю роботи персоналу, а також залучати іноземних фахівців та фахівців з інших регіонів України для передачі передового досвіду роботи працівникам готелів в Рівненській області. В деяких готелях ця практика вже набуває популярності, але поки що вона не має потрібного масштабу свого поширення.

Отже, готельне господарство – одна зі складових частин туристичної індустрії. Матеріальна база, призначена для розміщення туристів, посідає одне з перших місць під час формування туристичної інфраструктури, оскільки якість проживання та відповідне обслуговування істотно впливають на рівень туристичного сервісу. Тому туристична сфера загалом та готельна індустрія зокрема стають швидко зростаючим бізнесом, що приносить значні грошові надходження, у тому числі валютні.

Сьогодні не лише Рівненська область, але й вся Україна зацікавлена у створенні конкурентоспроможного туристичного продукту та готельної індустрії, здатних максимально задовольнити

туристські потреби населення країни й іноземців, забезпечити на цій основі комплексний розвиток туристичної індустрії та інфраструктури регіонів.

Загалом Рівненська область має значний потенціал для розвитку готельного господарства. За умови усунення основних його перешкод, готелі та аналогічні засоби розміщення Рівненщини зможуть надавати послуги, що відповідатимуть загальноукраїнським та світовим стандартам якості, а також збільшити обсяги їх надання, покращити імідж регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг. – К.: Альтерпрес, 2004. – 436 с.
2. Роглев Х.Й. Основи готельного менеджменту. Навчальний посібник. - К.: Кондор, 2005. - 408 с.
3. Державний комітет статистики України: www.ukrstat.gov.ua
4. Фактори розвитку готельного бізнесу в Україні: www.maygerconsulting.com

Мохун О.

Науковий керівник – доц. Стецько Н. П.

НАПРЯМКИ НІВЕЛЮВАННЯ ВПЛИВУ ТРАНСПОРТУ НА ЗАБРУДНЕННЯ ПОВІТРЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Актуальність. Однією з визначальних систем, які забезпечують вантажні та пасажирські перевезення територією України, є транспортна система, до якої в ринкових умовах ставляться високі вимоги щодо якості екологічних параметрів, регулярності і надійності транспортних зв'язків, збереження вантажів і безпеки перевезень пасажирів, швидкості і вартості доставки. Відповідно до цього стан транспортних комунікацій України має відповідати вимогам європейської інтеграції.

У сучасних умовах вплив транспортної інфраструктури зростає на екологічний стан області, через розвиток економіки, збільшення товарообігу, формування системи маркетингу, урізноманітнення форм організації виробництва. Підвищуються вимоги до швидкості та якості транспортування, надання сервісних послуг, комплексного обслуговування споживачів. Це зумовлює актуальність дослідження трансформаційних процесів, що відбуваються в транспортній системі, виявлення її ролі в ринкових умовах, на екологічний стан території.

Сучасні дослідження транспортної системи висвітлені здебільшого у наукових розробках економістів (В.Котелянець, О.Пилипенко, Л. Кормаков, М.Пугачов, В.Шевчук, А.Петрик та ін.), праці яких присвячені питанням функціонування транспорту, його трансформації в ринкових умовах та впливу транспорту на екологію регіону.

Транспорт — один із наймогутніших чинників антропогенного впливу на довкілля. Деякі види цього впливу, насамперед забруднення повітря і посилення шуму, належать до найсерйозніших техногенних навантажень на компоненти довкілля окремих регіонів. Екологічні проблеми, що виникли у зв'язку з функціонуванням транспортної системи в Тернопільській області, є наслідком діяльності не лише окремих видів транспорту, а й інших галузей народного господарства. Це передусім структура й існуючі конструкції транспортних засобів, покриття і якість експлуатації шляхів. Автотранспорт є вагомим джерелом забруднення навколишнього середовища Тернопільської області.

Об'єктом є транспортна система Тернопільської області, її вплив на екологічний стан території.

Предметом є запобігання шкідливому впливу транспорту на забруднення повітря області.

Метою є виявлення особливостей транспорту як одного з видів забруднення повітря територій Тернопільської області.

Запобігання шкідливому впливу всіх видів транспорту на навколишнє природне середовище Тернопільської області є одним із найголовніших завдань природоохоронної діяльності. Основні правові норми, які закріплюють правові заходи по охороні навколишнього природного середовища від шкідливого впливу транспорту, містяться в Законах України від 26 червня 1991 року «Про охорону навколишнього природного середовища», від 16 жовтня 1992 року «Про охорону атмосферного повітря» та від 10 листопада 1994 року «Про транспорт». Крім того, щодо окремих видів транспорту є спеціальні нормативні акти, які також закріплюють правові заходи екологічної безпеки транспортних засобів.

Основними напрямками охорони навколишнього природного середовища на транспорті є зниження токсичності та нейтралізація шкідливих речовин, які містяться у викидах та скидах транспортних засобів, а також поступовий перехід на нові види енергії та пального. Відповідно до закону «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 56) на підприємства, установи, організації, що здійснюють проектування, виробництво, експлуатацію та обслуговування автомобілів, літаків, суден, інших пересувних засобів, установок та виробництво і постачання пального, покладені певні обов'язки щодо забезпечення екологічної безпеки транспортних засобів [1].

Так, вони зобов'язані розробляти та здійснювати заходи по знищенню токсичності та знешкодженню шкідливих речовин, що містяться у викидах та скидах транспортних засобів, переходу на менш токсичні види пального, додержання режиму експлуатації транспортних засобів та інші заходи, спрямовані на запобігання й зменшення викидів та скидів у навколишнє природне середовище забруднюючих речовин та додержання встановлених рівнів фізичних впливів.

При експлуатації транспортних засобів в атмосферне повітря викидаються відпрацьовані гази, що містять забруднюючі речовини, а також відбувається шкідливий вплив їх фізичних факторів. З метою охорони навколишнього природного середовища Тернопільської області від забруднення і шкідливого впливу фізичних факторів транспортних засобів для кожного типу пересувних джерел, що експлуатуються на території регіону, встановлюються нормативи вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах та шкідливого впливу їх факторів. Виробництво та експлуатація транспортних засобів, у яких вміст забруднюючих речовин у відпрацьованих газах перевищує нормативи, забороняються.

Екологічні проблеми Тернопільської області, порівняно з індустріальними регіонами, неістотні. Над великими містами України атмосфера містить у 10 раз більше аерозолів і в 25 разів більше газів. При цьому 60–70% газового забруднення припадає на автомобільний транспорт, тоді як в області – близько 30% [3].

Зниження впливу транспортних потоків на середовище Тернопільської області треба передбачати на різних етапах містобудівного та ландшафтного проектування. При формуванні структури міста треба виділити житлові райони, які перебувають у складних умовах дорожньої мережі міста і в яких треба передбачити необхідні заходи до обмеження руху деяких видів транспорту з урахуванням часу найбільшої інтенсивності руху. Однак ці заходи треба детально обґрунтувати, щоб не викликати в суміжних районах значного переважання, яке негативно вплине на їх гігієнічний стан.

Саме в цьому полягає необхідність створення системи моніторингу, тобто спостереження й контролю за транспортною мережею регіону, яка й повинна визначити небезпечні ділянки доріг та сформулювати конкретні рішення щодо усунення впливу відпрацьованих газів автотранспорту.

Сутність транспортно-екологічного моніторингу полягає в тому, що на основі отриманої екологічної інформації треба дати оцінку і прогноз стану та якості повітря з подальшою розробкою рекомендацій для проведення заходів, спрямованих на покращення або відновлення стану повітря на території Тернопільської області [2].

Треба відзначити, що організація системи транспортно-екологічного моніторингу Тернопільської області в даний час перебуває не в найкращому стані. Головним недоліком цієї системи є відсутність необхідної технічної інфраструктури. Насамперед необхідно відзначити, що способи отримання, обробки, накопичення й використання екологічної інформації повинні базуватися на сучасних принципах геоінформаційної системи (ГІС).

Таким чином, для створення транспортно-екологічного моніторингу області треба вирішити ряд технічних і організаційних завдань:

- розробити схему транспортно-екологічного районування території Тернопільської області;
- виділити найбільш небезпечні ділянки доріг регіону;
- визначити станції спостереження і відбору проб на вищевказаних, а також і на другорядних ділянках доріг;
- розробити систему показників і критеріїв транспортно-екологічної оцінки, яка б дозволила обґрунтовано визначити екологічний стан на даних ділянках доріг та якість повітря на них;
- створити засоби й методи відбору та лабораторного аналізу проб;
- створити базу геологічних даних для розрахунку інтенсивності руху автотранспорту на автодорогах області;
- розробити автоматизовану систему оцінки й прогнозування стану небезпечних дорожніх вузлів регіону [4].

Вся інформація, яка надходить у результаті спостереження й лабораторного аналізу, повинна підлягати обробці з подальшим її накопиченням і впорядкуванням та створенням банку даних у вигляді окремих ділянок доріг, окремих районів, житлових масивів і населеного пункту в цілому. Тому для забезпечення цієї роботи треба створити відповідну інформаційну інфраструктуру.

Транспортно-екологічний моніторинг Тернопільської області буде ефективним тільки у випадку, коли вся інформація, яка буде накопичуватися і систематизуватися в банках даних, буде оцінюватися, прогнозуватися й регулювати стан транспортних потоків регіону, що дозволить створити відповідну систему прийняття рішень.

На державному рівні екологічного моніторингу спостерігається ще більше узагальнення просторово розподіленої інформації. Роль локальних джерел емісії на цьому рівні можуть відігравати великі територіальні утворення. При переході від одного ієрархічного рівня до іншого узагальнюється не тільки інформація про джерела емісії, а й інші дані, що характеризують екологічну ситуацію [5].

При розробці проекту екологічного моніторингу Тернопільської області необхідна така інформація:

- джерела надходження забруднюючих речовин у природне середовище – викиди забруднюючих речовин в атмосферу певними об'єктами; скидання стічних вод у водні об'єкти; техногенні аварії, що призводять до викиду в атмосферу небезпечних тощо;
- перенесення забруднюючих речовин – процеси атмосферного переносу;
- процеси ландшафтно-геохімічного перерозподілу забруднюючих речовин – міграція забруднюючих речовин ландшафтно-геохімічним сполученням з урахуванням геохімічних бар'єрів і біохімічних кругообігів;
- дані про стан антропогенних джерел емісії – потужність джерел емісії і місце їх розташування, гідродинамічні умови надходження емісії в навколишнє середовище [2].

У зоні впливу джерел емісії організується систематичне спостереження за атмосферою Тернопільської області: хімічний і радіонуклідний склад газової та аерозольної фази повітряної сфери; тверді й рідкі опади (сніг, дощ), їх хімічний і радіонуклідний склад; тепловий стан забруднення атмосфери.

Система має такі характеристики, які з повним правом дозволяють вважати цю технологію основною для обробки й управління моніторинговою інформацією. Її засоби набагато перевершують можливості звичайних картографічних систем, хоча, безумовно, включають і всі основні функції одержання високоякісних карт і планів.

У самій концепції системи екологічного моніторингу атмосфери Тернопільської області закладено всебічні можливості збору, інтеграції й аналізу будь-яких розподілених у просторі або прив'язаних до конкретного місця даних. У разі необхідності візуалізувати наявну інформацію у вигляді карти з графіками або діаграмами, створити, доповнити або видозмінити базу даних просторових об'єктів, інтегрувати її з іншими базами єдино правильним рішенням буде звернення до ГІС [4].

У разі порушення екологічного законодавства керівники транспортних організацій та власники транспортних засобів повинні нести юридичну відповідальність за додержання нормативів гранично допустимих викидів та скидів забруднюючих речовин і гранично допустимих рівнів фізичних впливів на навколишнє природне середовище, встановлених для відповідного типу транспорту, за інші порушення екологічних вимог на транспорті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гутаревич Ю.Ф. Екологія та автомобільний транспорт. – К.: Арістей, 2008. – 296 с.
2. Екологічні проблеми транспорту / Упор.: Т.В.Тимочко, Н.А.Черненко. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2006. – 35 с.
3. Степанчук О. В. Принципи створення транспортного екологічного моніторингу // Містобудування та територіальне планування. – 2010. - №9. – С. 275-280.
4. Статистичний щорічник Тернопільської області: Корот. стат. довід. / За ред. В.Г. Кирича. – Тернопіль, 2008. – 588 с.
5. Транспортный комплекс Украины: Экономика, организация, развитие: Сб. науч. трудов. / За ред. Цветова Ю. М. – К.: ИКТП, 1995. – 198с.

Кондрашов В.

Науковий керівник – Рудакевич І. Р.

ПРОБЛЕМИ СТВОРЕННЯ МЕРЕЖИ ТУРИСТИЧНИХ МАРШРУТІВ М. ТЕРНОПОЛЯ

Розробка маршрутів є складною багатоступеневою процедурою, яка вимагає достатньо високої кваліфікації і яка є основним елементом технології туристичного обслуговування. Туристичний маршрут відіграє велику роль у створенні необхідної привабливості, задоволенні побажань та інтересів туристів. Багаторічна практика прийому іноземних туристів до нашої країни показала, що абсолютна більшість приїжджаючих до нас іноземних туристів виявляє цікавість до відвідування таких міст, як Київ, Львів, Івано-Франківськ, Одеса. В останні роки серед українських і закордонних туристів посилюється інтерес до міста Тернополя, як центру рекреаційного, спортивного, фестивального та етнотуризму.

Метою даної публікації є обґрунтування розробки розгалуженої сітки різноманітних туристичних маршрутів м. Тернополя.

Вибір і розробка того чи іншого маршруту пов'язані насамперед з цілями поїздок туристів до певної території чи міста. Так, для екскурсійно-пізнавальних турів вибирають місця з найбільш цікавими туристичними визначними пам'ятками, наприклад, історичними і культурними пам'ятниками, музеями, картинними галереями й ін. При організації турів на відпочинок до маршруту включаються курортні, морські, гірські чи сільські центри з відповідними природно-кліматичними ресурсами.

Привабливість туристичного маршруту залежить також і від способу перевезення туристів між включеними в нього містами (пунктами). Далеко не всі міста, відвідувані в нашій країні іноземними чи внутрішніми туристами, мають рівнозначні транспортні зв'язки. Варто дуже ретельно підходити до вибору тих чи інших засобів перевезення туристів. Зокрема, турфірми повинні враховувати такі вимоги:

- при складанні маршруту не допускати повторного транзитного відвідування туристами міста (пункту), у якому вони вже були. Необхідно шукати такі варіанти транспортних перевезень туристів по маршруту, які забезпечували б однократне відвідування ними запланованих міст;

- при виборі засобів перевезення варто віддавати перевагу тим перевізникам, які можуть забезпечити швидшу і максимально комфортбельну доставку туристів з міста до міста;

- при плануванні пасажирських перевезень по маршруту необхідно також намагатися залишити якнайбільше світлового часу для організації екскурсій або вільної активності туристів, використавши з цією метою, наприклад, нічні години для перевезення потягом, а ранкові чи вечірні - для перевезення літаком або автобусом. В межах міста актуальним є проведення пішохідних чи велосипедних мандрівок по цікавих для туристів місцях.

Значне значення для привабливості турів має їхня тривалість. Наприклад, часто рекламуються короткострокові поїздки кінця тижня ("уїк-енд"). Однак найбільш масовими є тури тривалістю 7-10 днів;

поїздки тривалістю 14 днів і більш займають уже значно меншу частку в загальному асортименті пропонуванних закордонних поїздок.

Необхідно вказати на тісний зв'язок між змістом маршруту (перелік відвідуваних міст і пунктів) і тривалістю туру. Так, для ознайомлення туристів з великим містом, необхідно до 3-4 днів, а для огляду менших поселень достатньо і одного дня. Вітчизняні турфірми повинні бути зацікавлені в розширенні географії маршрутів і тривалості подорожі туристів на території України. Для цього необхідно постійно вивчати можливості використання все нових туристичних ресурсів, здатних привернути увагу туристів.

Вибір маршруту тісно пов'язаний із метою подорожі. Так, для екскурсійно-пізнавальних турів вибирають міста з багатою культурно-історичною спадщиною. При організації турів на відпочинок у маршрут включають популярні міські чи сільські райони і центри, які володіють відповідними природно-кліматичними ресурсами. Наприклад, у центрі Тернополя розміщений великий за площею став, який є особливою туристичною «родзинкою» міста. Відповідно більшість туристичних потоків повинні проходити біля нього.

Привабливість маршруту визначається також наявністю в містах уздовж маршруту розвиненої туристичної індустрії (готелів, підприємств харчування, транспорту та ін.). Тому, приступаючи до складання маршруту, варто добре вивчити визначні пам'ятки міста, з'ясувати, які підприємства туристичної індустрії працюють на шляху подорожі туристів. Особливо це корисним буде для організації маршрутів гастрономічного чи фестивального туризму.

Окрім того, на привабливість туру впливає характер перевезення по місту. Зокрема, рекомендується уникати повторного транзитного відвідування туристами одних і тих самих місць. Варто також надавати перевагу тим видам транспорту, які можуть забезпечити швидке і комфортабельне пересування туристів по місту. Бажано також максимально використовувати світловий день для організації екскурсій чи вільного часу туристів, плануючи переїзди чи відпочинок у нічні години.

Така процедура є довготривалою за часом і може займати декілька місяців. Якщо розроблений маршрут є замовленим (разовим), то процедура його створення спрощується, за винятком заходів, що забезпечують його безпеку. При розробці, автобусного маршруту необхідно керуватися «Правилами дорожнього руху», «Законом про автомобільний транспорт», «Правилами перевезення пасажирів» та іншими відомчими нормами.

Розробка туристичного маршруту закінчується узгодженням і затвердженням паспорту маршруту. Паспорт туристичного маршруту використовується при формуванні турів, а також при розслідуванні шляхово-транспортних подій.

Після процедури розробки і затвердження туристичного маршруту приступають до формування туру. Розрізняють два основних види туру:

- пекидж-тур, тобто комплексна туристична послуга, яка включає в себе розміщення, харчування, екскурсійне обслуговування, транспортні, побутові, спортивно-оздоровчі, медичні та інші послуги;
- інклюзив-тур, тобто окремі туристичні послуги: харчування, розміщення, екскурсійне обслуговування, транспорт (на вибір).

На практиці перевага надається інклюзивному туру, де турист замовляє мінімально-достатній набір основних послуг, купуючи додаткові та сукупні послуги у міру необхідності. Це розширює можливості планування власного часу туриста і в деяких випадках здешевлює ціну путівки.

Сформований на основі маршруту та конкретного попиту тур не може зразу стати товарним продуктом для продажу. Для цього необхідно виконати ряд етапів:

- формування туру;
- експериментальне впровадження;
- реклама і презентація туру;
- просування туру на ринку [1].

Нами розроблено проекти більше 20 туристичних маршрутів по території м. Тернополя, які охоплюють всі туристично привабливі об'єкти міста. Зокрема, залежно від виду транспорту, пропонуються туристичні мандрівки по місту на автобусі, тролейбусі, велосипеді або по ставу на катері. Можна також запропонувати ряд ексклюзивних спеціалізованих маршрутів по місту: історичний, етнокультурний, гастрономічний, екологічний, рибальський, рекреаційний та інші їх різновиди. Поєднання можливостей використання кількох таких маршрутів дозволяє сформувати повноцінний туристичний продукт, метою якого є ознайомлення туристів із найцікавішими місцями та ресурсним потенціалом міста Тернополя.

Тому важливо при підготовці туристичного маршруту враховувати всі вищенаведені вимоги та розробки. Потрібно також звернути увагу на тривалість та сезонність, адже вони є одними з ключових аспектів створення та функціонування перспективного маршруту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Любіцева О.О. Методика розробки турів Навчальний посібник. - К.: Альтерпрес, 2003. - 104 с.
2. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) К.: Альтерпрес, 2002. - 436 с.
3. Пуцентайло П.Р. Економіка і організація туристично-готельного підприємництва: Навчальний посібник. - К.: Центр учбової літератури, 2007. - 344 с.
4. Формування туристичного продукту та його просування на ринок [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://buklib.net/books/31461/>

ЯСКРАВА ТА НЕЗАБУТНЯ ПОДОРОЖ ПО КУТОЧКАХ МІСТА ТЕРНОПОЛЯ

Великою проблемою в плані розвитку туризму у нашому місті, являється мінімальна кількість готових, розроблених та ретельно продуманих туристичних маршрутів, екскурсій. На мою думку, це є недопустимо для такого міста, як Тернопіль. Адже в нашому славному граді, є велика кількість визначних, красивих та привабливих місць, до яких хочеться повертатися знову і знову, а про інші, більшість з нас і гадки немає про їхнє існування.

Не дивлячись на те, що Тернопіль, після другої світової війни був зруйнований на 90 відсотків, його швидкими темпами буремної колективізації було поставлено на ноги. На превеликий жаль, більшої частини історичного міста навіть не вдалося відновити.

Але, як казав перший президент України Леонід Макарович Кравчук: «Маємо те, що маємо». А маємо ми, крім ставку та замку, безліч привабливих для туриста об'єктів, які є маловідомими для персичних українців.

Метою даної публікації є обґрунтування розробки екскурсії по визначних місцях міста Тернополя.

Екскурсологія є складовою найбільш специфічної галузі невиробничої сфери - культури і сприяє всебічному вихованню людини, розвитку її творчих здібностей, створенню умов для раціонального використання її вільного часу. Ось чому так важливо вивчення духовних потреб широких верств населення, перш за все школярів і молоді, створення інтелектуального потенціалу, задоволення цих потреб на високому та художньо-естетичному рівні.

В умовах національного та культурного відродження України, реального визначення її ролі в розвитку світової цивілізації - екскурсологія посідає важливі позиції у справі формування національної самосвідомості та історичної пам'яті українського народу, а екскурсознавство стає однією з дієвих форм пізнання минулого і сьогодення незалежної Української держави. За останні роки екскурсознавство активно долучилось до всебічного вивчення світового українства, як явища історичного, політичного, соціального, культурного, загальнонаціонального. А без цього, власне, неможливо забезпечити відродження української нації. Екскурсійна теорія зосереджується на вивченні та поглибленні функцій екскурсії, її ознак та аспектів, екскурсійного методу, класифікації екскурсій, теоретичних основ методології та методики, екскурсійної педагогіки та психології, основ екскурсознавчої майстерності як активної взаємодії трьох компонентів екскурсії - екскурсовода, екскурсійних об'єктів і екскурсантів.

До числа першочергових екскурсологічних завдань відносяться:

- необхідність дослідження історичних етапів розвитку екскурсійної справи;
- потреба наукового осмислення екскурсології як феномена світоглядницької культури людини;
- забезпечення наукового підходу до практичних форм та методів впровадження екскурсійної діяльності суб'єктами туристичного обслуговування;
- потреба вивчення, узагальнення та впровадження досвіду екскурсійної справи зарубіжних країн;
- необхідність науково-практичного прогнозування шляхів розвитку екскурсійної справи, посилення її подальшої ролі в складовій туристичного продукту.

Теорія екскурсознавства (екскурсологія) в значній мірі розвивається на основі практики, але ж не тільки узагальнює практичний досвід, але й розкриває нові зв'язки, сторони предмету дослідження, допомагаючи практикам більш успішно оволодівати ними. Гуманістична спрямованість екскурсійної діяльності сприяє формуванню, поглибленню та втіленню у суспільне життя загальноцивілізаційних цінностей: толерантності, свободи й відповідальності, справедливості, поваги, творчості й самореалізації.

Безумовно, екскурсійна діяльність опосередковано розкриває можливості щодо вдосконалення особистості, формування її життєвої позиції, світогляду, системи оцінювання дійсності, створення розгалуженої системи безпосередньої комунікації між людьми, орієнтації як на національні, так і загальноцивілізаційні цінності.

Сам термін Екскурсія (від лат. Ехсигеіо - виїздка, мандрівка) – означає відвідання визначних об'єктів (пам'ятники культури, музеї, підприємства, місцевість), форма і метод набуття знань. Проводиться як для групи, так і індивідуалів під керівництвом спеціаліста-екскурсовода. Екскурсії поділяються: за метою - на учбові (в т.ч. учбово-виробничі, з метою профорієнтації, обміну досвідом), культурно-освітні, наукові; за тематикою - у відповідності зі змістом об'єктів; за місцем розміщення об'єктів - натурні і музейні; за складом учасників - для різних вікових категорій, спеціалістів різних профілів, туристів, учнів та ін.

Екскурсія - важлива складова самореалізації людини, вона забезпечує задоволення, як психологічних потреб людини (повага до себе, прагнення до знань та успіху), так і потреби самоутвердження і розвитку, що пов'язані з внутрішнім станом людини. Це найбільш високий критерій реалізації особистого «я», для чого необхідний не тільки значний внутрішній потенціал, а й високий культурний рівень.

Ось чому екскурсію визначають як процес наочного сприйняття довкілля, особливостей природи, сучасних та історичних об'єктів, елементів побуту, визначних місць. В той же час вона передбачає своєрідний підйом інтелектуального та естетичного ентузіазму учасників.

Сучасна екскурсологія враховує такі важливі складові як:

- перехід до основних методів розвитку екскурсійної галузі;
- впровадження системи стандартів якості та культури екскурсійного обслуговування;
- проведення екскурсійних послуг безпосередньо в систему туристських програм та маршрутів.

Значним внеском у розвиток сучасного екскурсовознавства стала розроблена в середині 90-х років під егідою Державного комітету України по туризму та Міністерства освіти і науки групою провідних науковців і практиків екскурсійної справи Національна система туристсько- екскурсійних маршрутів України «Намисто Славутича». Додає оптимізму той факт, що інтерес населення до вітчизняної історії, історико-культурної спадщини все більше зростає. Великою популярністю, насамперед серед молоді, користуються екскурсійні маршрути: «Трипільські поселення України», «Грецькі колонії північного Причорномор'я», «Скіфський похід Дарія», «Змієві вали», «Із варяг у греки», «По місцях походу Ігоря Станіславовича на половців», «Козацькі Січі», «Вільності Війська Запорозького», «Гомоніла Україна», «Фортеці й замки України», «Монастирі України», «Гетьманські столиці», «Чумацькими шляхами», «Коліївщина». До цього слід додати спеціалізовані виробничі, наукові, культурологічні, екологічні, спортивні маршрути по різних регіонах країни».

Підсумовуючи наукове осмислення екскурсоводії можна сказати, що вона має добрі перспективи у нашому місті на майбутнє і вже сьогодні. Дана наука представляє галузь теоретичних знань, вивчаючих проблеми моделювання ідеальної екскурсії і впливу екскурсії на свідомість людей, практичних методів підготовки екскурсій, техніки їх проведення, підготовки екскурсоводів.

Дійсно, нам потрібно більше кваліфікованих екскурсоводів, для проведення та розробки екскурсійних, тематичних маршрутів по Тернополю та його околицях. Адже ця справа практично стоїть на місці, та не розвивається належними їй темпами. І звісно є певна можливість того, що допитливе око туриста може багато чого не побачити, через ганебний та занедбаний стан багатьох колишніх красивих та цікавих об'єктів нашого міста. Але прикро становиться від того, що більші втрати понесемо саме ми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабарицька В., Малиновська О. Менеджмент туризму: Туроперейтинг. - К., 2004.
2. Дем'янчук Г.С., Дем'янчук Б.Г., Дем'янчук А.Г. Українське краєзнавство: сторінки історії - К., 2006.
3. Зінченко В.А. Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: філософські науки. - 2010. – Випуск 8. - С.211-223.
4. Національна система туристсько-екскурсійних маршрутів «Намисто Славутича». - К., 1997.
5. Пазенок В.С. Філософські нариси туризму. - К., 2005.

Глинський О.

Науковий керівник – доц. Кузишин А. В.

ОСОБЛИВОСТІ ПОКАЗНИКІВ ЕЛЕКТОРАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОЇ ПОЛЯРИЗАЦІЇ В ОБЛАСТЯХ ПОДІЛЬСЬКОГО РЕГІОНУ ЗА ПЕРІОД 2002-2012 РР.

В Україні останнім часом дедалі більшої популярності набувають електоральні дослідження. Це пов'язано, перш за все, з динамікою політичного життя країни та боротьбою за владу великої кількості кандидатів з різноманітними виборчими програмами.

Закономірно, що населення різних регіонів країни демонструє неоднаковий рівень підтримки учасникам виборчих перегонів. Це закономірне електоральне явище для будь-якої демократичної країни, а тим більше для України – однієї з найбільших за територією країн Європи.

Такі розбіжності викликані групою чинників, які відіграють на певній території вирішальну роль стосовно підтримки політичної партії чи кандидата на президентський пост (особливості історичного розвитку, національно, мовного, конфесійного складу населення, вікової структури, рівня економічного розвитку тощо).

Більшість публікацій з електоральної географії присвячені дослідженню особливостей регіональної диференціації електорату країни виходячи з даних позицій, і мають, радше, вигляд загальнонаукової констатації факту як такого і намагаються його пояснити [2].

Публікації з даної теми періодично появляються після відповідних виборчих циклів. Незважаючи на це, варто відмітити, що учені-фахівці з суспільної географії доволі небагато робіт присвячують питанням електорально-географічної проблематики, а тема електорально-географічної поляризації є взагалі вкрай слабо вивченою, хоча вивчення даного питання має набути в наш час значної актуальності. В даній царині варто відзначити дослідження київського науковця Шишацького В. Б., який зокрема розглядав електорально-географічну поляризацію в Україні з позицій чинника регіональної дестабілізації держави.

На сьогоднішній день науковцями практично не робилося спроби оцінити ступінь електоральної поляризації в країні вцілому, а також окремих її регіонів.

Актуальність дослідження даної теми особливо посилюється в наш час, коли ми спостерігаємо значну електорально-географічну поляризацію регіонів України. Важливим завданням суспільства виступає представлення консолідуючих сил, які повинні знизити рівень протидії електоральних поглядів населення східних та західних регіонів країни.

Мета статті – дати оцінку електорально-географічної поляризації областей Подільського регіону, розрахувати показники їх поляризації, а також проаналізувати результати та оцінити величину й динаміку поляризації.

Якщо перенести термін «поляризація» в предметну область електоральної географії, то можна сформулювати наступне визначення: електорально-географічна поляризація - складний процес,

пов'язаний з такою зміною територіальної і компонентної структури електоральних явищ, за якої їх відмінність між окремими ділянками наростає. Результатом тривалого розвитку електорально-географічної поляризації є розвиток електорально-географічних полюсів – доволі стабільних у часі і просторі ділянок, між якими формується максимальна відмінність електоральної структури [3 с. 28].

Для розрахунку показника поляризації (P) в областях Подільського регіону можна скористатися наступною формулою:

$$P_{\text{заг.}} = \frac{\sum_{i=1}^n |E_i - \bar{E}|}{t}$$

де $P_{\text{заг.}}$ - показник поляризації окремо взятої області; E_i - результат i -ї партії (блоку, кандидата) в даній області; $\bar{E}$ - результат i -ї партії (блоку, кандидата) в середньому по країні; n – кількість партій (блоків, кандидатів), які аналізуються; t – кількість часових відтінків [3 с. 28].

Для розрахунку показників електорально-географічної поляризації в областях Подільського регіону було взято за основу наведену вище формулу, а також результати виборчих перегонів за період з 2002 р. до 2012 р. До уваги взято лише статистично значущі результати партій (блоків, кандидатів), які набрали на виборах не менше 3% голосів (в середньому по країні). При аналізі результатів президентських виборів враховувались лише результати I-го туру, коли у виборців є значно більша альтернативність виборів.

Результати виконаних розрахунків наведено в таблиці 1.

Таблиця 1.

Розрахунки показників електорально-географічної поляризації в областях Подільського регіону за період 2002-2012 рр.

Область	P_{2002}	P_{2004}	P_{2006}	P_{2007}	P_{2010}	P_{2012}	$P_{\text{ср.}}$
Тернопільська	16.1	22.4	13.6	13.6	9.9	13.9	16.1
Вінницька	7.4	12.8	10.0	7.8	5.0	7.9	8.5
Хмельницька	5.0	9.6	8.7	7.8	4.6	6.3	7.0
$P_{\text{заг.}}$	9.5	14.9	10.8	9.7	6.5	9.4	10.5

Аналіз динаміки електорально-географічної поляризації засвідчує зростання цього показника в Подільському регіоні та його областях зокрема в період з 2002 р. по 2006 р. Ця тенденція проявлялася ще з середини 90-х рр., в чому можна перекоонатися з досліджень цього періоду Шишацького В.

Згідно з наведеними результатами, особливо значне загальне зростання поляризації зафіксоване в період з 2002 до 2004р., що пов'язано із вкрай напруженою передвиборчою боротьбою двох кандидатів у президенти, які представляли два протилежні «полюси» [3]. Найвищими показниками поляризації відзначалася Тернопільська область, в якій домінували партії правоцентристського і правого спрямування. Формування такого «полюсу» пов'язане із тривалим розвитком даної території поза межами Російської імперії та СРСР, однорідним національним складом населення, високою національною свідомістю.

В подальшому спостерігався процес зниження показників електорально-географічної поляризації в регіоні, які досягли найменших значень під час президентських виборів 2010 р. Тоді різниця показників найбільш поляризованої Тернопільської області (9.9) і найменш поляризованої Хмельницької області (4.6) становила 5.3 одиниці, тоді як в 2004 р. дана різниця становила 12.8 одиниці. Індекс поляризації Тернопільщини тоді склав 22.4 – найвищий показник в країні, а Хмельниччини – 9.6. Отже, можна засвідчити, що електорально-географічна поляризація даного регіону знизилась більше ніж удвічі.

Що стосується Вінницької області, то вона демонструвала загальні тенденції зміни показників електорально-географічної поляризації, які притаманні Подільському регіону в цілому. Проте варто відзначити той факт, що дана область завжди демонструвала вищі показники поляризації, ніж Хмельницька область (окрім 2007 р., коли цей показник в обох областях зрівнявся). Такі високі показники нехарактерні для жодної області Центральної України.

Парламентські вибори 2012 р. знову засвідчили зростання електорально-географічної поляризації в областях регіону, тому можна говорити про те, що процес консолідації регіону зокрема і країни в цілому через призму електоральних уподобань населення відбувається досить повільно. Отже, це свідчить про те, що зараз на політичній арені відсутні сили, здатні своєю ідеологією об'єднати не тільки країну загалом, а й окремі її регіони. Виходячи зі складної суспільно-політичної ситуації сьогодення, актуальною постає проблема вибудови політиками і державними діячами загальнонаціональної ідеї, чого не було зроблено за 23 роки незалежного розвитку України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Офіційний веб-сайт Центральної виборчої комісії України. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua>.
- Черкашин К. Електоральна диференціація території України // Політичний менеджмент, 2008. - № 1. – с. 23-28.
- Шишацький В. Електорально-географічна поляризація в Україні як чинник регіональної дестабілізації держави / В. Шишацький // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Сер. Географія / відп. ред. Я. Б. Олійник. – К., 2006. – Вип. 53. – с. 27-30.

ОБГРУНТУВАННЯ СХЕМИ ЕКОМЕРЕЖІ В МЕЖАХ КРЕМЕНЕЦЬКОГО ТА ШУМСЬКОГО АДМІНІСТРАТИВНИХ РАЙОНІВ

Актуальність дослідження. Формування локальних осередків є завершальним етапом реалізації загальнодержавної програми формування національної екомережі, а також формування регіональної екомережі Тернопільської області. Тому створення схеми локальної екомережі є невід'ємною складовою частиною відведення земель до складу національних, регіональних та локальних елементів екомережі. Розробка екомережі Кременецького і Шумського адміністративних районів є важливим завданням диференціації земельних угідь базових елементів і обґрунтування заповідних режимів в її межах.

Низка наукових праць присвячена проблемам формування та розробки екомережі України і її складових, зокрема: провідна роль ландшафтознавчого підходу у науковому забезпеченні проектування екомережі висвітлена у розробках Л.П.Царика на прикладі Поділля (2010); ландшафтно-екологічний підхід використано для обґрунтування структури екомережі Тернопільської (Царик Л.П., 2006), Кіровоградської (Зарубіна, 2010), Черкаської (Конякін, 2010) областей, екомережі м. Тернополя (Царик Л.П., Царик Л.П., 2012).

Формування та проектування екомережі є складним поетапним процесом, який потребує детального аналізу території на предмет особливостей природних умов та їх сприятливості для формування природоохоронної системи.

Територія досліджуваних адміністративних районів розташована на межі двох кліматичних провінцій - західноєвропейської з вологим і помірно теплим кліматом та східно-континентальної з континентальним кліматом, внаслідок чого для неї характерна м'яка зима з частими відлигами та тепле і прохолодне літо, що є сприятливим для використання території у рекреаційних цілях.

У межах районів під лісами формувались ясно-сірі та сірі ґрунти на лесовидних суглинках та мергелях, чорноземи опідзолені і чорноземи на твердих карбонатних породах та інші ґрунти.

Природна рослинність Кременецького і Шумського районів займає близько 26% усієї площі.

Серед лук переважають суходільні луки з пануванням *Agrostis tenuis*, *Pos angustifolia*, *Festuca rubra*, *Briza media*, *Cynosurus cristatus* (*Cynosureta cristati*), які сформувалися на місці вирубаних лісів.

Флора судинних рослин нараховує 917 видів, 39 з яких занесені до Червоної книги України, 2 — Європейського Червоного списку, 2 види — під охороною Бернської конвенції.

Особливої самобутності й своєрідності рослинному світові надають ділянки степової і наскельно-степової рослинності — місце зростання ряду волино-подільських ендеміків, а також реліктових видів. Це шавлія кременецька, молочай волинський, змієголовник австрійський, гвоздика несправжньо-пізня, спірея піківська, жовтозілля Бессера. Ендеміками тільки Кременецьких гір є мінуарція побільшена та юринія товстосім'янка й вузьколокальний ендемік і реліктовий вид — береза Клокова, що зростає на вершинах гір Страхова й Маслятин.

Ліси мають значне флористичне значення. Неабияку цінність становлять ділянки букових лісів на горах Маслятин та Черча.

Результати аналізу природних комплексів показали їх сприятливість для розбудови та формування екомережі, а наявність великої кількості природно-заповідних територій дає можливість створити повноцінні ключові та сполучні елементи.

В межах Кременецького і Шумського районів можна виділити наступні основні ключові території (природні ядра): **Кременецьке** (заповідна зона НПП «Кременецькі гори») — національного значення, **Суразьке (лісовий заказник «Суразька дача»)** — міжрегіонального значення, **Веселівсько-Довжоцьке** природне ядро місцевого значення (табл.1).

До ключових територій загальнодержавного значення належить національний природний парк «Кременецькі гори», де представлені типові та найрепрезентативніші ландшафти Кременецьких гір. Це ядро розташовано у центральній частині горбогірного поясу на захід від м. Кременець і межує з урбанізованими та агрокультурними ландшафтами.

Кременецькі гори входять до складу Волинсько-Подільського плато і є найбільш східною частиною Гологоро - Кременецького низькогірного краю Поділля. Це одне із 6-ти національних ядер Поділля, яке включає горбогірний ландшафт рідкісних лісових, лучних і лучно-степових угруповань.

На схід від м. Кременець може бути сформоване **Веселівсько-Довжоцьке природне ядро місцевого значення** у складі Веселівського (ботанічний заказник загальнодержавного значення, площею 151 га), Довжоцького (ботанічний заказник загальнодержавного значення, площею 105 га), Білокриницького (загальнозоологічний заказник місцевого значення площею 457 га) заказників та двох ботанічних пам'яток природи місцевого значення (вони є резерватом генофонду бука європейського) площею 17,3 га. На базі названих заповідних об'єктів доцільно створити заповідний біоцентр площею близько 300 га і периферійну буферну зону.

У північній частині Лановецького ландшафту сформоване **Суразьке природне ядро міжрегіонального значення** у складі лісового заказника загальнодержавного значення «Суразька дача» (унікальний високопродуктивний штучно створений дубово-ясенево-модриновий, сосново-ялиновий лісовий масив, визначний зразок створення хвойно-широколистяних стійких деревостанів, має велике наукове і пізнавальне значення, створений в кінці XIX на початку XX століття) площею 3864 га, що дає змогу виділити як саме ядро, так і чіткі границі буферної зони (рис. 1).

Рис. 1. Природні ядра та екокоридори Кременецького та Шумського адміністративних районів

Таблиця 1

Природні ядра в межах Кременецького та Шумського адміністративних районів

№	Назва природного ядра	Ландшафтна приуроченість	Площа, га	Статус в екомережі
1	Кременецьке (НПП «Кременецькі гори»)	Кременецький ландшафт	1003	національний
2	Суразьке (лісовий заказник «Суразька дача»)	Кременецький ландшафт	1800	міжрегіональний
3	Веселівсько-Довжоцьке (Веселівський заказник, Довжоцький заказник)	Кременецький ландшафт	550	місцевий

Для більш ефективного функціонування перспективної екомережі необхідно виділити сполучні території. Ураховуючи вимоги до екокоридорів національного рангу, які повинні включати максимальну кількість природних об'єктів, наслідувати природні межі й мати ширину в межах 7-10 кілометрів для створення необхідних умов міграції об'єктів видового різноманіття, у межах території даних районів простежується **Кременецький субширотний** в границях Гологоро-Кременецького горбогір'я та частини Малого Полісся, як складова Галицько-Слобожанського екокоридору національного рангу та **Верхньогоринський субмеридіональний екокоридор місцевого значення**.

Екокоридор виконуватиме функції міграційних шляхів між «Кременецьким», Веселівсько-Довжоцьким природним ядром та «Суразьким» природними ядрами. Приуроченість до екологічного коридору трьох природних ядер національного, міжрегіонального та місцевого рангів дає підстави стверджувати ефективність цього відтинку екокоридорів. Його ширина коливається від 4 до 14 кілометрів.

Висновки. Досліджувана частина регіональної екомережі в межах Кременецького та Шумського районів представлена трьома ключовими територіями: Кременецької (національного значення), Суразької (міжрегіонального значення) і Веселівсько-Довжицької (місцевого значення) і двома екокоридорами: Кременецьким субширотним (національного рангу), Верхньогоринським субмеридіональним (місцевого значення).

Екомережа забезпечує і підтримує міграційні зв'язки для живих організмів Північно-Подільської фізико-географічної області з унікальним поєднанням угруповань широколистяних лісів, лучних і степових ценозів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Національна доповідь про стан формування національної екологічної мережі України за 2006-2010 роки. – Херсон : Грін Д. С., 2012. – 200 с.
2. Царик Л.П. Географічні засади формування і розвитку регіональних природоохоронних систем: концептуальні підходи, практична реалізація / Л. П. Царик. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. – 320 с.
3. Царик Л.П. Еколого-географічний аналіз і оцінювання території: теорія та практика / Л.П. Царик. – Тернопіль: Навчальна книга – „Богдан”, 2006. – 256 с.
4. Царик Л.П. Регіональна екологічна мережа: географічні аспекти формування і розвитку (на матеріалах Тернопільської області). – Тернопіль: вид-во ТНПУ, 2005. – 172с.

Грицишин О.

Науковий керівник – доц. Заблоцький Б.В.

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В ТЕРЕБОВЛЯНСЬКОМУ РАЙОНІ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Тернопільщина багата родючими ґрунтами, має сприятливі умови для розвитку сільськогосподарського рослинництва і тваринництва. Проте, внаслідок надмірного антропогенного впливу і нерационального землекористування виникає ряд проблем, які призводять до зниження екологічної стійкості та економічної ефективності земель сільськогосподарського призначення. До основних проблем сільськогосподарського землекористування в Тербовлянському районі слід віднести: надмірну сільськогосподарську освоєність території, високу розораність сільськогосподарських угідь, які, у свою чергу, спричиняють ерозію, перезволоження, заболочення, агрохімічну розбалансованість, забруднення гербіцидами та пестицидами, виснаження земель.

Аналіз сільськогосподарської освоєності території Тербовлянського району дозволяє стверджувати, що цей показник є вкрай надмірним і найвищим у Тернопільській області. Він, в середньому по району, становить 82,9%, що на 5,5% більше від обласного та на 10,7% від середнього для України значення [4].

Особливо висока сільськогосподарська освоєність території спостерігається на вододілах у центральній та західній частинах району. Тут вона сягає свого найвищого значення – 94% (Гайворонківська, Гвардійська, Ілавченська і Романівська сільські ради). Дещо нижчі показники у східній і південній частині Тербовлянщини.

Показник розораності сільськогосподарських угідь району також високий. В структурі сільськогосподарських угідь Тербовлянщини рілля займає площу 81208 га, що становить 86,3 %. Для порівняння, цей показник у Тернопільській області становить 80%, а в Україні — 79% (що є одним із найвищих у світі показників: розораність сільськогосподарських угідь США – 35,9%; Великої Британії, Франції, ФРН – 40 – 50%) [3, 4].

Екологічно стійкіші агроландшафти Тербовлянського району займають незначні площі: пасовища 9%, сіножаті 7% та багаторічні насадження 5%.

До найбільш розораних територій, де показник сягає 90 – 94%, належать угіддя таких сільських рад: Багатківська (93%), Дворічанська (94%), Довгенська (91%), Заздрівська (91%), Іванівська (91%), Кровинківська (90%), Маловодівська (93%), Могильницька (91%), Мшанецька (94%), Острівецька (91%), Сороцька (91%). Найменш розорані сільськогосподарські угіддя, розташовані в долинах річок на території земель таких сільських рад, як: Бурканівська (79%), Лошнівська (69%) та смт Дружба (76%).

Значна розораність сільськогосподарських угідь перевищує екологічно обґрунтовані норми, спричиняє високу територіальну концентрацію сільськогосподарського виробництва, а це, в свою чергу, призводить до деградації сільськогосподарських угідь.

Значної шкоди сільськогосподарським угіддям району завдає водна ерозія. Розвитку ерозійних процесів (площинному змиву, яроутворенню) сприяє інтенсивне розорювання схилів горбів. Площа еродованих земель в Тербовлянському районі сьогодні становить близько 30%. Серед адміністративних районів це один із найменших показників (еродованість сільськогосподарських угідь Тернопільської області – 35,7%, України – 32,4%). Проте, негативним є поступове збільшення площ еродованих земель району [1, 5].

Особливо стрімко ерозія поширюється на тих ділянках ріллі, де вирощують просапні культури (цукровий буряк, овочі). Слід також зазначити, що великі ділянки сільськогосподарських угідь знаходяться у землекористувачів-орендарів, які порушили, сформовану внаслідок паювання, контурність угідь, перевели велику частину схилів земель у рілля, часто не дотримуються вимог агротехніки (безвідвального

землеробства, оранки впоперек схилів). Усе це сприяє посиленню ерозійних процесів і призводить до погіршення екологічного стану та продуктивності сільськогосподарських угідь району.

На Тербовлянщині межиріччя часто ідеально плоскі, що в сукупності із близьким до поверхні заляганням водонепроникних порід, ускладнює дренаж атмосферних вод, сприяє надмірному зволоженню ґрунтів і приводить до їх оглеювання (особливо на розораній території колишнього степу «Панталіха» на вододілі Серету і Стрипи). Раніше на цих землях проводилися гідромеліоративні заходи. Проте осушувальні системи давно вийшли з ладу а механізми природної саморегуляції значно деформуються антропогенним впливом.

В результаті дії вказаних чинників, значного поширення на території району набули процеси перезволоження та заболочення ґрунтів. Частка заболочених земель у загальній площі сільськогосподарських угідь, Тербовлянського району становить 5-10%, частка перезволожених земель – 10-15% [2].

Задля підвищення урожайності, орендарі часто застосовують надмірні обсяги хімічних меліорантів, чим спричиняють погіршення екологічного стану сільськогосподарських угідь. Забруднюють ґрунт залишки пестицидів та гербіцидів, мінеральні добрива, які часто засвоюються не повністю.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що сьогодні на території сільськогосподарських угідь Тербовлянського району Тернопільської області відбуваються деградаційні процеси, які призводять до погіршення стійкості та продуктивності агроландшафтів. Тому, ми вбачаємо потребу здійснити комплекс заходів для оптимізації угідь.

Необхідно змінити структуру угідь у бік зменшення ріллі та збільшення площ луків, пасовищ і багаторічних насаджень. В окремих випадках потрібна зміна цільового призначення земель (зменшення сільськогосподарської освоєності території).

Потрібно вилучати з інтенсивного обробітку деградовані землі, землі крутосхилів, ерозійнонебезпечних ділянок з метою їх заліснення чи залуження [1].

Крім того, для зменшення ерозійних процесів слід насаджувати нові полезахисні лісосмуги, засівати траву схили ярів, будувати гідротехнічні споруди, проводити поперечну оранку схилів.

Для покращення екологічної ситуації необхідно знизити негативний вплив агрохімічних заходів на навколишнє середовище шляхом удосконалення меліорантів, покращення технологій зберігання пестицидів, використання менш шкідливих аналогів.

Сьогодні, у зв'язку із необхідністю значних капіталовкладень, роботи із оптимізації сільськогосподарського землекористування практично не проводиться. Тому потрібна особлива увага суб'єктів господарювання, органів управління земельними ресурсами, організацій базового екологічного моніторингу за станом сільськогосподарських угідь та динамікою розвитку деградаційних процесів.

Сучасний стан розвитку земельних відносин, що склався у процесі проведення земельної реформи, вказує на необхідність визначення прогнозів і створення комплексних програм стратегічного характеру, які, з допомогою правових норм і фінансово-економічних важелів сприятимуть удосконаленню проведення робіт із землеустрою для покращення екологічного стану земельного фонду, підвищать відповідальність всіх суб'єктів господарювання та раціональне використання й збереження родючості ґрунтів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Заблоцький Б.В. Аналіз перспектив сільськогосподарського землекористування на силових землях // Наукові записки Тернопільського педагогічного університету. Серія Географія. – 2004. – № 1. – С. 160-164.
2. Заблоцький Б.В. До питання якісної оцінки земельного фонду Тернопільської області // Наукові записки Тернопільського педагогічного університету. Серія Географія. – 2003. – № 2. – С. 81 - 87.
3. Питуляк М.В. Особливості сільськогосподарського природокористування на Тернопільщині // Наукові записки Тернопільського педагогічного університету. Серія геогр. № 1 (7), 1999. – С. 172-176.
4. Розподіл земель об'єктів за угіддями. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uadocs.exdat.com/docs/index-337672.html?page=3>
5. Сучасний стан земельного фонду України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/18421120/ekologiya/suchasniy_stan_zemelnogo_fondu_ukrayini

Демків У.

Науковий керівник – доц. Чеболда І. Ю.

РОЛЬ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ У СТАНОВЛЕННІ ЕКОЛОГІЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

На сучасному етапі розвитку цивілізації, суперечності між суспільством і природою, вимагають найшвидшого теоретичного і практичного вирішення.

Людство знаходиться в глухому куті і якщо не буде знайдено і реалізовано найоптимальніший вихід з нього, загибель суспільства і колапс біосфери настануть із невідворотною закономірністю [1]. Час, що залишився слід витратити вже не на роздуми, а на прийняття рішень та конкретні дії.

Сьогодні, як ніколи, перед людством стоїть питання про необхідність зміни свого ставлення до природи і забезпечення відповідного виховання і освіти нового покоління. У сучасному складному,

різноманітному, динамічному, повному протиріч світі проблеми навколишнього середовища (екологічні проблеми) набули глобального масштабу. Основою розвитку людства має стати співдружність людини і природи. Кожен повинен зрозуміти, що тільки в гармонійному співіснуванні з природою можливий подальший розвиток нашого суспільства.

З огляду на це, саме досліджувана проблема є актуальною в сучасному суспільстві і потребує вирішення.

Об'єктом дослідження є екологічна свідомість та екологічна культура населення м. Тернополя та Тернопільського району.

Предмет – ставлення населення до природи, проблем довкілля та вплив системи освіти на формування екологічної свідомості.

Мета статті – визначення ролі освітніх інститутів у формуванні екологічно свідомого та культурного суспільства.

Проблема формування екологічної свідомості є досить актуальною та вже тривалий час активно досліджується вченими. Питання формування екологічної свідомості розглядали у своїх роботах Л.Б. Лук'янова, Н.Б. Грейда, М.С. Швед, О.І.Салтовський, О.Н. Захлебний, І.Д. Зверев, І.Т. Суравегіна, О.В. Міронов, Е.В. Гірусов, С.Д. Дерябо, В.А. Ясвін та інші.

У найважливіших міжнародних документах останнього десятиріччя, присвячених проблемам навколишнього середовища і гармонійного розвитку людства велика увага приділяється екологічній культурі і свідомості, інформованості людей про екологічну ситуацію у світі, регіоні, на місці проживання, їх обізнаності з можливими шляхами вирішення різних екологічних проблем, з концептуальними підходами до збереження біосфери і цивілізації.

Свідомість визначають як узагальнене, оцінчне та цілеспрямоване відображення дійсності в її конструктивно-творчому перетворенні, у випереджальному мислительному моделюванні дій, у передбаченні їх наслідків, у раціональному регулюванні та самоконтролі діяльності [2].

За критерієм носія в екологічній свідомості можна виділити такі форми:

1) **індивідуальна екологічна свідомість**, тобто сукупність уявлень, відчуттів, знань про особливості взаємодії суспільства та природи, що притаманні окремому індивіду, виражають його унікальність та неповторність.

2) **масова екологічна свідомість** – відображає притаманні певному суспільству чи великій соціальній групі (класу, нації, віковій групі і т.п.) уявлення про особливості взаємовідносин у системі «суспільство-природа». Масова екологічна свідомість не є середньою арифметичною індивідуальних екологічних свідомостей всіх членів суспільства чи соціальної групи, а виражає домінуючі, пануючі погляди [3].

Загальна модель ставлення населення м. Тернополя та Тернопільського району до навколишнього середовища, екологічних проблем та характеру взаємодії суспільства з довкіллям представлена такими основними структурними елементами як ставлення до стану довкілля, оцінка респондентами власних можливостей впливу на стан довкілля і ін.

На запитання «Яка з актуальних економічних та соціально-політичних проблем Вас найбільше турбує?» за рівнем стурбованості екологічна проблема посіла п'яте місце, пропустивши наперед занепокоєність життєвим рівнем, безпекою країни, корупцією та духовністю.

Ставлення населення до екологічних проблем опосередковане рівнем економічного розвитку суспільства. На прикладі українського суспільства підтверджено, що для членів суспільства з низьким рівнем економічного розвитку характерне переважання цінності росту добробуту над екологічними цінностями навіть попри незадоволеність станом довкілля [5].

Не є виключенням і Тернопільщина. Екологічні проблеми не дуже турбують населення, що показано Рис.1.

СТУРБОВАНІСТЬ ОПИТАНОГО НАСЕЛЕННЯ
ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ ЕКОЛОГІЧНИМИ ПРОБЛЕМАМИ
(сільські ради)

Рис.1 Стурбованість респондентів екологічними проблемами в розрізі сільських рад Тернопільського району

Громадськість більше цікавиться і обізнана з екологічними проблемами там, де безпосередньо люди стикалися або стикаються з ними. Так, наприклад, у Настасові є свинокомплекс, у Мишковичах – спиртний завод, в Острові – «Ветсанзавод», які є проблемними підприємствами.

Також вимальовується картина, на якій видно, що саме в обласному центрі і навколо нього люди щодня відчувають на собі «тиск» Тернополя. В умовах міста вплив на людей природного компонента ослаблений, відчувається навіть дефіцит спілкування з природою, а вплив антропогенних факторів різко посилено – велика щільність населення, багато транспортних засобів, підвищений рівень шуму. Все це зумовлює більшу зацікавленість і стурбованість екологічними проблемами.

На запитання: «Як Ви вважаєте від кого залежить збереження природи?» респонденти найбільшу відповідальність поклали на кожного члена суспільства і державу. Дані опитування зображені на Рис.2.

Половина респондентів вважають, що збереження довкілля залежить від кожного члена суспільства. Саме тому необхідно приділяти велику увагу екологічному вихованню в сім'ї та освітніх закладах, щоб суспільство було екологічно свідомим та культурним.

Метою екологічного виховання є формування в особистості екологічної свідомості і мислення. Передумова для цього — екологічні знання, наслідок — екологічний світогляд.

Відомо, що основні риси характеру людини формуються у перші роки життя, тому основи екологічного виховання повинні закладатися саме в цей час. Безумовно, родинне виховання має стати

першим ланцюжком у цьому важкому та важливому процесі. Але сучасна пересічна сім'я, на жаль, не в змозі виконувати такої функції, враховуючи всі соціальні та матеріальні труднощі сьогодення.

Шлях до високої екологічної культури лежить через ефективну і системну екологічну освіту.

Екологічна освіта на порозі III-го тисячоліття стала необхідною складовою гармонійного, екологічно безпечного розвитку. Екологічне виховання та інформування населення, підготовка висококваліфікованих фахівців названі у програмних документах найвизначнішого міжнародного форуму в Ріо-де-Жанейро, присвяченого навколишньому середовищу і сталому розвитку, одним із найважливіших і необхідних засобів здійснення переходу до гармонійного розвитку всіх країн світу. Це положення підкреслюється і в останніх міжнародних документах (міжнародний звіт "Ріо+5", "Керівництво з підготовки національних доповідей про виконання країнами" Порядку денного на 21 сторіччя" та ін.).

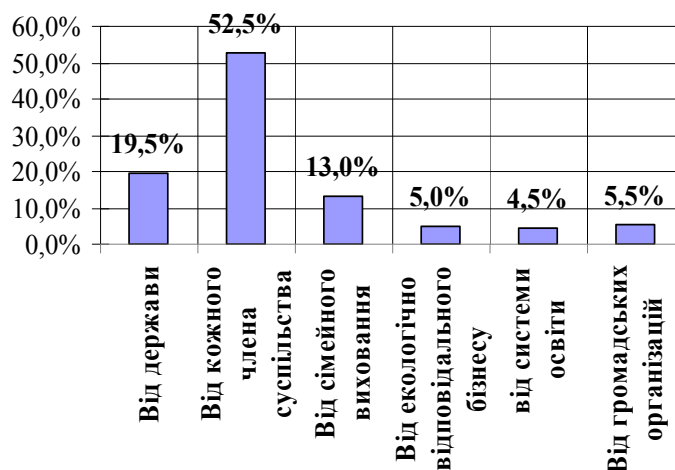

Рис. 2 Результати відповідей респондентів на запитання: «Як Ви вважаєте, від кого залежить збереження природи?»

Відповідно до Концепції екологічної освіти України школі відводиться провідна і найважливіша роль в екологічній освіті і вихованні учнівської молоді. Саме у школі має сформуватися особистість з новим екоцентричним типом мислення й свідомості, високим ступенем екологічної культури.

Державна політика в галузі екологічної освіти повинна базуватися на таких принципах:

- розповсюдження системи екологічної освіти і виховання на всі верстви населення з урахуванням індивідуальних інтересів, стимулів та особливостей соціальних, територіальних груп та професійних категорій;

- комплексності екологічної освіти і виховання;

- неперервності процесу екологічного навчання в системі освіти, в тому числі підвищення кваліфікації та перепідготовки.

Виходячи з викладеного вище, зазначимо, що формування екологічної свідомості – це процес усвідомленого перетворення екологічних знань у переконання, формування ціннісних орієнтацій, що сприяє розумному спілкуванню з навколишнім середовищем. Передумовою розвитку екологічної свідомості є екологічні знання. Зовнішнім виявом екологічної свідомості є екологічна культура, тож, формування екологічної свідомості – це, передусім, навчання екологічній культурі.

Шлях до високої культури лежить крізь екологічну освіту, яка на порозі третього тисячоліття стала необхідною складовою гармонійного, екологічно-безпечного розвитку. Підготовка громадян з високим рівнем екологічних знань, екологічної свідомості і культури на основі критеріїв оцінки взаємодій людського суспільства та природи (не насильство, а гармонійне співіснування з нею!), повинна стати одним з головних важелів у вирішенні надзвичайно гострих екологічних і соціально-економічних проблем сучасної України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев И. Р., Кейсевич Л. В. Последняя цивилизация?. - К. : Наук. думка, 1997. - 411 с.
2. Дерябо С.Д., Ясвин В.А. Экологическая педагогика и психология. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 224 с.
3. Львович А.М. Основы экологической психологии: Навч. посіб. – К.: МАУП, 2004. – 130с.
4. Плясковський Б.В. Діалектика розвитку екологічної свідомості //Філософські проблеми сучасного природознавства. Екологія, культура і соціальна практика. – Вип.77. – К., 1991. – С.71–78.
5. Потабенко М.В. Аспекти екологічної свідомості населення України // Чорнобиль і соціум. Вип.6. – К.: Центр соціальних експертиз і прогнозів Ін-ту соціології НАНУ, 2000. – С. 261-276.

СУЧАСНИЙ СТАН АКТИВНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

У XX столітті відбулася активна туристська революція. Справжній вибух туризму у світі спричинили три глобальні чинники: зростання купівельної спроможності, і зокрема дискреційного доходу у сім'ях численного середнього класу; зростання кількості вільного часу завдяки регулюванню з боку соціального законодавства на користь робітників; широке розповсюдження приватного автотранспорту та поява дешевих авіаперевезень.

Туризм поширився на нові, раніше не досяжні райони. Його вплив на життя окремих територій, а іноді й цілих країн став надзвичайно великим. У сучасному світі він став потужною індустрією, величезним комплексом, в якому пов'язані економічна і соціальна сфери.

Активний туризм в Україні розвивається як невід'ємна складова туристичної галузі і спрямований на зміцнення здоров'я, розвиток фізичних, морально-вольових та інтелектуальних здібностей людини шляхом залучення до участі у спортивних походах різної складності та змаганнях з техніки спортивного туризму, самодіяльних туристичних подорожах, мандрівних туристичних подорожах активного туризму. Разом з тим, спортивний та самодіяльний активний туризм є невід'ємною складовою вітчизняної туристичної галузі, сприяє розвитку та поширенню активних форм відпочинку, а отже, має ще й рекреаційні, пізнавальні, виховні, економічні та інші функції. Розвиваючись на межі спорту та активного дозвілля в природному середовищі, активний туризм сприяє розвитку внутрішнього туризму шляхом пропаганди відносно дешевого і одночасно ефективного відпочинку, що в умовах невисоких матеріальних доходів значної частини населення країни надає йому соціально-пріоритетного значення для відповідних державних, громадських та комерційних організацій. Однією з таких закономірностей туризму, передумовою його розвитку є наявність середнього класу. За соціологічними опитуваннями значна частина українців вважає себе представниками середнього класу.

Інша закономірність: туризм – ознака заможного суспільства. У системі людських мотиваційних запитів туризм перебуває у сфері розваг, адже є потреби: спочатку – наїстись і одягтись, потім – власне житло і лише після цього – туризм.

Зменшення вартості відпочинку завдяки використанню елементів і засобів спортивного туризму і мінімізації видатків на матеріально-технічну інфраструктуру такого відпочинку по відношенню до вартості відпочинку за традиційними організаційними формами у внутрішньому, зарубіжному та міжнародному туризмі робить його соціально доступним та економічно привабливим для пересічного громадянина і економічно вигідним для організаторів.

Розвиток нових напрямів активного туризму – екстремального, пригодницького, наддалеких вітрильних та інших подорожей, проведення комбінованих за видами туризму (автомобільного, велосипедного, вітрильного, водного, гірського, мотоциклетного, пішохідного, спелеологічного тощо) подорожей з використання наявних природно-рекреаційних, історико-культурних та кадрових ресурсів країни не тільки створює умови для залучення до активних занять туризмом населення України, а й має стимулюючий вплив на розвиток міжнародного та зарубіжного туризму, сприяє загальному розвитку туристичної галузі як високорентабельної галузі економіки України та її входженню до світового туристичного ринку.

Однак, незважаючи на наявні великі потенційні можливості, свою соціальну й економічну значущість, активний туризм в Україні, на жаль, усе ж розвинений недостатньо. Труднощі, з якими зіткнувся в своєму розвитку активний туризм, тісно пов'язані, передусім, із соціально-економічними проблемами розвитку суспільства в останнє десятиріччя XX ст., а також із внутрішніми, насамперед, організаційними проблемами в самому туристському русі, що накопичилися у 90-х рр. XX ст.

У 80-ті XX ст. розвиток активного туризму характеризувався тим, що держава у значній мірі превалювала над цим громадським рухом і практично повністю визначала його основні параметри. Разом з тим, цей період мав певні недоліки – жорстке керівництво зверху федераціями й клубами з боку Рад по туризму і екскурсіях, обмеження ролі громадськості дорадчими функціями тощо. Але ці недоліки не могли суттєво завадити розвитку активного туризму, оскільки цей розвиток стабільно фінансово підтримувався.

На початку 90-х рр. минулого століття ситуація докорінно змінилася. Держава в особі Рад по туризму та екскурсіях припинила опікуватися проблемами активного туризму, а також, що важливіше, - припинила його фінансову підтримку.

В Україні за часи незалежності спостерігаються постійні реорганізації відомства, що забезпечує державне регулювання туристською діяльністю. Ще за часів СРСР (у грудні 1988 р.) було ліквідовано Головінтурист України і протягом 1989-1993 років органу управління галуззю взагалі не було, бо Асоціація по іноземному туризму (1989-1991) та акціонерна компанія «Укрінтур» (1991-1993), що діяли в цей період, були суто комерційними структурами і не мали важелів державного регулювання.

Розвитком активного туризму самостійно стали займатися громадські організації – федерації спортивного туризму та туристські союзи. На жаль, відсутність фінансової підтримки з боку державних інституцій вкрай негативно відбилася на активному туризмі і в його розвитку розпочався період занепаду. Результат – різке падіння масовості у активному туризмі. Від остаточного занепаду активний туризм був у цей час врятований ентузіастами, що залишилися у федераціях та туристських союзах, які, не маючи фінансування, змогли лише зберегти форпости туристського руху, що дозволило втримати його від

остаточного занепаду. У цей період у багатьох регіонах туристська громадськість почала шукати вихід із скрутного становища через об'єднання громадських та комерційних інтересів.

Тандем фінансів і громадської структури почав давати позитивні результати. Але мізерність фінансових комерційних можливостей і слабкість структури не давали активному туризму можливостей стабільно розвиватися. Реальне ж зростання показників у розвитку активного туризму в регіонах можна було спостерігати лише там, де до громадської структури та комерційних грошей змогли частково залучити ще й державне фінансування.

Тільки з 1993 року почав повноцінно працювати орган центральної виконавчої влади в галузі туризму – Державний комітет України по туризму, вищий інституційний орган системи управління вітчизняною туристською сферою, безпосередньо підпорядкований Кабінету Міністрів України. Завдяки його роботі відбулися певні зрушення щодо упорядкування діяльності в сфері організації туризму. Зокрема, значною мірою виведено з «тіні» діяльність туристських фірм, посилено боротьбу з шахрайством при організації подорожей за кордон, розширено асортимент та якість послуг. Водночас мали місце справедливі нарікання на неналежне виконання чи невиконання взагалі завдань, що були поставлені перед Держкомтуризмом.

Утім, його ліквідацію у 1999 р. та утворення єдиного Державного комітету молодіжної політики, спорту та туризму на базі трьох державних комітетів не можна було розцінювати однозначно схвально. Подальша практика довела хибність такої політики: повністю дотаційні молодіжна та фізкультурно-спортивна сфери відсунули туристичну галузь на третій план. Це відбувалося як на центральному, так і на регіональному рівні. Сумарні показники туристської галузі у 1999-2000 рр. були найгіршими за всі роки незалежності (навіть порівняно з 1998 р., у якому туристська галузь зазнала значних втрат від фінансової кризи). І це зайвий раз свідчить про те, що істотне зростання матеріальної та соціокультурної віддачі від туризму можливе лише у тому разі, коли існує уповноважений урядовий орган, який займається виключно спеціалізованими питаннями розвитку туристської сфери. Наслідком усвідомлення проблем, що виникли в українській туристській галузі, стала реорганізація у листопаді 2001 року цього комітету і створення Державного департаменту туризму. І нарешті, у квітні 2002 року Указом Президента України була створена Державна туристична адміністрація України. За короткий час її існування було чимало зроблено.

Ця подія засвідчила активізацію політики держави щодо підтримки розвитку туризму, створення нових механізмів просування якісного національного туристського продукту. У 2002 році прийнятий Державну програму розвитку туризму на 2002-2010 роки, основною метою якої є посилення позицій України на міжнародному туристському ринку, привернення уваги світової спільноти до українського туристського продукту, залучення більшої кількості як іноземних, так і внутрішніх туристів до подорожей нашою країною, збільшення надходжень до державного бюджету. На основі цього програмного документа прийнято і ряд регіональних програм розвитку окремих туристичних центрів.

Аналіз стану активного туризму в Україні наприкінці 90-х рр. минулого століття свідчить про те, що для стабілізації ситуації та подальшого його розвитку необхідна була консолідація зусиль туристської громадськості країни у створенні потужної громадської організації як авангарду туристського руху.

Враховуючи існуючі реалії, з метою покращення ситуації туристсько-спортивна громадськість у вересні 2000 року на Установчому з'їзді у Вінниці створила всеукраїнську громадську організацію – Федерацію спортивного туризму України, завданням якої було визначено всебічне сприяння підвищенню статусу активного туризму, а також вітчизняної туристичної галузі. Діяльність Федерації мала служити всебічному гармонійному розвитку особи, зміцненню здоров'я населення, культурному і духовному розвитку громадян України. Було розроблено та затверджено Програму діяльності Федерації активного туризму України на 2001-2005 рр. Програма стала стрижнем усієї діяльності Федерації. Нині в осередках Федерації найбільше комісій з пішохідного туризму – 22, далі йдуть комісії з гірського та водного туризму – по 19, велосипедного – 15, спелеологічного – 14, лижного – 12, вітрильного – 4.

Окрім того, за перші два роки діяльності Федерації значно зросла кількість всеукраїнських та регіональних змагань зі спортивного туризму. Слід зазначити, що в останні роки активному туризму як ефективному засобу залучення населення до здорового способу життя стало приділятися значно більше уваги з боку органів державної влади.

Таким чином, можна констатувати, що за 2001-2003 рр. активний туризм не тільки вийшов із кризової фази у своєму розвитку, а й став визнаним і в регіонах, і взагалі в Україні видом відпочинку.

За 2003-2005 роки прийняті зміни у національному законодавстві щодо регулювання діяльності туристських підприємств та організацій, готельного бізнесу, інвестиційної діяльності. Зокрема, у жовтні 2004 року за рекомендацією Європейської туристської комісії прийнято рішення щодо залучення іноземних інвестицій у розвиток готельної індустрії України, зокрема, на встановлення гірськолижного витягу у Карпатському регіоні. Скасовано дискримінаційний готельний збір, надано можливість для інвестування шляхом концесійної діяльності при будівництві та експлуатації туристських об'єктів, встановлення рівних цін на послуги, що надаються як українцям, так і іноземцям.

Активний розвиток туризму актуалізував проблему підготовки туристичних кадрів. Як відомо, спочатку це були дворічні курси. Але сама дійсність змусила підняти освіту фахівців на вищий рівень. Міністерством освіти і науки України разом з Держтурадміністрацією України та Асоціацією навчальних закладів України туристичного і готельного профілю вперше в Україні було ініційовано і введено окремий напрям підготовки фахівців – «Туризм» та розроблений і зареєстрований у Мін'юсті галузевий стандарт вищої освіти за цим напрямом. Відтепер запроваджено підготовку за трьома спеціальностями, до Класифікатора професій введена 31 професійна група для галузі туризму і готельного господарства, чого раніше не було.

Сьогодні в Україні майже кожен ВНЗ готує таких спеціалістів. Але тільки близько 10 % реалізують себе в туристській сфері. За такого відбору туризм не повинен мати жодних проблем – дуже перспективна й неосвоєна галузь, необмежений лекторат (Мюре: кожна людина – потенційний турист), підвищений попит на туристичні подорожі тощо. Але практика доводить, все ж таки у туристській галузі України існує багато проблем, і серед них такі, які найдосвідченіші практики та затяті ентузіасти поки що не в змозі розв'язати.

Зараз підготовкою кадрів для туризму і готельного господарства в Україні займається близько 130 навчальних закладів.

Дуже повільно розвивається галузева наука. І це в той час, коли за кордоном регулярно проходять наукові конференції з питань туризмології. Проблем, які потребують вирішення, чимало. Питання про види туризму й досі залишається досить невирішеним; існують багато його трактовок, часто досить різних.

Позитивним явищем є реорганізація у квітні 2005 року, коли утворено Міністерство культури і туризму, на яке покладено завдання з реалізації державної політики в сфері туризму.

З огляду на вищезазначене, потрібно, щоб новий орган виконавчої влади в галузі туризму був сильною внутрішньою структурою в системі міністерства, який би з боку держави справляв вагомий вплив на регулювання цієї індустрії. Для цього він повинен мати окремий бюджет у структурі Міністерства культури і туризму, відповідні повноваження, власну колегію, до складу якої ввійдуть справжні професіонали.

Слід зазначити, що саме туризм в Україні відіграв свою роль, хоча і не повною мірою, у стабілізації української економіки. Починаючи з 2001 року основні показники галузі стрімко зростають. Так, протягом останніх років щорічний приріст кількості туристів, які відвідали Україну, становив 15-20 відсотків. У цей же період обсяг споживання туристських послуг з року в рік збільшувався і у 2004 році досяг майже 35 млрд грн..

Сьогодні на постійній основі в Україні у галузі туризму працюють понад 200 тис. осіб і близько 1 млн осіб сезонно, що свідчить про нагальну необхідність збільшення кількості робочих місць у цій сфері. Для порівняння: в індустрії туризму у Німеччині зайнято 2,3 млн осіб (10% загальної зайнятості), що еквівалентно кількості робочих місць у машинобудуванні, металургійній галузі та торгівлі; в Іспанії – 1,4 млн осіб (9,1 % загальної зайнятості).

Розбудова туризму в Україні – це клопітка робота, яку можна успішно здійснювати тільки спільними зусиллями міністерств і відомств, що причетні до цієї індустрії. Як підкреслюється у Гаазькій декларації по туризму (1989 р.), потрібно, щоб « туризм складав частину комплексного плану розвитку країни поряд з іншими пріоритетними секторами: сільським господарством, промисловістю, охороною здоров'я, соціальним забезпеченням, освітою і т. ін. ».

Тому вважаємо за доцільне, щоб Кабінет Міністрів України консолідував зусилля міністерств і відомств, їхні фінансові та матеріально-технічні можливості зі створення інфраструктури туризму, а Верховна Рада України забезпечила законодавчу базу.

Без сумнівів, перед новим органом виконавчої влади в галузі туризму стоять гострі проблемні питання, які спільно з іншими відомствами треба наполегливо й професійно вирішувати в уряді.

Серед них:

1. невизначеність з перспективами розбудови курортної сфери на державному рівні. Відсутність генеральних планів забудови у більшості курортних та рекреаційних територій значно ускладнює роботу з потенційними інвесторами. Вочевидь, потрібно розробити Державну програму розвитку курортів;

2. відпрацювати механізм створення сприятливих умов для залучення інвестицій, спрямованих насамперед на будівництво нових та реконструкцію діючих об'єктів туристської та курортно-рекреаційної сфер, сприяти спрощенню процедури узгодження інвестиційних проектів;

3. прийняти комплексне рішення відносно виділення земельних ділянок під будівництво готелів та інших об'єктів туристичної інфраструктури;

4. реалізувати комплекс заходів для розвитку масового внутрішнього туризму, насамперед соціального туризму, як чинника підвищення якості життя громадян України;

5. розбудувати туристську інфраструктуру за напрямками національної мережі міжнародних транспортних коридорів та систему безпеки туристів;

6. розширювати діяльність в Україні міжнародних готельних мереж, підтримувати ділові ініціативи, спрямовані на створення у країні готельних мереж економ-класу;

7. сприяти розвитку дитячого, молодіжного, сільського туризму в Україні;

8. задіяти та ефективно й раціонально використовувати пам'ятки культурної спадщини для розвитку туризму.

Отже, розвиток туристичної справи в Україні потребує підтримки, узгодженого розвитку в межах усієї індустрії туризму країни. Активний туризм є одним з пріоритетних напрямків розвитку внутрішнього та іноземного туризму в Україні, одним з найбільш сталих видів туристичних ринків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про туризм» від 18 листопада 2003 р. № 1282 - IV.
2. Наказ Державного комітету України з питань фізичної культури і спорту «Про стимулювання розвитку спортивного туризму» від 1 серпня 2003 р. № 1986 // Спортивний туризм: Інформаційно-методичний збірник.-№7.-К., 2003.-с.5.

3. Формування здорового способу життя української молоді: стан, проблеми та перспективи: Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2002 р.) – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003.
4. Александрова А.Ю. География международного туризма // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2004.- № 25-28, липень.-С. 48-54.
5. Борисов К.Г. Международный туризм и право. – М.: НИМП, 1999.-234с.
6. Врублевська О.О., Г.П. Катеруша. Прикладна кліматологія. Конспект лекцій. - Дніпропетровськ: «Економіка», 2005. -131 с.

Ковтун П.

Науковий керівник – асист. Дударчук К.Д.

МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНИХ ПОХОДІВ

Спортивно-оздоровчий туризм є однією із складових частин програми фізичного виховання в школі, вузах та інших навчальних закладах.

Основна мета походів юних туристів-краєзнавців полягає у вивченні, дослідженні рідного краю, формуванні високих моральних якостей громадянина України, вихованні дбайливого ставлення до рідної природи. Завдання походів можуть бути навчальні, пізнавальні, краєзнавчі, спортивні та оздоровчі. У походах можна виконувати завдання, отримані від наукових установ, музеїв тощо Під час подорожі можливе знайомство з архітектурними пам'ятками, стародавніми фортецями, курганами, обелісками, дослідження життя тваринного та рослинного світу. Відповідно до завдань походу можливий збір колекцій мінералів, комах, гербаріїв, складання плану місцевості, тощо. Похід може мати і спортивну мету: виконання певного спортивного розряду, сходження до вершин, складання докладного опису району мандрівки, топоніміки. Головне – визначити мету свого походу.

У багатоденних походах необхідно вміти орієнтуватися на місцевості, обирати шлях руху за визначеним маршрутом, організовувати ночівлю, а для цього необхідно вміти вибрати зручне, безпечне місце, встановити намети так, щоб було сухо навіть у дощову погоду, влаштувати захист від вітру, добути чисту воду, дрова, у будь-яку погоду розкласти та підтримувати багаття і користуватися ним для приготування їжі, просушування одягу та взуття. Учасники таких походів повинні вміти володіти технікою пересування, у тому або іншому виді туризму, долати природні перешкоди, надавати, у разі потреби, долікарняну допомогу потерпілому [3].

У туризмі, як і будь-якій діяльності, існує нормативно-правова база, яку потрібно виконувати – «Про внесення змін до Правил проведення туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю України», затверджені Наказом Міністерства освіти і науки України від 24.03.2006 р., №237 [1].

Правила визначають, який досвід повинен мати керівник і учасники планового (заявленого) походу для забезпечення їх безпеки, а у цілому і успіх запланованої подорожі. Досвід з організації дитячо-юнацького туризму, керівник може отримати в постійно діючій школі підготовки туристських кадрів. Такі школи організовані в регіональних центрах дитячого туризму більшості областей України.

Для проведення ступеневих походів керівник туристської групи (не пізніше, ніж за 10 діб до початку подорожі) обов'язково повинен отримати позитивний висновок від туристської маршрутно-кваліфікаційної комісії навчальних закладів освіти (далі МКК освіти), яка має відповідні повноваження щодо можливості здійснення подорожі [1].

Маршрутні документи необхідні в поході. Основним документом на проведення ступеневих походів є маршрутний лист встановленого зразку. Такий бланк видає МКК освіти обласної станції юних туристів. Маршрутний лист керівник групи заповнює у двох примірниках, підписує директор (або його заступник) навчального закладу, що проводить цей похід. Документи затверджуються печаткою навчального закладу. У разі прийняття позитивного рішення про проведення туристської подорожі адміністрація навчального закладу, або іншої освітньої установи, видає наказ про проведення туристської подорожі, заключає угоду на страхування учасників подорожі від нещасного випадку із страховими компаніями, що мають право на здійснення такого виду діяльності.

Правильний підбір групи – одна з основних умов вдалого і безаварійного походу. Бажано, щоб члени групи мали приблизно однаковий вік, фізичну підготовку, знання і туристські навички, а також психологічну сумісність. Тому, готуючись до походу, учасники мають чітко розподілені між собою обов'язки: комісар та стажер, фактично виконують функції керівника і заступника керівника туристської групи; для менш досвідчених учасників можна рекомендувати такий розподіл обов'язків (відповідальний за спорядження, відповідальний за харчування (завгосп), скарбник, санінструктор, фотограф, відповідальний за вогнище, ремонт спорядження, ведення щоденника).

Вибір району і маршруту походу - справа творча, вона пов'язана з метою походу, з його завданнями (навчальними, спортивними, пізнавальними, краєзнавчими, оздоровчими), з фінансовими можливостями, з рівнем підготовленості учасників походу. Розробка маршруту – це визначення пунктів, через які проходитимуть учасники походу, місця для привалів, ночівель, а також основні екскурсійні об'єкти. Щоб визначити маршрут, його довжину в кілометрах та дати характеристику шляху, треба мати відповідний картографічний матеріал, літературу, звіти груп, що пройшли даним маршрутом. Ця інформація допоможе

заздалегідь дізнатися про фізико-географічні та економічні особливості району, його археологічні, геологічні, історичні об'єкти, можливі місця поновлення продуктів харчування на маршруті.

Спорядження для пішохідного й гірського туризму повинне бути міцним, зручним, легким, забезпечувати безпеку й збереження здоров'я. Підбирати його треба відповідно до технічних труднощів маршруту, клімату району подорожі й тривалістю походу [2].

Варто пам'ятати, що вага рюкзака повинна відповідати віковим вимогам учасників походу. Максимальна маса рюкзака для пішохідних туристів, які не мають відхилень у стані здоров'я, становить: для юнаків – 20-25%, для дівчаток – 10-15% від маси тіла туриста [3].

Найважливішою умовою успішного проведення туристського походу – є правильна організація харчування в ньому. Харчування повинне компенсувати витрати енергії туристів під час подорожі. В умовах навіть нескладного маршруту вони становлять щоденно на кожну людину 3000- 3500 ккал. Продукти слід правильно підбирати, вони мають містити оптимальну кількість жирів, білків, вуглеводів, вітамінів та мінеральних солей, крім того, бути транспортабельними, з мінімальною масою, тривалим терміном зберігання. Основною вимогою добору продуктів для походу є швидкість приготування з них різних страв [5].

Кошторис витрат у поході або подорожі складають керівник групи, скарбник, відповідальні за харчування і спорядження та актив туристів. Кошторис складається з таких частин: транспортні витрати; витрати на харчування; придбання і прокат спорядження та обладнання; витрати на екскурсії, ночівлі, медичну аптечку та страхування, ремонтний набір, оформлення звіту та непередбачені витрати [4].

Аналіз походу проводять одразу після закінчення подорожі. У підведенні підсумків беруть участь всі члени туристської групи. Обговорюють пройдений маршрут, оцінюють зміст походу, ступінь складності, встановлюють причини відхилення від плану (якщо вони мали місце), помилки допущені групою або окремими туристами. Це допомагає виявити недоліки, намітити шляхи їхньої ліквідації в майбутньому. Після закінчення походу керівник спільно з учасниками випускають фотогазету про подорож, а також в обумовлені строки оформляють звіт про подорож і надають його до навчального закладу або до іншої установи освіти, яка проводила подорож. Звіт про похід або експедицію з активним способом пересування надається також у відповідну МКК освіти, що дала дозвіл на проведення подорожі.

Отже, при підготовці туристичного походу слід враховувати всі вищенаведені елементи організації. Потрібно ретельно підбирати учасників походу та прораховувати всі фактори, що будуть мати вплив у майбутній мандрівці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «Про внесення змін до Правил проведення туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю України». Наказ МОНУ від 24.03.2006 №237 – <http://www.mon.gov.ua>
2. Ганопольський В.Й. Уроки туризму. Посібник для вчителів / В.Й.Ганопольський. – Мінськ: НМ Центр, 1998. – 216 с.
3. Зубалій М.Д., Петровський В.С. Пішохідний і лижний туризм / М.Д.Зубалій, В.С.Петровський. – К.: «Здоров'я», 1984. – 128 с., іл.
4. Курилова В.И. Туризм: Учебное пособие для студентов пед. институтов / В.И.Курилова. – М.: Просвещение, 1988. – 224 с.
5. Пангелов Б.П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей: навч. посіб / Б.П.Пангелов. – К.: Академвидав, 2010. – 245 с.: іл.
6. Штюрмер Ю.А. Краткий справочник туриста 3-е изд. с изменениями и дополнениями. / Ю.А.Штюрмер. – М.: Профиздат, 1985. – 272 с.

Логуш М.

Науковий керівник – доц. Кузишин А.В.

ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

На сьогоднішній день туризм являє собою одну з найбільш розвинених галузей світового господарства і форм зовнішньоекономічної діяльності. В деяких країнах світу туризм є однією з пріоритетних галузей економіки, внесок у валовий національний дохід яких складає 15-35 %.

В Україні туризм визначається як одна із пріоритетних галузей господарства. Для економіки України з її найбільш розвиненими туристично-рекреаційними центрами, з унікальними мальовничими містами, що поєднують у собі елементи старовини і сучасності, мають вагоме значення у розвитку міжнародного туризму. Більшої уваги слід приділити способам і методам використання туристичного потенціалу Карпатського регіону.

Проблематикою розвитку туризму і використання туристичного потенціалу у Карпатському регіоні займалися як вітчизняні, так і зарубіжні вчені-теоретики. Серед них – В. Кравіца, П. Жук, М. Долішний, М. Вачевський, Н. Недашковський, Ф. Мазура та багато інших вчених та дослідників.

До складу Карпатського туристичного регіону входять чотири західноукраїнські області: Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська і Чернівецька. Територія даного туристичного регіону охоплює 56,6 тис. км², що становить 9,4 % території України.

Туристично-рекреаційний потенціал Карпатського регіону у поєднанні з вигідним географічним розміщенням, а саме розташуванням у центрі Європи, через який проходять різноманітні комунікації, висока транспортна доступність, є сприятливим фактором залучення і заохочення іноземних туристів до відвідання Карпат.

Існує багато систем класифікації туристично-рекреаційних ресурсів території, розроблених різними вченими і дослідниками. Наведемо декілька яскравих прикладів.

Класифікація М. Тросі ґрунтується на поділі туристичних ресурсів на створені і не створені працею людини і відповідно виділяє 3 групи туристичних ресурсів:

1. Природні туристичні ресурси, що визначаються як «потенційний туристичний капітал», до них належать клімат, повітря, пейзаж, моря, озера, ріки, гори, ліси тощо.

2. Туристичні ресурси, створені працею людини, тобто архітектурні споруди, пам'ятники, твори мистецтва тощо.

3. Додаткові туристичні ресурси, створені працею людини для надання послуг — інфраструктура району, всі підприємства, призначені для прийому та обслуговування туристів [4].

П. Дефер поділяє всі туристичні ресурси на чотири групи: гідром, фітом, літом й антропом.

1. Гідром — усі туристичні ресурси, до складу яких входить вода: озера, ріки, морські узбережжя, сніжні рівнини і льодовики, джерела мінеральних вод, гідроелектростанції.

2. Фітом — природні туристичні ресурси, до складу яких входить земля. Ці ресурси можуть бути двох типів: створені самою природою (ліси, гори, скелі, вулкани, мальовничі панорами), і ті, що є результатом людської праці (національні парки, сади).

3. Літом — усе, що створено працею людини і викликає інтерес туристів або само по собі, або завдяки своєму призначенню: це не лише пам'ятники архітектури і минулих цивілізацій, а й прості помешкання, що характеризують життя і побут людей, наприклад, етнографічні села чи музеї під відкритим небом.

4. Антропом охоплює всі види людської діяльності, які можуть викликати інтерес туристів, незалежно від оточення. Елементами антропома є сама людина, її життя, погляди та звичаї [3].

Але, на нашу думку, найраціональніший поділ туристичних ресурсів слід робити за професором туризмознавцем О. Бейдиком. Він виділяє 3 основні групи туристичних ресурсів (див. Рис. 1).

Рис. 1. Основні складові туристичних ресурсів.

Визначившись із системою класифікації туристичних ресурсів тепер можна приступити безпосередньо до короткої характеристики кожної із груп туристичних ресурсів Карпатського регіону [2].

Природні туристичні ресурси (за Бейдиком):

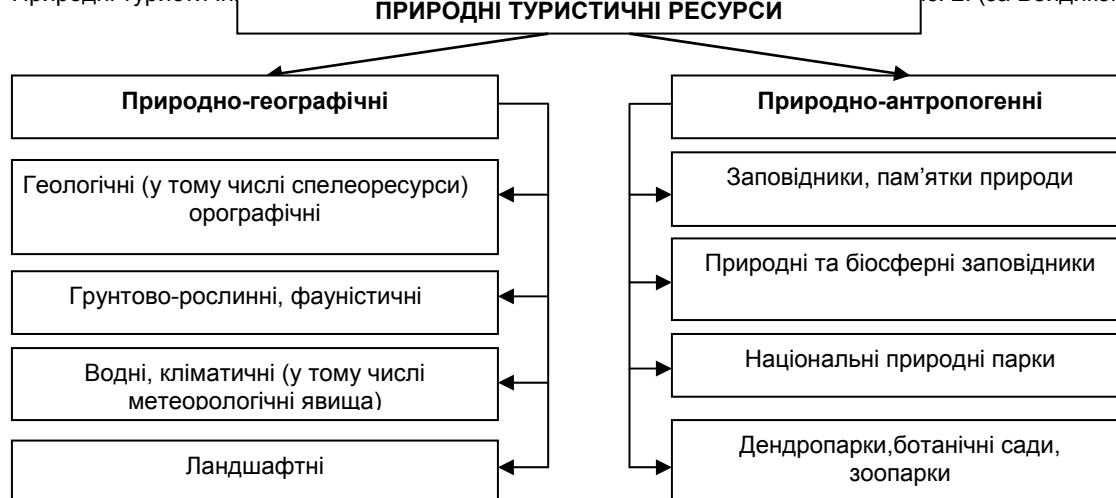

Рис. 2. Структура природних туристичних ресурсів [2]

Одним з основних природних туристичних ресурсів даного району є орографічні особливості території. Вони обумовлюються розташуванням на території району гірського масиву Карпат, що простягнувся з північного заходу на південний схід та займає разом з Передкарпатською височиною та Закарпатською низовиною 37 тис. км² (65,5% території району). Українські Карпати – середньовисотні гори з переважаючими висотами 1000-2000 м. Саме такий тип рельєфу, за оцінками дослідників, є найкращим для організації рекреаційної діяльності. Найвищі вершини сягають понад 2000 м., серед них – найвища точка України г. Говерла. Об'єктами уваги туристів можуть стати мальовничі скелі, стрімкі схили, річкові долини, форми рельєфу, утворені діяльністю давнього льодовика та карстуванням.

Розвиткові спелеотуризму сприяє наявність на території печер, найбільшими з яких є Попелюшка, Піонерка, Буковинка. Цікавими природними об'єктами є грязьові вулкани поблизу с. Старуня Івано-Франківської області, вулканічний купол в Ужгороді.

Міжяка (середні січневі температури в горах -6, -8°C) багатосніжна зима, що триває в горах понад 3,5 місяці, сприяє розвитку зимового туризму, якому, втім, можуть бути на заваді часті відлиги та викликані ними сходження снігових лавин. Період міжсезоння в Карпатах тривалий, що стримує масовий розвиток гірського туризму. Літо коротке та нежарке. Середні температури липня у передгір'ї +18...+19°C, в горах – +7...+13°C, в Закарпатті – +20°C. Осінь тепла і сухіша за літо. Гори та передгір'я є зоною надмірного зволоження: на рік випадає 800-1800 мм опадів, більшість яких припадає на теплу пору року, що теж не сприяє розвитку туризму.

Ріки, що беруть початок в горах: Латориця, Боржава, Ріка, Тересва, Тиса, Дністер, Стрий, Свіча, Лімниця, Бистриця, Прут, Черемош, Серет та інші, – характеризуються значною каламутністю, особливо під час повені, швидкою течією, низькими, навіть в теплу пору, температурами води. Пороги й водоспади на ріках значною мірою сприяють підвищенню естетичної привабливості ландшафтів та роблять можливим розвиток водного екстремального туризму. Окрасою гірських ландшафтів є озера Синевир, Бребенескул, Несамовите та ін.

Виняткове значення для розвитку лікувально-оздоровчого туризму мають численні родовища мінеральних вод різного складу. Найбільш відомими з них є Моршинські, Трускавецькі, Східницькі джерела Львівської області, Ужогоцьке, Міжгірське, Полянське, Новополянське, Квасівське, Шаянське – Закарпатської, Шешорське – Івано-Франківської та багато інших. Розвитку даного виду туристичної діяльності сприяє також наявність родовищ лікувальних грязей та озокериту.

Рослинний і тваринний світ Карпатського туристичного району характеризується значним різноманіттям. Тільки в Карпатах налічується понад 2 тис. видів рослин, серед яких понад 100 ендеміків. Українські Карпати характеризуються значною лісистістю території (понад 40 %). У видовому складі гірських лісів переважають смерека та бук, в рівнинних лісах поширені бук, дуб, граб, сосна. Це сприяє організації санаторно-курортної справи. Велике різноманіття лікарських рослин, диких плодів, ягід та грибів сприяє розвитку промислового туризму.

Серед об'єктів природно-заповідного фонду, що можуть становити інтерес для іноземних туристів, є Карпатський біосферний заповідник, національні природні парки Синевир та Ужанський Закарпатської області; Галицький, Гуцульський, Карпатський національні природні парки Івано-Франківської області; національні природні парки Яворівський та Сколівські Бескиди Львівської області, Сторожинецький дендропарк, Вижницький національний природний парк Чернівецької області [1].

Історико-культурні туристичні ресурси Карпат.

Львівська область є чи не найбільш насиченим визначними архітектурними пам'ятками регіоном нашої держави. Центром західноукраїнських земель є місто Львів. Архітектурна спадщина Львова формувалась впродовж віків і носить на собі відбитки багатьох архітектурних стилів, а історичний центр Львова, що почав формуватися в середні віки, не має аналогів в Україні і віднесений до Списку світової культурної і природної спадщини ЮНЕСКО. З-поміж визначних архітектурних споруд міста слід згадати будівлі, що складають неповторний ансамбль площі Ринок, названої так на зразок європейських міст: ратушу, палац Корнякта та чорну кам'яницю, палац Любомирських. Львів відомий своїми старовинними культовими спорудами, що представляють багато конфесій. Серед найбільш значущих – храм Івана Хрестителя XIII століття, пам'ятки архітектури XIII-XIX століть – костел Марії Сніжної та церква Миколи Чудотворця, Латинський кафедральний собор XIV-XV ст., синагога «Золота Роза» XVI ст., Домініканський собор XVIII-XIX ст., Вірменська церква XIV ст. – усього понад 20 об'єктів. Оригінальністю відрізняються архітектурні пам'ятки міста громадського призначення: будинок Театру опери і балету ім. С. Крушельницької, головний корпус університету ім. І. Франка. В місті багато пам'ятників, споруджених на честь видатних осіб, серед яких найбільшу художню цінність мають пам'ятники А. Міцкевичу, Т. Шевченку, І. Федорову. Визначним осередком концентрації біосоціальних та культурно-історичних рекреаційних ресурсів є Личаківський цвинтар, де останній притулок знайшло багато видатних людей, діячів науки, політики, культури та мистецтва, у тому числі, й іноземців.

Інші населені пункти Львівської області теж характеризуються значним історико-культурним рекреаційним потенціалом. Своїми замками-палацами відомі Броди, Жовква, Золочів, Олесько, Підгірці, Свірж. Чудові зразки староукраїнського церковного дерев'яного зодчества збереглися у Буську, Городку, Дрогобичі, Жовкві, Крехові, Сколе. Величністю відрізняються муровані Домініканський костел XVII ст. у м. Белз, Юрівська церква XVII ст. у Бродах, храми XIV-XVII ст. та оборонна вежа у Дрогобичі, костели та церкви м. Комарно, комплекс споруд Василіанського монастиря XVII ст. у Крехові та інші.

Івано-Франківська область. Найбільшим осередком, в якому сконцентрована значна частина архітектурної спадщини області, є її адміністративний центр – м. Івано-Франківськ, заснований у XVII ст.

Найстарішими спорудами міста є костел Пресвятої Діви Марії та палац, що належав нащадками засновника міста – коронного гетьмана С. Потоцького, а також ратуша, що довгий час правила за в'язницю. Іншими визначними архітектурними пам'ятками міста є єзуїтський колегіум та Вірменська церква XVII ст.

Івано-Франківщина – колиска Галицького князівства. До наших часів збереглися руїни замку його столиці – міста Галича, на базі пам'яток якого в наші дні створений національний заповідник «Давній Галич». До заповідника увійшли церква Різдва Христового XIV-XV ст. в Галичі, церква св. Пантелеймона XII ст. в с. Шевченкове, Успенська церква XVII ст. і фундамент Успенського собору XII ст. у Крилосі.

Неформальною столицею Гуцульщини є Коломия, відома своїми архітектурними пам'ятками, серед яких найстаріша в області дерев'яна церква Благовіщення XVI ст., коломийська гімназія, в стінах якої здобували освіту В. Стефаник, Л. Мартович, М. Черемшина, будинок ратуші, що був свідком багатьох історичних подій. Коломия – є центром музейництва. Тут функціонують музей народного мистецтва ім. Й. Кобринського та широковідомий, не зважаючи на коротку історію, яку веде з 2000 р., музей писанкового розпису.

Комплексами монастирських споруд XVIII ст., що належать римо- та греко-католицькій конфесіям, відомі Богородчани, Городенка, церквами та костелами XIV-XVI ст. – Рогатин, центром православного паломництва є Манявський скит.

В етнографічному відношенні Івано-Франківщина складається з Опілля, Покуття, Бойківщини та Гуцульщини. Їх мешканці зберегли деякі відмінності у мові, одязі, культурі та побуті, що теж може бути об'єктом уваги іноземних туристів.

Архітектурні пам'ятки *Закарпатської області* відрізняються особливою специфікою, що підкреслює власну історичну долю регіону, пов'язану з історією Угорщини, Румунії та Словаччини. Тут збереглося чимало замків колишніх вельможних господарів краю. Як правило, ці цитаделі будувались в стратегічно важливих, добре захищених місцях. З неприступної фортеці Гунг IX ст., яка не збереглася до наших часів, бере початок місто Ужгород – адміністративний центр Закарпатської області. У XIV ст. в Ужгороді будується інший замок, що належав феодалам Другетам. Нині в ньому розміщені експозиції картинної галереї та краєзнавчого музею. Результатом тривалого релігійного протистояння між католиками та протестантами стала поява у XVII ст. будівель єзуїтської колегії та костелу, які в наші часи правлять за кафедральний собор греко-католицької церкви та єпископську резиденцію. Від XVIII ст. до нашого часу збереглися будівлі жупанату, римо-католицький костел, дерев'яна Шелестівська церква. XX сторіччя теж залишило свій слід у формуванні архітектурного ансамблю міста: саме тоді було збудовано синагогу та кальвіністський костел.

Своєю славною історією та кількістю архітектурних пам'яток майже не поступається обласному центру м. Берегове, закладене у XI ст. як центр розвитку виноградарства. Серед найвизначніших – Всехсвятський костел XIV-XIX ст., костел Реформаторів XV ст., ансамбль споруд «Княжий двір» XVII-XIX ст., старовинні особняки та громадські споруди. Виноградів приваблює увагу туристів руїнами замку та палацом баронів Перені, будівлями колишнього францисканського монастиря XIV-XVII ст. Знаковими для регіону і країни є туристичні ресурси сіл Ділове та Королеве. У першому з них за одними з розрахунків знаходиться географічний центр Європи, про що свідчить скромний обеліск, а у другому знайдено найдавнішу в Україні ранньопалеолітичну стоянку (500 тис. р. т.). Символом м. Мукачеве є одна з найоригінальніших середньовічних споруд – замок Паланок XI ст. Серед інших пам'яток Миколаївський монастир XVII ст., церкви та костели, ратуша, житлові будинки. Руїнами замків XIII ст. відомі с. Невизьке, м. Хуст, с. Чинадієво, культовими спорудами – Рахів, Свалява, Хуст, Ясіня.

На стику української, молдавської, угорської, турецької та румунської культур формувалась архітектурна спадщина *Чернівецької області*. Особливо визначною вона є у м. Чернівці. Її представляють дерев'яні Миколаївська, Вознесенська і Спиридонівська церкви XVII-XVIII ст., Святодухівський кафедральний собор, Вірменська церква XIX ст., Миколаївський кафедральний собор, церква Успіння Богородиці XX ст., ратуша XIX ст., будівлі резиденції митрополита – нинішні корпуси Чернівецького національного університету, будинок музично-драматичного театру О. Кобилянської, житлові будинки старої частини міста. Однією з візиток не тільки області, але й України стала неприступна Хотинська фортеця XV-XVIII ст., на території якої створено архітектурний заповідник. На Буковині набуло значного поширення дерев'яне культове зодчество. Серед його зразків – церква Св. Іоанна Сучавського із дзвіницею (XVIII ст., с. Виженка), церква Св. Миколая (XIX ст., смт. Путила). Інтерес з боку росіян, безперечно, викличе старообрядська церква XX ст. у Білій Криничі, іудей – синагоги Вижиці, поляків – костел у Сторожинці та ін. [1].

Висновки. Карпатський туристичний регіон багатий туристично-рекреаційними ресурсами. Спектр видів туризму, які можна було б успішно розвивати в регіоні Українських Карпат, дуже широкий. Справа стоїть лише за інвестиціями і зваженою рекламною політикою. Але, на жаль, матеріально-технічна база, яка створена в регіоні, на сьогоднішній день не здатна задовольнити існуючий попит українського споживача, не говорячи про іноземного, туристична інфраструктура не може задовольнити вимоги іноземного туриста. Ще однією і найважливішою проблемою є те, що туристично-рекреаційний потенціал регіону мало відомий закордонному споживачеві. В найближчому майбутньому треба розробити національну систему бронювання та резервування туристичних послуг, створити веб-сайт з туристичними пропозиціями Карпатського регіону України, проведення регулярних рекламних кампаній у ЗМІ з метою представлення України та регіону у світовому туристично-рекламному просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коваль П. Ф., Алегушкіна Н.О. В'їзний туризм: Навчальний посібник. – Ніжин: Лук'яненко В. В., 2010 – 304 с.
2. Кузик С.П. Географія туризму: навчальний посібник/С.П. Кузик. – К.: Знання, 2011. – 271 с.
3. Мальська М. П., Антонюк Н. В., Галич Н. М. Міжнародний туризм і сфера послуг: Підручник. – К.: Знання, 2008. – 661с.
4. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія. Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 312 с.

Логош М.

Науковий керівник – проф. Заставецька О.В.

ПІДЗЕМНІ ПЕРЛИНИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО КРАЮ

Найбільшою окрасою Тернопільського краю є карстові печери, що пронизують гіпсові та вапнякові товщі землі, створюючи складні підземні лабіринти й вертикальні колодязі. Підземні гіпсові печери – унікальний природний світ, яким надзвичайно багата Тернопільська земля, зокрема район міста Борщова. Слід також зазначити, що на сьогоднішній день печери Тернопільського краю активно використовуються в туристичній діяльності, а саме в спелеотуризмі.

Дослідження печер Тернопілля, їх особливостей та інших характеристик займалися такі вчені А.Д. Кучерук, Р.Р. Виржиковський, К.І. Геренчук, К. А. Татаринів, І. В. Марисова, Г. А. Бачинський, І. М. Гуньовський (печера Кришталева), М.А.Біль, В.О.Радзієвський, Ю.Л. Зімельс (печера Млинка), та багато інших. На даний момент збором карстових даних, дослідженням печер, їх охороною та пошуком займається громадська організація «Тернопільський клуб спелеологів «Поділля» у тісній співпраці з іншими українськими та зарубіжними спелеоклубами, державними установами та науковими закладами України.

Саме в цій області, яка територіально є однією з найменших в Україні досить компактно розташовалося 128 (станом на 01.02.2011 р.) химерно переплетених печер, розташованих на глибині від 10 до 60 метрів під землею, і більше сотні з яких вже достатньо розвідані і внесені в міжнародний кадастр. Однак за приблизними оцінками фахівців, ще в чотири рази більша кількість печер чекає свого відкриття. У світі поки що не відкрито інших таких же великих горизонтальних гіпсових печер із специфічною будовою, як на Тернопільщині.

Протяжність деяких печер сягає від 2 (печера Угринська) до 230 км (Оптимістична). Проте найбільше враження залишає не протяжність самих печер, а саме їх внутрішній вигляд. Мільйони років «трудилася» природа, щоб створити під землею печерні шедеври. Окремі з них настільки унікальні, що зустрічаються лише на Тернопільщині.

Найбільш відомими і відвідуваними печерами Тернопільщини є Млинка, Вертеба, Угринська, Оптимістична, Озерна та Кришталева.

Печера «Кришталева» – вона числиться не лише в списках найефектніших за красою, а й найдавніших. Вчені припускають, що вік печери Кришталева становить не менше 20 мільйонів років. Печера знаходиться неподалік від села Кривче, Борщівського району Тернопільської області. Свою звучну назву печера отримала в зв'язку з тим, що її внутрішні стіни густо усяні незвичайними по красі і широті колірних відтінків кристалами гіпсу.

Всередині печера приставляє собою густе переплетення ходів, загальна довжина яких становить трохи більше 23 кілометрів. Проте туристам для ознайомлення пропонується електрифікований екскурсійний маршрут – 2800 метрів. За незвичайну красу Кришталеву називають підземною перлиною Поділля.

Середньорічна температура в ній не перевищує +12 ° С, а вологість майже досягає відмітки в 100%.

Печера Кришталева – пам'ятка природи Державного значення, частина якої дозволена для використання в рекреаційних, пізнавальних і спелеоспортивних цілях.

Печера Вертеба або як ще її називають «Наддніпрянська Помпея». Сама печера знаходиться в двох кілометрах на північний захід від села Більче-Золоте, розташованого в Борщівському районі Тернопільщини.

Печера Вертеба – це справжній музей під землею. У XIX столітті в печері знайшли понад 300 предметів, які належать до трипільської культури: керамічний посуд, кам'яні та кістяні знаряддя праці, черепки.

Нині тут розміщується печера-музей трипільської культури, тут виставлені експонати скульптур та кераміки в трипільському стилі.

Слава першовідкривача печери належить місцевому поміщику Адаму Потоцькому, який ще в 1823 році під час полювання натрапив на неї і виявив прямо біля її входу безліч керамічних артефактів, як виявилось пізніше, що належать до знаменитого періоду Трипільської культури. Причому це сталося ще за 30 років до відкриття знаменитої стоянки біля села Трипіль під Києвом.

Знайдені і виставлені в якості експозиції в печері предмети однозначно свідчать, що вона довгий час використовувалася як природне укриття і місце для зберігання запасів їжі. В одному із залів печери виявлено поховання більше двох десятків чоловічих скелетів, а також безліч посуду, що має ритуальне призначення.

Внутрішня мережа ходів печери відрізняється особливою розгалуженістю, а довжина деяких сягає 8 кілометрів. У лабіринті під назвою Кам'яна Соломка, стеля густо посипаний розсипами сталактитів завдовжки близько 10 сантиметрів кожен.

Екскурсійний електрифікований маршрут з оглядом археологічних розкопок, пам'яток історії, яким тисячі років, кількох діорам становить півтора кілометра.

Печера «Оптимістична» – колосальна карстова порожнина, по своїй довжині змагається з іменитої Флінт-Рідж-Мамонтової (США). Печера «Оптимістична» знаходиться на західній околиці села Королівка Борщівського району Тернопільської області.

На 230 кілометрах її лабіринтової системи розташовані зали, галереї та химерні меандри ходів.

Печера «Оптимістична» (довжина розвіданих ходів становить 230 км) занесена в книгу рекордів Гінесса як найбільша у світі гіпсова лабіринтова печера і як друга в світі серед вапнякових. Утім, якщо буде знайдено сполучення з печерою Озерна, що, вважають вчені, цілком імовірно, то Тернопільщина матиме найбільшу в світі печеру.

Оптимістична печера складається з 8 районів: Вхідний, Глобусів, Свіжа вода, Центральний, Далекий, Шляхетний, Озерний та Заозерний.

Вони дуже красиві і різноманітні, відрізняються один від одного структурою, кількістю кристалів. Ці райони з'єднуються між собою ходами. Під час дослідження печер виникли 15 базових таборів. Один із найвідоміших і найкращих - підземний табір «Оазис». Він і найзручніший, тут є майже все для повноцінного існування: резервуар з чистою водою, спальні місця, кухонне приладдя, свічки, а свято створюють повітряні кулі на стінах.

Є декілька невеликих озер з більш-менш стабільним рівнем води. Найбільше з них – «Aqua vitae» з площею поверхні 82 м².

З 1967 року у львівських та тернопільських експедиціях, крім українських спелеологів, в печері «Оптимістична» працювали спелеологи багатьох країн: Болгарії, Польщі, Угорщини, Словаччини, Німеччини, Франції, Англії, Росії та Білорусії.

Печера «Оптимістична» – є пам'яткою природи державного значення та має заповідний режим. Вона не розрахована на масові екскурсії і сьогодні доступна лише експедиціям кваліфікованих спелеологів, які продовжують вивчення лабіринтової системи.

Печера Озерна – «Голубі Озера». За кілька кілометрів від Оптимістичної, поблизу села Стрілківці, у глибинах землі знаходиться ще одна з найбільших гіпсових печер світу – Озерна. Її лабіринти ваблять особливою красою, про що говорять самі назви: зали Кристал, Зимова казка, Альпи, Хід чорних тюльпанів, Галерея Велетнів, Великі білі галереї, Газовий та Готичний комин, озера – Нежданне, Капітана Немо.

Першовідкривачем печери вважається житель села Петро Дичка. Перед війною він погнався за лисом, який сховався від нього у невеликій «дірі». Хід дозволяв пролізти в нього людині, хоч і був надзвичайно брудний. Але здобич була надто близькою, і Петро поліз далі. Лиса він не знайшов, але зацікавився знахідкою. Після цього, змайструвавши смолоскип, він ще декілька разів потрапляв усередину, і як розповідає його племінниця, яка ще й досі живе неподалік, чутки про велику «гроту» охопили кілька селищ навкруги.

Місце сучасного входу наприкінці позаминулого століття було схоже на заболочену вирву і називалося Попівська яма.

В печері було знайдено масу унікальних карстових форм: камінних труб, велетенських залів, підземних озер. Було встановлено періоди підйому та опускання рівня води в печері.

На даний час сумарна довжина лабіринтів печери становить 132 км.

Цікавим є і цикл коливання води. Він має 22 роки: 11 років триває підйом води, 11 років – спад. Амплітуда коливання становить більш як два метри. У період максимального підйому води потрібне спеціальне спорядження. Глибина озер 2-2,5 м, а інколи і більше, вода в них слабо мінералізована, сульфатна магнієво-кальцієва. Температура води +9 °С. Є добре обладнані підземні базові табори «Українська ніч» і «Кома». Печера Озерна має велике значення для геологічних і гідрологічних досліджень.

Печера Угринь. Відкриття даної печери відбулося ще на початку минулого століття. Місцеві жителі добували тут гіпс, який випалювали і потім використовували в будівельних роботах. На утворений в результаті видобутку породи отвір в землі звернув увагу місцевий учитель на прізвище Отецький, який і почав в 30-х роках перші масштабні розкопки.

Через деякий час печера потрапила в зону відповідальності Подільських краєзнавців, які незабаром організували перші платні екскурсії під землю. Проте не слід думати, що унікальна печера цікавила лише місцевих ентузіастів, побувати в ній мріяло багато спелеологів та просто туристів із Західної Європи, які масово приїжджали в ці місця. При тому, що загальна довжина її лабіринтів складає трохи більше 2 кілометрів.

Всередині печера являє собою цілу галерею просторих залів, з'єднаних між собою довгими коридорами. Відкриває її перша печера, яка має характерну назву «Вестибюль». Усередині деякі зали та галереї відкривають перед відвідувачами просто фантастично безладне накопичення каміння, яке, здається, створено хаотичними рухами невідомого зодчого, тому іноді туристам доводиться пересуватися в прямому сенсі поповзом, вигинаючи тіло під немислимыми кутами. Зате між цими завалами виділяються яскраво-малиновим відтінком червоні гіпсові кристали, які місцеві жителі романтично називають «кров'ю землі».

Печера Млинки розташована в селі Залісся Чортківського району Тернопільської області. За 11 км від міста Чорткова, на північно-східній околиці села Залісся, знаходиться печера Млинки – пам'ятка природи Державного значення. Протяжність ходів печери Млинки становить близько 35 кілометрів, що приносить їй славу найдовшої горизонтальної гіпсової печери

Печера Млинки була відкрита у листопаді 1960 року. Історія походження її назви наступна. На джерелі безіменної річки в кінці 18 на початку 19 століть був побудований водяний млин, після чого річку назвали Млиночки, а хутір, який виник поряд – Млинки. У 70-х роках хутір приєднали до села Залісся і назва «Млинки» зникла з карти. Залишилася лише пам'ять у назві печери – «Млинки».

Особливість «Млинків» у тому, що тут можна прокласти маршрути як для спелеологів-початківців, так і для спелеологів-професіоналів. Тому в цій печері не раз проводилися всеукраїнські та всесоюзні змагання зі спелеотуризму.

Крім того, у печері є красиві гіпсові кристали, сталактити і сталагміти, інші карстові форми і печера вважається однією з найкрасивіших печер України. Відкриті нові райони: Перемога, Мирний, Новорічний, Ранковий, Лимон, Мобільний, Молдаванка...

На відміну від багатьох своїх сестер, печера Млинки як би зберегла свій первозданий внутрішній вигляд: відсутність проведеного штучного освітлення надає їй незабутню внутрішню атмосферу, а вузькі проходи вимагають від туристів наявності певної фізичної підготовки. При цьому налобні ліхтарики і спеціальний одяг можна недорого взяти напрокат перед самим початком екскурсії.

Печера Млинки – унікальна пам'ятка природи. Вхід до печери розташований у верхній частині гіпсової кручі Скалки, над глибоким яром. Печера – є однією з найпопулярніших на Тернопіллі. Спортивно-екскурсійний маршрут, що діє тут майже сорок років, розрахований на фізично підготовлених відвідувачів при наявності відповідного спорядження.

«Восьме чудо світу під землею» – саме так називають Тернопільські печери, які за своєю красою і унікальністю не мають аналогів у всьому світі. Отже не треба їздити за тридев'ять земель, щоб побачити екзотичне диво, подібне до лабіринтів Мінотавра у Греції чи «кам'яної квітки» на Уралі. На Тернопіллі є велика кількість карстових печер, які є невід'ємною частиною ландшафтів Подільського краю, є цікавими для науки, мають величезне значення як рекреаційні ресурси, дають можливості для розвитку спелеотуризму, а також завдяки своєрідним мікрокліматичним умовам, практично незмінним і сформованим протягом століть, а через це унікальним, що створює можливу перспективу використання карстових печер Поділля як лікувальних, оздоровчих, кліматотерапевтичних об'єктів.

Що й казати, багата природними чудесами наша рідна земля. Шкода тільки, що багато людей навіть не здогадуються, яка незвичайна краса і хвилюючі таємниці приховані в її надрах. Але саме завдяки розвитку спелеотуризму ці «підземні перлини» Тернопільського краю щороку популяризуються серед все більшої і більшої кількості любителів екстриму і гострих відчуттів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дроздовський Й.П. Природа Борщівського району. – Тернопіль: Джура, 1999.
2. Кузнецов Д. Карстові печери Тернопільської області // Краєзнавство. Географія. Туризм. - №14-15. – С.22-25.
3. Літопис Борщівщини. Науково-краєзнавчий збірник. Вип. 1-10.
4. Радзівський В.О. Подорож у підземну казку: Путівник по карстових печерах Тернопільщини. – 2-ге вид. доп. і перероб. – Львів: каменя, 1984. – 54 с., іл.
5. Сивий М.Я., Кітура В.М. Мінерально-ресурсний потенціал Тернопільської області (сучасний стан і перспективи). – Тернопіль, 1999. – С.260.

Маркевич Т.

Науковий керівник – доц. Питуляк М.Р.

СУЧАСНИЙ СТАН ЛІСІВ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ

Ліс — це тип природних комплексів, у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище [1].

Ліси виконують захисні, водорегулюючі, рекреаційно-оздоровчі функції, а також використовуються як ресурсний матеріал для розвитку різних галузей економіки, створюють придатні умови для життя людини.

Питанню дослідження лісів присвячена чимало наукових праць таких вчених як С. А. Генсірука, П.С. Погребняка, С.М. Стойка, Г.Т. Криницького, В.Д. Бондаренка. Варто відмітити публікації місцевих науковців, які займалися вивченням лісів Тернопільської області, М.П. Чайковський, М.Я. Музика, Г.Л. Оліяр, І.М. Попадинець, П.Б. Хаєцький.

Головними природними чинниками, що здійснюють вплив на ріст, розвиток та розміщення лісів Тернопільської області є геологічна будова, рельєф, ґрунти, клімат. [3].

Загальна площа лісового фонду Тернопільської області становить 199,3 тис. га, в тому числі вкриті лісовою рослинністю землі становлять 192,4 тис. га. Лісистість області складає 13,9%. На даний час 156,5 тис. га лісів області перебувають у постійному користуванні 7 державних підприємств Тернопільського обласного управління лісового та мисливського господарства, а саме: Тернопільського, Кременецького, Чортківського, Буцацького лісових господарств, Бережанського лісомисливського господарства, природного заповідника «Медобори».

Ліси розміщені на території обласні нерівномірно. Найбільш залісненими районами Тернопільщини є Бережанський, Монастирський, Шумський, Кременецький та Підгаєцький, де лісистість становить 18-

32% (Табл. 1). Такі адміністративні райони як Борщівський, Гусятинський, Бучацький мають показники у межах 15,4-16%. У чотирьох адміністративних районах показник лісистості коливається в межах 4,9-6,5%, що є дуже низьким для території лісової зони.

Таблиця 1

Площа лісів Тернопільської області і лісистість за адміністративними районами

№ п/п	Адміністративні райони, тис. га	Площа районів, тис. га	Площа лісів, тис. га	Лісистість, %
1	Бережанський	66,1	21,5	32,5
2	Борщівський	100,6	16,1	16
3	Бучацький	80,2	12,4	15,4
4	Гусятинський	101,6	16,3	16
5	Заліщицький	68,4	10,2	14,9
6	Збаразький	86,4	7,2	8,3
7	Зборівський	97,8	10,6	10,8
8	Козівський	69,5	3,6	5,1
9	Кременецький	91,8	16,8	18,3
10	Лановецький	63,3	3,5	5,5
11	Монастирський	55,8	14,2	25,4
12	Підволочиський	83,8	4,1	4,9
13	Підгаєцький	49,7	9,4	18,9
14	Теребовлянський	113,1	9,5	8,3
15	Тернопільський	80,1	5,2	6,5
16	Чортківський	90,4	11,2	12,3
17	Шумський	83,8	20,6	24,5
	Всього	1382,4	192,4	13,9

Вікова структура лісів Тернопільської області характеризується переважанням середньовікових насаджень, частка яких від загальної площі становить 43,6%. На молодняки припадає 40,5%. Пристигаючі насадження займають 9,4% площі, стиглі та перестійні – 6,5% (Рис. 1).

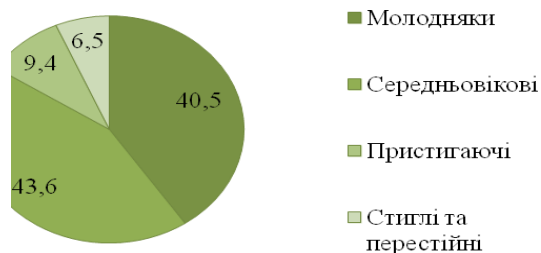

Рис. 1. Вікова структура лісів Тернопільської області, %

В породному складі лісів Тернопільської області переважають насадження твердолистяної групи порід (дуб, бук, ясен, клени, граб) – 80,9%, в тому числі дуб звичайний - 56,1% (Рис. 2). Переважна більшість твердолистяних порід зосереджена в західних адміністративних районах (Бережанському, Підгаєцькому, Монастирському), а також на півночі та півдні області.

Група хвойних порід (сосна, ялина, модрина) в основному зосереджена в північних, північно-західних районах та на території Кременецького лісгоспу і становить 16,1% території [2].

М'яколистяні породи (береза, липа, вільха) займають 3,0% площі області. Вони зосереджені переважно в північних, північно-західних і західних адміністративних районах. На інші породи припадає – 0,3% території області (Рис. 2.).

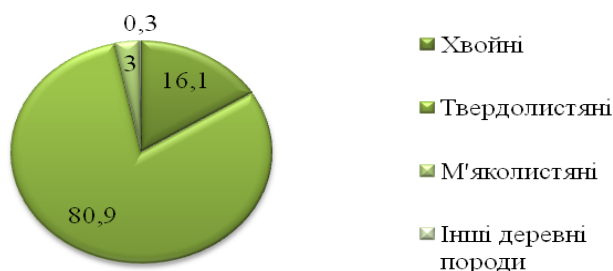

Рис. 2. Склад деревних порід лісових насаджень Тернопільської області, %

Одним із видів лісокористування в області є заготівля деревини шляхом проведення рубок, які входять до найважливіших лісгосподарських заходів, спрямованих на формування високопродуктивних і

стійких лісостанів з високими екологічними та захисними функціями. В лісах області проводяться рубки догляду, санітарні та лісовідновні, рубки, пов'язані з реконструкцією малоцінних деревостанів, прокладанням кварталних просік та створенням протипожежних розривів, доглядом за підростом, узліссям, тощо.

Загальний запас деревини в лісах області – 32,9 млн. м³, у тому числі стиглих і перестійних – 3,9 млн. м³. Від усіх видів рубок у 2013 році заготовлено понад 245 тис. м³ деревини. У структурі заготівлі деревини за асортиментами переважають: техсировина, дрова та половник [4].

Лісгоспом щорічно заготовляється майже 16,1 тис. м³ деревини в результаті проведення рубок головного користування, з яких 11,5 тис. м³ цінних твердолистяних порід (дуб, бук, ясен – 4,8 тис. м³), хвойних – 1,4 тис. м³, м'яколистяних порід – 3,2 тис. м³. Найбільше деревини в результаті проведення рубок головного користування заготовляється Бережанським лісомисливським господарством і становить 29,2 тис. м³, а найменше – Чортківським лісовим господарством – 13 тис. м³ деревини.

Рубки головного користування в заповіднику «Медобори» не проводяться. За погодженням Головного управління національних природних парків і заповідної справи та Держуправління екології та природних ресурсів у Тернопільській області в заповіднику проводяться наступні лісгосподарські заходи, пов'язані з веденням лісового господарства: реконструктивне рубання вибіркове, санітарне рубання вибіркове, санітарне рубання суцільне, реконструктивне рубання, розчистка площ із наявністю рідкісних рослин.

Одним з видів лісокористування є рекреаційне використання лісів. Рівень сприятливості лісів для різних видів рекреаційних занять залежить від складу порід, умов місцезростання, а також і від віку насаджень. Найсприятливішими і сприятливими для відпочинку є середньовікові насадження. Молодняки можна розглядати як території, резервні для організації відпочинку [5].

Основою рекреаційних лісів Тернопільської області є лісопаркові масиви. Для них характерна певна рекреаційна оцінка (висока, середня, низька) та клас естетичної цінності (перший, другий, третій). Для області характерне переважання лісопарків із середньою рекреаційною оцінкою (за винятком Кременецького лісового господарства, в якому найбільшу площу займають лісопарки високої рекреаційної оцінки) а також лісопарків першого (Кременецьке, Тернопільське, Бучацьке лісові господарства) та другого (Бережанське ЛМГ, Чортківське лісове господарство) класів естетичної оцінки.

Рекреаційне лісокористування характерне і для території об'єктів ПЗФ. Основні види рекреації на територіях ПЗФ регулюються «Положенням про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України».

До основних видів рекреаційної діяльності на територіях об'єктів ПЗФ Тернопільської області належать:

- відпочинок (загальнооздоровчий, культурно-пізнавальний, короткостроковий 5-10 годин до 1-2 днів; розбиття наметів і розкладання вогнищ у спеціально обладнаних та відведених для цього місцях);
- екскурсійна діяльність - екскурсії (прогулянки) маркованими екологічними стежками, а також на виставки, в музеї, засновниками яких є установи ПЗФ, інші суб'єкти рекреаційної діяльності.

У межах природного заповідника «Медобори» діють еколого-пізнавальні стежки – «На гору Гостра», «На гору Богіт» та «До пуці Відлюдника». Відвідування здійснюється обов'язково у супроводі працівників заповідника, режим окремих стежок («На гору Богіт» та «До пуці Відлюдника») передбачає обмеження кількості відвідувачів та надання переваги окремим їх категоріям (науковцям, студентам). Таку тенденцію слід визнати позитивною, вона дозволяє зменшити антропогенне навантаження на екологічні стежки.

- оздоровлення - використання рекреантами природних лікувальних ресурсів ПЗФ з метою відновлення розумових, духовних і фізичних сил.
- любительське і спортивне полювання і рибальство

Таким чином, можна зробити висновок про те, ліси мають велике значення як в житті людей так і в структурі господарства. Слід зазначити, що лісистість Тернопільської області не відповідає показникам її положення в межах зони широколистяних лісів. Проте саме це і є додатковим стимулом розвитку лісівництва області.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лісовий кодекс України (ст.1) м. Київ, 18.11.2012 N 3852-XII.
2. Лопух Г. Лісові ресурси Тернопільської області: стан, проблеми, перспективи// Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія Географія. – Тернопіль, 2008. – Вип. 2(24). – с. 240-247.
3. Природні умови та ресурси Тернопільщини / наук. ред.: М. Я. Сивий, Л. П. Царик. – Тернопіль: Терно-граф, 2011. – 512 с.
4. Тернопільське обласне управління лісового та мисливського господарства (Електронний ресурс) / Режим доступу: URL <http://www.ternopilis.te.ua>.
5. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія / Н.В. Фоменко. К.: Центр навчальної літератури, 2007 – 312 с.

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ

Рекреаційні ресурси мають важливе значення для задоволення потреб населення у відпочинку, лікуванні та оздоровленні, а також впливають на просторову організацію рекреаційної діяльності, формування районів та центрів рекреації, їх економічну ефективність. Природні та культурно-історичні компоненти рекреаційного потенціалу є важливими економічними активами, які експлуатуються регіонами рекреаційного природокористування.

Теребовлянський адміністративний район Тернопільської області володіє значним рекреаційним природно-ресурсним потенціалом, який можна цілеспрямовано й ефективно використовувати як в регіональних, так і в обласних і загальнодержавних інтересах. Особливе місце в структурі рекреаційної галузі регіону займають об'єкти природно-заповідного та історико-культурного фонду. Збережені природні ландшафти, особливості рельєфу, наявність лісових та культурно-історичних ресурсів створюють сприятливі передумови для розвитку рекреаційної діяльності, зокрема туризму. Наявність таких об'єктів має значний потенціал для розвитку туризму в Теребовлянському районі[4].

Дослідження проблем рекреаційного природокористування, організації рекреаційної діяльності, оцінка природно-рекреаційного потенціалу територій присвячені роботи Н. В. Багрова, О. О. Бейдика, Ю. А. Веденіна, С. А. Генсірука, О. В. Живицького, В. С. Кравціва, М. С. Нудельмана, В. П. Руденка, В. П. Чижової та інших.

Мета дослідження полягає в дослідженні методичних основ рекреаційного природокористування в Теребовлянському районі.

Об'єктом дослідження є рекреаційні ресурси Теребовлянського району, особливості їх використання.

Предметом дослідження є рекреаційне природокористування в Теребовлянському районі.

Оцінка рекреаційних ресурсів є складним і ще не до кінця вивченим дослідницьким процесом. Складність цього процесу залежить від багатьох факторів – велика кількість розроблених застарілих методик, не завжди об'єктивна інформація про забезпеченість рекреаційних ресурсів, неодноразовість рівнів оцінювання, проблема переходу від вимірювання властивостей об'єкта до його оцінки, визначення форм виразу оцінок, суб'єктивність оцінок.

Багаторівневість суб'єктів оцінки обумовлює різні підходи до оцінки рекреаційних ресурсів в залежності від того, ведеться вона з позицій відпочиваючого або з позицій організаторів відпочинку. Необхідність в оцінці рекреаційних ресурсів з позицій відпочиваючих здебільшого виникає при необхідності вибору для відпочинку того чи іншого рекреаційного закладу, такий вибір здебільшого обмежується періодом на вихідні дні чи найближчу відпустку. Рекреантів при оцінці цікавлять виключно можливість задоволення власних потреб в конкретному місці, в певний сезон, протягом обмеженого часу і набору занять.

Оцінка з позицій організатора відпочинку зазвичай пов'язана з проектуванням нових рекреаційних об'єктів, реконструкцією вже існуючих, раціональним використанням наявних рекреаційних ресурсів. При цьому оцінювання здійснюється на достатньо тривалу перспективу 10-20 років і більше. При цьому об'єктами оцінки можуть виступати рекреаційні об'єкти різного рангу, від одного підприємства до рекреаційних регіонів і зон.

Організатору відпочинку необхідно враховувати рекреаційні потреби значних груп рекреантів на значних територіях, протягом тривалого періоду, з різноманітним набором рекреаційних занять. Наприклад, відпочиваючого цікавить можливість купання і загоряння в серпні, тобто він буде цікавитися наявністю водойми і пляжу, а також температурою води і повітря в цьому місяці.

Під оцінюванням рекреаційних ресурсів розуміють процедуру визначення якостей певного рекреаційного об'єкта, ресурсу відповідно до способу його використання для задоволення потреб суспільства, галузі, закладу або рекреанта – тобто суб'єктів рекреації різного рангу. Предметом оцінки є взаємозв'язки об'єкта і суб'єкта оцінки. Оцінюванню притаманні багато-критеріальність, неоднозначність, історизм, ієрархічність та суб'єктно-об'єктний характер[2].

Для здійснення оцінки рекреаційних ресурсів найбільшого розповсюдження отримав метод бальних оцінок. Бальні оцінки знаходять все більш широке застосування, вдосконалюється методика їх отримання, хоча сама можливість їх використання залишається дискусійною. При цьому характеристики рекреаційних ресурсів можуть вимірюватися як відносними так і натуральними (кількісними) величинами. Тому для формалізації і раціоналізації отримання інтегральних оцінок використання бальних методів є єдиною можливим методом оцінки.

Практично розробка шкали оцінок зводиться до вибору числа оціночних щаблів, встановленню інтервалів між ними і розбивки по цих інтервалах шкали вимірювань. Як зазначає Л.І. Мухіна, для оцінки окремих показників найчастіше використовуються 3 і 4-х бальні (трьох – і чотирьох-ступеневі) шкали, іноді і більше. Використання саме таких шкал в оцінці обумовлюється також амплітудою значення показників, можливостями точності вимірювання, заданою детальністю дослідження.

Вага оцінюваних компонентів при інтегральних оцінках приймається рівною одиниці, або їх враховують з введенням коефіцієнтів значимості оцінок окремих показників. Отримані інтегральні оцінки можуть мати різні форми вираження: словесні оцінки типу: слабкий-середній-потужний, високий-середній-

низький, непридатний – слабо придатний – придатний, помірний-посередній-високий; цифрові – категорії I, II, III, бали, ранги, рейтинги.

При оцінюванні рекреаційних ресурсів, об'єктів склались такі типи оцінки: медико-біологічний, технологічний і психолого-естетичний.

Медико-біологічна оцінка відображає вплив природних факторів на організм людини. Головним об'єктом оцінки виступають кліматичні ресурси, які найбільшим чином впливають на самопочуття та здоров'я людини. Розроблено ряд методик, які дозволяють оцінити вплив комплексу кліматичних факторів на стан організму людини.

Технологічна оцінка передбачає визначення можливого ступеню взаємодії природного середовища і людини для здійснення рекреаційної діяльності. При технологічному типі оцінки суб'єктом здебільшого виступає рекреаційна галузь, а оцінці підлягають придатність території для певного типу рекреаційних занять та можливість її інженерно-будівельного освоєння.

Поява *психолого-естетичного* типу оцінки викликана об'єктивною закономірністю тяжіння рекреантів до територій, які мають найбільшу естетичну цінність. При її проведенні визначається емоційна дія природного ландшафту або його компонентів, іноді окремих історико-культурних об'єктів на рекреанта. Естетична оцінка природних ландшафтів, в більшості залежить від стану суб'єкта, його приналежності до певних вікових, соціальних, етнічних груп, від конкретного психоемоційного стану суб'єкта оцінки, від того пересувається він пішки або автомобілем. Методика такої оцінки постійно вдосконалюється.

Інформаційним і аналітичним джерелом аналізу рекреаційного використання природних умов і ресурсів є матеріали польових досліджень, статистичні дані про переважаючі види рекреаційного природокористування тощо. За базову операційну одиницю оцінки рекреаційного природо-користування та проведення оцінкових розрахунків обрано:

- а) ландшафтний район – тло просторового розміщення об'єктів рекреаційної діяльності;
- б) територіально-адміністративний район, що забезпечений статистичними даними;
- в) територіально-адміністративна область, як головний об'єкт прогнозування функціонування рекреаційного природокористування[1].

Визначення екологічної оцінки процесів рекреаційного господарювання складається з двох етапів. *Перший етап* базується на чотирьох операторах дії:

- 1) визначення загальної кількості об'єктів рекреаційного природокористування, що розміщуються в межах ландшафтного району та аналіз їх просторово-територіального розміщення;
- 2) визначення коефіцієнта територіальної концентрації рекреаційної різноманітності за формулою (1):

$$K = \frac{S}{n}$$

де K – коефіцієнт концентрації видів рекреаційних об'єктів; S – площа ландшафтного району; n – загальна кількість досліджуваних об'єктів рекреації в межах ландшафтних районів. Коефіцієнт концентрації характеризує насиченість території окремими об'єктами рекреаційного природокористування;

- 3) рекреаційна різноманітність об'єктів визначається за формулою (2):

$$R = \frac{1}{\sqrt[2]{\frac{1}{K}}}$$

де R – коефіцієнт рекреаційної різноманітності; K – коефіцієнт концентрації видів рекреаційних об'єктів.

Для зручності у подальшому оперуванні показниками та з метою кращого бачення територіальної диференціації величина (R) згрупується за наступною шкалою: *дуже низька, низька, пересічна, висока і дуже висока*.

Визначення рекреаційної різноманітності є ефективним підходом при аналізі об'єктів природокористування. Методика розрахунку рекреаційної різноманітності базується на визначенні площинних показників різних видів рекреаційних об'єктів та їх загальної кількості в межах ландшафтного району.

Процедура виявлення рекреаційної різноманітності є трудомісткою, однак вона відображає реальну ситуацію тривалої активної рекреаційної діяльності;

- 4) сумарний коефіцієнт просторової рекреаційної різноманітності (R_{pr}) визначається за формулою (3):

$$R_{pr} = R_1 + R_2 + R_3 + \dots + R_n / S_n,$$

де R_n – загальна кількість досліджуваних об'єктів, що знаходяться в межах ландшафтного району; S_n – площа ландшафтного району.

Сумарний коефіцієнт рекреаційної різноманітності (R_{pr}) дозволяє виявити сумарну рекреаційну різноманітність. Під *об'єктами господарювання* розуміють рекреаційні та туристичні комплекси, що використовуються та охороняються людиною[3].

Рекреаційне природокористування є невід'ємним елементом господарства держави, направлене на стимулювання та розвиток ключових галузей, виступає каталізатором соціально-економічного розвитку, прямо або побічно сприяє поліпшенню якості життя населення. На сучасному етапі воно виступає як одна з систем яка направлена на відтворення психічного та фізичного здоров'я людини. У зв'язку з цим, важливим завданням є проведення досліджень, які повинні сприяти вирішенню проблем освоєння, відтворення та стимулювання діяльності територій та об'єктів на засадах раціонального рекреаційного природокористування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багрова Л. А. Условия рекреационной деятельности и рекреационные ресурсы / Л. А. Багрова // География рекреационных систем СССР. – М.: Наука, 1980. – С. 12-27.
2. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія / О.О. Бейдик. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. – 395 с.
3. Теоретичні та прикладні аспекти рекреаційного природокористування в Україні: монографія / К. Кілінська, В. Руденко, Н. Аніпко, Н. Андрусак, Н. Коновалова та ін. – Чернівці: ЧНУ ім. Ю. Федьковича, 2010. – 250 с.
4. Герасимів З. Перспективи розвитку туристсько-рекреаційної сфери в межах Тернопільської області / З. Герасимів // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Географія. – Тернопіль, 2007. – Вип. 1.
5. Буркинський Б.В. Экономико-экологические основы регионального природопользования и развития / Б.В. буркинський, В.Н.Степанов, С.К.Харичков. – Одеса: Фенікс, 2005.-576с.

Соловій Г.

Науковий керівник – проф. Заставецька О. В.

ОСНОВНІ ЧИННИКИ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ В ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Поведінка людей формується під впливом установок, які існують у суспільстві, зокрема державною ідеологією щодо суспільних цінностей, системою соціальних чинників і норм, складом суспільних цінностей тощо. Вони визначають ціннісні орієнтири, формують моду і стереотипи поведінки, під впливом засобів пропаганди, соціальних інститутів. Водночас в кожному регіоні чи соціальному колективі діє система чинників, що визначаються складом спільноти, віком та територіальною ідентичністю. Завдяки дії цих чинників формується поведінкове середовище, яке взаємодіє із людиною через її життєдіяльність. В сучасних умовах є ряд чинників, які сприяють формуванню девіантної поведінки молоді. Передусім це відсутність цілеспрямованої соціальної підтримки молоді з боку держави, пропаганда жорстокості і насилля засобами масової інформації, безробіття, доступність та індиферентне ставлення суспільства до вживання алкоголю, тютюну, наркотиків. Значна частина молоді має низьку самооцінку, в них нерідко відсутня власна життєва позиція, вміння критично мислити та ін. Все це неоднаково виявляється у міських і сільських поселеннях і значною мірою визначається демосоціальним чинником, рівнем культури і релігійності сім'ї, її освітнім рівнем, якістю життя тощо. Всі вони у сукупності з загальнодержавними чинниками зумовлюють на кожному етапі суспільного розвитку низку проблем. В сучасних умовах це молодіжне безробіття, споживацький характер поведінки, деформація моральних норм і цінностей.

Демосоціальний чинник є визначальним у формуванні соціальної поведінки населення. Він характеризує зміни чисельності населення, процеси його відтворення і руху, особливості складу (статевого, вікового, національного, професійного, культурного, освітнього), міграційні процеси, що мають місце у районі, рівень зайнятості населення, особливості розселення людей у різних типах поселень. За чисельністю населення Тернопільщина займає передостаннє місце серед областей України. За даними 2009 р. тут проживало 1105,0 тис. осіб, а станом на 01.01.2013р. — 1077,3 тис. осіб. Це значно менше від довоєнного рівня (у 1940 р. — 1433,5 тис. осіб). Такий стан зумовлений сучасними міграціями населення за межі області та за кордон. В останні роки чисельність населення в області змінилася. Між переписами населення за 1989-2001 рр. зменшилася майже на 27 тис. осіб., а з 2001-2013 рр. — зменшилась ще на 65 тис. осіб. Кількість населення майже в усіх районах області (крім Тернопільського) зменшується. Особливо значне зменшення населення у Зборівському, Теребовлянському, Бережанському районах. Зміни в чисельності населення області відображаються демографічними показниками. Основними з них є коефіцієнти народжуваності, смертності та природного приросту населення [3].

В сучасних умовах вони свідчать про несприятливість демографічної ситуації для процесу відтворення населення. Від кінця 1980-х років темпи природного приросту населення значно зменшилися. Якщо 2002 р. в розрахунку на 1000 жителів народжувалося 9,2 і помирало 14,4 особи, у 2013 — 11,3 а 13,8 осіб відповідно. Природний приріст постійно зменшується: 2002 - 5,2%, 2013 - 2,5%. Проте станом на 01.01.2013 р. природний приріст є додатним у міських поселеннях і становить + 1,6%, але значно гірша ситуація у сільській місцевості — 5,5%. В області від 1992 він від'ємний, кількість населення неухильно скорочується. Тернопільщина належить до областей України з низькими темпами природного приросту населення. Зниження цих темпів спостерігається із середини 70-х років XX ст. і пояснюється зменшенням показників народжуваності та зростанням смертності населення. Упродовж останніх років відбувається зменшення чисельності населення на 5-6 тис. осіб за рік. Серед найголовніших причин назовемо такі: погіршення умов життя людей, процес «старіння населення», міграції молоді за межі області тощо. У Тернопільській області люди пенсійного віку становлять понад 24% від всього населення. Тому показники смертності доволі високі. Максимум смертей припадає на чоловіків у віці понад 40 років, а жінок - понад 50 років. У віці до 1 року помирає щороку 150-200 дітей. Найпоширенішими причинами смертності в області є хвороби серцево-судинної системи, органів дихання, злоякісні пухлини, травми. Кризові явища в економіці призвели до зниження рівня життя людей та несприятливої демографічної ситуації в області, як і в Україні загалом. Показники народжуваності, смертності і природного приросту населення значно відрізняються в різних частинах області, у міських та сільських поселеннях. Найвищий природний приріст має населення м.

Тернополя (1,8 осіб на 1000 жителів), але він значно нижчий, ніж у попередні роки (в 2006 р. - 5,9 осіб на 1000 жителів). Незначний природний приріст мають окремі міські поселення. В усіх адміністративних районах області спостерігаються від'ємні показники природного приросту населення. Це означає, що в них кількість померлих перевищує кількість народжених. Найбільше природне скорочення населення у Зборівському, Лановецькому, Підволочиському, Підгаєцькому районах.

Найгірша демографічна ситуація у селах: у 2008 р. народжуваність становила 9,1%, смертність - 17,6%, (у містах - відповідно 9,3%, 10%), а станом на 01.01.2013 р. ця ситуація ще погіршилась, так народжуваність - 11,3%, смертність - 16,8% (у містах - відповідно 11,4%, 9,8%). Причинами такого становища є погіршення життя людей в умовах економічної кризи, «старіння» населення, посилення міграції процесів за межі області, менша кількість шлюбів і більша - розлучень. Пенсіонери становлять 24,1%, діти - 20,2%, решта - працездатне населення. Збільшення частки старших людей є однією з причин збільшення показників смертності. У 2013 р. в Тернополі - додатний природний приріст населення (1,6%), в усіх районах області - від'ємний. Найнижчий - у Зборівському (-10%), Гусятинському, Збаразькому, Підгаєцькому, Підволочиському, Лановецькому, Монастириському (-7, - 8%) районах, у яких переважають сільські жителі. Природне скорочення населення свідчить про депопуляційні процеси, що відбуваються в області загалом і в кожному районі зокрема. Особливо несприятлива вікова структура населення у сільській місцевості: діти становлять 20,5%, люди похилого віку - 29,8%, працездатні - 49,7%. Це зумовлює дальше збільшення показників смертності і демографічного навантаження. Нині в області загалом на 1000 працездатних людей припадає 800, у селах - 1014 непрацездатних. У майбутньому це знайде відображення у показниках працересурсного потенціалу [3].

Природне скорочення населення свідчить про процеси депопуляції населення в області. Цьому сприяють також міграції. Сучасні міграції населення мають соціально-економічні причини. Щороку певна кількість працездатного населення виїжджає з області на заробітки, деяка частина повертається назад. Уже з 1995 р. сальдо міграції є від'ємним, тобто кількість людей, які від'їжджають за межі області, більша від кількості людей, які приїжджають. Це позначається на чисельності населення області, що постійно знижується внаслідок від'ємного природного, а тепер і механічного приросту населення. Серед мігрантів значна частина тих, що виїжджають на сезонні заробітки (найбільше — у східні та південні області України, Росію, Польщу, Чехію, Англію, Грецію, Іспанію, Італію, Португалію, Німеччину, США, Ізраїль тощо). Сумарна кількість трудових мігрантів загалом у області станом на 01.01.2013 р. становила 48,4 тис. осіб. За даними сільських рад, у 1994 селах області станом на 01.01.2013 р. чисельність громадян, які працюють за межами України, склала 28 тис. осіб, або 6,33 % від кількості сільського населення у працездатному віці, у т. ч. 14,9 тис. чоловіків та 13,2 тис. жінок. Найбільші обсяги міграцій населення із м. Тернополя, Тернопільського, Заліщицького, Бучацького, Борщівського, Чортківського районів.

Основні потоки мігрантів формуються, як і раніше, із сільської місцевості, але в останні роки постійно збільшується механічний рух населення із міст унаслідок зупинки промислових підприємств, скорочення працівників багатьох установ і закладів. Починається також зворотний процес урбанізації — реурбанізація. Це повернення міських мешканців, які працювали на великих підприємствах і проживали в гуртожитках, у села. Поширені донедавна «маятникові міграції» населення (в окремі роки в них брало участь 20-25% сільського працездатного населення) різко зменшилися унаслідок скорочення діяльності, зменшення потужності, ліквідації багатьох підприємств і установ, де були зайняті «маятникові мігранти». На це вплинуло зменшення кількості рейсів автобусів і приміських поїздів, подорожчання транспортних послуг. Зі зміною форм власності на землю деяка частина людей залишається працювати в селах, інша — мігрує за межі області. У процесі близьких відносин з матір'ю, батьком, братами, сестрами, дідусями, бабусями й іншими родичами в дитини з перших днів життя починає формуватися структура особистості. Більшість населення в області становлять жінки — 53,5%, а чоловіки — 46,5%. На кожні 1000 жінок припадає 866 чоловіків. У дитячому віці хлопчиків більше, ніж дівчаток, бо на кожні 10 дівчаток народжується 11 хлопчиків. У середньому і старшому віці чоловіків стає менше, ніж жінок. Це зумовлено вищим показником смертності чоловіків, більшою кількістю мігрантів серед них.

Найбільша в області група працездатного населення (55,6%), але його частка в останні роки знижується. Ця група є основною у складі трудових ресурсів. Вона найбільша в м. Тернополі, бо сюди приїжджають на роботу і навчання люди з усіх частин області. В області зростає частка людей пенсійного віку. Найвища вона у Зборівському, Шумському, Лановецькому районах. У них переважає сільське населення, і з них формувалися основні потоки мігрантів у міста в попередні десятиліття. Кількість дітей та підлітків в області приблизно така ж, як пенсіонерів. Вона постійно зменшується в останні роки у зв'язку зі зниженням показників народжуваності [3].

Є значні відмінності у статевовіковій структурі міського і сільського населення. У містах проживає 44,5% чоловіків і 42,9% жінок області. У міських поселеннях, як видно з таблиці 5, значно вища частка працездатного населення, ніж у сільській місцевості. У них теж менша частка людей пенсійного віку. В обласному центрі такі люди становлять менше ніж 10% від усього населення. Це пояснюється значним припливом в міста молоді з сіл у попередні роки та дещо вищим природним приростом населення у м. Тернополі порівняно із середніми показниками в області.

Національний (етнічний) склад населення визначається за даними переписів населення. Згідно з останнім (2008 р.) на території Тернопільської області проживали люди 52 національностей. Переважну більшість населення становлять українці (97,2% — найвища частка серед областей України), є також росіяни, білоруси, поляки, євреї, ін. Такий склад населення сформувався під впливом політичних і соціально-економічних умов і зазнавав у процесі формування постійних змін.

Трансформаційні процеси в Україні супроводжуються поглибленням соціальної нерівності та бідності значної частини населення. З'явилися й формуються нові соціальні групи і верстви: олігархічні, кримінальні, нові багаті та нові бідні. Сьогодні ми спостерігаємо значну диференціацію між окремими верствами населення за рівнем доходів, власністю, доступом до влади, менталітетом, за способом і якістю життя[1, с. 439].

Як свідчать дослідження, середній клас в Україні є нечисленним: дуже незначна частина ідентифікують себе із середнім класом. Соціально-професійні групи, які у західних країнах традиційно належать до середнього класу, в Україні часто не володіють відповідними матеріальними ресурсами й соціальною самооцінкою. Прискорений процес бідності в Україні має деморуйнучий характер [1, с. 175] і вкрай негативно позначається на основних якісних характеристиках населення.

За даними Держкомстату України, за 2013 р., серед областей найнижчим рівень заробітної плати за цей час був у Тернопільській області – 2312 грн. (71,6 % до середнього рівня по економіці), найвищим – у Донецькій області – 3713 грн. (115,1 %). У м. Києві – 4946 грн. (153,2 %). На міжрегіональному рівні найнижча заробітна плата у вересні 2013 року була у працівників Тернопільської області (2312 грн.), а найвища – у працівників Донецької області (3787 грн.). Станом на 2011 р. рівень бідності в Тернопільській області становив 24,4%, тобто регіон потрапляє до зони із середнім рівнем бідності, тоді як м. Тернопіль, як і інші обласні центри України, має наднизький рівень бідності, що дорівнює 18,6%. Певною особливістю Тернопільської області є відсутність міст обласного підпорядкування. Територія області “поділена” між двома зонами бідності, а саме середнього та високого рівнів бідності. Так, із середнім рівнем бідності – від 26,3% до 28,1% – в області у 2010 р. зафіксовано вісім районів, шість з яких (Кременецький, Шумський, Лановецький, Збарзький, Зборівський та Тернопільський) знаходяться на півночі області і лише два – на півдні (Монастирський та Буцацький, бідність в яких становить, відповідно, 26,5% та 28,1%). Саме два останніх, що прилягають до сусідніх районів Івано-Франківської області з високим рівнем бідності, через переважання в них частки бідних ці райони утворюють “осередок” серед більш благополучних районів півдня Тернопільської області. Станом на 2012 р. в Тернопільській області рівень бідності становив 25,1%, тоді як обласний центр (м. Тернопіль), так само як і інші обласні центри України, характеризується наднизьким рівнем бідності, а частка населення, що проживає в ньому і знаходиться за межею бідності, дорівнює 19,4%. Певною особливістю Тернопільської області є відсутність міст обласного підпорядкування[2].

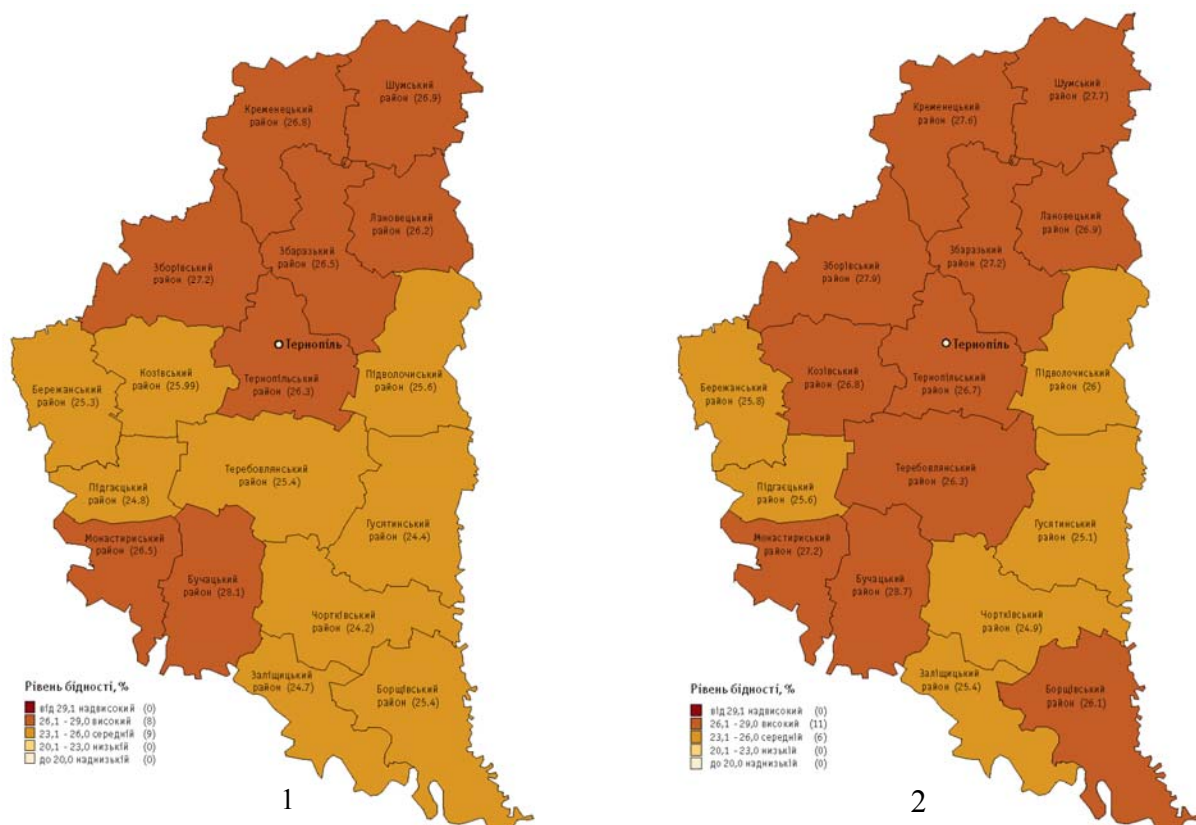

Рис.1. Рівень бідності в Тернопільській області (за даними Головного управління статистики у Тернопільській області, 2010 р.(1), 2012 р.(2))

В цілому територія області поділена між двома зонами, а саме, середнього та високого рівнів бідності. Так, до високого рівня бідності – від 26,1% до 29,0% – в області у 2012 р. належало вісім районів, шість з яких скупчені у північній частині області, а два – у південно-західній частині. Західний осередок середнього рівня бідності, що складається з Бережанського(25,8%), Козівського (25,9%) та Підгаєцького

районів (25,6%), межує з двома районами Івано-Франківської області (Рогатинський – 25,5% та Галицький – 24,8%) із середнім рівнем бідності та з Перемишлянським районом (28,5%) Львівської області з високим рівнем бідності. Південно-східний “осередок” середнього рівня бідності Тернопільської області, що складається з п’яти районів (Чортківський, Заліщицький, Підволочиський, Густинський та Борщівський), межує із п’ятьма західними районами Хмельницької області, яким також притаманний низький рівень бідності (20,1% – 23,0%)[2].

Те, що рівень бідності в області є значним, засвідчують найрізноманітніші показники: низька якість раціону харчування, постійний відтік громадян за межі області, країни, низька народжуваність, висока захворюваність і смертність, незадоволеність широких верств суспільства загальноекономічною ситуацією та своїм матеріальним становищем, заборгованість із виплати заробітної плати, низький рівень оплати праці працівників, у тому числі працівників бюджетних установ та державних службовців, який упродовж тривалих років є найнижчим в Україні, високі темпи зростання споживчих цін, недостатнє матеріальне та фінансове забезпечення центрів соціальної реабілітації дітей-інвалідів, а також тіньова зайнятість, високий рівень безробіття та інше. Для розв’язання проблем бідності необхідний комплексний підхід, взаємодія та координація на обласному рівні роботи органів місцевої виконавчої влади та територіальних представництв центральних органів виконавчої влади.

Явище бідності є вкрай небезпечним, оскільки погіршує якість населення, руйнує продуктивні сили суспільства та дестабілізує соціальну ситуацію.

На сучасному етапі суспільного розвитку дедалі більше зростають вимоги до якісних характеристик населення. Якщо раніше передумовою економічного зростання вважалося збільшення чисельності населення, то в сучасний період домінуючим фактором є поліпшення якості населення, тобто підвищення-розвиток комплексу властивостей-здібностей населення як суб’єкта життєдіяльності, зокрема, стану здоров’я, освітнього рівня, професійних і творчих здібностей. Разом із тим, доводиться визнати, що в Тернопільській області сучасні соціально-економічні умови формування якості населення відзначаються такими рисами, які не сприяють її примноженню-розвитку, а обумовлюють деградацію, і подекуди й руйнацію вже досягнутої якості. Системна криза, у якій вже тривалий час перебуває українське суспільство, характеризується падінням життєвого рівня населення, високими показниками нерівності в розподілі власності, у доступі до різного роду ресурсів та значними масштабами низхідної соціальної мобільності. Ці явища обумовили зростання соціальної напруженості та відчуження, погіршення якості соціальної взаємодії і, як наслідок, зростання масштабів бідності населення, та погіршення демосоціальної ситуації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лібанова Е. М. Демографічні чинники бідності (колективна монографія) / За ред. Е.М. Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. –2012. – 184 с.
2. Левчук Н. М. Асоціальні явища в Україні у демографічному вимірі: монографія /Н. М. Левчук; відпов. ред. д.е.н., проф. В. С. Стешенко. — К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2011. — 492 с.
3. <http://www.te.ukrstat.gov.ua/>

*Янець Н.
Науковий керівник –доц. Царик П. Л.*

СУЧАСНИЙ СТАН ТЕРИТОРІЇ КРАСИЛІВСЬКОГО РАЙОНУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

На сьогоднішній день актуальними та необхідними є питання глибокого пізнання, вивчення свого рідного краю, зокрема вивчення природних, екологічних, соціологічних, фенологічних та інших особливостей сучасного стану території рідного краю. Нагальною є потреба в необхідності комплексного і всебічного вивчення таких невеликих територій в межах не лише Хмельницької області, але й України в цілому.

Метою мого дослідження є аналіз стану і розвитку природних умов і ресурсів територій Красилівського району Хмельницької області. Для досягнення цієї мети я виконав цілий ряд завдань, що розглядалися у фізико-географічному і соціологічному контексті. Зокрема, виконана характеристика усіх компонентів природи рідного краю, цілого ряду природних процесів та явищ, а також розглянуто структуру природо-заповідного фонду та існуючі місцеві екологічні проблеми природокористування.

Висвітлення на науковому рівні динамічних та функціональних особливостей розвитку природи, безпосереднє виявлення невідомих досі місцевих природних феноменів, що потребують глибокого краєзнавчо-географічного дослідження, оприлюднення виявлених фактів і явищ, глибоке використання звітно-статистичних та наукових матеріалів сприятиме формуванню уявлень про виникнення та перебіг причинно-наслідкових зв’язків місцевих природних процесів та поповненню конкретними знаннями про територію рідного краю.

Красилівщина – це територія з мальовничими куточками природи та різноманітним природним світом, сприятливими умовами для розвитку місцевого господарства та життєдіяльності населення. Район розміщений в Дністровсько-Дніпровській лісостеповій фізико-географічній провінції, лежить в межах вологої помірно-теплої агрокліматичної зони. Об’єкт дослідження знаходиться в центральній частині

Подільського природно-господарського району, тому всі результати та матеріали можна екстраполювати і на інші прилеглі райони.

Матеріали цієї роботи висвітлюють ряд природних особливостей розвитку Красилівщини, зокрема, її топологічне положення, геологічну будову, рельєф, клімат, внутрішні води, ґрунти, рослинний та тваринний світ. Значна увага приділяється охороні природно-ресурсного потенціалу цієї території, детального дослідження розвитку заповідної справи та можливих шляхів оптимізації охорони природи.

Географічні дані та історична довідка

Красилівський район розташований у центральній частині Хмельницької області. Має зручне географічне положення. Через східну частину району та через північно-східну околицю його проходять залізничні гілки, загальною протяжністю 65 км, які підпорядковуються Південно-Західній залізниці. На Красилівщині досить розгалужена мережа автомобільних шляхів (понад 1000 км, з них біля 800 – з твердим покриттям).

Район лежить у межах Подільської височини, на північній її околиці. Поверхня – підвищена хвиляста лесова рівнина. Найбільш підвищена частина нашого району – південна (висоти до 380 м над рівнем моря). Територія Красилівського району досить неоднорідна за геологічною будовою, рельєфом, рослинним світом, водами та ґрунтами. Саме тому окремі його частини відносять до різних природно-територіальних комплексів – сучасних річкових долин та лісових горбисто-балочних височин. Територія Красилівщини входить до лісостепового типу ландшафтів. Район розташований в першій агрокліматичній зоні (вологій, помірно теплій). В районі досить широка сітка річок, струмків, ставків.

Межує з 5 районами – Ізяславським, Старокостянтинівським, Хмельницьким, Теофіпольським, Волочиским.

Красилівський район утворений на території ліквідованих на ту дату Красилівської, Кузьминської та Чернелівської волостей. З 9 лютого 1931 року до лютого 1935 року Красилівський район був приєднаний до Антонінського, вдруге був зареєстрований як Красилівський район з 26 лютого 1935 року. З 22 вересня 1937 року Красилівський район у складі Хмельницької області.

У 1959 році до складу Красилівського району ввійшло 14 поселень ліквідованого Базалійського району, а в 1963 році Красилівський район розширив свою територію майже у 3 рази за рахунок населених пунктів розформованих Антонінського, Ружичанського, Чорноострівського районів та Лезневого Хмельницької міської ради.

Остаточно сформувалась територія сучасного району в ході адміністративно-територіальної реформи у 1965 році. До його складу входить 1 місто, 1 селище міського типу, 93 сільських населених пункти.

Красилівський район розміщений на північний схід від географічного центру Хмельницької області. Знаходячись в її центральній частині він є типовим для усього центрального Поділля. Цей край із значним природно-ресурсним потенціалом на базі земельних, водних, лісових та рекреаційних ресурсів, що досі повністю не використовуються на 100 відсотків, а тому має значні перспективи для підвищення ефективності його використання.

В районі сприятливі агро-кліматичні та агро-ґрунтові умови для розвитку туристичного господарства. Мінеральні ресурси представлені в Красилівському районі запасами гранітів, вапняків, глин, сапонінів, апатитів і графітів. Не всі з них досі залучені в процес матеріального виробництва і в основному використовуються для потреб місцевої промисловості. Лісові ресурси краю мають переважно ґрунто-захисне водоохоронне та рекреаційне значення.

Важливою є проблема збереження довкілля від зростаючого антропогенного навантаження. Розгляд усіх аспектів проблеми забруднення навколишнього середовища стосується, в першу чергу, міста Старокостянтин, на яке припадає найбільша частка забруднень в межах району. Вся територія району потребує подальших заходів по оптимізації природокористуванні, особливо земельного та водного. Для збереження природи рідного краю слід розробити науково обґрунтовану територіальну комплексну схему охорони природи. Це дозволить покращити екологічну ситуацію, створити відповідні умови для розвитку туризму і рекреації в регіоні, що в свою чергу стимулює соціально-економічний розвиток району.

Матеріали даної роботи являють собою комплексний огляд всіх компонентів природи даного краю, а тому заслуговують на повне і всебічне використання навчальному процесі.

Янець Н.

Науковий керівник –доц. Царик П. Л.

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНОГО КОМПЛЕКСУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Хмельницька область - один із регіонів України, що славиться своєю природою, історичними місцями, фортецями, архітектурними комплексами поміщицьких садиб тощо.

Частина з них включені до туристсько-екскурсійних маршрутів як місцевого, так і загальнодержавного значення. Та поряд з цим Хмельниччина має ще чималий список різноманітних об'єктів, які могли б зацікавити гостей та мешканців області, сприяти активному відпочинку і пізнанню історії краю. Вибір даної теми обґрунтований підвищеним інтересом до Хмельницької області. Так як Україна довгий час була закритою державою, то виключена можливість відвідання цієї країни провокувала більший інтерес до неї з боку туристів. У даний момент, коли Україна завдяки Євро – 2012 стала

популярною на світовому ринку, виявився її багатющий туристський потенціал, який зацікавив багатьох людей. Хмельниччина - це унікальний край який поєднує в собі неповторну природу і стародавню культуру. Слідуючи з цього можна зазначити, що дана територія є цікавою темою для магістерської, через яку можна відобразити перспективи розвитку Хмельницької області.

Метою магістерської роботи є вивчення Хмельниччини, як об'єкта рекреаційного показу.

Для досягнення поставленої мети були визначені наступні завдання:

- Розгляд туристського потенціалу області, визначення її основних ресурсів, що сприяють розвитку туризму, і можливе їх застосування.
- Аналіз інфраструктури області: вивчення особливостей інфраструктури, оцінка загального її стану.

- Визначення сучасного стану туризму в Хмельницькій області
- Визначення майбутнього стану туризму в регіоні, її перспективи.

Рішення даних завдань буде проводитися за допомогою залучення енциклопедичної літератури, дослідницьких матеріалів, журналів, путівників, інтернету та інших довідкових матеріалів, що сприяють проведенню повного аналізу даної країни.

Об'єктом роботи є Хмельницька область.

Предмет магістерської роботи – Хмельниччина, як рекреаційний комплекс.

Туризм являє собою систему відносин і явищ, які є результатом використання людиною свого вільного часу і пов'язані з її переміщенням між місцем постійного проживання і місцем проведення дозвілля.

Туризм стає дедалі прибутковішою галуззю економіки і набуває все відчутнішого значення для господарства як окремих країн, так і цілих регіонів. Масштаб і стабільність темпів зростання перетворюють туризм на одну з пріоритетних галузей. Міжнародні туристські прибуття в 2013 році виросли на 5%, досягнувши рекордних 1087 млн прибуттів, у відповідності з останніми даними міжнародного туризму (ЮНВТО Барометра). Незважаючи на глобальні економічні проблеми, міжнародні результати туризму були значно вищими за очікування, з додатковими 52 млн. іноземних туристів, що подорожують по світу в 2013 році. Для 2014 року, ЮНВТО прогнозує 4% до 4,5% зростання - знову ж, вище довгострокових прогнозів.

Місце України у світовому туристичному процесі визначається культурно-пізнавальним, екологічним, спортивно-оздоровчим напрямками туризму. Пріоритетні напрями розвитку туризму в Україні базуються на природних ресурсах, природно-заповідному фонді і культурно-історичних пам'ятках. Найбільш поширеним видом туризму є культурно-пізнавальний, основна мета якого є ознайомлення туристів з природою, культурно-історичним надбанням і сучасним життям країни. Одним із перспективних напрямів розвитку туризму в Україні і в усьому світі є екологічний туризм, що передбачає тісні взаємовідносини з природним середовищем паралельно з еколого-просвітницьким і виховним впливом. Значний практичний досвід має в нашій країні спортивно-оздоровчий туризм. Пік його популярності припав на 60-70-і роки ХХ ст. В цей період створено його основне інфраструктурне забезпечення і систему підготовки кадрів. Цей напрям теж передбачає безпосередній зв'язок з природою і орієнтований на активні форми організації дозвілля.

Активізація діяльності туристичної сфери забезпечується наявністю розвинутої індустрії туризму, створенням ринку туристичних послуг, забезпеченням галузі кваліфікованими кадрами.

Основним ринковим продуктом у туризмі є тури - спеціально розроблені програми в комплексі з системою заходів для їх реалізації, спрямовані на задоволення мети відпочинку.

Сьогодні особливо зростає значення регіональної туристичної політики. Одним з регіонів перспективного розвитку туризму в нашій країні є Хмельниччина. Це пояснюється вигідними особливостями її географічного розташування, сприятливим кліматом, багатством природно-ресурсного, історико-культурного та туристично-рекреаційного потенціалу. Основними завданнями розвитку туризму на Хмельниччині є формування туристично-рекреаційного комплексу, який задовольняв би потреби населення в санаторно-курортному лікуванні, відпочинку і туризмі; формування ринку конкурентноздатних на міжнародному рівні рекреаційних послуг на основі ефективного використання наявних природних і культурно-історичних ресурсів з одночасним збереженням екології, залучення максимальної кількості туристів на територію області, збільшення обсягів надходження коштів, в тому числі валютних, до місцевих бюджетів, збереження чистоти природного середовища та охорона рекреаційних ресурсів області. Хмельниччина має величезні природні ресурси для динамічного розвитку туристсько-екскурсійних послуг. На її території зосереджена значна кількість пам'яток природи, державних заказників, історико-культурних пам'яток, добре розвинута транспортна мережа. Найбільш приваблює туристів – Національний природний парк "Подільські Товтри" площею 261 тис. га. Тут зберігається 60 видів рослин і 80 видів птахів, тварин і комах, що занесені до Червоної книги України. Флора парку становить одну третину від загального складу національних парків України, а фауна – одну п'яту частину фауни нашої країни.

На території Національного природного парку "Подільські Товтри" розташована одна з найкрасивіших карстових печер "Атлантида". Привертають увагу визначні об'єкти природи – "Кармелюкова гора", Пановецька дача, "Манівецька дача", Михайлівський парк, Кам'янець-Подільський ботанічний сад. На півдні парку розташований один з популярніших об'єктів туристського показу – місто Кам'янець-Подільський, на базі якого створено Національний історико-архітектурний заповідник "Кам'янець". Тут розміщено 168 пам'яток архітектури, в тому числі комплекс споруд фортеці.

Проте туристичні можливості не вичерпуються тільки територією Національного природного парку "Подільські Товтри" і м. Кам'янець-Подільським. Хмельниччина належить до тих регіонів України, де формується український етнос. На території нашої області знаходяться відомі археологічні пам'ятки,

зокрема, трипільське поселення в Луці Врублевецькій, широко знанні літописні міста періоду Київської Русі – Меджибіж, Ізяслав, Полонне, а також міста Болохівської землі – Божок Деражнянського і Губин Старокостянтинівського районів, городище біля села Теліженець Старосинявського району. Досить відомий та притягує туристів Бакотський скельний монастир, заснування якого відносять до 1025 року. Мальовничу природу та багату історію має немало міст і селищ нашої області. Серед них потрібно назвати такі, як Ізяслав, Полонне, Сатанов, Старокостянтинов, Шепетівка, Славута та інші.

Отже, поєднання ландшафтних і історико-культурних ресурсів на території Хмельницької області створює необхідні передумови для активізації розвитку туризму. Крім цього Хмельниччина характеризується відносно невисокою концентрацією промисловості, порівняно сприятливою екологічною ситуацією і значним потенціалом рекреаційних ресурсів.

В області протягом останніх років втілюється в життя програма розвитку туризму і курортів. За останні роки в області проведено оновлення курорту Сатанів, реставрація і ремонт архітектурних комплексів. Але, як в Україні в цілому, так і на Хмельниччині, обсяги бюджетного фінансування розвитку, оновлення і підтримки історико-культурних центрів недостатні для проведення масштабних програм.

Серед туристичних центрів Хмельниччини особливо слід виділити Кам'янець-Подільський, місцева влада якого проводить досить активну туристичну політику, встановлюючи мету до 2020 року довести кількість відвідувачів міста до мільйона туристів. Туристичний потенціал Кам'янець-Подільського активно просувається на ринок за допомогою різних каналів і засобів. На свято туризму у місто над Смотричем приїхали понад 150 представників туристичних фірм, інформаційно-туристичних центрів, центральних та регіональних ЗМІ Криму, Львівської, Миколаївської, Вінницької та інших областей. У програмі відкриття туристичного сезону-2010 проводилась демонстрація туристичних принад, круглий стіл "Туристичні можливості Кам'янець-Подільського регіону", виставки продажі ремісних виробів, фотовиставки тощо. Сьогодні Кам'янець-Подільський щорічно відвідує 220–240 тис. туристів і це є результатом активної маркетингової політики регіону, нажаль про інші туристичні центри Хмельниччини цього сказати не можна.

Отже, для підвищення ефективності туристичної політики на Хмельниччині необхідно посилити її маркетингову компоненту, що можна зробити шляхом поширення наступних маркетингових заходів:

- проведення маркетингового дослідження туристичного ринку Хмельниччини з метою оцінки її рекреаційно-туристичного потенціалу і визначення найпривабливіших для вітчизняних та іноземних туристів туристично-рекреаційних пропозицій;
- створення або відновлення технічних, інформаційних та сервісних умов для реалізації визначених туристично-рекреаційних пропозицій на рівні міжнародних стандартів;
- розробка нових туристичних маршрутів міжнародного значення по території Хмельниччини з урахуванням потреб та інтересів приїжджаючих гостей і потенціалу туристичних ресурсів області із подальшим представленням нових турів на міжнародних туристичних виставках і поданням комерційних пропозицій провідним туроператорам України, Європи і світу;
- створення регіональної інформаційної інфраструктури туристичного бізнесу, яка б органічно доповнювала загальнонаціональну і надавала гостям Хмельниччини, а також зацікавленим особам більші можливості щодо пошуку інформації, бронювання та резервування туристичних послуг, збору та обробки статистичної інформації про розвиток туристичного бізнесу у регіоні;
- створення, підтримка діючого і постійне поновлення веб-сайту з туристичними пропозиціями Хмельниччини;
- створення електронних інформаційних довідників з переліком існуючих туристичних фірм у регіоні, туристичних маршрутів, їх транспортним забезпеченням і вартістю;
- розробка і проведення регулярних рекламних кампаній у ЗМІ для поширення інформації та популяризації найпривабливіших туристично-рекреаційних пропозицій регіону із застосуванням національних і місцевих каналів телебачення, а також каналів, де розміщується реклама країн та найцікавіших туристичних маршрутів: travel channel, CNN, Eurosport та ін.;
- заохочення туристичних фірм та курортно-оздоровчих закладів області до розробки тематичних стендів, присвячених найпривабливішим туристично-рекреаційним пропозиціям і туристичним маршрутам, для їх подальшого представлення у національних і міжнародних туристичних виставках;
- проведення регіональних ярмарок, конференцій, семінарів, презентацій, присвячених проблемам розвитку туристичного бізнесу;
- розробка різноманітних інформаційно-рекламних матеріалів про туристичні маршрути та поширення їх на вітчизняному і міжнародному туристичному ринку (на вітчизняному ринку – через провідні туристичні фірми; на міжнародному ринку – через туристичні представництва України за кордоном, які вже відкриті чи незабаром будуть відкриті при консульствах у різних країнах Європи і світу).

Таким чином, Хмельниччина є одним з перспективніших туристичних регіонів України. Необхідною умовою для ефективного розвитку туризму на Хмельниччині є створення системи регіональної координації діяльності різних організацій, від яких залежить якість туристичних послуг та реалізація активної туристичної політики. Динамічність розвитку туристичної галузі на Хмельниччині можна забезпечити за рахунок поширення і впровадження нових видів туристичних послуг. Пріоритетними для Хмельниччини є оздоровчий туризм (відпочинок та лікування на курортах області), екологічний туризм, пізнавальний, а також тури вихідного дня.

Впровадження нових екскурсійних маршрутів, пошук ефективних форм поєднання різних видів туризму (наприклад, екологічного туризму з природо-пізнавальним, сільським і мисливським та ін.) сприятиме подальшому розвитку туризму на Хмельниччині.

Для формування позитивного сприйняття Хмельниччини як привабливого туристичного регіону потрібні значні маркетингові зусилля, які необхідно спрямувати на вдосконалення системи інформаційного забезпечення, поглиблення маркетингових досліджень в сфері туризму, стимулювання розвитку інфраструктури туризму шляхом залучення вітчизняних і іноземних інвестицій для реконструкції, будівництва туристичних об'єктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гаврилишин І. П. Туризм України: проблеми і перспективи. -К., 1994.
2. Герасименко ВТ. Основы туристического бизнеса. - Одесса, 1997.
3. Державна програма розвитку туризму в Україні до 2015 року. -Київ, 2002.
4. <http://www.adm.km.ua/doc/doc77-3.pdf>

Файфурка З.

Науковий керівник – проф. Свинко Й. М.

ВІДОБРАЖЕННЯ ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ УМОВ У ТОПОНІМАХ БЕРЕЖАНСЬКОГО ТА КОЗІВСЬКОГО РАЙОНІВ

Актуальність проблеми. На сучасному етапі розвитку демократичності в Україні важливим є вивчення нашої історії та культури. Надбання та традиції народу відбиваються у топонімах сіл та міст. Вивчення походження назв, їхній зв'язок із фізико-географічними умовами, де проживає населення, на сучасному етапі розвитку суспільства є досить актуальним. Щоб сформувати загальну картину взаємозв'язку топонімів з фізико-географічними умовами потрібно провести регіональні та локальні вивчення. Це дає, у свою чергу, повне представлення про роль того чи іншого фактора у формуванні назв. Актуальність зумовлюється і практичною необхідністю узагальнення вітчизняного досвіду топонімо-географічних досліджень, здійснення цілісного комплексного топонімо-географічного забезпечення території, на якій протягом історичного часу в умовах різних географічних формацій склалася лише їй притаманна унікальна культура географічних назв, що потребує свого всебічного дослідження методами конструктивної географії. У цьому контексті нами вирішено охарактеризувати основні чинники та умови формування топонімів на території Бережанського та Козівського районів.

Аналіз досліджених публікацій. Питання топоніміки здавна були в колі інтересів як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Деякі з них, наприклад М.Ломоносов, О.Потебня, І.Бодуен-де-Куртене, у своїх мовознавчих дослідженнях спиралися на топонімічний матеріал; І.Срезневський, М.Максимович, М.Сумцов, О.Соболевський, О.Саліщев розглядали його як предмет окремого дослідження. Топонімами Тернопільщини та, зокрема, західної частини займалися такі вчені – Афанасьєв О. Є., Кришук М. М., Бучко Д. Г., Галас Д. Г., Гумецька Л. Л., Карпенко Ю. О. У багатьох вчених різні погляди на дослідження і класифікування топонімів, що пов'язане із різною інформацією про значення тих чи інших назв так, як вони не задокументовані.

Мета статті. Визначити провідні чинники, що формують топоніми регіону; охарактеризувати та проаналізувати основні види топонімів, їхнє територіальне розташування та взаємозв'язок із фізико-географічними умовами; провести топонімічне районування території.

Виклад основного матеріалу. Першою ознакою будь-якого географічного об'єкта є його назва. Тому в минулому назви ніколи не давалися випадково. Вони влучно відтворювали особливості природи тієї чи іншої місцевості, її природні багатства, а також економічні, історичні, культурні та побутові умови життя людей. Багато географічних назв збереглося з давніх часів. Тому топоніміка — це мова Землі, яка розповідає про свої багатства, історію, таємниці, щастя і горе народу.

Географічні назви складають характерну сукупність, яка описується міцними зв'язками, як внутрішніми (між власне назвами, словами, що утворюють назву) так і зовнішніми (зв'язки назви із природним середовищем, історичним минулим і соціально-культурним спадком). Сукупність географічних назв – топонімів – позначають словом топонімія, або географічна номенклатура, що окреслюється їхніми характерними особливостями: неоднорідністю та різночасовими рамками походження елементів назв, особливим місцем в мові (соціалізація), особливим відношенням носіїв мови до збереження одиниць номенклатурних реєстрів.

Особливого значення при топонімічних та краєзнавчих дослідженнях території набуває вивчення термінів, які часто використовуються при створенні географічних назв. Відмітимо і те, що оточуючі реалії (ландшафтні умови, економічний розвиток, соціальні та інші функції які виконує географічний об'єкт тощо) формують набір обов'язкових географічних термінів (апелативів) для кожної мови (не береться до уваги діалекти мови, тому що кількість термінів різко зростає та змінюється від діалекту до діалекту).

Географічну термінологію породжують і збагачують саме географічні умови, природне середовище, історія та специфіка матеріальної і духовної культури населення, специфіка його господарювання. Назва завжди обумовлена особливостями об'єкту називання, що реалізується через вибір конкретної, унікальної ознаки з багатьох різних, що його характеризують. Ознака обирається такою, якою на час іменування була найвиразнішою та найактуальнішою для колективу носіїв мови. Пошук ознаки географічного об'єкту для називання відбувається не тільки порівнянням ознак схожих об'єктів, але і обумовлений історично, бо в процес називання втручається досвід людей, які називають [2].

На території досліджуваного Бережанського та Козівського районів переважають топоніми, що відображають природні умови та мають фізико – географічний характер (Рис. 1).

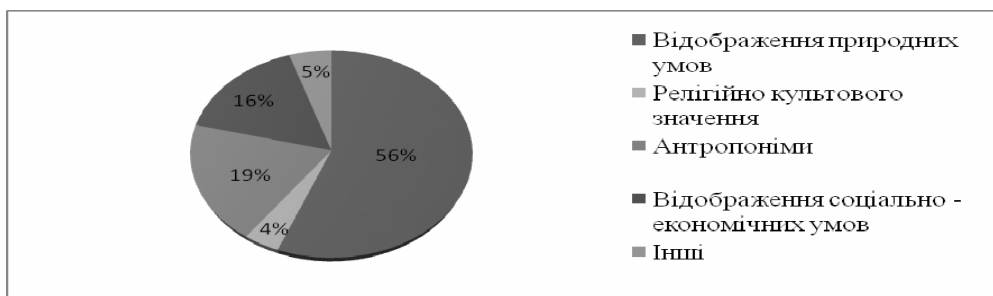

Рис. 1 Структурний поділ топонімів Бережанського та Козівського районів

Топоніми, що відображають природні умови поділяються за такими ознаками:

1. походять від форм рельєфу (ороніми);
2. відображення рослинного світу (фітоніми);
3. походять від назв тваринного світу (зооніми);
4. за гідрологічним показником (гідроніми) [3].

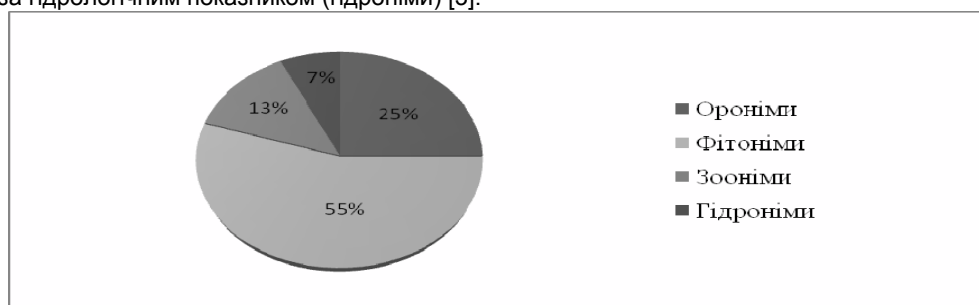

Рис. 2 Структура топонімів, що відображають природні умови

Загальна структура співвідношення походження топонімів свідчить про те, що на території досліджуваного регіону переважають фітоніми – 55 % (Рис. 2). Даний аспект є досить передбачуваним і пов'язаним із розташуванням регіону в зоні Широколистяних лісів. Здавна життя людей та їхня господарська діяльність була нерозривно пов'язана із природою. Фітоніми відобразилися у назвах сіл, місцевостей, лісів.. Найпоширенішими назвами є Залісся, Заберезки, Під Дубками, Дубрівка, Вільшина, Вільховська, Граб'ячок, Підграб'я. Цікавим є те, що в різних населених пунктах одна і та ж назва позначає інший природний об'єкт. Наприклад: частина села Залісся (Конюхи), урочище Залісся (Лапшин), ліс Вільшина (Діброва), мочари Вільшина (Жуків).

Щодо інших топонімів, то більшість пов'язана із рельєфом. Тому тут важливу роль відіграють ороніми, вони складають 25 % з усіх назв регіону. Бережанський район розташований на Бережанському горбогір'ї, Козівський район – в західній частині Тернопільського плато. Так як місцевість неоднорідна, то будь-яке підвищення іменують в горб або гору, а пониження – в долину, яр або балку. Найпоширенішою є назва гори Лиса та Лисиця. Назва пов'язані із безлісою вершиною, іноді кам'янистою. Наприклад: г. Лисиця (Лапшин), г. Лисиця (Рогачин), поле Лисогірка (Демня), г. Лиса (Жуків).

Невелику частину складають зоотопоніми – 13 %. Тварини відіграють важливу роль у розвитку і життєдіяльності людей. Вони є об'єктом життя людини (свійські тварини) та естетичності в природі (дикі тварини). Зоотопоніми пов'язані із переважанням певно виду тварин в певній місцевості. Наприклад поширення: свійських та диких кіз в таких населених пунктах як Козова, Козлів та Козівка; сов в селі Конюхи – поле Сови, в селі Гиновичі – поле Совні.

Найменшу групу становлять гідроніми – 7 %. Даний досліджуваний регіон не характеризується густою річковою мережею. Тому більшість назв пов'язані із притоками р. Золота Липами, потічками, невеликими озерами та ставками. Найпоширеніші назви За Ставом (Плотича), За Ставом (Козівка), пасовище Біля Потоків (Гайок), вулиця Потік (Нараїв), с. Потік, с. Поточани.

Важливе значення мають топоніми, що пов'язані із соціально-економічними умовами. Сюди відносять трудову діяльність людини (лісові, гончарні, скляні промисли, легка та харчова промисловість), шляхи сполучення, типи поселень, соціально правові відносини [1]. На території досліджуваного регіону поширені такі топоніми як Будилів, Будова, Вибудів, Гутисько, Глинна, долина За Вапняркою (Божикив), болото На Рудці (Гайок) – промисли людини; Городище, Дворище, Двірці, Кути, Літятин – типи поселень; ставок Панський та Господарський (Вівся), Слобідка, Золота Слобода - соціально правові відносини.

Велику роль у культурному житті населення відіграє релігійний аспект. Топоніми релігійного і культового значення займають невелику частину у структурі топонімів регіону. Топонімічні назви найчастіше пов'язані із язичницькими віруваннями та звичаями. Наприклад, село Хоростець від язичницького бога Хороста, г. Кібці (Конюхи) від дідька, поле На Бабі (Конюхи) – місце шабашу відьом. Від

християнських вірувань пішли назви поля Монастирська (Мечищів), джерело Монастир (Куропатники), урочище Монастирок (Лісники), хутір Монастир. Ці назви пов'язані із межуванням біля Монастирів або місць моління монахів.

Як і в кожній культурі, в українських топонімах переважають особисті назви – антропоніми. На території досліджуваного регіону антропоніми складають 19 % від загальної структури. Найпоширенішими є назви, що походять від імен, найчастіше власників або перших поселенців. Це такі населені пункти – Августівка, Бишки, Вікторівка, Денисів, Йосипівка, Куряни, Павлів, Шибалин та ін. Іншою особливістю є особові назви долин, піль, лісів чи частин села. Сюди належать Швидкова гора (Гайок), ліс біля Анни (Демня), долина Солодких (Заберізки), долина Семкова (Плотича), міст Ригоркова (Кути), поле Брайкове (Нараїв) [4].

Як і всюди в Україні, в східній Галичині переважна більшість топонімів слов'янського походження, і це закономірно, але можна спробувати відшукати тут і сліди більш давніх поселенців. Важливе місце у загальнослов'янській, східнослов'янській та українській топонімічних системах займають географічні закінчення. Топоніми з цими форматами належать до ряду тих ранньослов'янських топонімічних утворень, виникнення яких припадає на період зародження класових відносин у суспільстві, консолідації слов'янських племен, створення ранньослов'янських державних інститутів [1].

На території Бережанського та Козівського районів виділяють кілька груп топонімічних закінчень (Рис. 3). Серед них численними є закінчення на:

1. –ова, –ове
2. –я
3. –ин
4. –івка, –ілка
5. –и, –ки
6. –ів, –їв.

1. *Топонімічні закінчення на –ова, –ове.* Сюди ми віднесли такі топоніми: Будова, Медова, Яструбове, Діброва, Квіткове; Попова долина (с. Божики), Крижова долина, поле Яворова (с. Демня), вулиця Курахова, урочище Трачова (с. Куряни), вулиця Пирогова, Яремова (с. Лапшин), межа Яликова (с. Павлів), частина села Личакова (с. Рибники), Сусова гора (с. Тростянець), вулиця Гількова, поле Діброва (С. Жуків) та ін.

2. *Топонімічні закінчення на –я.* Сюди відносяться такі назви: Вівся, Залісся, Волиця, Демня, Залужжя; поле Небесниця, р. Безодня (с. Августівка), частина села Загребелля (Бишки), урочище Западня (Денисів), частина села Роздоріжжя, Мурована Криниця, луг Оболоня (Золота Слобода), частина села Килавиця, Залісся (Конюхи), частина села Гуральня, Легка Криниця (Олесине), ліс Гнила Криниця (Баранівка), поля Гуральня, Дільниця (Божики), поле Вівся (Вербів), вулиця Долішня, Горішня, гора Лисиця (Гайок), сіножаті Оболоня, вулиця Гребля (Демня) та ін.

3. *Топонімічні закінчення на –ин.* Сюди ми віднесли такі топоніми: Лапшин, Літатин, Поручин, Рекшин, Рогачин, Слов'ятин, Шибалин, хутір Бізятин; ліс Боратин (Конюхи), поле Клин (Гутисько), ліс Галин (Куряни), частина села Клин (Лапшин), поле Годзин (Надрічне), долина Клекочин (Рогачин).

4. *Топонімічні закінчення на –івка, –ілка.* Сюди відносяться такі назви: Августівка, Бартошівка, Вимислівка, Вікторівка, Драгоманівка, Золочівка, Йосипівка, Козівка, Теофіпівка, Базниківка, Баранівка, Жовнівка, Комарівка, Писарівка, Шайбівка, хутір Малинівка, хутір Штирнастівка; частина села Куйбівка (Баранівка), частина села Свиржівка, Дубрівка (Божики), ліс Томашівка (Гутисько), ліс Попівка (Гиновичі), долина Томашівка, вулиця Добринівка (Демня), вулиця Золочівка, частина села Коралівка, поле Гацівка (Жуків), вулиця Гоподівка (Мечищів), вулиця Басівка (Куряни) та ін.

5. *Топонімічні закінчення на –ів, –їв.* Сюди ми віднесли такі топоніми: Будилів, Вибудів, Денисів, Козлів, Сеньків, Таурів, Хоробрів, Ценів, Щепанів, Божики, Вербів, Жуків, Котів, Молохів, Надорожнів, Нараїв, Павлів, Пліхів, Посухів; частина села Цвяхів (Бишки), ліс Корсів, Корчів (Конюхи), річка Ставків (Плотича), долина Стожирів (Щепанів), урочище Волосів, частина села Турів Кут (Божики), пасовище біля Потоків (Гайок), міст Паньків, яр Цапів, Олійників, вир Лишуків (Жуків), ліс Ксьонзів (Мечищів), частина села Шоломків (Куропатники), міст Гончаруків (Кути), поле Начистів (Лапшин), поле Скрилів (Надрічне), гора Трьох Кігців (Тростянець) [4].

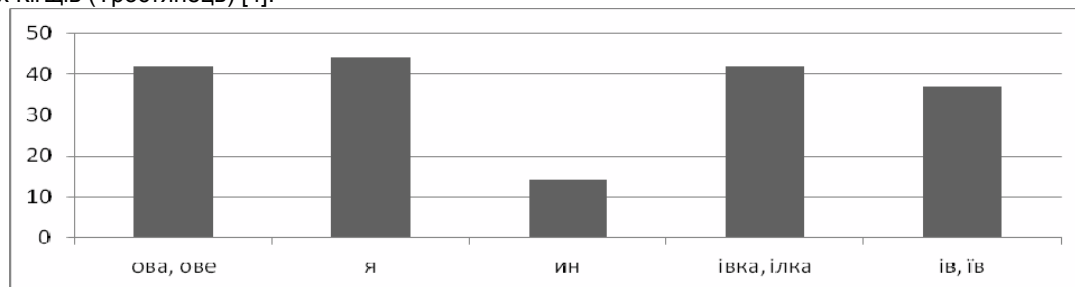

Рис. 3 Діаграма топонімічних закінчень населених пунктів Бережанського та Козівського районів

Висновок. Підсумовуючи вище сказане, можна зробити висновок, що топоніми Бережанського та Козівського районів тісно пов'язані із природними умовами, а найбільше із рослинним світом – фітоніми та рельєфом – ороніми. Велику частку у структурі займають і антропоніми, що пов'язано із історією та

володінням певними територіями – селами, полями та лісами. Найбільше назв сіл відноситься то групи із закінченнями на –я. Отже, топоніми в значній мірі відображають фізико-географічні умови дослідженого регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кришук М. М. Топоніми Тернопільщини: Навчально-методичний посібник. - Тернопіль.: Навчально-методичний центр професійно-технічної освіти у Тернопільській області, 2000. – 252 с.
2. Масляк П. О., Шищенко П. Г.. Географія України: Підруч. для 8-9 кл. серед. шк. - К.: Зодіак-ЕКО, 2000. - 434 с.
3. Мурзаев Э.М. География в названиях / Э.М. Мурзаев. - М.: Наука, 1982. - 177 с. 115 с.
4. Фондові матеріали із Тернопільського краєзнавчого музею

Заровенна Н.
Науковий керівник – доц. Варакута О. М.

ТЕСТОВИЙ КОНТРОЛЬ ЯК СУЧАСНИЙ МЕТОД ПЕРЕВІРКИ ТА КОРЕКЦІЇ ГЕОГРАФІЧНИХ ЗНАНЬ, УМІНЬ І НАВИЧОК СТУДЕНТІВ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Входження національної вищої школи до європейського освітнього простору зумовило широке впровадження у навчальний процес вищих навчальних закладів тестового контролю та корекції знань, умінь і навичок студентів.

Актуальність проблеми, пов'язаної із використанням методу тестування у вищій школі, обумовлена необхідністю термінового розв'язання суперечностей, що полягають у невідповідності між нагальною потребою широкого впровадження практики тестування та недосконалістю такого досвіду роботи у викладачів, тобто їх низької обізнаності із вимогами та методикою розробки тестових завдань.

Мета статті полягає в обґрунтуванні сутності понять «тест», «тестовий контроль та корекція знань, умінь і навичок», з'ясування функцій, вимог та критеріїв визначення якості і об'єктивності тестового контролю та корекції знань, а також у розробці зразків завдань для тестового контролю та корекції географічних знань, умінь і навичок студентів на змісті курсу «Регіональна економічна і соціальна географія».

Над проблемою використання тестів у вищій школі працювало багато вчених, зокрема Аванесов В., Безпалько В., Бугаєць Н., Єфремова Н., Жорнова О., Малихін А., Паращенко Л., Подопрігора М., Сидоренко Т., Челишкова М., Ялаєва Н. та багато інших. Дослідженням питань, пов'язаних із впровадженням тестового контролю для перевірки географічних знань, умінь і навичок, займалися такі вчені як Безуглий В., Варакута О., Гілецький Й., Гільберг Т., Дітчук І., Дук Н., Муніч Н. та Фідря Н.

На сьогоднішній день у науковій літературі існують різноманітні трактування поняття «тест».

«Тест – це система формалізованих завдань, призначених для встановлення освітнього (кваліфікаційного) рівня особи» (за «Великим тлумачним словником сучасної української мови»).

У *Тестологічному словнику-довіднику поняття «тест» розглядається як сукупність запитань, які переважно вимагають однозначної відповіді, укладаються за певними правилами та процедурами, передбачають попередню експериментальну перевірку й відповідають таким характеристикам ефективності, як валідність і надійність [7].*

За тлумаченням Л. Паращенко, «тест – це інструмент, що складається з кваліметрично вивірених тестових завдань, стандартизованої процедури проведення і заздалегідь спроектованої технології обробки й аналізу результатів, призначений для вимірювання якостей і властивостей особи, зміна яких можлива в процесі систематичного навчання» [5, с. 45].

Аналіз наукової та методичної літератури з проблеми дослідження показав, що на сьогоднішній день немає чіткого визначення поняття «тестовий контроль та корекція знань, умінь і навичок». Тому, на нашу думку, під цим поняттям слід розуміти форму контролю та корекції знань, що спрямована на перевірку рівня сформованості у студентів професійних знань, умінь і навичок шляхом розв'язання ними різних видів тестових завдань, а також на виправлення недоліків та помилок, які виникли у студентів в процесі навчально-пізнавальної діяльності, шляхом розв'язування додаткових тестових завдань.

Тести виконують різноманітні функції, зокрема діагностичну, мотиваційно-орієнтувальну, контролюючу, оцінювальну, освітньо-виховну, констатуючу, навчальну, розвивальну, прогнозувальну та коригуючу.

Основними показниками якості та ефективності тесту є валідність, об'єктивність, надійність і точність. Крім вищеперерахованого, до показників, які характеризують тест, на нашу думку, також варто віднести достовірність, повноцінність, практичність і простоту.

Валідність означає придатність тестових результатів для тієї мети, заради якої проводилось тестування. Валідність залежить від якості завдань, їхньої кількості, від ступеня повноти і глибини охоплення змісту навчальної дисципліни у завданнях тесту. Крім того, валідність залежить також від балансу та розподілу завдань за складністю, від методу добору завдань у тест із загального банку завдань, від інтерпретації тестових результатів, від організації збору даних, від підбору вибіркової сукупності випробуваних [2, с. 28].

Валідність тесту оцінюється за такими трьома характеристиками:

- функціональність – дії студентів при виконанні тестових завдань повинні співпадати за більшістю показників з тими, які контролюються за їх допомогою;

- змістовність – для виконання тесту студент повинен використовувати знання саме того навчального матеріалу, засвоєння якого перевіряється за його допомогою;

- прогностичність – інформація, що отримана при аналізі результатів виконання тесту, повинна містити достовірні дані для визначення змісту та прогнозування результатів наступної роботи.

Тест вважається об'єктивним, якщо вплив суб'єктивних дій тих, хто вимірює, є міні-мальним, тобто результати є максимально незалежними від дослідників.

Щоб звести до мінімуму вплив суб'єктивних чинників, необхідно є максимальна стандартизація умов проведення тестування та аналізу його результатів. До стандартизації умов тестування ставлять такі вимоги:

- об'єктивність проведення тестування;
- об'єктивність обробки даних;
- об'єктивність інтерпретації результатів.

Надійність – це показник стійкості результатів, що впливає на точність, з якою можна виміряти ту чи іншу конкретну ознаку. Тест вважають надійним, якщо різні викладачі од-наково оцінюють його виконання студентом. Також надійність тесту полягає в тому, що на-ступне виконання тесту одним і тим самим студентом повинно давати практично однакові резу-льтати.

Точність – це визначення мінімальної помилки, з якою можна провести тестування [2, с. 28].

Критеріями достовірності тесту є його зміст, актуальність, чітко визначена конструкція та передбачуваність результатів.

Тест вважається повноцінним, якщо він містить відповідну пропорцію матеріалів з усіх аспектів його змісту.

Практичність тесту визначається декількома факторами. По-перше, дуже зручно, коли тест надрукований і таким чином його можна використовувати десятки разів. По-друге, підрахунок резу-льтатів повинен бути максимально спрощеним, що б сприяло економії часу викладача. З іншого боку, тест має бути зручним і для студентів, тобто інструкції до нього повинні бути максимально чіткими й точними.

Простота тесту полягає в тому, що тестові завдання повинні мати чіткі, зрозумілі для кожного студента формулювання та відповідати його можливостям.

Розробляючи тестові завдання, слід пам'ятати, що запропоновані варіанти відповідей до цих завдань мають відповідати таким вимогам:

- бути гомогенними (однорідними);
- дистрактори (неправильні відповіді) – правдоподібними;
- правильна відповідь – короткою;
- не рекомендується використовувати як правильну відповідь чи дистрактори фрази «нічого з вищезазначеного», «все з вищезазначеного» або «не знаю»;
- усі відповіді мають бути наближені до правильної [2, с. 29].

Процес розробки тестових завдань доводі складний і вимагає дотримання розробником та-ких вимог:

- зміст тестового завдання повинен відповідати вимогам програми;
- при формулюванні завдання необхідно послуговуватися літературною мовою, не викори-стовувати багатозначних термінів, рідко вживаних слів, сленгу, діалектизмів;
- починати формулювання завдання варто з дієслова (допустимим є використання наказової форми цих дієслів: «назви», «визнач», «виокреми», «установи», «знайди зайве», «розстав», «вибери», «укажи» тощо);
- текст тестового завдання повинен бути коротким та зрозумілим;
- у тесті запропонованого завдання не доцільно пропунувати вибір неправильної відповіді;
- відповідь на одне завдання тесту не повинна містити підказки на інші;
- обов'язково має бути розроблена шкала оцінювання;
- бажано, щоб завдання формулювалось у вигляді розповідної стверджувальної конс-трукції;
- у кожному завданні дистракторів повинно бути від 3 до 5;
- усі дистрактори повинні вибиратись не довільно, а відповідно до типових помилок, які допускають студенти під час виконання цього завдання;

- не дозволяється включати у зміст запитання інформацію з додаткової літератури, енциклопедії (допускається лише для роботи з обдарованими студентами чи для індивідуаль-ної роботи);

- не можна використовувати прикладів з підручника чи лекцій як тестове завдання;
- кількість завдань (довжина тесту) – від 20 до 50;
- середній час тестування – 20 хвилин;
- тестові завдання слід впорядковувати за зростанням рівня складності;
- будь-яке тестування має передбачати не лише виставлення балів (оцінок), а й аналіз результатів;
- студенти, незалежно від рівня знань, повинні перебувати в однакових умовах під час тестування;
- бажано створювати різнотипні тестові завдання, що унеможливають одноманіт-ність у роботі та відповідно дозволяють уникати втоми, звикання студентів працювати з одним видом тестів;
- складність тесту має відповідати такому рівню, щоб студент із посередніми знання-ми правильно відповів приблизно на половину завдань [5, с. 62].

Тестові завдання також можуть містити не тільки текст, але й малюнки, схеми, символи, графіки та діаграми.

На сьогоднішній день є безліч способів для формулювання тестових завдань у не-вербальній або

вербально-невербальній формі. Таким способом може бути сформульована не лише основна частина завдання, але й варіанти відповідей. Використання вищезазначених тестових завдань розвиває та перевіряє деякі спеціальні вміння та навички, наприклад, вміння працювати з картою, розуміти й читати схеми, графіки та аналізувати діаграми тощо.

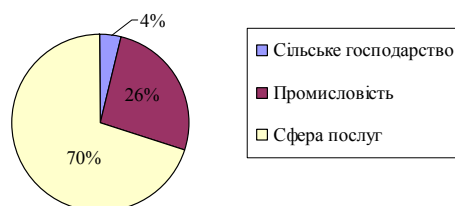
У тестах, що використовуються для контролю і корекції знань, умінь і навичок студентів, можна також застосовувати малюнки і таблиці. Застосування цих матеріалів, по-перше, робить тестування різноманітнішим та знижує кількість випадкових помилок. По-друге, малюнки стають додатковим мотивом під час тестування, активізуючи інтерес до завдання [6, с. 29].

Наприклад, для здійснення тестового контролю та корекції географічних знань, умінь і навичок студентів під час вивчення країн Європи у курсі «Регіональна економічна і соціальна географія» можна використати такі завдання:

1. Проаналізуйте запропоновану діаграму та укажіть тип країн, для яких характерна зображена структура господарства:

- А** країни, що розвиваються;
- Б** високорозвинені країни;
- В** країни з перехідною економікою;
- Г** країни з плановою економікою.

Галузева структура сільського господарства країни

2. Установіть відповідність між назвами країн та їх характеристиками:

А Велика Британія	1 країна з федеративним адміністративно-територіальним устроєм, має великі запаси кам'яного і бурого вугілля, калійних солей, ви-робляє та експортує автомобілі, станки, промислове устаткування, електроніку та електротехніку, зброю, хімікати;
Б Швейцарія	2 країна, населення якої належить до уральської мовної сім'ї, вона є великим виробником глинозему та автобусів, не має виходу до мо-ря, за формою адміністративно-територіального устрою – федера-тивна республіка;
В Польща	3 країна з м'яким кліматом, видобуває вугілля й газ, є провідним виробником нафти в Європі, яку видобуває на шельфі моря, на її території є значна кількість газових і вугільних родовищ, головна галузь сільського господарства – тваринництво.
Г Німеччина	4 країна, що підтримує постійний політичний нейтралітет; її сто-лиця – найбільше місто країни; національний склад населення не-однорідний, розвинуті точне машинобудування, фармацевтика, хар-чова промисловість;
	5 країна, що омивається найпріснішим морем, на її території роз-ташований великий європейський вугільний басейн; вона є потуж-ним виробником вугілля, сірки, морських суден, харчових продук-тів.

3. Укажіть номер, яким на картосхемі позначено країну, що є найбільшим центром переробки цукрового буряку в Європі:

- А** 1
- Б** 2
- В** 3
- Г** 4

4. Укажіть 3 причини територіальної диспропорції в галузевій структурі госпо-дарства Італії:

- А** відмінність форм рельєфу у північній та південній частинах країни;
- Б** несприятливі кліматичні умови для життя населення на півночі Італії;
- Г** велика кількість мінерально-сировинних ресурсів на півдні країни;
- Д** зосередження основних центрів промисловості на півночі Італії;
- Е** відмінності в забезпеченості водними ресурсами між північчю та півднем;
- Є** розміщення найбільших міст і велика концентрація населення на півночі Італії;
- Ж** велика частка садів та виноградників, які зосередженні на півночі країни.

Отже, тестовий контроль та корекція знань, умінь і навичок студентів є одним із найпоширеніших методів контролю та корекції географічних знань у вищій школі. Саме то-му при розробці тестових завдань необхідно дотримуватися всіх вищеописаних вимог, а та-кож використовувати карти, схеми, графіки, діаграми, розробляти завдання, які б сприяли встановленню причинно-наслідкових зв'язків і розвивали у

студентів мислення, вміння порівнювати, аналізувати, узагальнювати і робити висновки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укладач і головний редак-тор В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Гільберг Т. Тестовий контроль з географії: переваги й недоліки // Географія та основи економіки в школі. – 2008. – № 1. – С. 27-30.
3. Жорнова О. Тестування в контексті моніторингу якості знань студентів: загальнотеоретичні та загальнометодичні розвідки // Вища школа. – 2010. – № 9. – С. 34-47.
4. Малихін А. Тестовий контроль і підвищення якості освіти у вищій педа-гогічній школі // Рідна школа. – 2006. – № 6. – С. 9-11.
5. Парашенко Л.І., Леонський В.Д., Леонська Г.І. Тестові технології у навчальному закладі: Методичний посібник. – К.: ТОВ «Майстерня книги», 2006. – 217 с.
6. Сидоренко Т.М., Бугаєць Н.О. Електронні тести успішності як засіб під-вищення ефективності навчального процесу // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2009. – № 6. – С. 28-30.
7. Тестологічний словник-довідник. / Режим доступу: <http://www.znannya.org/?view=su>
8. mmary:testology.T

ФАКУЛЬТЕТ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Музичишин М.

Науковий керівник – доц. Наумчук В.І.

РЕАЛІЗАЦІЯ ОЗДОРОВЧИХ МОЖЛИВОСТЕЙ БАСКЕТБОЛУ В СИСТЕМІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ

Актуальність дослідження. Здоров'я кожної людини – один із найважливіших показників соціального благополуччя суспільства. Водночас сучасні соціально-економічні та екологічні кризи в країні зумовили значне погіршення здоров'я населення, особливо дітей. Державні національні програми «Діти України» та «Освіта» (Україна. XXI століття), «Національна доктрина розвитку освіти» одним із головних завдань визначають збереження і зміцнення фізичного, психічного, соціального здоров'я учнів.

Сутність і закономірності використання оздоровчих можливостей спорту в умовах закладів освіти різного типу стали предметом наукових пошуків українських учених Н. Денисенко, М. Зубалія, С. Свириденко, Є. Столітенка та ін. Гігієнічному навчанню і вихованню дітей як складової формування здорового способу життя присвятили дослідження М. Антропова, З. Громова, Г. Куценко, А. Хрипкова та ін. Окрім того, праці вітчизняних та зарубіжних науковців В. Давидова, Д. Ельконіна, Г. Костюка, Н. Хоменко та ін. свідчать, що середній шкільний вік має величезні нереалізовані можливості щодо формування навичок здорового способу життя і є сприятливим періодом для набуття життєвих умінь в галузі збереження здоров'я.

Баскетбол належить до тих засобів фізичного виховання, систематичне використання яких забезпечує гармонійний розвиток особистості. Заняття баскетболом сприяють засвоєнню життєво важливих рухових навичок; розвитку фізичних, моральних та вольових якостей, інтелектуальних здібностей, почуття дружби, колективізму, дисциплінованості; формуванню організаторських можливостей; розвитку специфічного сприйняття – «відчуття м'яча», «відчуття часу», «відчуття простору», «відчуття партнера»; розвитку уваги, мислення і пам'яті». Саме тому баскетбол включений в програми фізичного виховання середньої загальноосвітньої школи.

У працях фахівців з баскетболу висвітлено питання історії, техніки і тактики гри, досліджено методику спортивного тренування, організацію і проведення змагань. Водночас оздоровчі можливості баскетболу у контексті сучасної загальноосвітньої школи не була предметом окремого дослідження.

Отже, актуальність дослідження зумовлена, з одного боку, цінністю баскетболу як засобу фізичного виховання школярів, з іншого – відсутністю практично обґрунтованої, ефективної методики реалізації його оздоровчих можливостей.

Мета статті полягає в обґрунтуванні оздоровчих можливостей сучасного баскетболу та ефективності їх використання у фізичному вихованні учнів підліткового віку.

Сучасними дослідженнями визначено, що одним з ефективних засобів фізичного виховання, що має значні оздоровчі можливості, є баскетбол. Завдяки різноманітності й доступності його вправ, усебічному впливу на організм і оздоровчій спрямованості багато школярів з-поміж багатьох спортивних ігор надають перевагу баскетболу. Заняття баскетболом сприяють гармонійному розвитку учнів, комплексному і різнобічному впливу на організм, покращенню здоров'я. Баскетбол служить ефективним засобом фізичного виховання в широкому віковому діапазоні; це ігровий вид спорту, що займає гідне місце на всіх рівнях, включаючи Олімпійські ігри.

Фізична підготовка баскетболістів є однією із сторін їх всебічної спеціальної підготовки. Оптимальний рівень розвитку швидкості, сили, спритності, витривалості – основа для оволодіння технікою і тактикою баскетболу. В той же час реалізація завдань фізичної підготовки сприяє формуванню важливих психічних і морально-вольових якостей спортсменів. Як доводить А. Вальтін, у цій єдності виявляється цілісність усіх рухових проявів, що притаманні ігровій діяльності баскетболістів, забезпечуючи раціональний вибір рішень в умовах змагань [1, с. 19].

Розвиток фізичних якостей баскетболістів – процес тривалий і складний, оскільки гра вимагає ґрунтовної фізичної підготовленості. Проте при організації фізичної підготовки необхідно мати на увазі необхідність виділення її комплексного процесу, передусім пов'язаного з оволодінням спеціальними руховими навичками, адже сила, витривалість, швидкість виявляються тільки при виконанні рухової дії.

Реалізація оздоровчих можливостей баскетболу ускладнюється особливостями психофізичного розвитку учнів підліткового віку. Як стверджує Г. Кучерова, фізичний розвиток підлітків характеризується значною інтенсивністю, нерівномірністю та ускладненнями, пов'язаними зі статевим дозріванням. В цей період, особливо на початку вікового періоду, спостерігається підвищена збудливість нервової системи та її мінливість, що негативно відбивається на пристосуванні до фізичних навантажень і наступному відновному періоду [6, с. 9-10]. Дозування фізичних навантажень у підлітковому віці є найбільш складним і зумовлюється характерним для підлітків інтенсивним статевим дозріванням, яке суттєво впливає на рівень працездатності учнів.

Гра в баскетбол займає важливе місце у комплексній програмі фізичного виховання учнів 5-9 класів [8]. Масова зацікавленість грою в баскетбол пояснюється його загальною доступністю, емоційним характером і оздоровчою спрямованістю. Баскетбол є прекрасний засіб для всебічного фізичного розвитку.

У процесі цієї гри використовуються різні види рухової активності: біг, ходьба, стрибки. Заняття баскетболом позитивно впливають на здоров'я завдяки фізичному навантаженню, що відрізняється змінною інтенсивністю. Неодноразові прискорення темпу руху і стрибки постійно чергуються з раптовими установками та ігровими рухами в повільному темпі.

При правильній організації занять баскетболом відкриваються великі можливості для ефективного оздоровчого впливу на організм. В процесі гри людина проявляє рухову активність, при цьому гарне тренування отримують органи дихального апарату, залози внутрішньої секреції і навіть травна система. Особливо важливу роль при організації рухів грають багато ланки нервової системи, оскільки вони контролюють і регулюють активність органів того чи іншого апарату [9, с. 27].

Як стверджують науковці Е. Кострюков [4], О. Кравчук [5] та ін., заняття баскетболом сприяють значному розширенню меж периферичного зору, що робить позитивний вплив на швидкість і точність зорового сприйняття. Вплив гри на функціональний стан, рівень психофізіологічних показників залежить від того, як учні оволоділи технічними прийомками передачі, ведення, кидка м'яча, умінням ефективно діяти в захисті.

Відповідно до визначених теоретичних положень, проведено педагогічний експеримент, пов'язаний з використанням оздоровчих можливостей баскетболу у фізичному вихованні учнів підліткового віку. В експериментальній групі апробована розроблена методика використанням оздоровчих можливостей сучасного баскетболу у фізичному вихованні учнів. Учні виконували вправи з баскетболу, підібрані з метою реалізації оздоровчих можливостей цього виду спорту в системі фізичного виховання ЗОШ, з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей підлітків.

У процесі гри різнобічно вдосконалювалася розумова діяльність, координація рухів, здатність орієнтуватися в ситуаціях, що постійно змінюються. Розвиток фізичних якостей в баскетболі полягав, зокрема, у тренуванні здатностей опановувати складні дії та перебудовувати рухову діяльність залежно від ситуацій, що раптово змінюються на майданчику. Суттєве значення при цьому мало вибіркове вдосконалення здібності точно сприймати свої рухи в просторі та часі, підтримувати рівновагу, раціонально чергувати напруження і розслаблення та ін.

Комплекс педагогічних умов реалізації оздоровчих можливостей баскетболу у фізичному вихованні учнів включав: раціональне планування навчального матеріалу, формування тематичних серій уроків, розвиваюче навчання, поєднане з розвитком фізичних якостей школярів, забезпечення зв'язків між розділами навчальної програми, диференційований підхід до учнів, систему змагань та ігрових вправ. Робота була побудована таким чином, щоб в педагогічний процес внести деякі за допомогою впровадження вправ специфічної направленості для реалізації оздоровчих можливостей баскетболу, не впливаючи на загальний зміст уроку. Вправи спрямовувалися на орієнтування підлітків в просторі, відчуття темпу, відчуття м'яча.

Дослідження ефективності реалізації оздоровчих можливостей баскетболу у фізичному вихованні школярів проводилось під час проходження навчального матеріалу за варіативним модулем «Баскетбол» 4-го року вивчення. Порівняльний аналіз результатів педагогічного експерименту засвідчив ефективність застосування запропонованої методики реалізації оздоровчих можливостей баскетболу у фізичному вихованні школярів. Розроблені педагогічні умови, зміст, форми і методи сприяли покращенню стану здоров'я школярів у результаті підвищення мотивації до здорового способу життя та рівня відповідних знань, засвоєння способів збереження і зміцнення здоров'я та підвищення рівня фізичної активності підлітків у процесі реалізації оздоровчих можливостей баскетболу.

Висновки. Гра в баскетбол виступає універсальним засобом для всебічного й гармонійного розвитку особистості. Вона має значні оздоровчі можливості, що доводить доцільність та необхідність її використання у системі фізичного виховання школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вальтин А.И. Проблемы современного баскетбола / А.И. Вальтин. – К.: Ін Юре, 2003. – 286 с.
2. Корнеев Р. А. Динамика физической подготовки баскетболистов и критерии ее оценки / Р. А. Корнеев // Теория и практика физической культуры. – 2004. – №3. – С.48-50.
3. Коршун О. Спортивні ігри. Баскетбол: урок фізкультури / О. Коршун // Здоров'я та фізична культура. Шкільний світ. – 2011. – № 6. – С. 6-7.
4. Кострюков Е. О. Урок баскетболу. 6-й клас / Е. О. Кострюков // Фізичне виховання в школах України. – 2012. – № 2. – С. 6-8.
5. Кравчук О. О. Визначення взаємозв'язку ігрової результативності баскетболістів з індивідуальними біоритмами здоров'я / О. О. Кравчук // Теорія та методика фізичного виховання. – 2005. – № 4. – С. 26-30.
6. Кучерова Г. М. Обучающие программы по баскетболу / Г. М. Кучерова // Физическая культура в школе. – 2009. – № 2. – С. 8-10.
7. Лаврін Г. З. Технологія навчання учнів гри в баскетбол: навчальний посібник / Г. З. Лаврін. – Тернопіль: Тайп, 2013. – 156 с.
8. Лакіза О. М. Варіативний модуль «Баскетбол»: навчальна програма з фізичної культури. 5–9 класи / О. М. Лакіза // Фізичне виховання в сучасній школі. – 2012. – № 6. – С. 2–5.
9. Молчанов О. Заняття баскетболом як фактор зміцнення здоров'я / О. Молчанов // Фізичне виховання в школах України. – 2010. – №4. – С. 25-31.
10. Поплавский Л.Ю. Баскетбол / Поплавский Л.Ю. – К.: Олимпийская литература, 2004. – 446с.

СПІВВІДНОШЕННЯ СИЛ МІЖ ПРОВІДНИМИ ЖІНОЧИМИ КОМАНДАМИ З БІАТЛОНУ З 2006/2007 ПО 2007/2008 СПОРТИВНІ СЕЗОНИ

Біатлон, як і будь-який інший вид спорту постійно зазнає змін. Міжнародна федерація біатлону (IBU) , прагне зробити цей вид спорту цікавим, видовищним і доступним для широких мас населення , постійно удосконалює правила змагань (вводить нові види змагань і змагальних програм , змінює умови допуску на Кубки Світу , чемпіонати світу та Олімпійські ігри) , посилює вимоги до підготовки лижних трас , стрільбищ , застосовує сучасну техніку для обслуговування змагань [1].

У цьому зв'язку, провідні практики біатлону постійно вдосконалюють методи та засоби тренування. Команди тих країн , які не стежать за зміною направлений розвитку біатлону та своєчасно не вносять корекцію в методику підготовки , приречені на поразку [2, 3].

Під час сезону 2006/2007 - 2007/2008 рр.. на перше місце в загальному заліку Кубка світу впевнено вийшла жіноча збірна команда Німеччини, яка у складі шести спортсменок завоювала 72 з 159 медалей що (табл. 1).

Таблиця 1.
Загальна кількість призових місць, завойованих національними жіночими командами з біатлону в індивідуальних видах програм загального заліку Кубка світу 2006/2007 по 2007/2008 рр.. (включаючи чемпіонати світу)

Місце	Країна	Кількість призових місць		
		Перше	Друге	Третє
1	Німеччина	30	18	24
2	Росія	6	11	10
3	Норвегія	6	6	3
4	Франція	5	7	1
5	Швеція	4	6	3
6	Україна	1	1	3
7	Польща	1	1	1
8	Італія	-	2	2
9	Фінляндія	-	1	1
10	Китай	-	-	2
11-13	Канада	-	-	1
11-13	Білорусія	-	-	1
11-13	Словенія	-	-	1

З наведених у таблиці даних видно, що команда Росії, хоча і утримується на другому місці в загальному заліку Кубка світу у всіх видах змагальних програм, але істотно здала свої позиції. Ймовірно, це пов'язано з заміною тренерського складу, що працює з жіночою збіркою. Команда Норвегії поступилася третю позицію команді Франції. Повернула свої позиції команда Швеції (рис 1).

Таблиця 2.
Загальна кількість призових місць, завойованих національними жіночими командами з біатлону в естафетних гонках загального заліку Кубка Світу 2006/2007 по 2007/2008 рр. (включаючи чемпіонати світу)

Місце	Країна	Кількість призових місць		
		Перше	Друге	Третє
1	Німеччина	6	3	-
2	Росія	2	3	2
3	Франція	2	2	5
4	Норвегія	-	1	2
5	Україна	-	1	-
6	Швеція	-	-	1

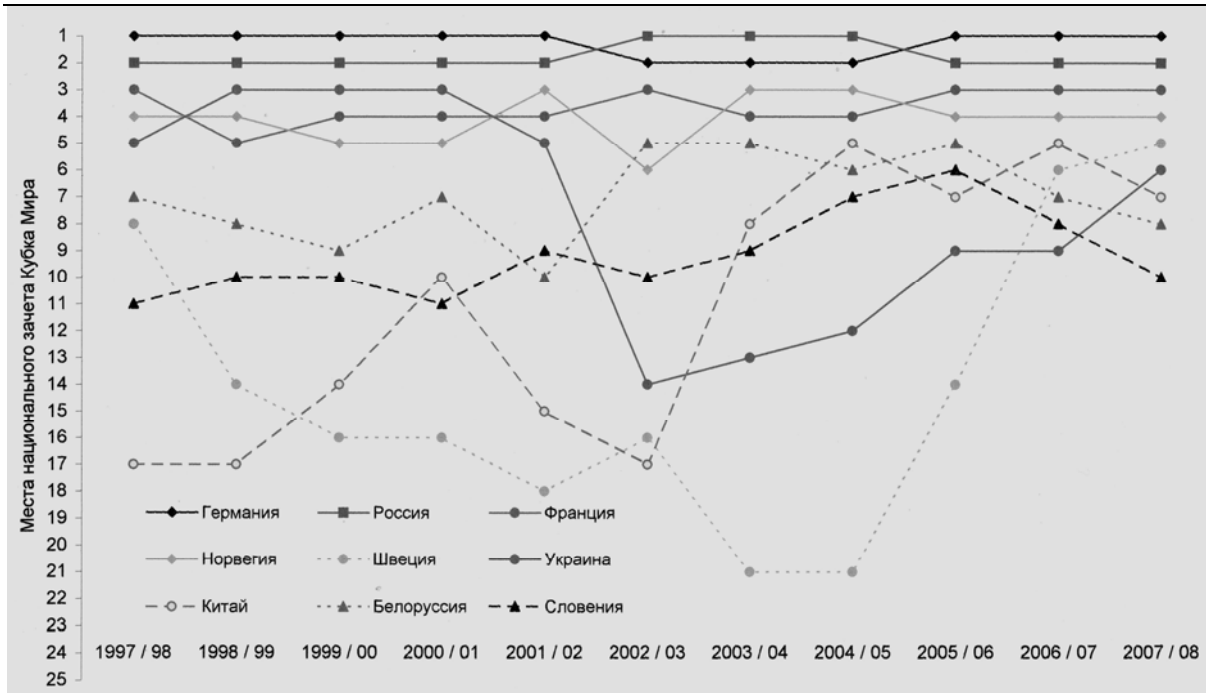

Рис. 1. Динаміка показників змагальної діяльності в жіночих національних командах з біатлону в загальному заліку Кубка світу в спортивних сезонах 1997-2008 рр.. [4]

У команді України після закінчення зимових Олімпійських ігор 2006 року в Турині знову відбулися об'єктивні кадрові перестановки. Старшими тренерами команди були призначені Григорій Шамрай та Роман Зубрилов. За індивідуальною програмою здійснювала підготовку Оксана Хвостенко під керівництвом особистого тренера Миколи Зоца. Завдяки таким нововведенням за два останні змагальних сезону 2006/2008 рр. команда витримала зміну поколінь без втрати спортивного результату, квот допуску до Кубка світу і поліпшила свої місця в національному заліку (6 червня місце). Практично у всіх спортсменок спостерігалася позитивна динаміка в прирості спортивних результатів, що відображено на графіку (рис2).

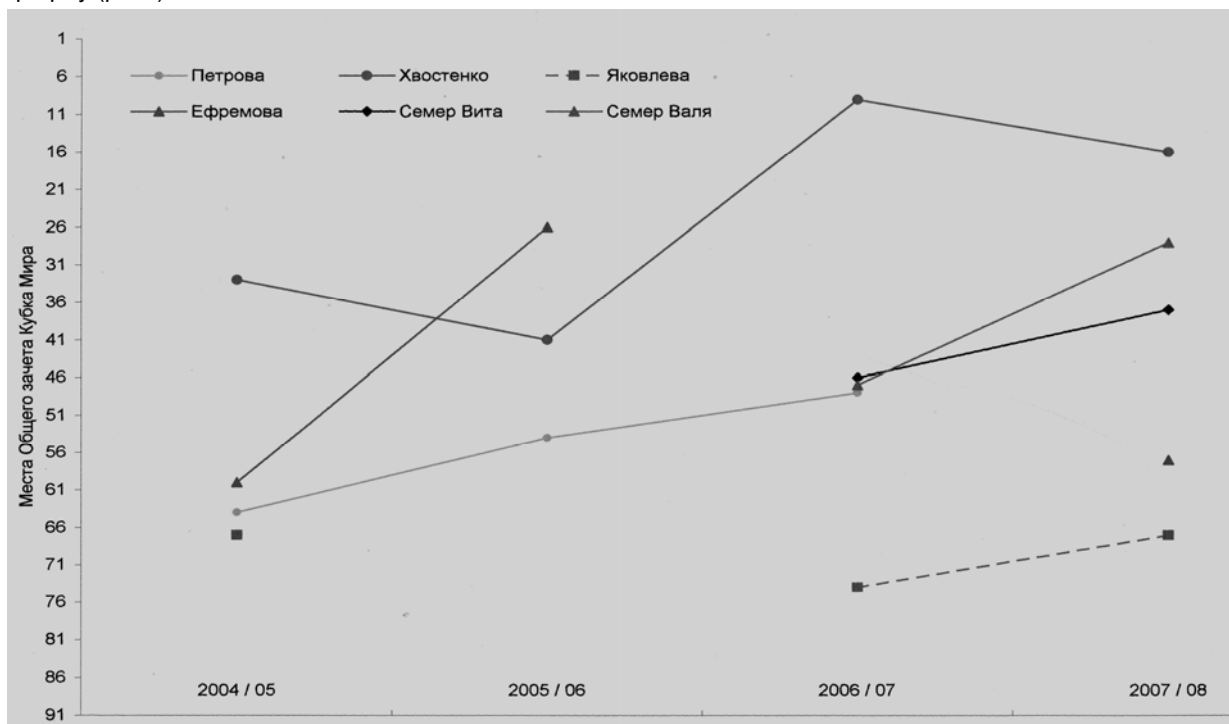

Рис. 2 Динаміка показників змагальної діяльності у біатлоністок збірної команди України в загальному заліку Кубка світу в спортивних сезонах 2004/2005- 2007/2008 рр.. [4]

ФАКУЛЬТЕТ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що найбільш сильними командами у 2007/2008 рр. були Німеччина, Росія, Франція і Норвегія. Недосяжною для збірної команди України стали команди - Росії (сім різних спортсменок піднімалися на п'єдестал пошани на етапах Кубка Світу за два останні сезони) і Німеччини (шість спортсменок завоювали 47% медалей). У решти країн на п'єдестал пошани піднімалися 1 - 2 спортсменки (крім Норвегії - чотири).

Позитивна динаміка в жіночій збірній команді України у загальному заліку Кубка Світу свідчить, що національна команда має реальні шанси увійти до четвірки найсильніших команд світу і претендувати на завоювання двох-трьох медалей на Олімпійських іграх 2010 року у Ванкувері. Це наочно підтверджують результати участі жіночої збірної команди України на чемпіонаті світу 2008 року в Остерсунді (табл.3).

Таблиця 3.

Підсумки виступу жіночих національних збірних команд з біатлону на чемпіонаті світу 2008 року в Остерсунді (без урахування результатів у змішаній естафеті).

	Країна	Заняті медалі та місця						Всього медалей
		1	2	3	4	5	6	
1	Німеччина	4	1	—	—	—	2	5
2	Росія	1	2	2	1	1	1	5
3	Україна	—	1	2	1	—	—	3
4	Норвегія	—	1	—	3	—	1	1
5	Франція	—	—	1	—	2	—	1
6	Швеція	—	—	—	—	1	—	—
7	Білорусія	—	—	—	—	1	—	—
8	Словенія	—	—	—	—	—	1	—

Таким чином, співвідношення сил у світовому жіночому біатлоні в спортивному сезоні 2007/2008 рр. збереглося. У загальному заліку Кубка світу лідирують збірні команди Німеччини та Росії, 3 - 6 місця займають практично ті ж національні команди, що й у попередні спортивні сезони. Збірна команда України вперше за останні роки на чемпіонаті світу 2008 року за кількістю завойованих медалей посіла в загальнокомандному заліку 3 місце.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Савіцький Я.І. Біатлон. - М.: Фізкультура і спорт, 2005. - 168 с.
2. Платонов В.М. Система підготовки спортсменів в олімпійському спорті. Загальна теорія і її практичні свідчення. - К.: Олімпійська література, 2004. - 3 69-92.
3. Крівенцов А.Л. Структура фізичної та стрілецької підготовленості кваліфікованих біатлоністів і визначають її фактори // Збірник статей. - 2007. - Вип.1., - С. 24-27.
4. IBU International biathlon calendar 2006/2008. - Zalyburg: IBU office. - 2008. - 350 С.

Вінярський Є.

Науковий керівник – доц. Наумчук В.І.

УДОСКОНАЛЕННЯ ТЕХНІЧНОЇ ПІДГОТОВЛЕНOSTІ ЮНИХ БАСКЕТБОЛІСТІВ

Актуальність дослідження. Оновлення змісту освіти є однією з найважливіших передумов успішного реформування і модернізації вітчизняного фізичного виховання. Розвиток фізичної культури визначено одним з провідних принципів організації навчально-виховного процесу, показником його відповідності стратегії національної освіти.

Одним з ефективних засобів фізичного виховання учнів є баскетбол. Завдяки чималій різноманітності й доступності його вправ, усебічному впливу на організм і оздоровчій спрямованості багато вчителів фізичної культури і школярів з-поміж багатьох спортивних ігор надають перевагу вивченню саме навчального матеріалу з баскетболу. Як доводить І. Лушчик, заняття баскетболом сприяють гармонійному розвитку учнів, комплексному і різнобічному впливу на організм, покращенню здоров'я [8, с. 202].

Однією з тенденцій розвитку сучасного баскетболу є постійне підвищення рівня технічної та тактичної майстерності гравців. Баскетбол як вид спорту, і як один з популярних засобів фізичного виховання перебуває під пильною увагою багатьох вчених і фахівців. Роботи багатьох авторів присвячені методиці навчання [2; 6; 8 та ін.], удосконалення техніки та тактики баскетболу [4; 5; 9 та ін.], а також вдосконалення засобів і методів розвитку спеціальних фізичних якостей спортсменів [3; 7; 10 та ін.].

Науковцями доведено, що заняття баскетболом сприяють гармонійному розвитку учнів, комплексному і різнобічному впливу на організм, покращенню здоров'я (В. Бабушкін, Р. Мозола, В. Корягін, Ю. Портнов, Л. Поплавський та ін.). Проблему техніко-тактичної підготовки баскетболістів розглядали такі фахівці, як Е. Адашкявічене, Н. Колоскова, Л. Бейба, Л. Кофман, Е. Волков, О. Сотник та ін. Водночас особливості формування технічної підготовленості гравців підліткового віку на секційних заняттях не була предметом окремого наукового розгляду.

Отже, актуальність дослідження зумовлена, з одного боку, цінністю баскетболу як засобу фізичного виховання учня, з іншого – відсутністю теоретично обґрунтованої, ефективної методики формування технічної підготовленості підлітків на секційних заняттях.

Мета статті полягає в обґрунтуванні методики удосконалення технічної підготовленості юних баскетболістів.

На сучасному етапі діяльність баскетболіста в грі – не просто сума окремих прийомів захисту і нападу, а сукупність дій, об'єднаних загальною метою в єдину динамічну систему. Кожен гравець повинен не тільки вміти нападати, але і активно захищати своє кільце. Щоб перехопити м'яч у суперника або не дати йому можливості вільно провести кидок, необхідно своєчасно і правильно реагувати на всі його дії, враховуючи розташування гравців команди супротивника, партнерів і місцезнаходження м'яча.

Як стверджує Г. Лаврін [6], тенденція до зростання швидкості ігрових дій, активізації дій у захисті різко підвищила вимоги до технічної оснащеності баскетболістів і якості виконання вживаних прийомів. Високі спортивні результати в баскетболі можуть бути показані на основі технічної підготовленості спортсменів. Тому володіння технікою баскетболу – одне з головних завдань навчання гравців. При нинішньому розвитку спортивних досягнень видатні показники можливі внаслідок правильної всебічної технічної підготовленості баскетболістів.

Техніка гри – сукупність способів, які дозволяють вирішувати конкретні завдання в процесі гри, це засоби ведення гри. Різноманітність умов, в яких застосовується той чи інший прийом, стимулює прагнення до вдосконалення способів виконання кожного технічного прийому і появу нових прийомів. На думку Н. Полянцєвої, основним показником технічної підготовки баскетболістів є оптимальна форма і надійність застосування прийомів у змагальних умовах [10, с. 9].

Техніка баскетболу, що склалася в процесі розвитку виду спорту, включає сукупність прийомів, способів і їх різновидів, що дозволяють найуспішніше вирішувати конкретні ігрові задачі. Під терміном «прийом техніки» розуміється система рухів, схожих по структурі й направлених на рішення приблизно одного й того ж ігрового завдання. Різноманітність умов, у яких застосовується той чи інший прийом, стимулює формування й вдосконалення способів його виконання [8, с. 203].

Високий рівень технічної підготовленості баскетболістів – це високий ступінь автоматизму рухових навиків, його стабільність. Досконалість і різноманітність технічних прийомів зумовлені індивідуальними можливостями гравців. Тому кожному баскетболістові треба пам'ятати, що якість виконання технічних прийомів, їх різноманітність, та застосування у грі залежить від нього самого [2, с. 38].

Техніку баскетболу ділять на два великі розділи: техніку нападу й техніку захисту. У кожному з розділів виділяють дві групи: у техніці нападу – техніку пересування й техніку володіння м'ячем, а в техніці захисту – техніку пересувань і техніку відбору м'яча й протидії. У середині кожної з груп є прийоми й способи їх виконання. Майже кожен спосіб виконання прийому має декілька різновидів, які розкривають деталі структури рухів.

У процесі дослідження доведено, що високі спортивні результати в баскетболі можуть бути показані на основі технічної підготовленості спортсменів. що тенденція до зростання швидкості ігрових дій, активізації дій у захисті. При цьому техніка баскетболу включає сукупність прийомів, способів і їх різновидів, що дозволяють найуспішніше вирішувати конкретні ігрові задачі. Різноманітне володіння технікою баскетболу – одне з головних завдань навчання баскетболістів. При нинішньому розвитку спортивних досягнень видатні показники можливі внаслідок правильної всебічної технічної підготовленості баскетболістів.

Обґрунтовано методику формування технічної підготовленості юних баскетболістів на секційних заняттях. Відповідно до вказаних положень, розроблено, організовано і проведено педагогічний експеримент, пов'язаний з удосконаленням технічної підготовленості юних баскетболістів на секційних заняттях. В експериментальній групі у процесі фізичного виховання була апробована розроблена методика удосконалення технічної підготовленості юних баскетболістів на секційних заняттях. Розроблено систему вправ і завдань для формування навичок учнів гри в баскетбол, тестів для оцінки володіння учнями матеріалом з баскетболу, технологію удосконалення технічної підготовленості юних баскетболістів та перевірено її ефективність й доцільність. Основним завданням методики було формування технічних прийомів гри в баскетбол.

Основною формою навчання юних баскетболістів були секційні заняття. При цьому на теоретичному і практичному рівні формувалися і закріплювалися поняття: стійки, переміщення, зупинки і повороти, тримання м'яча, ловіння та передачі, ведення м'яча. Через систему занять здійснювався цілеспрямований педагогічний вплив, вирішувалися основні спортивні, оздоровчі та виховні завдання методики удосконалення технічної підготовленості юних баскетболістів. Система спортивних вправ в значній мірі передбачала успіх занять, налаштовувала юних спортсменів на робочий лад і визначала кінцеву мету навчальної роботи на тренуванні.

Отримані в ході емпіричного дослідження результати дозволили встановити, що спостерігалася позитивна зміна показників з техніки нападу і захисту юних баскетболістів. Достовірні відмінності були виявлені в п'ятих тестах із восьми: пересування в захисній стійці, передачі м'яча в стіну за 30 с «слабкою» рукою і двома руками від грудей, штрафні кидки та 40 кидків з точок. Представлені матеріали переконливо свідчать про ефективність методики проведення секційних занять баскетболістів і про можливість використання способів спеціальної спрямованості під час навчально-тренувальних занять з баскетболу.

Висновки. Команда баскетболістів спроможна досягти високих спортивних результатів тоді, коли укомплектована гравцями з різнобічною фізичною підготовленістю, що бездоганно володіють прийомами техніки, вміють на високих швидкостях в умовах активної протидії грамотно орієнтуватись в тактичних ситуаціях, відзначаються яскравою індивідуальністю манери гри. Методика удосконалення технічної

підготовленості юних баскетболістів включає систему вправ і завдань для формування в учнів навичок гри в баскетбол, комплексних тестів для оцінки рівня оволодіння учнями навчальним матеріалом, методи та прийоми навчання цієї спортивної гри, що реалізуються у відповідних педагогічних умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баскетбол. Міжнародні правила змагань / за ред. Б.Й.Володарського. – Львів: Атлас, 1994. – 124 с.
2. Башкин С.П. Уроки по баскетболу / Башкин С.П. – М.: Физкультура и спорт, 1996. – 206 с.
3. Гомельський А.Я. Баскетбол: секрети майстерності: 1000 баскетбольних вправ / Гомельський А. Я. – К.: Здоров'я, 1997. – 150 с.
4. Космачук Л. В. Удосконалювання кидків у баскетболі / Л. В. Космачук // Фізичне виховання в школах України. — 2009. — № 11. — С. 35-39.
5. Кудімов В. М. Навчання баскетбольному кидку з оптимальною траєкторією польоту м'яча за допомогою застосування орієнтирів / В. М. Кудімов // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. — Х. : ХДАДМ, 2003. - № 22. — С. 15-21.
6. Лаврін Г. З. Технологія навчання учнів гри в баскетбол: навчальний посібник / Г. З. Лаврін. — Тернопіль: Тайп, 2013. — 156 с.
7. Латишкевич Л. Техническая и тактическая подготовка баскетболистов / Латишкевич Л., Маневич Л. – К.: Здоровье, 1990. – 360 с.
8. Луцки І. В. Баскетбол / І. В. Луцки // Фізичне виховання в школах України. — 2011. — № 3. — С. 201-208.
9. Мороз Н. Удосконалення техніки ведення та передачі баскетбольного м'яча / Н. Мороз // Здоров'я та фізична культура. — 2013. — № 1. — С. 25–28.
10. Полянцева Н.В. Тренировка точности выполнения технических приемов игры у юных баскетболистов 10-12 лет: Автореф. дисс. ... канд. пед. наук / Полянцева Н.В. – К., 1990. – 24 с.

Сивик Р.

Науковий керівник – доц. Шандригось В.І.

РОЗВИТОК СИЛИ У БОРЦІВ ВІЛЬНОГО СТИЛЮ НА ЕТАПІ ПОПЕРЕДНЬОЇ БАЗОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Актуальність. В даний час найважливішою проблемою вільної боротьби є розробка і обґрунтування ефективної багаторічної підготовки та виховання перспективного спортивного резерву [2, 5]. Необхідність підготовки до відповідальних змагань змушує тренерів шукати нові підходи в підготовці юних борців.

Найбільш актуальною в цьому зв'язку є проблема силової підготовки спортсменів, її особливості в кожен період річного циклу спортивного тренування. Якість сили значною мірою визначає успіх змагальної діяльності у вільній боротьбі [3].

Заняття в спортивних секціях і відділеннях ДЮСШ з вільної боротьби розпочинаються в 10-11 років і продовжуються на етапі попередньої базової підготовки, після того, як юні спортсмени пройшли необхідну підготовку не менше одного року і виконали контрольно-перевірні нормативи з загально-фізичної, спеціально-фізичної та технічної підготовки. Одними із завдань цього етапу є: усунення недоліків у рівні фізичної підготовленості юних спортсменів; цілеспрямований розвиток тих фізичних якостей, які припадають на сенситивну фазу розвитку; виявлення тих індивідуальних природжених фізичних, морфологічних, психологічних якостей, на основі яких буде сформована індивідуальна техніка (індивідуальний стиль боротьби) [1].

Враховуючи вище зазначені завдання, а також останні тенденції вільної боротьби [4], **актуальною постає проблема** розробки нових методик розвитку сили у борців вільного стилю на етапі попередньої базової підготовки.

Об'єкт дослідження: тренувальний процес юних борців.

Предмет дослідження: розвиток силових якостей борців на етапі попередньої базової підготовки.

Мета роботи: дослідити цілеспрямований розвиток силових якостей у процесі тренування юних борців на етапі попередньої базової підготовки.

Для вирішення поставлених завдань використовувалися такі **методи дослідження**: аналіз та узагальнення науково-методичної літератури; педагогічне спостереження; педагогічний експеримент; контрольні випробування; методи математичної статистики.

Нами були організовані спостереження за розвитком сили у юних борців. Група попередньої базової підготовки другого року навчання, склад групи – 10 осіб, хлопчики у віці 13-14 років. Спостереження проводилися в ДЮСШ «Колос» м. Теребовлі. Заняття з силової і швидкісно-силової підготовки і в контрольній та експериментальній групах проводилися 5 разів на тиждень.

Контрольна група займалася за методикою, описаною в програмі для ДЮСШ з вільної боротьби. У процесі силової підготовки юних борців експериментальної групи застосовувалася запропонована нами методика, складена на основі аналізу та узагальнення даних науково-методичної літератури та результатів анкетного опитування тренерів-викладачів зі спортивної боротьби.

У процесі реалізації експериментальної методики широко використовувався метод короточасних напружень в таких вправах, як віджимання, підтягування, присідання з партнером рівної ваги, що виконувалися повторно серіями, з зростаючим числом повторень і інтервалами між серіями в межах 3-5 хвилин. Відпочинок між виконанням заповнювався вправами на розслаблення.

З великим успіхом проводилися силові вправи в природних умовах. Це були стрибки і біг на піску, перетягування канату та ін.. Не давалися яскраво виражені силові вправи, такі як вправи зі штангою, гантелями.

У більшості випадків були використані вправи з набивними м'ячами, ядрами, з подоланням власної ваги або ваги партнера, силові ігри та інші вправи, в яких певною мірою проявлялися і швидкість, і сила.

На початок експерименту істотних відмінностей в контрольних вправах між експериментальною і контрольною групою не було за винятком двох параметрів: підтягування на перекладині – 7,8 % і лазіння по канату 8,3 %. Це пояснюється тим, що в експериментальній групі, за словами тренера, останні три місяці на 20-23 % приділялося більше часу на розвиток м'язів згиначів рук.

У результаті останніх контрольних випробувань ми отримали наступну динаміку. Значні зрушення досягли в підтягуванні на перекладині – 29,8 %, у віджиманнях на брусах – 38,9 %, віджимання в упорі лежачи – 10,3 %. Зрушення, досягнуті в бігу на 30 метрів з низького старту і в лазінні по канату з положення сидячи – незначні. У першому випадку 1,8 %, у другому – 1,5 %.

Таким чином, в результаті проведеної цілеспрямованої роботи з дослідження динаміки показників фізичної підготовленості юних борців ми виявили значний приріст у показниках тестів 2, 4, 5, незначний приріст у показниках тестів 1, 3, що говорить про необхідність збільшення процентного змісту завдання щодо вдосконалення згиначів рук, так як стан фізичних кондицій плечового поясу відіграє велике значення для високого спортивного результату.

Порівнюючи результати розвитку сили і швидкісно-силових якостей у юних борців на початок і кінець експерименту можна стверджувати, що виховання швидкісно-силових якостей доцільно здійснювати, головним чином, шляхом швидкісно-силових вправ. Слід зазначити, що метод максимальних зусиль було виключено з усіх тренувальних занять.

Висновок. Експеримент показав, що краще користуватися відомими основними методами виконання силової вправи з обтяженням малої та середньої ваги; метод повторного виконання швидкісно-силових вправ (останній для самостійних занять). Слід зазначити, що всі показники сили і швидкісно-силових якостей змінилися в кращу сторону. Але все-таки найбільш значні поліпшення фізичних якостей відбулися у хлопців, які провели весь сезон, проявивши найбільшу старанність, дисциплінованість, а при здачі нормативів у кінці експерименту – вольові зусилля.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вільна боротьба. Навчальна програма для дитячо-юнацьких спортивних шкіл, спеціалізованих дитячо-юнацьких шкіл олімпійського резерву, шкіл вищої спортивної майстерності та спеціалізованих навчальних закладів спортивного профілю / С.В. Латишев, В.І. Шандригось. – Київ: АСБУ, 2011. – 95 с.
2. Новиков А.А. Основы спортивного мастерства / А.А. Новиков. – М.: ВНИИФК, 2003. – 208 с.
3. Туманян Г.С. Спортивная борьба: теория, методика, организация тренировок. Кн. 3: Методика подготовки: Учебное пособие: В 4 кн. / Г.С. Туманян. – М.: Советский спорт, 1998. – 398 с.
4. Шандригось В.І. Еволюція правил змагань зі спортивної боротьби (огляд літератури) / В.І. Шандригось // Вісник Чернівецького національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. – Т. І. – Вип. 107. – Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт / Гол. ред. Носко М.О. – Чернівці: ЧНПУ, 2013. – С. 347-351.
5. Шахмурадов Ю.А. Научно-методические основы многолетней технико-тактической подготовки борцов (на примере вольной борьбы) / Ю.А. Шахмурадов: Дис. в виде науч. доклада на соиск. уч. степ. д-ра пед. наук. – М., 1999. – 60 с.

Паращук В.

Науковий. керівник – доц. Єднак В.Д

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ СТУДЕНТІВ ДО АКТИВНОЇ РУХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Соціально-економічні зміни, які відбуваються в нашій країні, висувають нові вимоги до підготовки молодого покоління до складних умов життя та праці. Особливої уваги набуває проблема формування мотивів до активної рухової діяльності.

Інтенсифікація навчального процесу та значний зріст обсягу навчального навантаження у вищих навчальних закладах спричиняє зниження обсягу рухової активності студентів, що негативно відображається на показниках їхнього фізичного стану та є причиною захворювань різних систем організму [1. 2. 3]. Протидією цим негативним наслідкам обмеження рухового режиму молоді є фізична культура і спорт, які є важливими чинниками збереження і зміцнення здоров'я, всебічного розвитку, покращення працездатності та зниження втомлюваності, підвищення опору організму різним захворюванням за період навчання у навчальних закладах.

Мета дослідження полягала у визначенні найбільш значимих мотивів до активної рухової діяльності у студентської молоді та пошук дієвих засобів формування відповідної мотивації.

Відповідно до мети вирішувались такі **завдання**:

1. Вивчити теоретичний аспект розвитку формування мотивації студентів до активної рухової діяльності
2. Визначити основні фактори, які сприяють формуванню позитивної мотивації до активної рухової діяльності.

В ході проведення дослідження з метою виявлення домінуючих мотиваційних факторів, які спонукають студентів до активної рухової діяльності було проведено опитування, в ході якого нами було виявлено фактори, які сприяють формуванню мотивації до активної рухової діяльності.

ФАКУЛЬТЕТ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Підвищення мотивації до занять фізичними вправами можна досягти через внесення змін у методику проведення навчальних та позанавчальних форм занять, систему диференційованого підходу до студентів з різними типологічними особливостями, змісту спортивних телевізійних програм, публікацій у пресі та інше.

В процесі фізичного виховання важливим є врахування багатьох чинників та умов, які безпосередньо впливають на формування мотивації студентів до активної рухової діяльності, а саме:

1. Впровадження в практику форм викладання, методів і засобів активізації студентів до рухової діяльності.
2. Розширення сфери активної рухової діяльності студентів за рахунок позааудиторних форм роботи.
3. Забезпечення тісного взаємозв'язку фізичного виховання з професійною орієнтацією, як умовою успішного виконання соціальних і професійних функцій.

Перша умова сприяла зацікавленню студентів фізичною культурою та спортом, підвищення інтересу до занять фізичними вправами, актуалізації потреби у руховій активності та фізичному самовдосконаленні.

Друга умова спрямована на збільшення внутрішніх механізмів активності до рухової діяльності для прояву своїх прагнень, намагань, вияву вольових якостей у позааудиторній роботі.

Третя умова розширювала простір для виявлення активності, творчості в майбутній фаховій діяльності.

Для реалізації першої умови слід використовувати такі стимулюючі впливи: створення ситуацій успіху для кожного студента; заохочення і покарання; створення позитивного емоційного фону на занятті; диференційований підхід до розвитку рухових умінь студентів; оцінка та оприлюднення досягнень; використання різноманітних засобів, прийомів і методів організації студентів на академічних заняттях; застосування ігрового та змагального методів на етапі вдосконалення вивчених рухів; пояснення фізіологічної суті та значення вправ, що виконуються.

Для реалізації другої умови – слід проводити роботу з формування вмінь та навичок самостійно займатися за рахунок позааудиторних форм роботи.

Наступна умова повинна реалізовуватись розкриттям перед студентами значення як предмету "Фізичне виховання" в цілому, так і окремих його завдань для майбутньої професійної діяльності. До числа останніх віднесено, як найбільш актуальні, два завдання: розкриття перед студентами значення використання фізичних вправ для зміцнення здоров'я та з метою профілактики професійних захворювань.

На становлення мотивів суттєвий вплив має мікросередовище (друзі). З віком підвищується значення освітнього рівня студентів і їх знань про вплив фізичних вправ на організм людини. Студенти зважують, що ці знання вони отримують при вивченні дисципліни з фізичного виховання, перегляду телепередач, перегляду преси.

Причинами, які можуть спонукати студентів до активної рухової діяльності є: знання про користь занять фізичними вправами, поради викладачів, поради батьків, поради друзів, телепередачі про здоров'я.

Найбільш значущими для студентів є форми фізкультурної діяльності, які безпосередньо пов'язані зі спортом, забезпечують їм високий статус серед ровесників, сприяють фізичному вдосконаленню, спонукують до прояву творчості, підвищують емоційний фон тощо.

Слід зазначити, що в структурі формування мотивації домінує результативний компонент, а структуру визначає ієрархія комплексу мотивів:

- мотив досягнення, спонукальною причиною якого є покращення свого здоров'я, що може спонукати до реалізації рухової активності оздоровчої спрямованості;

- мотив самоствердження;
- мотив уникнення невдачі;
- мотив саморозвитку (враховувати інформацію засобів масової інформації);
- мотив досягнення (виконати вимоги навчальної програми з фізичного виховання);
- мотив ідентифікації (наслідувати приклад відомої особи);
- мотив афіліації ((від англ. affiliation - з'єднання, зв'язок) - прагнення бути в товаристві інших людей, потреба людини в створенні теплих, емоційно значимих стосунків з іншими людьми).

Висновок. Таким чином, основним у вихованні інтересу до занять фізичними вправами є: цілеспрямована робота з кожним студентом; включення у виховну роботу пізнавальних елементів (відомостей про історію фізичної культури і спорту, значення того чи іншого фізкультурно масового заходу у зміцненні здоров'я студентів тощо); формування у студентів системи знань про вплив фізичних вправ на розвиток організму на основі міжпредметних зв'язків фізичного виховання з управлінням професійною працездатністю та валеологією; широке застосування в підвищенні емоційності занять з фізичного виховання ігрового методу; використання стимулів для формування у студентів позитивних мотивів до самостійних занять фізичними вправами; озброєння студентів знаннями, які необхідні для самостійних занять; ознайомлення з методикою самоконтролю та методикою дозування фізичних навантажень під час самостійних тренувань; створення для студентів ситуацій успіху, позитивного емоційного настрою під час занять фізичними вправами тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аланасенко Г. Л. Физическое развитие детей и подростков - К.: Здоровье, 1985 - 80 с.
2. Дубогай А. Д. Психолого-педагогические основы формирования здорового образа жизни школьников младших классов : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Дубогай А. Д. ; КГПИ им. А. М. Горького. - К., 1991. - 374 с.
3. Круцевич Т. Ю. Методи исследования индивидуального здоровья детей и подростков в процессе физического воспитания / Т. Ю. Круцевич. - К. : Олимпийская литература, 1999. - 240 с.

ЗАЛУЧЕННЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ДО РЕКРЕАЦІЙНО-ОЗДОРОВЧОЇ АКТИВНОСТІ - ЗАПОРУКА ВИХОВАННЯ ФІЗИЧНО І РОЗУМОВО РОЗВИНУТИХ ЛЮДЕЙ

В шкільні роки діти одержують знання і уміння, проходять школу виховання і формування основних ділових, морально-вольових та психічних якостей, необхідних для подальшого життя в суспільстві. Але якими б широкими і глибокими знаннями не володів учень, як би добре не був він професійно підготовлений до вступу в самостійне життя, багато чого в нього може не виходити, якщо з дитинства не забезпечено нормального фізичного розвитку його організму, не буде закладений фундамент міцного здоров'я.

Механізація і автоматизація виробництва, розширення транспортного обслуговування населення з одного боку різко знизили м'язову активність людини, а з іншого — суттєво підвищили нервово-психічні навантаження. Сучасні побутові умови (особливо у міських умовах), також значно зменшують фізичне навантаження людей і все це разом створює недостачу рухів, приводить до гіподинамії.

Вказане особливо несприятливо впливає на стан і розвиток організму дітей, який росте, і функції якого диференціюються. В результаті гіподинамії може порушуватись нормальний хід фізичного і нервово-психічного розвитку дітей, не формується достатня м'язова і розумова працездатність, послаблюються захисні сили організму до дії факторів зовнішнього середовища, погіршується стан здоров'я. Саме фізична культура і спорт здатні у найкращій формі компенсувати дефіцит рухів, запобігти негативним наслідкам гіподинамії, раціоналізувати спосіб життя людини.

Мета дослідження — довести необхідність залучення дітей молодшого шкільного віку до рекреаційно-оздоровчої активності вчителем фізичної культури.

Завдання дослідження:

1. Визначити існуючий рівень фізичної підготовки і розвитку школярів;
2. Розробити модель залучення дітей молодшого шкільного віку до рекреаційно-оздоровчої активності

Об'єкт дослідження — процес фізичного виховання школярів.

Предмет дослідження — технології залучення дітей молодшого шкільного віку до рекреаційно-оздоровчої активності.

Наукова новизна дослідження полягає в обґрунтуванні використання окремих елементів нетрадиційних засобів гімнастики на уроках фізичної культури.

Фізична активність є головним стимулятором практично всіх фізіологічних функцій організму, запорукою нормального розумового і фізичного вдосконалення людини. Фізичні вправи сприяють розвитку опорно-рухового апарату, центральної нервової системи і внутрішніх органів, збагачують дитину новими відчуттями, допомагають швидше та більш глибоко пізнати оточуючий світ. Вони укріплюють здоров'я і загартовують організм, роблять дітей більш організованими, вольовими та цілеспрямованими. Таким чином, достатня рухова активність є необхідною передумовою гармонійного розвитку організму і особистості дітей. Але спостереження свідчать, що в останні роки у більшості сучасних дітей шкільного віку, особливо міських поселень, спостерігається дефіцит рухової активності в режимі дня. Якщо у 80-ті роки доволіня рухова активність (хода, біг, ігри) у дітей займали 19-22 % активного часу доби, то в наш час (2005 рік) це складає тільки 16-19 % денного часу, із них на організовані форми фізичного виховання відводиться лише 1-3 % часу. Встановлено також, що спільна рухова активність школярів знижується від молодших класів до старших, причому вона в різних навчальних чвертях не однакова. Особливо мала фізична активність дітей взимку.

Спостереження свідчать, що до 82-85 % денного часу більшість сучасних учнів знаходяться у статичному положенні, сидючи за партою чи робочим столом. Це негативно впливає на розвиток опорно-рухового апарату, обмежує вдосконалення функціональних можливостей серцево-судинної і дихальної систем організму дитини. В результаті малорухомості (гіпокінезії) у дітей можуть проявлятися неадекватні реакції серця на навантаження, може зменшуватись життєва ємність легень, сповільнюватись моторний розвиток, розвиток фізичної та розумової працездатності. У дітей з малорухомим способом життя зменшуються загальні показники навчальних досягнень, більш виразно проявляються ознаки стомлення і перевтомлення: знижується увага, збільшується час мислення, послаблюється пам'ять, погіршується координація рухів. У багатьох школярів спостерігається порушення постави, а у деяких — викривлення хребта (кіфози, сколіози і т. д.) через слабкість м'язів. Недостача рухів в житті дітей молодшого шкільного віку є однією з причин появи зайвої ваги майже у кожного четвертого-п'ятого сучасного школяра. До негативних проявів гіпокінезії, в комплексі з іншими факторами, відноситься зниження і так недостатньо розвинутої до 13-14 років імунної активності організму дітей до застудних, інфекційних та іншим захворювань. Потрібно також враховувати несприятливий вплив гіподинамії на загальні показники росту і розвитку організму дітей.

В цілях подолання негативного впливу гіподинамії необхідно, перш за все, сприяти широкому раціональному застосуванню ігор і фізичних вправ в проміжку між уроками та під час виконання домашніх завдань. Після занять у школі необхідно дітям передбачати фізичну рекреацію — час для активного

ФАКУЛЬТЕТ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

відпочинку, для занять фізичними вправами і іграми на відкритому повітрі. Рекреація (лат. recreatio – відновлення сил, одужання) – добровільні заняття, пов'язані із задоволенням, відпочинком, відновленням фізичних і духовних сил після праці, зняттям емоційної напруги та ін.; форма розваги та задоволення, засіб вільного проведення часу; відпочинок, відновлення сил людини, які були витрачені у процесі праці; будь-які види діяльності на дозвіллі, в яких люди беруть участь добровільно, отримуючи задоволення. Це заспокоює і укріплює нервову систему, знімає напругу, створює бадьорість, сприяє підвищенню розумової і фізичної працездатності, підвищує успішність навчання школярів.

З цією метою пропонуємо Модель залучення дітей молодшого шкільного віку до рекреаційно-оздоровчої активності (рис. 1), яка включає в себе інноваційні технології залучення дітей молодшого шкільного віку до рекреаційно-оздоровчої активності.

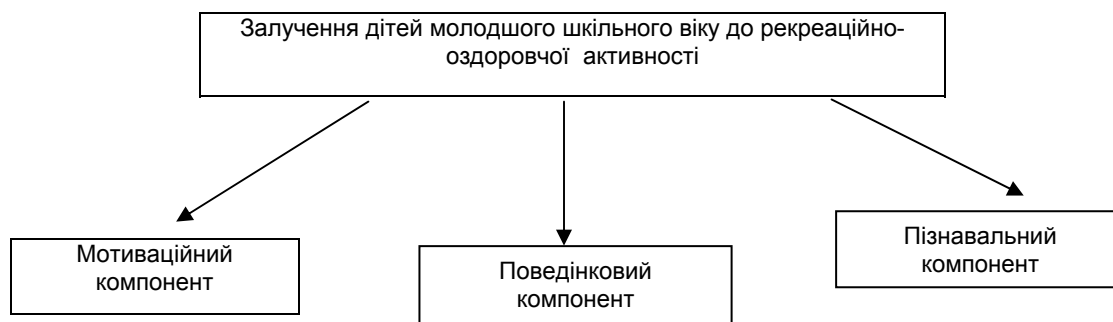

Рис. 1 Модель залучення дітей молодшого шкільного віку до рекреаційно-оздоровчої активності

Структура даної моделі – це 3 компоненти: мотиваційний компонент, поведінковий компонент, пізнавальний компонент, який включає в себе знання та методичні уміння.

Мотиваційний компонент включає в себе

- Психологічні особливості учня
- Фізичні якості учня
- Оцінка з ФК
- Рівень фізичного здоров'я учнів
- Функціональні можливості учня
- Рухові уміння і навички
- Поведінковий компонент
- Самостійні заняття
- Участь у фізкультурно-оздоровчих заходах
- Заняття за обраним видом спорту
- Відвідування уроків ФК
- Участь у спортивних змаганнях
- Участь у спортивно - масових заходах

Пізнавальний компонент – до якого відносяться:

А) Знання

- Основ української спортивної термінології цікавих фактів з історії ФК
- Правил самостійних занять фізичними вправами
- Правил формування і збереження правильної постави

Б) Методичні уміння

- Елементарними способами контролювати свій фізичний стан
- Використовувати засоби ФВ для підвищення розумової і фізичної активності
- Грати в рухливі ігри, забавлятися, танцювати

Запровадження Моделі залучення дітей молодшого шкільного віку до рекреаційно-оздоровчої активності у школах забезпечить: зниження рівня захворювань, збільшення кількості спортолюбивих учнів, покращення успішності на інших предметах, адже фізична активність тісно пов'язана з розумовою.

Краще проводити систематичні заняття оздоровчо-рекреаційного характеру, ніж реабілітаційного.

Долішна О.

Науковий керівник – Кузь Ю.С.

ПЕРВИННИЙ ВІДБІР СПОРТСМЕНІВ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ БАГАТОРІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ

Постановка проблеми. Проблема спортивного відбору на сучасному етапі розвитку спорту не тільки не знижується, а зростає з новою силою. Це пов'язано з тим, що існуюча практика відбору в спорті поки не може бути оцінена як досить ефективна і яка б відповідала сучасним вимогам спорту вищих досягнень [1, 2, 4, 5].

ФАКУЛЬТЕТ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Потреба у створенні ефективної науково – обґрунтованої системи спортивного відбору обумовлена комплексом чинників: соціально – економічних, педагогічних та медико-біологічних [1, 3].

Особливо актуальним є питання про своєчасне виявлення здібностей у дітей та підлітків, оскільки у них внаслідок формування та розвитку організму рухові та фізичні здібності диференціюються [8, 15].

Раціональна система відбору і спортивної орієнтації дозволяє своєчасно виявляти задатки та здібності дітей, створити сприятливі передумови для найбільш повного розкриття їх потенційних можливостей, досягнення духовного та фізичного вдосконалення і на цій основі оволодіння висотами спортивної майстерності [3, 4]. Враховуючи вище зазначене, дослідження такого питання, як відбір дітей до занять спортом є дуже актуальними.

Мета дослідження: Зробити інтегральну оцінку перспективності юних легкоатлетів на етапі початкової підготовки.

Завдання:

1. Охарактеризувати поняття про спортивний відбір і орієнтацію.
2. Виявити особливості методики спортивного відбору на початковому етапі підготовки легкоатлетів.
3. Оцінити перспективність юних легкоатлетів за показниками фізичного розвитку та рухових здібностей.

Методи та організація дослідження:

На першому етапі вивчалися та аналізувалися літературні джерела. Наступним етапом було визначення показників фізичного розвитку та рухових здібностей юних легкоатлетів за допомогою тестів. Аналіз отриманих результатів здійснювався за допомогою методів математичної статистики.

Дослідження проводилося протягом шести місяців у ДЮСШ м. Зборова із юними спортсменами групи початкової підготовки, котрі виявили бажання займатися легкою атлетикою. Вибірка складає двадцять юних спортсменів, з них 10 дівчат та 10 хлопчиків.

Визначення рухових здібностей проводилося за такою батареєю тестів:

1. Біг 30м, с
2. Безперервний біг 5 хв, м
3. Стрибок у довжину з місця, см
4. Кидок набивного м'яча двома руками через голову сидячи, см
5. Підтягування з вису, разів
6. Човниковий біг 3 X 10м, с

Рівень фізичного розвитку визначався за допомогою даних показників:

1. Довжина тіла, см
2. Маса тіла, см
3. Життєва ємність легень, мл
4. Сила згиначів кисті (найсильнішої руки), кг
5. Довжина руки, в % від довжини тіла
6. Довжина ступні, в % від довжини тіла

Результати всіх тестів ретельно фіксувалися і підписувалися особами, що забезпечували процес тестування.

Після визначення всіх тестів у групи дітей ми їх співставили із належними нормативними оцінками розвитку рухових здібностей та фізичного розвитку, що рекомендуються для хлопчиків і дівчат на етапі відбору здібних до руху дітей, відповідно до їхнього віку та оцінили за допомогою балів від 1 до 5. Надалі сума балів співставлялася із інтегральною оцінкою перспективності юних спортсменів (табл.1)

Інтегральна оцінка перспективності юних спортсменів

(табл.1)

Якісна оцінка здібностей	Кількісна оцінка здібностей, бали		
	Фізичний розвиток	Розвиток рухових здібностей	Загальна
Високі	27- 30	31 – 35	58 – 65
Середні	22 – 26	26 – 30	48 – 57
Низькі	21 і <	25 і <	47 і <

Результати дослідження.

При визначенні тестів рухових здібностей було виявлено, що максимальну оцінку – 5 балів у тесті з бігу на 30м, с отримали 10 спортсменів (50%). 4 бали – 7 спортсменів (35%) і 3 бали – 3 спортсменів (15%).

Відповідно у тесті безперервний п'ятихвилинний біг, м: 5 балів – 5 спортсменів (25%), 4 бали – 9 спортсменів (45 %), 3 бали – 6 спортсменів (30%).

Стрибок у довжину з місця, см: 5 балів – жоден не отримав (0%), 4 бали – 2 спортсмена (20%), 3 бали – 11 чоловік (55%), 2 бали – 7 осіб (35%).

Стрибок вгору з місця, см: 5 балів – жоден не отримав (0%), 4 бала – 2 спортсменів (20%), 3 бали – 11 осіб (55%), 2 бали – 7 осіб (35%).

Кидок набивного м'яча двома руками через голову сидячи, см: 5 – 4 спортсмена (20%), 4 бала – 9 чоловік (45%), 3 бала – 7 осіб (35%).

ФАКУЛЬТЕТ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Підтягування з вису, разів: 5 балів – 3 осіб (15%), 4 бали – 10 спортсменів (50%), 3 бали – 6 чоловік (30%), 2 бали – 1 спортсмен (5%).

Човниковий біг 3 X 10м, с: 5 балів – 11 спортсменів (55%), 4 бали – 8 осіб (40%), 3 бали – 1 чоловік (5%).

Щодо рівня фізичного розвитку то 5 балів із усіх показників жоден спортсмен немає, 4 бали зустрічаються рідко, найбільше характерно для них це отримання трьох балів і менше.

Таким чином за показниками фізичного розвитку жоден із юних спортсменів не має високих здібностей (0%), 8 – середні здібності (40%), низькі здібності (60%).

За показниками розвитку рухових здібностей 11 дітей мають середні здібності (55%), 9 – низькі здібності (45%).

Отже жоден спортсмен немає високих здібностей, 11 – середні (55%), 9 – низькі здібності (45%) (рис.1.). З них 5 дівчат із середніми здібностями та 6 хлопців (Рис.2.)

Рис.3. Процентне співвідношення інтегральної оцінки перспективності юних спортсменів.

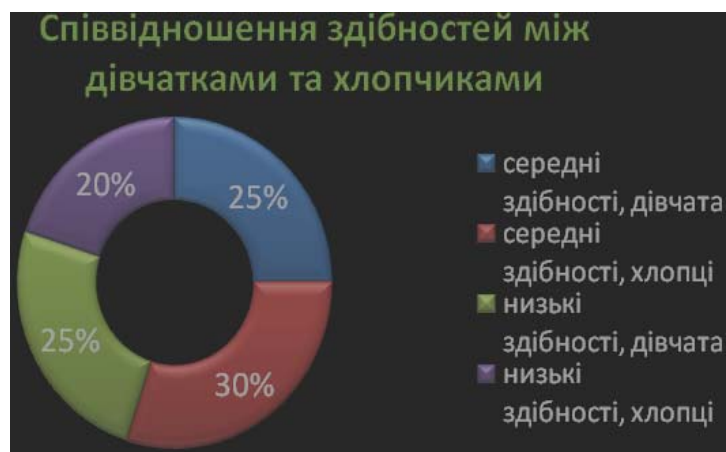

Рис.4. Процентне співвідношення здібностей між хлопчиками та дівчатками даної вибірки.

Разом з тим, високі результати одних дітей та низькі інших можуть свідчити про те, що серед дітей є такі, які за темпом розвитку біологічного дозрівання істотно випередили своїх однолітків, тобто акселерати, але є також із сповільненим темпом розвитку – ретарданти. Цим і пояснюється відмінність не тільки у фізичному розвитку, але і в рівні фізичної підготовленості

Висновки

1. Проблема спортивного відбору й орієнтації – проблема комплексна. Вона вимагає зусиль багатьох фахівців. Її необхідно вирішувати, об'єднавши зусилля вчених, тренерів і педагогів. Основні принципи спортивного відбору, що відповідають сучасним вимогам розвитку всієї системи багаторічної підготовки наступні: багатоступеневість і взаємозв'язок відбору з етапами багаторічної підготовки; періодичність; динамічність; специфічність; комплексність; надійність; інформативність.

2. Організація та методика спортивного відбору на початковому етапі підготовки, полягає у вирішенні таких завдань:

- Оцінка рухових здібностей дитини.
- Індивідуальний прогноз розвитку морфо - функціональних показників і рухових здібностей дитини.
- Зіставлення паспортного й біологічного віку.
- Визначення стійкості до захворювань і схильності до травм.

3. Отримані результати тестування рухових здібностей та вимірювання показників фізичного розвитку юних спортсменів, які виявили бажання займатися легкою атлетикою свідчать про те, що жоден спортсмен немає високих здібностей, 11 – середні (55%), 9 – низькі здібності (45%). З них 5 дівчат та 6

хлопців із середніми здібностями. Юні спортсмени ще ростуть і розвиваються, тому не потрібно категорично сприймати отримані результати. Тим паче в одних показниках вони дуже здібні в інших навпаки, тому не потрібно помилятися тренеру і забороняти їм займатися, адже зазвичай приріст результатів відбувається не очікувано.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Губа В. П. Теория и практика спортивного отбора и ранней ориентации в виды спорта: монография / В. П. Губа. - М.: Советский спорт, 2008. - 304с.
2. Запорожанов В.А. Методические рекомендации по отбору перспективных спортсменов в циклических видах спорта. / В.А.Запорожанов, В.С. Мищенко, Ю.И. Евтушок – К.: АТ Книга, 1988. – 52 с.
1. 3. Олійник Р.В. Морфологічні критерії відбору: автореферат дис.: 24.00.01 / Р.В. Олійник; Чернігівський нац. пед. університет ім. Т.Г.Шевченка – Х., 2013 – 20 с.
3. Платонов В.М. Энциклопедия олимпийского спорта. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. – К.: Олімпійська література. – У 5 т. –Т. 4. – 2004. – 607 с.
4. Платонов В. Н. Система олимпийской подготовки в Национальном университете физического воспитания и спорта Украины: состояние и перспективы / Владимир Платонов, Оксана Шинкарук // Наука в олимп. спорте. — 2000. — № 5. — С. 40—48.
5. Сергієнко Л. П. Спортивний відбір: теорія та практика: підручник для студ.вищ. навч. закладів фізичного виховання та спорту: у 2 кн. Кн. 2. Відбір у різні види спорту / Л. П. Сергієнко. – Тернопіль.: Навчальна книга - Богдан, 2009. – 784 с.
6. Сергієнко Л. П. Спортивний відбір: теорія та практика : підручник для студ.вищ. навч. закладів фізичного виховання та спорту : у 2 кн. Кн. 1. Теоретичні основи спортивного відбору / Л. П. Сергієнко. – Тернопіль. : Навчальна книга - Богдан, 2009. – 672 с.

Бабій О.

Науковий керівник – доц. Єднак В.Д

СТАВЛЕННЯ УЧНІВ СЕРЕДНЬОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ДО ІДЕЙ ТА ЦІННОСТЕЙ ОЛІМПІЗМУ

Сучасна Україна йде шляхом розбудови суверенної, демократичної, правової держави, у якій життя її громадян, здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека особи визнаються найвищою цінністю. Незважаючи на виразні соціально-політичні, ідеологічні та економіко-правові трансформації, Україна задекларувала своє прагнення увійти до числа країн європейської співдружності.

Останні роки ХХ століття і початок нового тисячоліття характеризуються суттєвими змінами в системі української шкільної освіти. Модернізація загальноосвітньої школи передбачає профільне навчання у старших класах, прийняття нових державних освітніх стандартів, розробку нових навчальних програм тощо [1].

Важливою складовою освітнього процесу школярів є фізична культура і спорт. У цьому сенсі європейською цінністю є олімпійський рух. Україна впродовж багатьох десятиліть залишається потужною олімпійською державою. Для розвитку олімпійського руху в країні особливе значення має формування об'єктивної системи знань в сфері олімпійського спорту. Одним із засобів поширення знань про олімпійський рух і пропаганди олімпійських ідеалів є олімпійська освіта.

Основи олімпійської освіти заклав засновник сучасного олімпійського руху французький барон П'єр де Кубертен у праці "Спортивна педагогіка" (1919), а значного поширення у багатьох країнах світу вона набула в середині ХХ - на початку ХХІ століття.

Вивчення змісту олімпійської освіти, як складової фізичної культури, зумовлене не тільки питомими потребами олімпійського руху - підвищення рівня знань, але й вимогами сучасного суспільства - підвищення позитивного й дієвого ставлення до занять фізичними вправами [2].

Сьогодні олімпійська освіта набуває глобального розповсюдження: в багатьох країнах, зокрема Австралії, Англії, Греції, Німеччині, Канаді, Російській Федерації вона введена до навчальних програм та реалізується в різноманітних формах.

У зв'язку з цим, дослідження місця та ролі олімпійської освіти у навчально-виховному процесі школярів, з'ясування можливостей її подальшої активізації та удосконалення є актуальним.

Метою нашого дослідження було - з'ясувати значення олімпійських ідей у формуванні особистості школяра.

Для реалізації мети нами проведено анкетування учнів середнього шкільного віку (13-15 років), які навчаються у ЗОШ м. Тернополя. Для підготовки анкети ми використовували анкету, розроблену міжнародною науково-дослідницькою групою в рамках міжнародного проекту "Здоров'я, спортивний стиль життя і олімпійські ідеали: на перехресті культур і освіти молоді в Європі". Таку олімпійську анкету вже понад десять років використовують у країнах Європейського Союзу для визначення олімпійської обізнаності учнівської молоді різних країн Європи.

"Олімпійська анкета" включала 28 питань, до яких входили відкриті, закриті, контрольні питання. Проведення анкетування передбачало з'ясувати: обізнаність з питань олімпійського руху, Паралімпійських

ігор, ставлення до олімпійських ідей та принципів, роль вчителя фізичної культури у формуванні спеціальних знань школярів, джерела отримання інформації щодо олімпійського руху.

Отримані результати дослідження дозволило встановити, що у переважній більшості школярів Олімпійські ігри асоціюються з видами спорту (57,0%), змаганнями (53,5%), спортсменами (46,5%), Олімпійськими іграми Стародавньої Греції (27,9%). Серед інших асоціацій є також олімпійський вогонь, олімпійська медаль, перемога, єдність усіх людей тощо, більшості, Олімпійські ігри учні сприймають у зв'язку зі спортом, спортсменами і менше з такими позитивними принципами як мир, "чесна гра". Результати проведеного нами анкетування дали змогу встановити, що загалом учні позитивно ставляться до одного з важливих принципів олімпійського спорту - "чесної гри". Майже всі опитані учнів, а саме 94% - переконані, що можуть перемагати в спортивних змаганнях, граючи чесно. На думку школярів, участь в Олімпійських іграх призводить, перш за все, до матеріального збагачення.

Висновки:

1. Аналіз науково-методичної літератури та практики фізичного виховання з обраної теми свідчить про таке:

- олімпійська освіта все частіше стає предметом наукового аналізу вчених;
- в українській науково-методичній літературі недостатньо висвітлюються питання щодо формування та розвитку системи шкільної олімпійської освіти.

2. Важливе значення для формування системи олімпійської освіти в Україні має зарубіжний досвід, зокрема тих країн, які віддавна й ефективно впроваджують різноманітні форми олімпійської освіти у шкільний навчально-виховний процес.

3. В учнів середнього шкільного віку загальноосвітніх шкіл м. Тернополя володіють достатньою фактологічною інформацією про олімпійський рух, зокрема про Ігри Олімпіад сучасності. Олімпійські ігри асоціюються у школярів переважно зі спортивним фактором однак не відображає усієї спрямованості олімпійського руху в цілому. Зокрема, в меншій мірі Ігри асоціюються в учнів з соціально-гуманістичним потенціалом, духовними цінностями та олімпійськими ідеями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Козлова К. Олимпийская культура старшеклассников / К. Козлова // *Wychowanie fizyczne i sport*. - 2002,- Т.XLVI.- Supl. №.1- *Ch.2.- S.10-11*.
2. Олімпійська освіта: метод, рек. / за заг. ред. М.М. Булатової. - К., 2002- 37с.

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ

Слободян М.
Науковий керівник – проф. Вихрущ В. О

ІНТЕРАКТИВНА ВЗАЄМОДІЯ МІЖ ВЧИТЕЛЕМ ТА УЧНЯМИ У ПРОЦЕСІ ВИКОРИСТАННЯ СЛОВЕСНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ

Розбудова національної системи освіти, яка базується на принципах гуманізму, демократизму, особистісно-орієнтованому та розвивальному навчанні потребує нових теоретичних підходів до вдосконалення методів навчання; з'ясування їх суті та функцій; визначення умов ефективного застосування у різних навчальних предметах та можливості поєднання окремих груп методів у навчанні учнів початкових класів.

Це передбачає не лише розробку нових активних та інтерактивних методів навчання, але й удосконалення традиційних, первинних методів навчання. Питання методів навчання є надзвичайно важливим оскільки саме від них залежить розвиток учнів, якість засвоєння ними знань і набуття навичок самостійної діяльності. Про важливість методів навчання писав А. Луначарський: «Від методу викладання залежить, чи буде воно порушувати в дитині нудьгу, чи буде викладання ковзати по поверхні дитячого мозку, не залишаючи на ньому майже ніякого сліду, або, навпаки, це викладання сприйматиметься радісно, як частина дитячої гри, як частина дитячого життя, зіллється з психікою дитини, стане його плоттю і кров'ю. Від методу викладання залежить, чи буде клас дивитися на заняття як на каторгу і протиставляти їм свою дитячу жвавість у вигляді пустощів і каверз або клас цей буде спаяний єдністю цікавої роботи і проникнуть шляхетної дружбаю до свого керівника. Непомітно методи викладання переходять в методи виховання. Одне й інше пов'язано найтіснішим чином. А виховання ще більш ніж викладання, має базуватися на знанні психології дитини, на живому засвоєнні новітніх методів» [3, с. 308].

Впродовж розвитку теорії навчання великого значення надавалось розробці методів навчання, зокрема визначенню їх суті та класифікації. У розробку класифікації методів навчання значний внесок зробили І. Лернер, М. Скаткін, М. Данилов, Б. Єсіпов, С. Перовський, В. Паламарчук, М. Махмутов, А. Алексюк, Г. Ващенко, Ю. Бабанський, І. Харламов та інші.

Найпоширенішими в педагогіці є такі класифікації методів навчання:

- за джерелом передачі та сприймання навчальної інформації — словесні, наочні, практичні (С. Перовський, Є. Голант);
- за характером пізнавальної діяльності учнів — пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемне викладання, частково-пошуковий, дослідницький (І. Лернер, М. Скаткін);
- залежно від основної дидактичної мети і завдань — методи оволодіння новими знаннями, формування вмінь і навичок, перевірки та оцінювання знань, умінь і навичок (М. Данилов, Б. Єсіпов); методи усного викладу знань, закріплення навчального матеріалу, самостійної роботи учнів з осмислення й засвоєння нового матеріалу роботи із застосування знань на практиці та вироблення вмінь і навичок, перевірки та оцінювання знань, умінь і навичок (І. Харламов);
- класифікація з точки зору цілісного підходу до діяльності у процесі навчання — методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності; стимулювання й мотивація учіння, контролю, самоконтролю, взаємоконтролю і корекції, самокорекції, взаємокорекції в навчанні (Ю. Бабанський).

Практика показує, що вчителям важко орієнтуватись у такій різноманітності класифікацій, тому найчастіше користуються класифікацією за джерелом передачі та сприймання навчальної інформації, яка поділяє методи навчання на словесні, наочні та практичні.

Як показують спостереження, разом з іншими методами навчання, в практиці шкільної роботи провідне місце посідають словесні методи навчання. Така позиція має історичні підвалини, бо слово було першим абстрактним узагальненням людиною життєвого (емпіричного) досвіду. Виокремлення словесних узагальнень у метод передачі інформації було одним з найбільших досягнень людства. Були періоди, коли вони були майже єдиним способом передачі знань (2, с. 144)

Словесні методи дозволяють в короткий термін передати велику за обсягом інформацію, поставити перед школярами проблеми, показати шляхи їх розв'язання. Вони сприяють розвитку абстрактного мислення школярів. Однак одностороннє використання словесних методів утруднює засвоєння матеріалу, особливо учням з наочно-образною і моторною пам'яттю, з наочно-образним типом мислення.

Основним джерелом інформації, яке домінує у вербальних методах — слово вчителя, друковане слово. Ще В. Сухомлинський наголошував на важливості слова у навчально-виховному процесі: «Я вірю в могутню, безмежну силу слова вихователя. Слово — самий тонкий і самий гострий інструмент, яким ми, вчителі, повинні вміло торкатися до сердець наших вихованців... Цілковитим безглуздом є твердження про те, що вадю виховної роботи у багатьох школах є словесне виховання. Треба говорити про інше: про примітивність словесного виховання, про невміння окремих вчителів виховувати словом» [5, с. 7].

Словесні методи навчання вимагають від вчителя логічної послідовності і доказовості в поясненні, достовірності матеріалу, образності і емоційності викладу, літературно правильної та чіткої мови.

У дидактиці прийнято виділяти такі види словесних методів: розповідь вчителя, бесіду, робота з книжкою, прослуховування художнього слова, драматизацію.

Розповідь – монологічний виклад навчального матеріалу, який використовують для послідовного та емоційного повідомлення знань. Здебільшого у формі розповіді викладають описовий навчальний матеріал (про природні умови, факти, явища тощо) [6, с. 98].

Розповідь служить для учнів зразком побудови зв'язної, логічної, переконливої мови, вчить грамотно виражати свої думки. Готуючись до розповіді на уроці, вчитель намічає план, підбирає необхідний матеріал, а також методичні прийоми, що сприяють максимальному досягненню мети в наявних умовах. Під час розповіді виділяється і підкреслюється головне. Розповідь повинна бути короткою, пластичною, протікати на тривалому емоційному фоні, тут, за словами В.О. Сухомлинського, вирішальне значення мають яскраві уявлення і їх емоційне забарвлення [5, с. 182].

Умовами ефективного застосування розповіді є: наявність плану, логічна послідовність, чіткість і доказовість, достовірність змісту, образність та емоційність викладу.

Бесіда – діалогічний метод навчання, за якого вчитель, спираючись на знання та практичний досвід учнів, за допомогою запитань підводить їх до розуміння нового або уточнення, поглиблення, розширення відомого. Ю. Бабанський розглядав бесіду як метод навчання, який передбачає розмову учителя з учнями, що організовується за допомогою детально продуманої системи запитань. Російський методист О. Текучов відзначав, що бесіда — один із методів, що дає можливість залучити до роботи всіх або більшість класу, виявити рівень підготовленості учнів, регулювати їх відповіді, допомагати їм при цьому з'ясувати, що залишилось для них незрозумілим. Цей метод використовують тоді, коли учні вже мають певні уявлення з нової теми, які дозволяють осмислити і засвоїти знання евристичним шляхом.

Цей метод активізує мислення учнів, є важливим засобом діагностики засвоєних знань, умінь, сприяє розвитку пізнавальних здібностей, створює умови для оперативного управління процесом навчання.

Бесіда ефективна тоді, коли вона нагадує живу повсякденну розмову, в якій вчитель виступає не в ролі постійного екзаменатора, а безпосереднього учасника, що вводить своїх учнів у світ пізнання. При цьому вчитель не тільки ставить перед ними проблеми, але і викликає їх інтерес, відповідає на їх запитання [4, с. 272].

Робота з книжкою – один із важливих методів навчання, сутність якого полягає «в оволодінні новими знаннями, коли учень вивчає матеріал і осмислює наявні факти, приклади, закономірності і паралельно з цим набуває умінь працювати з книжкою» [4, с. 279]. Таким чином, у зазначеному методі чітко простежуються дві сторони:

- організація засвоєння навчального матеріалу підручника;
- формування умінь працювати з книжкою.

Ефективність цього методу виявляється у можливості багаторазового звернення до інформації, яка зацікавила учнів. Цей метод сприяє розвитку пам'яті, мислення, формування навичок самоконтролю, впливає на емоційну сферу дитини, створює цілісний образ із врахуванням вікової специфіки сприйняття оточуючого світу.

Драматизація – метод навчання, який передбачає вербальний вплив на дитину з використанням всіх можливостей міміки, пантоміміки, театралізованої гри.

Театралізована гра сприяє формуванню у молодшого школяра вміння розв'язувати проблемні ситуації за рахунок емоційно-особистісної та інтелектуальної децентрації, тобто вміння побачити, проаналізувати, продраматизувати ситуацію з позицій різних персонажів, виокремити нові умови її розв'язання, підвищити рівень соціальної та пізнавальної компетентності учня (О. Карабанова, В. Розентуллер).

Прослуховування художнього слова є одним із засобів засвоєння учнями нового матеріалу, ілюстрування, створення проблемної ситуації, розширення кругозору дитини. Доцільним є використання не лише живого слова вчителя, але й відео- та аудіозаписів.

Прослуховування художнього слова стимулює пізнавальну активність учнів, виховує повагу до рідної мови, сприяє формуванню читацьких інтересів.

Успіх словесних методів навчання, які використовуються у навчальному процесі початкової школи, залежить від умінь вчителя правильно побудувати словесне пояснення і від умінь учня розуміти зміст матеріалу у словесному викладі. Не можна припустити ізоляції словесного методу навчання від інших методів і перебільшення їх значення.

Одним із шляхів підвищення ефективності та удосконалення словесних методів навчання є розгляд їх з точки зору інтерактивної взаємодії між вчителем та учнями. Для визначення інтерактивного спрямування словесних методів було проведено емпіричне дослідження у формі анкетування вчителів початкової школи та студентів педагогічних спеціальностей коледжу та університету.

Проаналізувавши результати анкетування було зроблено такі висновки, що студенти педагогічного коледжу не достатньо усвідомлюють інтерактивний характер словесних методів у зв'язку з недостатністю досвіду та наявністю лише загальних знань про методи навчання; студенти університету, маючи більше досвіду та більш ґрунтовні знання з дидактики, мають певні уявлення про словесні методи навчання як інтерактивну взаємодію та визначають її як суб'єкт-суб'єктні стосунки між вчителем та учнями; як можливість висловитись та вільний обмін думками.

80% опитаних виявилися найбільш підготовленими до словесних методів, 10% вказали усі методи і 5% до практичних.

На думку опитаних найкраще забезпечують інтерактивну взаємодію між вчителем та молодшими школярами такі методи як бесіда (100%) та (56%) драматизація. Під час розповіді та роботи з підручником інтерактивної взаємодії не вбачають.

На Рис. 1.1 подані результати відповідей на запитання «Які умови забезпечують інтерактивну взаємодію вчителя з учнями під час використання словесних методів».

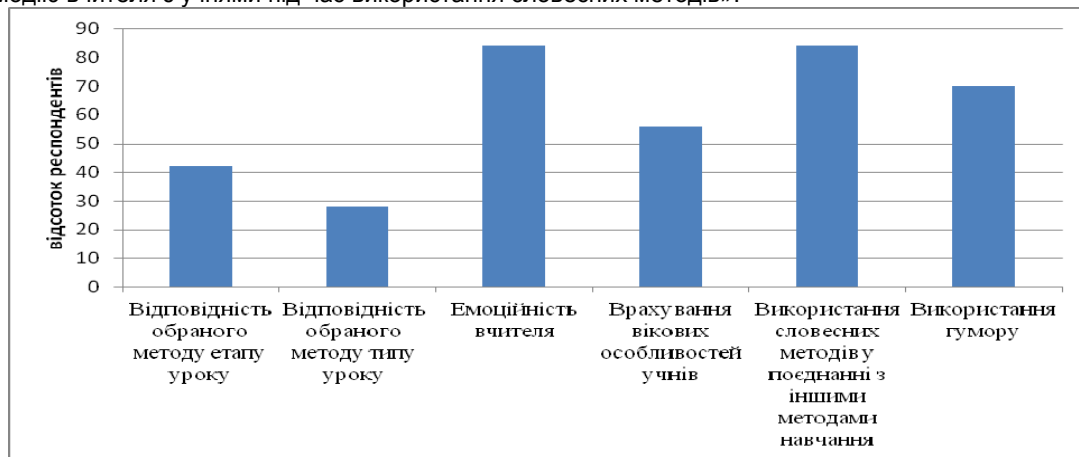

Рис. 1.1

Також було визначено труднощі забезпечення інтерактивної взаємодії вчителя та учнів під час використання словесних методів навчання (див Рис.1.2).

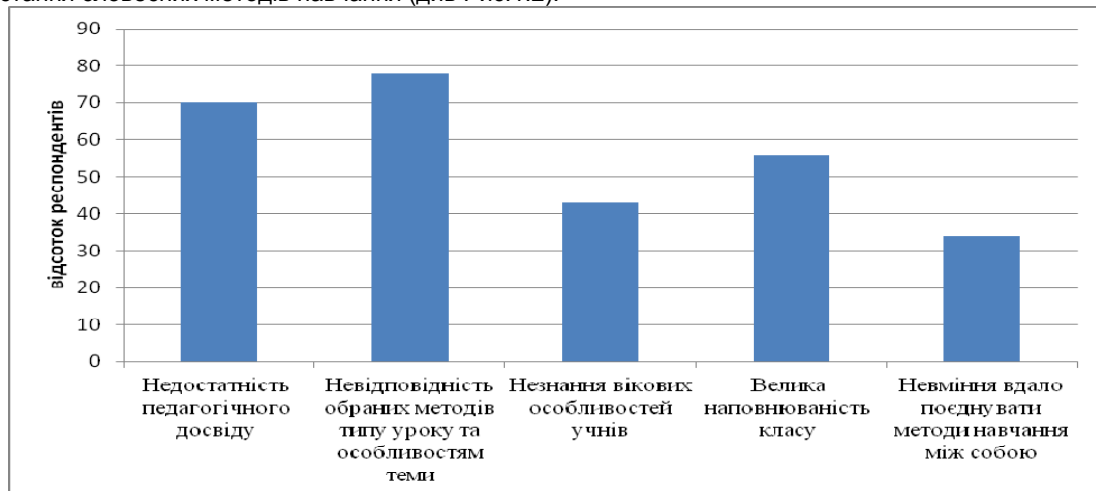

Рис. 1.2

Для забезпечення взаємодії вчителя з учнями під час розповіді необхідним є емоційний виклад матеріалу (84%) та використання наочності (98%).

Для підвищення взаємодії вчителя з учнями під час використання бесіди потрібно правильно ставити запитання (100%), враховувати досвід учнів (84%), а також створювати проблемні ситуації.

Під час роботи з книгою респонденти вказують на те, що вчитель повинен давати вказівки, інструкції, мотивувати учнів, перевіряти виконання ними завдань та ставити додаткові запитання.

Для забезпечення взаємодії вчителя та учнів під час використання драматизації потрібно створити умови для суб'єкт-суб'єктних стосунків; проявляти емоційність з боку вчителя; використовувати гумор.

Проаналізувавши анкетування, узагальнивши теоретичні напрацювання в галузі методів навчання, можна виокремити певні поради, дотримання яких забезпечить інтерактивну взаємодію між вчителем та учнями під час використання словесних методів навчання та підвищить їх ефективність:

- ❖ правильний вибір методу відповідно до етапу уроку;
- ❖ відповідність обраного методу типу уроку;
- ❖ емоційність вчителя;
- ❖ враховування вікових особливостей учнів;
- ❖ використання словесних методів у поєднанні з іншими методами навчання;
- ❖ використання гумору;
- ❖ створення умов для суб'єкт-суб'єктних відносин;
- ❖ постановка проблемних питань та створення ситуації успіху;
- ❖ активна співпраця з учнями всього класу;
- ❖ створення стосунків довіри та підтримки;
- ❖ формування активності та свідомості учнів у навчанні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабанский Ю. К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе / Ю. К. Бабанский. – М.: Просвещение, 1985. – 208 с.
2. Кірпота Н. Проблема поєднання словесних методів у початковій школі // Наукові записки

- Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка: Педагогічні науки. – Кіровоград. – 2002. – Вип. 45. – Ч. I. – С. 144 – 149.
3. Луначарский А.В. Учитель, учись! / В кн.: Луначарский А.В. О воспитании и образовании. М.: Учпедгиз, 1976. – 354 с.
 4. Оконь В. Введения в общую дидактику / В. Оконь. – М.: Высшая школа, 1990. – 382с.
 5. Сухомлинский В. А. Как воспитать настоящего человека: (Советы воспитателя): научное издание / В. А. Сухомлинский. – К: Радянська школа, 1975. – 236 с
 6. Основи дидактики: навч. посіб. / В. М. Чайка. – К.: Академвидав, 2011. – 238 с.

Кайда І.

Науковий керівник – доц. Васильківська Н.А.

ФОРМУВАННЯ У ЧЕТВЕРТОКЛАСНИКІВ УМІНЬ ВИКОРИСТОВУВАТИ ЧИСЛІВНИК ЯК ЗАСІБ МІЖФРАЗОВОГО ЗВ'ЯЗКУ

Необхідною умовою формування соціально активної і духовно багатой особистості є озброєння її вміннями та навичками вільно володіти мовою. Тому одне з найголовніших завдань школи, зокрема, її початкової ланки, – навчити школярів змістовно, граматично правильно і стилістично вправно висловлювати думки в усній та писемній формах. Найбільші можливості для цього дають не окремі слова, словосполучення чи речення, а зв'язний текст. Це і пояснює необхідність звернення методики до лінгвістики тексту.

Шкільний курс української мови містить відомості про текст, його основні ознаки, мовні засоби вираження зв'язності, що дає можливість абсолютно по-новому підійти до розвитку зв'язного мовлення учнів. Однак, аналіз типових недоліків учнівських висловлювань показує, що розв'язання проблеми навчання школярів будувати систему структурно-семантичних зв'язків між компонентами тексту потребує значної роботи. На нашу думку, однією з передумов поліпшення якості мовного і мовленнєвого розвитку учнів початкових класів є вивчення лексико-граматичного матеріалу на функціональній основі.

Зв'язні висловлювання можна будувати за допомогою різних засобів зв'язку. Традиційна класифікація, яка опирається на поділ за ознакою приналежності до того чи іншого мовного рівня, виділяє такі засоби зв'язності тексту:

- *лексичні (лексико-граматичні)* – усі види лексичних повторів; займенники різних розрядів; займенникові прислівники (вказівні, означальні); прислівники із повтором і часовим значенням; числівники;
- *синтаксичні (функціонально-синтаксичні)* – сполучники і сполучні слова; прислівники, що означають порядок слів; частки; вставні слова; порядок слів; синтаксичний паралелізм;
- *морфологічні* (використання у цій функції граматичних ознак дієслів).

Чинними програмами і підручниками з української мови передбачено ознайомлення учнів із засобами зв'язку. Однак з існуючої багатоманітності дібрано лише деякі лексичні засоби. На наш погляд, необхідно розширити коло засобів вираження зв'язності тексту, з якими доцільно ознайомити школярів. З метою підвищення ефективності формування в учнів умінь будувати зв'язні висловлювання варто показати функцію числівників – служити засобами зв'язку в тексті. У ролі засобу міжфразового зв'язку найчастіше виступають порядкові, збірні числівники, а також кількісні числівники в поєднанні з іменниками. Одні з них можуть зв'язувати тільки контактні позиції, інші можуть пов'язувати ряд позицій загальним змістом. Наприклад:

Неподалік міста Каїр у Єгипті розташовані три найбільші піраміди. Перша з них найвеличніша піраміда фараона Хеопса. Єгиптяни вклоняються їй, тут вони здійснюють жертвопринесення. Друга піраміда належить фараону Хефрену. Третя менша за дві інші... (з газети)

З наведеного уривка видно, що числівники забезпечують смислову та структурну єдність тексту. У першому реченні узагальнюючим елементом виступає кількісний числівник *три* у поєднанні з іменником *піраміди*. Наступні речення з порядковими числівниками за змістом прикріплені до першого, розкривають поєднання трьох пірамід.

Збірні і порядкові числівники (*обоє, двоє, троє, перший, другий* тощо) переважно повністю не розкривають свого значення в межах одного речення і потребують поширеного контексту. Він нерідко являє собою ряд взаємопов'язаних фраз, що належать за змістом до того речення, в якому вжито цей числівник. Наприклад:

Дмитрик і Оленка – юні пластуни. Обоє часто допомагають стареньким і немичим.

В другому реченні числівник *обоє* вжитий без іменника, якого він характеризує в кількісному відношенні. За змістом він притягується до цього іменника, виконуючи роль засобу зв'язку.

Збірні числівники від *двоє* до *семеро* часто вживаються в поєднанні з означальними займенниками. Вони можуть стояти у препозиції, передуючи переліченому, або беручи в ньому участь. Знаходячись у кінці, числівники завершують ССЦ, завдяки чому всі речення виявляються взаємозв'язаними. Наприклад:

Туристи наближались до місця призначення. У групі було шестеро людей. Попереду йшло двоє хлопців. Першим був Дмитро – спортсмен з досвідом. Другим Назар – його брат. Важкий шлях випав туристам. Однак, усі шестеро подолали випробування.

Порядкові числівники, крім функції зв'язування компонентів ССЦ, беруть активну участь у композиційній організації тексту. Вони перелічують описувані події і факти, розташовують матеріал за ступенем значущості (як у наведеному вище прикладі числівники *перший, другий*).

Будь-який числівник, який використовується у реченні без іменника, якого він визначає в кількісному

відношенні, «притягується» за змістом до цього іменника, в результаті чого є одним із засобів міжфразового зв'язку.

З числівником як частиною мови учні ознайомлюються у 4 класі, однак належна робота по формуванню в учнів умінь використовувати його у ролі засобу міжфразового зв'язку не здійснюється. Про це свідчить опитування вчителів початкових класів, яке показало, що більшість із них не знають, коли і за допомогою яких вправ можна це зробити.

Ознайомлення учнів початкових класів із властивостями числівника потрібно здійснювати при вивченні його як частини мови. Вчителю варто продемонструвати, що числівники можуть поєднувати окремі речення, тематично пов'язані речення і частини тексту; слід звертати увагу молодших школярів на участь порядкових числівників у композиційній організації тексту. Ознайомлюючи учнів із числівниками як засобами зв'язності тексту, варто застосовувати спеціально розроблений комплекс завдань, у яких учні переходять від вправ розпізнавального характеру до конструктивно-творчих, а від них – до творення власних текстів.

Роль числівника як засобу зв'язку окремих речень можна показати учням на такому прикладі:

Вправа 1

Одного літнього дня Оленка, Петрик і Маринка відправились на прогулянку. Усі троє прагнули пригод.

Аналізуючи подані речення, учні під керівництвом вчителя з'ясовують, що подані речення пов'язані за змістом; що в першому реченні йдеться про трьох дітей: Оленку, Петрика і Маринку, а в другому є слова *усі троє*, які на це вказують. Отже, числівник *троє* у сполученні зі словом *усі* допомагає пов'язати речення одне з одним.

Також вчитель має показати учням можливість числівника поєднувати тематично пов'язані речення на прикладі наступного тексту.

Вправа 2

Ранкові промені

Випило на небо червоне сонечко й почало розсилати свої золоті промені — будити землю.

Перший промінь попав на жайворонка. Стрепенувся жайворонок, як дзвіночок, випурхнув із гніздечка, піднявся високо й заспівав свою срібну пісеньку.

Другий промінь попав на зайчика. Пересмикнув вухами зайчик і весело застрибав по росяному лузі: побіг діставати соковитої травички собі на сніданок.

Третій промінь попав у курник. Півень залопотав крилами і заспівав. Кури закудкудакали, почали перегрібати сміття і шукати черв'яків. (За К. Ушинським)

1. Прочитайте текст.

2. Поміркуйте, чому автор виділив у тексті стільки абзаців. Вкажіть, про що розповідається у кожному з них.

3. Чи можна використані в тексті числівники вважати засобами зв'язності? Як ви вважаєте, згадані числівники пов'язують між собою окремі речення чи абзаци?

4. Зробіть висновок про роль числівників у тексті.

З метою закріплення здобутих знань, формування вмінь використовувати числівник у ролі засобу міжфразового зв'язку варто використовувати вправи конструктивного характеру.

Вправа 3

1. Прочитайте текст. Які слова у ньому поєднують речення між собою? Підкресліть їх.

Як свинопас царівну врятував

Прийшов до царя бідний свинопас і просить, щоб дали йому три міцних кожухи. Наказав цар дати.

Вдягнув свинопас кожуха, поліз на дерево. За перший день порвав перший кожух на клапті. За другий день від другого кожуха клоччя залишилося. Вбрався хлопець у третій кожух і доліз до верхівки дерева. (Народна казка)

2. Яку роль виконує цей засіб зв'язку у поданому тексті?

Вправа 4

1. Прочитайте речення.

Цього літа я відвідала три незабутніх місця. Першим із них були українські Карпати. У другому місці, Збаразькому замку, я побачила багато цікавих експонатів.

2. Доповніть запис так, щоб утворилось зв'язне висловлювання. Для зв'язку речень використовуйте числівник.

3. Запишіть утворений текст. Підкресліть числівник, який, на вашу думку, пов'язаний з усіма іншими.

На другому уроці вчителю слід показати учням, що числівник може поєднувати і частини тексту. Для спостереження та аналізу можна запропонувати такий текст.

Вправа 1

Вісім синів ньенька годувала
і всім синам щастя-долю дала.

Перший пішов у поле орати,

другий пішов воли поганяти.

Третій пішов на тік молотити,

а четвертий соломі носити.

П'ятий пішов стоги стогувати,

шостий пішов у ліс дрова рубати.

Сьомий пішов стежиноньку мести,
восьмий пішов стару неньку вести.
Постелімо постільку біленьку
та покладемо свою любов неньку!
(Народну творчість)

Прочитавши вірш, школярі з'ясовують, про що йдеться на початку тексту, про що повідомляється, в основній його частині, чим завершується текст. Тоді визначають, які слова в основній частині допомагають розкрити те, що намічено його зачином. Таким чином учні доходять висновку, що числівники допомагають пов'язувати речення у зв'язне висловлювання. Учні знаходять числівник, який немовби притягує до себе всі інші. Числівник *вісім* знаходиться в зачині, допомагаючи пов'язати його з основною частиною тексту.

З цього учні зможуть зробити висновок, що числівники поєднують не лише окремі речення, але й частини тексту.

Також на цьому етапі варто пропонувати учням вправи конструктивно-творчого характеру. Наприклад:

Вправа 2

1. *Прочитайте текст. Замініть підкреслені слова числівниками*

Спортсмени наближались до фінішу. Попереду біг Василь з нашої команди. За ним був Олександр, представник із Польщі. Вони були втомлені, але щасливі.

Вправа 3

1. *Доповніть текст, даючи відповідь на запитання.*

Зима триває (скільки?) місяці. (Яким?) місяцем є грудень. Січень – (який?) місяць зими. (Яким?) літнім місяцем є серпень.

Вправа 4

1. *За поданими запитаннями утворіть текст про роботу дітей на пришкольній ділянці.*

Яке завдання отримали діти? Що вони зробили? Які квіти посадили на першій грядці? Що посадили на другій грядці? Що зробили з третьою грядкою? Що подумали діти, коли завершили роботу?

На третьому уроці учні продовжують виконувати вправи конструктивно-творчого характеру, спрямовані на закріплення вивченого матеріалу, а також дізнаються про роль порядкових числівників у композиційній організації тексту.

Вправа 1

1. *Прочитайте текст. На місці пропусків поставте числівники, які б поєднували подані речення одне з одним.*

Змагання у нашій школі тривали три дні. В ... день турніру учні змагались з метання м'ячиків. На ... день змагань проводились бігові естафети. У ... день визначали переможців з плавання.

Вправа 2

1. *Із поданих речень складіть і запишіть текст.*

У бджіл немає дитинства. З четвертого дня годують личинок. Уже на третій день після народження вони починають чистити вулик. У віці з вісімнадцяти до дванадцяти днів бджоли самостійно будують з власного воску соти. А в п'ятнадцять днів виконують найпочеснішу роботу: збирають нектар і пилок. Живе робоча бджола влітку від тридцяти п'яти до шістдесяти п'яти днів. (3 календаря)

1. *Підкресліть слова, які допомогли вам поєднати ці речення одне з одним.*

2. *З'ясуйте, яку роль виконують числівники у цьому тексті.*

Для закріплення цього матеріалу можна запропонувати учням для переказу текст, вживаючи числівники у ролі засобів міжфразового зв'язку.

Вправа 3

Красиві слова і красиве діло

Одного разу серед літнього дня захмарило і пішов дощ. А в лісі в цей час було троє хлопців. Вони сховалися в хатинці і дивилися, як з неба ллє, мов з відра. Коли це бачать, до хатинки біжить ще один хлопчик. Незнайомий. Мабуть, з іншого села.

Одежа на ньому мокра, як хлющ. Він тремтів від холоду. І ось один з тих хлопців, що сиділи в сухому одязі, сказав:

- Як же ти змок на дощі! Мені жаль тебе.

Другий теж промовив красиві слова:

- Як страшно опинитися в зливу серед поля. Я співчуваю тобі.

А третій не промовив жодного слова. Він мовчки зняв із себе сорочку і дав її змоклому хлопчикові. Той скинув мокру сорочку й одягнув суху.

Гарні не красиві слова. Гарні красиві діла. (За В. Сухомлинським)

Прочитавши текст, учні з'ясовують, що в ньому йдеться про трьох хлопців. Це зазначається у зачині. В основній частині описується, як кожен з хлопців відреагував на незнайомця. Пов'язати зачин і основну частину у цьому випадку теж допомагають числівники.

Завершальним етапом у формуванні умінь використовувати числівник як засіб міжфразового зв'язку є написання учнями твору на тему, яка передбачає використання числівника у ролі засобу міжфразового зв'язку, наприклад: «Шкільні змагання», «Робота на пришкольній ділянці».

Урізноманітнення та вдосконалення роботи над лексико-граматичним матеріалом безперечно сприятиме розширенню знань молодших школярів, підвищить інтерес до вивчуваної теми. Ознайомлення із функціональними можливостями числівника сприятиме вдосконаленню письмових робіт учнів і забезпечуватиме реалізацію основної мовленнєвої мети вивчення української мови у початкових класах.

ПРОБЛЕМА ВНУТРІШНЬО ОСОБИСТІСНИХ ЗМІН НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ В МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями. На сьогоднішній день проблема правопорушень неповнолітніх є і залишається однією з гострих проблем українського суспільства. Щодня підлітки в Україні вчиняють понад 100 злочинів, у тому числі одне вбивство або злочин із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень, одне зґвалтування, два-три розбійні напади, вісім пограбувань, сімдесят крадіжок приватного та державного майна [7].

Злочинність має велику суспільну небезпеку, оскільки гальмує соціальний розвиток й економічні перетворення в країні, призводить до дезорганізації соціальних структур, порушує суспільний спокій, викликає в людей почуття невпевненості, тривоги, страху, породжує недовіру людей до правоохоронних органів та держави загалом, потребує значних матеріальних та ресурсних витрат.

Результати досліджень особливостей осіб, які перебувають в місцях позбавлення волі, свідчать, про наявність прямого взаємозв'язку між процесом адаптації до пенітенціарних умов і особистісними змінами, зокрема: підвищується рівень тривожності, неповноцінності, агресії, усвідомлення власної незрілості; частішають міжособистісні конфлікти, пов'язані із неадекватною самооцінкою, труднощами у спілкуванні, недовірою до себе і ближніх та інші форми відхилення у поведінці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Проблеми злочинності неповнолітніх у тій чи іншій мірі, торкалися у своїх працях відомі вчені. Злочинність неповнолітніх була предметом вивчення багатьох дослідників: В. Кудрявцева, М. Фіцули, О. Тузова, В. Лебединського, О. Селецького, В. Оржеховської, Г. Мінковського, С. Тарарухіна та ін.

Окремі аспекти формування ціннісно-правових орієнтацій особистості обґрунтували В. Алексєєв, В. Афанасьєв, В. Водзинська, Н. Волкова, М. Казакіна, Ю. Кулюткін, В. Сайко, Г. Сухобська. Окремі дослідження розкривають певні аспекти морального виховання неповнолітніх засуджених: Н. Дєєва вивчала залежність перспектив і цілей неповнолітніх від ступеня їх моральної занедбаності, Г. Потанін розглядав формування позитивної спрямованості особистості неповнолітнього засудженого, І. Башкатов займався вивченням неформальних об'єднань неповнолітніх засуджених.

У сучасній науці надається значна увага дослідженню делінквентної поведінки (А.Д. Глотчкін, Н.С. Гук, К.С. Лебединська, В.М.Оржихівська, О.В. Пирожков В.М. Синьов, В.А. Худик), зокрема дослідженню психологічного стану людини, позбавленої волі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Пошук засобів позитивного впливу на особистість, що перебуває у місцях позбавлення волі, набуває особливої гостроти, у зв'язку з тим, що ефективність виправного впливу прямо пов'язується з проблемою адаптації засуджених. Перспективним у цьому напрямку є дослідження проблеми особистісних змін в умовах впливу пенітенціарного стресу.

Формулювання цілей статті. Метою статті є обґрунтування особливостей негативної трансформації особистості в умовах позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Відомо, що засуджений неповнолітній особливо гостро переживає позбавлення волі, інколи це призводить до важких психічних станів. Зазвичай це залежить від індивідуальних особливостей засудженого, передусім від його здатності до адаптації. Дослідження її особливостей у засуджених неповнолітніх є актуальними для прогнозу їх поведінки в даному середовищі, а також для розроблення адекватних виховних впливів [6].

У науковій літературі існують різні підходи до визначення феномену адаптації. Як системну реакцію організму, що забезпечує можливість всіх видів соціальної діяльності, розуміє адаптацію В.І. Медведєв, зі свого боку, Р.М. Баєвський вважає, що процеси адаптації спрямовані на підтримання рівноваги між організмом і середовищем [4]. Згідно Ф.Б. Березіна під адаптацією розуміється безперервний процес активного пристосування психіки особистості до умов фізичного і соціального середовища, а також результат цього процесу [1]. Ефективність процесу адаптації залежить від цілей, ціннісних орієнтацій, соціального статусу, а також від того, наскільки адекватно неповнолітній сприймає себе і свої соціальні зв'язки, викривлене чи недостатньо розвинуте уявлення про себе веде до порушень адаптації [9].

Прихильники соціально-когнітивного напрямку дотримуються думки про те, що поведінка особистості в умовах психологічної адаптації регулюється складною взаємодією між внутрішніми явищами (віра, очікування, самосприйняття) та факторами оточення [10].

Основною умовою виникнення психологічного стресу під впливом позбавлення волі вважається сприйняття неповнолітнім загрози, особливо тоді, коли загроза торкається найзначиміших людських цінностей. Класифікація виявів і форм психологічного стресу здійснюється відповідно до провідних факторів середовища, що впливають на особистість засудженого, зокрема:

- внутрішньоособистісний стрес (нереалізовані потреби, безцільне існування);
- міжособистісний стрес (суб'єктивна оцінка труднощів міжособистісного взаєморозуміння, наявності актуальних конфліктів);
- особистісний стрес (порушення існуючих соціальних ролей);

- робочий стрес (професійний та організаційний) [8].

Як особливу форму психологічного стресу, виділяють пенітенціарний стрес, який виникає під впливом на індивіда стресогенних факторів, що мають місце в пенітенціарному середовищі [9]. Науковець Г.І. Косицький виявив, що у процесі адаптації особистості неповнолітнього до нового соціального середовища, під дією екстремальних обставин в умовах довготривалої напруги відбувається порушення механізму психологічної адаптації, яка відбувається поетапно [9]. Психологічна криза проходить чотири стадії:

- первинне збільшення психологічної напруги, що супроводжується різноманітними спробами пристосування до ситуації;
- подальший зріст напруги в умовах, коли здійснені спроби залишаються безрезультатними;
- подальше збільшення психологічної напруги;
- якщо всі спроби пристосуватись до ситуації залишаються марними настає стадія зриву, під час якої підвищується тривога, депресія, почуття безпомічності і безнадії, дезорганізація особистості.

Очевидно, що різноманітні варіанти адаптативних порушень проявляються не ізольовано, а в певних взаємовідносинах один з одним, що відрізняються ступенем вираженості і характером переваги одного з них. Причиною цього є те, що виникнення стану психологічної дезадаптації можливе не тільки в ситуації дезорганізації окремих, домінантних для адаптативних можливостей особистості підсистем, а за умови порушення функціональних можливостей адаптаційної системи в цілому.

Якщо процес дезадаптації набуває затяжного характеру, то вищеописані синдроми формуються поетапно, в порядку зростання міри своєї вираженості. Спочатку відбувається порушення психологічної адаптації, яка призводить до зниження ефективності функціонування психологічної сфери і, відповідно, ефективності інтелектуальної діяльності. Подібні процеси є наслідком дезадаптації функціональних ланок, що забезпечують переробку інформації (її пошук, сприйняття, аналіз і синтез, збереження і використання), вони руйнуються або функціонують на більш низькому рівні. Психічна напруга проявляється у зниженні стійкості психічних функцій, загальмованості інтелектуальних операцій, імпульсивність реакцій, генералізовані зриви діяльності, що супроводжуються відчуттям байдужості, приреченості і депресії [2].

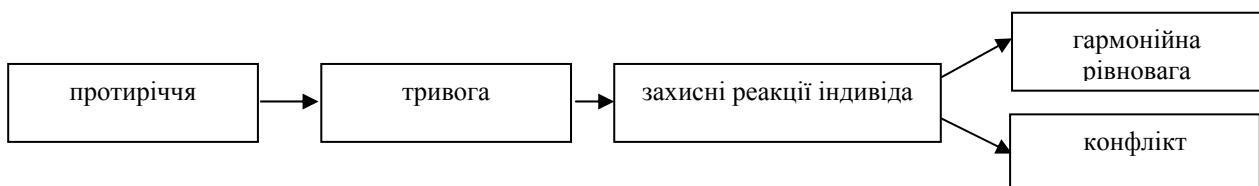
На другому етапі додається погіршення процесу міжособистісної взаємодії. Адже соціальна дезадаптація є наслідком будь-якого психічного розладу. На третьому етапі настають фізіологічні зрушення [3].

Порушення психологічної адаптації в ситуаціях, що визначаються як неминучі, в яких дія закінчена і подію неможливо змінити (вирок суду і подальше позбавлення волі) слугує можливістю, точніше поштовхом формування невірноважених станів низького рівня, що включають у себе стан безвихідності, втоми, горя, пригніченості, тривоги, депресії і неприязні. Такі стани характеризуються довготривалістю, можуть протікати роками, навіть десятиліттями [5].

Спираючись на положення Е.Еріксона [11], який пропонує більш широкий підхід до поняття адаптації, можна виділити такі особливості її протікання:

Відповідно до наведеної вище схеми сприйняття індивідом нових соціально-психологічних умов, яких неможливо уникнути, відбувається за двома напрямками. В одному випадку психологічна адаптованість особистості проявляється в гармонійній рівновазі, в іншому випадку виникає конфлікт. Останній відбувається в разі недостатності захисних реакцій індивіда. Пенітенціарний стрес в більшості випадків характеризується реакціями дезадаптації.

В умовах позбавлення волі рівень стресових реакцій засудженого залежить від суб'єктивної

оцінки ним об'єкта, втрата якого підсилюється даною ситуацією. Чим вона вища, тим більш стресогенним для особистості є ця подія. При виникненні стресу у засуджених можуть редукуватися захисні механізми психіки, що призводить до психологічної травми. Перебування в стресогенній ситуації веде до закріплення надлишкових психофізіологічних навичок реагування на певні впливи середовища, пов'язані із усвідомленням потенційної небезпеки. Постійна напруга і негативні емоції чинять свій вплив на глибинні нейробіологічні і психофізіологічні системи регуляції людської поведінки: порушення сну, високий рівень роздратованості, агресивності, надлишкової настороженості, постійне очікування небезпеки, звуження кола знайомств, зникає цікавість до життя. На думку А.Р.Белобородова, очевидним є той факт, що довготривале перебування в місцях позбавлення волі здійснює вплив на психологічні особливості засудженого. Вони виявляються в підвищеному рівні тривоги, агресивності, низькому рівні соціальної адаптації.

Узагальнюючи вищесказане можна зробити висновок, що процес адаптації у засуджених має свої особливості, порушення якого призводить до певних особистісних змін:

- зниження ефективності інтелектуальної діяльності;
- зниження стійкості психічних функцій, що супроводжуються відчуттям байдужості, приреченості;
- погіршення процесу міжособистісної взаємодії;

- підвищення рівня тривоги, агресивності;
- зміна мотиваційно-ціннісної сфери, характерологічних та емоційних чинників;

Таким чином, описані вище факти обґрунтовують тезу про існування особистісної динаміки в умовах позбавлення волі. Відкритим, однак, залишається питання про характер впливу заходів, що застосовуються у ВК на особистість неповнолітнього засудженого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Березин Ф.Б. Психическая и психофизическая адаптация человека / Ф.Б. Березин. – Л. : Наука, 1988. – 271 с.
2. Василюк Ф.Е. Психология переживания. Анализ преодоления критических ситуаций / Ф.Е. Василюк. – М. : Изд. Моск. Ун-та, 1994. – 200 с.
3. Глоточкин А.Д., Пирожков В.Ф. Психические состояния человека лишённого свободы. Лекции / А.Д. Глоточкин, В.Ф. Пирожков. – М. : 1998. – 276 с.
4. Дзюбо Л.В. Психологічні особливості ранньої шкільної дезадаптації і шляхи її подолання / Л.В. Дзюбо. – К. : 2000. – 218 с.
5. Короленко Ц.Т. Психофизиология человека в экстремальных условиях / Ц.Т. Короленко. – М. : Наука, 2008. – 271 с.
6. Личность преступника (Уголовно-правовые и криминальные исследования). – Л., 1972. – 187 с.
7. Нове покоління незалежної України: Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2012 р.). – К. : Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2013. – 192 с.
8. Пирожков В.Ф. Предмет, задачи и методы исправительно-трудовой психологии / Пирожков В.Ф. – М., 2006. – 138 с.
9. Сандомирский М.Е. Психологическая адаптация в условиях пенитенциарного стресса и личностно-типологические особенности осужденных / М.Е. Сандомирский. – Уфа : Здравоохранение Башкирстана, 2001. – 88 с.
10. Сердюк Л.З. Динаміка особистісних рис в умовах позбавлення волі / Л.З. Сердюк. – К., 2000. – 198 с.
11. Эйдемиллер Э., Юстник В. Психология и психотерапия семьи / Э. Эйдемиллер, В. Юстник. – Санкт-Петербург : Питер, 2009. – 625 с.

Джумак Г.

Науковий керівник – проф. Вихрущ В.О.

САМОСТІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ РОЗВИВАЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Згідно із законом України «Про освіту», «метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями» [3].

Досягнення цієї мети можливе за умов розвивального навчання.

Найсприятливіші умови для розвитку особистості учня початкової школи, його пізнавального інтересу виникають тоді, коли вчитель не викладає матеріал в готовому вигляді, а організовує самостійну діяльність молодших школярів.

В умовах розвивального навчання молодшому школяреві відводиться роль самостійного суб'єкта, що взаємодіє з навколишнім середовищем.

У свою чергу самостійна діяльність пронизує всю систему розвивального навчання і передбачає самостійне вирішення молодшими школярами системи учбових завдань. При такому навчанні ставиться задача в процесі діяльності на оволодіння раціональними способами розумових дій, а також умінь і навичок логічної роботи з учбовим матеріалом: умінь раціонально планувати самостійну роботу, чітко ставити систему задач майбутньої роботи, виділяти серед них головні, вміло вибирати способи найбільш швидкого і економного вирішення поставлених задач, вмілих і оперативний самоконтроль за виконанням завдання, вміння швидко вносити корективи в самостійну роботу, і вміння аналізувати загальні висновки роботи, порівнювати ці результати з наміченими на її початку, виявляти причини відхилень і намічати шляхи їх усунення в подальшій роботі.

В ході аналізу психолого-педагогічних джерел виявилось, що проблемою самостійності та самостійної діяльності молодших школярів займалися такі вчені та педагоги, як Ф.Рабле, М.Монтень, Т.Мор, Т.Кампанелла, Я.Коменський, Дж.Локк, Д.Дідро, Ж.-Ж.Руссо, А.Лавуазьє, Г.Песталоцці, А.Дистервег, Г.Сковорода, М.Новиков, П.Редкін, К.Ушинський, Л.Толстой, О.Радищев, П.Пестель, І.Якушкін.

В працях Н.Крупської, А.Луначарського, П.Блонського, Т.Шацького, А.Пінкевича, М.Пістрака, П.Підкасистого та інших проблема самостійної діяльності отримує глибоке освітнє, дидактичне і суспільно-політичне трактування.

Зокрема, починаючи з 30-х років ХХ століття передові педагоги Р.Мікельсон, Є.Голант, Б.Єсипов, І.Огородников, М.Скаткін, Р.Срода, О.Нільсон, Т.Панфілова, Н.Половнікова та інші систематично почали виступати за широке використання самостійної роботи учнів на уроці, самостійна діяльність почала розглядатися тільки в її дидакто-методичному плані. Значна увага приділялася з'ясуванню ролі

самостійних робіт в системі уроку, визначенню їх змісту і методики організації самостійної роботи школяра.

Розвиток в учнів навичок самостійної роботи розглядався не тільки в плані методики навчання їх у школі, але і з точки зору виконання ними домашніх завдань.

На необхідність дослідження питань організації пізнавальної самостійності учнів як найважливішої умови розвитку їхнього мислення звертав увагу Б.Єсіпов. Він підкреслював важливість стимулювання учнів до розумової активності через формування їх інтелектуальних інтересів та почуттів і пропонував для цього розробити систему ускладнюючих завдань, що дозволяють розвинути здатність самостійного мислення учнів.

Б.Єсіпов подає одне з найбільш повних визначень самостійної роботи: «Самостійна робота учнів, що включається в процес навчання, - це така робота, яка виконується без безпосередньої участі вчителя, але за його завданням у спеціально наданий для цього час; при цьому учні свідомо прагнуть досягти поставленої в завданні мети, проявляючи свої зусилля і виражаючи в тій чи іншій формі результати своїх розумових або фізичних (або тих і інших разом) дій... Іноді під самостійною роботою розуміють лише самостійність висновків у міркуваннях учнів, викликаних матеріалом, запропонованим учителем. Така активна розумова діяльність дуже цінна, але не можна зводити до неї самостійну роботу учня» [2, с. 15-16]. «Запропоноване визначення Б.Єсіпова, - писав М.Скаткін, - вказує лише на зовнішні ознаки самостійної роботи і не включає якихось більш важливих, істотних внутрішніх ознак, пов'язаних з характером самої пізнавальної діяльності учнів» [10, с. 7]. «...У трактуванні Б.Єсіпова сутності самостійної роботи, - зазначав П.Підкасистий, - недостатньо повно представлена істотна ознака - творчість учня, яка в структурі пізнавальної діяльності школяра є невід'ємною внутрішньою ознакою процесуальної та продуктивної (результативної) сторін самостійної діяльності учня... У викладеній концепції недостатнє відображення знайшло питання про єдність процесуальної та логіко-змістової сторін кожного виду самостійної діяльності... Всі ці моменти, які недостатньо враховуються в навчальній практиці, породжують формалізм у використанні різних видів самостійних робіт, нудну і одноманітну діяльність учнів» [7, с. 39]. У наступних дидактичних дослідженнях активна розумова діяльність стала розглядатися як провідний чинник самостійної роботи учнів.

Значне місце в дидактичних дослідженнях 60-х рр. XX століття мала проблема співвідношення навчання і розвитку. У дослідженні цих питань дидакти спиралися на висновки, зроблені психологами, зокрема Л.Виготським, який писав, що навчання йде попереду розвитку. Був зроблений висновок про великі пізнавальні можливості дітей молодшого шкільного віку, про необхідність вивчення основ наук на більш високому рівні узагальнень.

Одна з перших спроб реалізувати ідеї розвивального навчання зроблена Л.Занковим, який розробив систему інтенсивного всебічного розвитку для учнів початкової школи. Дещо інший напрямок розвивального навчання було розроблено та використано в практиці роботи експериментальних шкіл Д.Ельконіним і В.Давидовим. У їх технології основна увага зверталася на розвиток інтелектуальних здібностей дитини.

С.Рубінштейн обґрунтовував єдність психічних процесів і діяльності: «Здійснюючись реально в різних видах конкретної діяльності, психічні процеси в ній же і формуються» [9, с. 475].

Значний внесок у вирішення цих питань внесли роботи М.Данилова, що вийшли у світ ще на початку 60-х рр. XX століття. «Самостійність учня виражається насамперед у потребі й умінні самостійно мислити, здатності орієнтуватися в новій ситуації, самому бачити питання, задачу і знайти підхід до її вирішення, - писав він. Самостійність школяра характеризується відомою критичністю його розуму, здатністю висловлювати власну точку зору, незалежну від судження інших» [1, с. 33]. М.Данилов підкреслював, що якщо вчителю вдається пробудити в учнів власну думку і особливе ставлення до матеріалу або методу сьогодня, то завтра за інших рівних умов ці якості проявляться вже яскравіше. Для розвитку активності і самостійності в учнів перш за все необхідна постановка пізнавальних завдань у процесі вивчення основ наук; ясна логіка навчального процесу, що дозволяє учневі усвідомлювати шлях свого послідовного просування в освоєнні знань; адекватні методи навчання [1, с. 36].

Заслужувало на увагу запропоноване П.Підкасистим трактування сутності самостійної роботи. Він підкреслював «...необхідність такої організації самостійних робіт у сучасному навчальному процесі, при якій учні не тільки засвоюють передбачену програмою систему знань, навичок і вмінь, але також розвивають свої творчі можливості і готуються до безперервної освіти. Однак зазначені цілі недосяжні, якщо учні при виконанні самостійних робіт не опановують у доступній їм елементарній формі методами науки і наукового пізнання» [7, с. 43]. У наведеному вище визначенні в якості провідних завдань самостійної роботи висувається розвиток в учнів творчих здібностей і озброєння їх в елементарній формі методами науки і наукового пізнання.

Він запропонував таку типологію самостійних робіт: відтворюючі самостійні роботи за зразком; реконструктивно-варіативні; евристичні; творчі (дослідницькі) [8, с. 158].

Питання про рушійні сили, що збуджують в учнів пізнавальну самостійність, отримало подальший розвиток у роботах В.Ільїної, В.Онищука, Ю.Шарова, В.Шульмана, Г.Щукіної, присвячених дослідженню проблеми активізації пізнавальної діяльності, формуванню позитивних мотивів, особливо інтересу до знань.

Зокрема, був зроблений висновок про взаємозв'язок пізнавального інтересу та самостійної роботи учнів, бо «...пізнавальний інтерес як мотив розпоряджує школярів до самостійної учбової діяльності, яка в змозі задовольнити і підтримувати їх пізнавальний інтерес» [11, с. 148].

Як справедливо зазначав О.Нільсон, «якщо раніше основною метою вважалася передача учням відповідної, відносно закінченої системи знань, то в сучасних умовах на перший план постає прагнення розвинути у них здатність самостійно здобувати знання і швидко пристосовуватися до нових сфер діяльності» [6, с. 10].

У дидактичній літературі були досліджені питання і про показники сформованості у школярів пізнавальної самостійності. До їх числа були віднесені такі показники:

- о вміння учня самостійно здобувати нові знання з різних джерел і здобувати нові вміння та навички як шляхом заучування, так і шляхом самостійного дослідження і відкриття;
- о вміння використовувати набуті знання, уміння і навички для подальшої самоосвіти;
- о вміння застосовувати їх у практичній діяльності для вирішення будь-яких життєвих проблем [5, с. 18].

Іншими словами, наявність пізнавальної самостійності має характеризуватися наявністю творчого мислення.

Акцент на розвиток в учнів творчої самостійності аж ніяк не означав заперечення важливості виконавської або репродуктивної діяльності учнів. На цю сторону питання звертали увагу такі видатні дослідники-дидакти, як М.Данилов, Р.Лемберг, І.Лернер, М.Махмутов, Ю.Бабанський, С.Шапоринський. Вони підкреслювали взаємозв'язок і взаємозумовленість цих видів діяльності.

Значну увагу почали надавати проблемному навчанню. М.Махмутов розглядав проблемне навчання як «...тип розвивального навчання, в якому поєднуються систематична самостійна пошукова діяльність учнів із засвоєнням ними готових висновків науки, а система методів побудована з урахуванням визначення мети й принципу проблемності... Проблемне навчання ми вважаємо провідним елементом сучасної системи розвивального навчання, що включає зміст навчальних курсів, різні типи навчання і способи організації навчально-виховного процесу...» [5, с. 257].

Зміст роботи з проблемного навчання полягав у постановці перед учнями системи пізнавальних і практичних завдань, що підлягають вирішенню. При цьому підкреслювалося, що сукупність завдань повинна представляти систему, що відповідає певним умовам.

З цією проблемою тісно пов'язане питання і про роль вчителя в умовах проблемного навчання. «Навіть в умовах самостійного вирішення учнем будь-якої проблеми, - писав І.Лернер, - спрямовуюча діяльність вчителя позначається в попередній його роботі, що призводить до створення особливої педагогічної конструкції, якою є творче завдання» [4, с. 51].

Лійметс Х., Котов В. та інші почали говорити про необхідність організації групової роботи учнів на уроці.

Історичний огляд самостійної діяльності молодших школярів свідчить про важливість та актуальність проблеми.

Під час аналізу проведеного анкетування були визначені певні аспекти організації самостійної діяльності молодших школярів та її недоліки. З метою їх виявлення вчителям початкових класів були роздані анкети.

На питання «Які вміння формуються в ході самостійної роботи?» більшість вчителів вказали не всі вміння (84%), а незначна частина (16%) взагалі їх не назвала.

На запитання «Які форми самостійної роботи Ви застосовуєте при навчанні учнів?» - вчителі відповіли відповідно до Рис. 1.1.

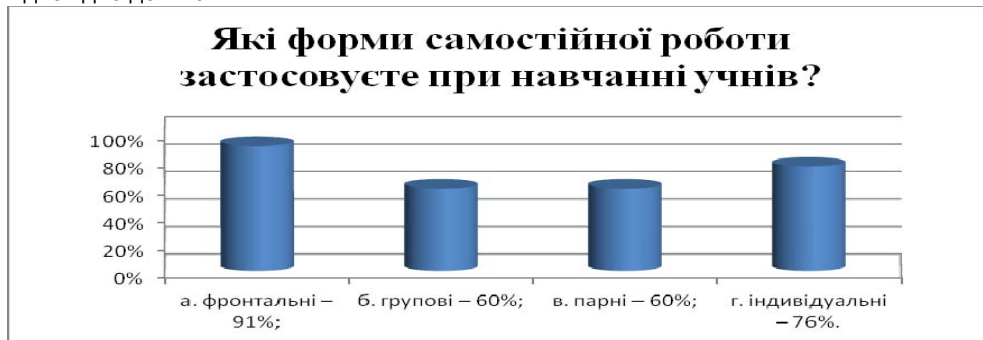

Рис 1.1

Це свідчить про те, що основна увага все ж більше приділяється фронтальним та індивідуальним формам самостійної роботи, а парним та груповим - відводиться менша роль.

Щодо умов вдосконалення самостійної роботи вчителі відзначають таке відсоткове співвідношення відповідно до Рис. 1.2:

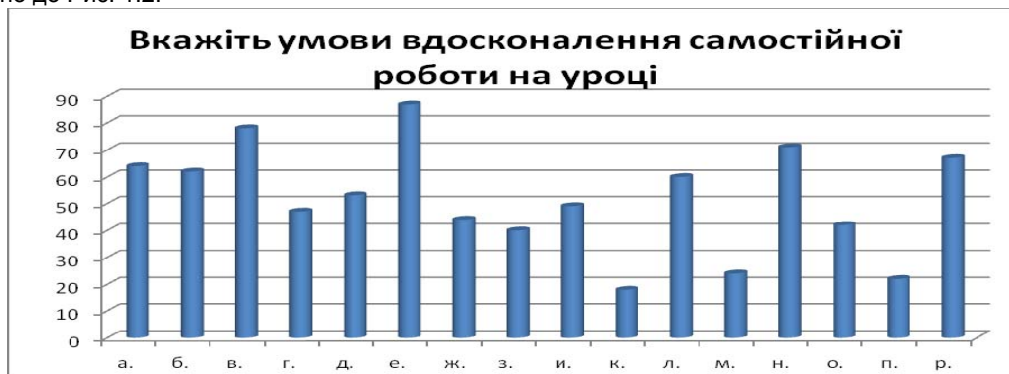

Рис 1.2

- а. проведення чіткого інструктажу – 64%;
- б. конкретизація завдань – 62%;
- в. різноманітність і цікавість завдань – 78%;
- г. визначення тривалості і змісту завдань – 47%;
- д. використання засобів для вироблення темпу роботи (пісочний годинник, музичний фрагмент, нагадування вчителем тощо) – 53%;
- е. врахування індивідуальних та вікових особливостей учнів – 87%;
- ж. використання вказівок щодо послідовності опрацювання завдань – 44%;

- з. використання алгоритму – 40%;
 - и. подача самостійної роботи в іншій формі (ігровій, проблемній тощо) – 49%;
 - к. зміна місця самостійної роботи в структурі уроку – 18%;
 - л. розвиток умінь самостійної роботи в групах, парах – 60%;
 - м. прояв ініціативи учнів у виборі та виконанні самостійної роботи – 24%;
 - н. диференціація завдань – 71%;
 - о. внести завдання на розвиток психічних процесів (відчуттів, уяви, уваги, мислення, пам'яті, емоційно-вольової сфери) – 42%;
 - п. внести завдання на розвиток способу дії – 22%;
 - р. внести завдання на розвиток творчості – 67%.
- Ми з'ясували, на якому етапі вчителі практикують використовувати підручник під час самостійної роботи. Виявилось, що значна частина педагогів використовує його на етапі закріплення нового матеріалу – 96%. Подальші результати наведені на Рис. 1.3.

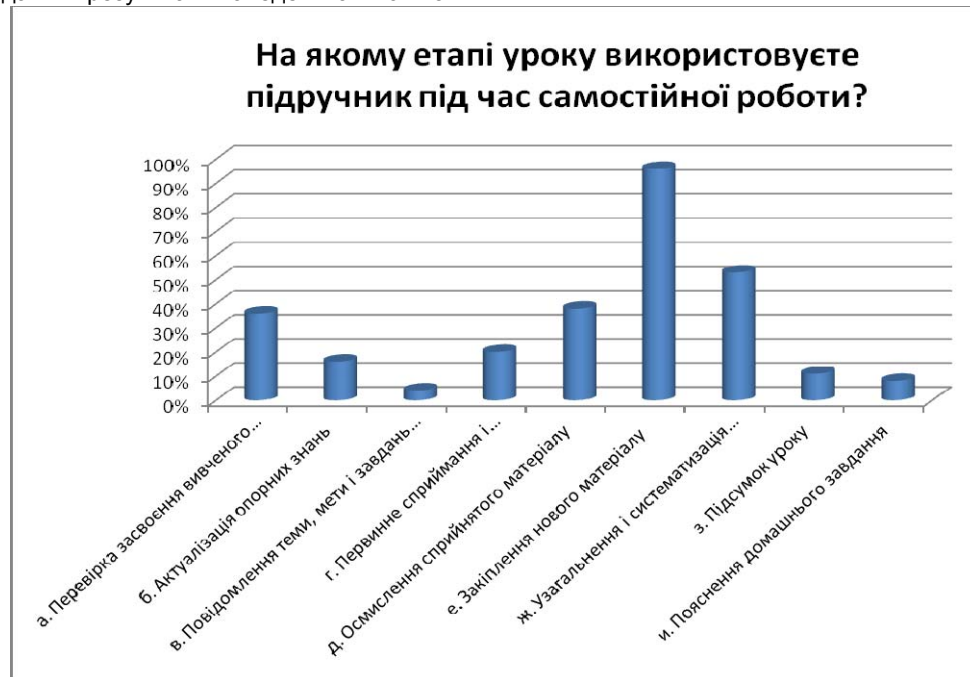

Рис. 1.3.

Також виявили, які труднощі виникають при підготовці і проведенні самостійної роботи. Найчастіше – це добирати завдання пошукового характеру (51%); добирати завдання творчого характеру (44%); організовувати самостійну роботу під час вивчення нового матеріалу (40%); розробити завдання диференційованого характеру (31%); створити проблему, проблемні питання, проблемну ситуацію (29%).

Ці та інші труднощі, які виникли перед вчителями є посилюючими в умовах розвивального навчання і є органічною частиною навчального процесу.

Отже, короткий огляд самостійної діяльності молодших школярів дає можливість вказати на її необхідність і доцільність не тільки під час виконання самостійних робіт на уроці на етапі закріплення вивченого матеріалу, але і в позаурочний час, під час виконання домашніх завдань. Саме тому важливо навчити учнів працювати в різних умовах, з різними завданнями, як репродуктивними, так і продуктивними, які сприяють оволодінню раціональними способами розумових дій, умінням і навичкам логічної роботи з навчальним матеріалом: уміння планувати самостійну роботу, чітко скласти систему завдань майбутньої роботи, виділити серед них головні, вміло вибирати способи вирішення поставлених задач, самоконтроль за виконанням завдання, вміння вносити корективи, вміння аналізувати загальні висновки роботи, порівнювати ці результати з наміченими на її початку, виявляти причини відхилень і намічати шляхи їх усунення в подальшій роботі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Данилов М.А. Воспитание у школьников самостоятельности и творческой активности в процессе обучения / М.А.Данилов // Советская педагогика / Глав. ред. Ф.Ф.Королев. - 1967. - №8. - С.33-37.
- Есипов Б.П. Самостоятельная работа учащихся на уроках / Б.П.Есипов. - М.: Учпедгиз, 1961. - 240 с.
- Закон України «Про освіту». Режим доступу: <http://osvita.ua/legislation/law/2231/>
- Лернер И.Я. Вопросы проблемного обучения на всесоюзных «Педагогических чтениях» / И.Я.Лернер // Советская педагогика / Глав. ред. Ф.Ф.Королев. - 1968. - №7. - С.51-57.
- Махмутов М.И. Проблемное обучение: основные вопросы теории / М.И.Махмутов. - М.: Просвещение, 1975. - 368 с.
- Нильсон О.А. Теория и практика самостоятельной работы учащихся / О.А.Нильсон. - Таллин: Знание, 1976. - 220 с.
- Пидкасистый П. И. Самостоятельная деятельность учащихся / П.И.Пидкасистый. - М.: Просвещение, 1972. - 286 с.

8. Пидкасистый П. И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении / П.И.Пидкасистый. - М.: Просвещение, 1980. – 247 с.
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л.Рубинштейн. - М.: Издательство АПН РСФСР, 1940. – 560 с.
10. Скаткин М.Н. Активизация познавательной деятельности учащихся в обучении/ М.Н.Скаткин. – М.: Педагогика, 1965. – 226 с.
11. Щукина Г.И. Проблема познавательного интереса в педагогике / Г.И.Щукина. - М.: Педагогика, 1971. – 192 с.

Токова Є.

Науковий керівник – доц. Парфанович І. І.

ПРОФІЛАКТИКА ОНІОМАНІЇ У ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

Актуальність проблеми. Відомо багато видів поведінкових відхилень, які не схвалює суспільство – шкідливі звички, агресія, злочинна поведінка. Проте фахівці різного профілю, вивчаючи подібні проблеми, не змогли знайти однозначної відповіді на питання щодо причин такої поведінки, та як саме їй протидіяти. Часто поняття «поведінкового відхилення» замінюють синонімом – девіантна поведінка (від лат. deviatio – відхилення), а інколи обидва терміни застосовують як взаємозамінні.

Відсутність яскравих подій у житті, монотонність та одноманітність днів, коли не відбувається нічого цікавого, мало нових вражень та позитивних емоцій – це викликає у людини бажання щось змінити, розв'язатися. В такому випадку шопінг є приємним заняттям, яке приносить задоволення. Люди хочуть заповнити порожнечу, роблячи при цьому безглузді покупки. Тому важливу роль у вирішенні цієї проблеми повинен відіграти соціальний працівник. Головним аспектом його діяльності має стати профілактика даного явища та створення необхідних умов для гармонійного, всебічного розвитку особистості [8].

Теоретичні підходи. Проблеми девіантної поведінки цікавлять багатьох фахівців: лікарів, психологів, педагогів, працівників правоохоронних органів, соціальних працівників. Ця тема носить міждисциплінарний і дискусійний характер. Особливо складним і неоднозначним є порівняння девіантної поведінки з терміном «соціальна норма». Оскільки межі норми дуже умовні, а людини, характеристики якої відповідають всім показникам, просто не існує [1, с.7].

Одним із проявів поведінкового відхилення є шопоголізм. Шопоголізм або ж оніоманія – нав'язливе бажання здійснювати необдумані покупки у великих обсягах. Шопоголізм як суттєва проблема привернув до себе увагу науковців лише недавно. Тому багато хто не усвідомлює важливості та небезпечності такого феномену [3, с. 64].

У житті сучасної людини невід'ємною складовою є шопінг, відвідування магазинів, універмагів та інших «храмів споживання». При цьому, враховуючи задоволення споживацьких потреб, шопінг стає ще й «замінником» соціального спілкування, права на самовираження та самоствердження [4].

Науковці вже давно почали цікавитися оніоманією, трактуючи її як хворобу чи психічну аномалію. Ще в 1909 р. німецький психіатр Е. Крепелін, вивчаючи феномен пристрасті до покупок, людей, яким притаманне таке порушення психіки, назвав оніоманьяками. Його наступник Е. Блейлер типологізував оніоманьяків на одних підставах з kleptomaniami, ігроманами та алкоголіками в розділі «Імпульсивні психози Крепеліна».

Шопоманія як хвороба була описана П. Слатером ще 30 років тому та дістала назву – «адикція до багатства». Р. Фабер і Т. О'Гуїн охарактеризували шопінг, описавши його як «хронічне, повторюване здійснення покупок, яке стає первинною відповіддю на негативні події і почуття». Задля визначення основних симптомів, притаманних шопоголікам, Фабером і О'Гуїном у 1990-х рр. було запропоновано 4 критерії, з яких достатньо наявності одного, щоб поставити діагноз:

- часто виникає заклопотаність покупками або раптові пориви щось купити, що відчуваються як непереборні, нав'язливі і безглузді;
- регулярно відбуваються покупки «не по кишені», часто купуються непотрібні речі або ходіння по магазинах займає значно більше часу, ніж спочатку планувалося;
- заклопотаність покупками, раптові пориви купити або пов'язані з цим особливості поведінки супроводжуються яскраво вираженим дистресом, неадекватною тратою часу, стають серйозною перешкодою як у повсякденному житті, так і в професійній сфері або тягнуть за собою фінансові проблеми (наприклад, борги або розорення);
- надмірне захоплення покупками або ходінням по магазинах не обов'язково проявляється в періоди гіпоманії або манії [5].

Психіатр Р. Мілтенбергер та його колеги визначили, що захворювання зароджується ще в молодому віці (14–18 років). А за даними дослідника Д. Блека оніоманія притаманна у 2–8 % усього населення планети, серед яких переважає жіноча стать (80 – 95 %) [9].

Нами всі *теоретичні підходи класифіковано таким чином*: медико – біологічні, соціологічні, педагогічні та психологічні.

В медико-біологічному аспекті пристрасть до покупок отримала наукове пояснення. Американські нейрофізіологи встановили, що одержувані від шопінгу позитивні емоції викликаються допаміном – хімічною речовиною, що виробляється головним мозком людини та значним чином впливає на фізичне та емоційне самопочуття людини. Викид допаміну відбувається в моменти передчуття чогось нового, хвилюючого. Причому рівень допаміну пов'язаний швидше з передчуттям чогось приємного, ніж з самим моментом отримання бажаного. Тому багатьом людям подобається саме процес вибору товару, а не факт покупки [2].

Соціологічне обґрунтування полягає в тому, що притаманна нашому суспільству традиція боротися з наслідками не вирішує проблему повною мірою. Така боротьба призводить до великих втрат: моральних, фізичних, фінансових. Позбавлення від залежності ще не означає повного зцілення. На жаль, не враховується руйнівний характер спільних для всіх типів адиктивної поведінки механізмів, які включають в себе прагнення до відходу від реальності. Ці механізми не зникають із позбавленням від залежності. Позбувшись від однієї залежності, в людини може виникнути інша [7].

В межах педагогічного підходу можна зазначити, що вченими був створений приблизний портрет середньостатистичного шопоголіка: це здебільшого жінки молодого або середнього віку, частіше невпевнені в собі, самотні, і в цілому нещасливі. Так, наприклад, найзнаменитішою прихильницею шопінгу була принцеса Діана. І найбільшу радість їй приносили білі блузки, яких у неї було 300 екземплярів. Для них була спеціальна шафа в її апартаментах [12].

Психологічний аспект проблеми полягає в тому, що ті, хто старждають шопінговою залежністю, не завжди розуміють, що з ними насправді відбувається, і наскільки це серйозно. Нерозуміння, нездатність знайти вихід із ситуації та безсилля перед вчиненням небажаних дій приводять людину до депресії. Спеціалісти, до яких вони звертаються, часто намагаються лікувати людину саме від депресії, яка є лише супутнім станом. Істинні причини шопоголізму часто так і залишаються нерозкритими [3].

Основний зміст. При дослідженні проблеми оніоманії нами:

- 1) висвітлено соціально – психологічну характеристику цього виду девіантної поведінки;
- 2) розроблено основні напрями роботи соціального працівника у її профілактиці.

До виникнення шопоголізму призводить кілька чинників. До *внутрішніх чинників* належать психологічні проблеми особистості. Життя будь – якої людини меншою чи більшою мірою наповнене стресовими ситуаціями, що призводять до виникнення негативних емоцій, депресій, неадекватної самооцінки, різноманітних проблем в особистому житті. Покупки дають короточасне відчуття свободи і контролю над своїм життям – «здобуваю те, що хочу, і ніхто мені не вказує що робити, а значить, я вільна людина». *Зовнішній фактор* полягає в багатогранності маркетингових ходів, якими магазини заманюють покупців. Різноманітні акції та знижки, найкрасивіші вітрини стимулюють нас зробити покупку [11].

Науковці вважають, що до шопоголізму схильні в першу чергу жінки, оскільки вони від природи володіють більш чуттєвою натурою, ніж чоловіки. Тому дефіцит уваги, любові, відчуття самотності і непотрібності можуть спровокувати розвиток шопоголізму.

Шопоголізм в Україні поки ще не вважається хворобою. Цьому сприяє діяльність реклами зі зомбування споживачів. Суспільству нав'язується позиція – шопінг це добре, і чим його більше, тим краще. Попри це існують незаперечні факти про те, що шопоголізм призводить до значних руйнівних наслідків. Він провокує фінансове виснаження та є джерелом порушень особистісного, психологічного, емоційного розвитку. Бездумне захоплення шопінгом викликає почуття провини, провокує великі борги, негативну реакцію оточення, кримінальні проблеми із законом. Незважаючи на це, людина не може відмовитись від своєї пристрасті [3].

Одним із шляхів забезпечення профілактики шопоголізму може стати *організація дозвілля і рекреаційної діяльності*. Таким способом відбувається соціалізація особистості, формування адекватної суспільству поведінки. І в цьому плані соціальна робота виконує універсальну роль своєрідного фасилітатора, стимулюючи особистість до творчої діяльності, вияву і розвитку потенційних можливостей і здібностей у різних сферах і видах творчості.

З плином часу головним місцем проведення культурно-дозвілєвої діяльності стають клуби за місцем проживання. Вони максимально наближені до місця проживання, відкриті і доступні для вільного відвідування, в них створюється атмосфера затишку і тепла, де можна зайняти своє дозвілля, зустрітись з друзями.

Окрім організації насиченого проведення вільного часу у профілактиці розвитку оніоманії важливу роль може відіграти *формування у населення духовних (нематеріальних) цінностей*. Сучасне суспільство характеризується масовим споживанням матеріальних благ і формуванням відповідної системи цінностей і установок. У людей, які страждають на шопоголізм, присутні комплекси, в тому числі й з приводу становища в суспільстві. У них в душі сформувався дисонанс з тими стандартами життя, які нав'язують реклама, виробники товарів і тими, хто їх реалізує.

Суспільство споживання націлене на формування купівельної залежності. Від того, наскільки активно одні люди будуть купувати речі, залежить існування інших людей, зайнятих у виробництві цих товарів [6]. В зв'язку з цим, важливим завданням соціальної роботи є сприяння формуванню та розвитку у суспільстві нематеріальних цінностей.

Цінності – це ядро духовного світу людини, які об'єднують її думки, почуття, волю в одне ціле та відіграють важливу роль у формуванні особистості, прояві її соціальної активності.

На жаль, багато людей дуже схильні до впливу реклами та засобів масової інформації, а також думки оточення. Позитивним вважається достаток, багатство і абсолютно неприйнятні інші форми самовираження. Молоді і зрілі жінки, які відчують себе нещасними в житті, з легкістю можуть стати залежними. І тоді єдина проблема, яка буде їх хвилювати - це бажання заробити більше, щоб купити щось нове.

Тому необхідним кроком є *створення фронту протидії інформації, яка зомбує населення*. Важливим вкладом в цьому має стати діяльність соціального працівника, щодо створення соціальної реклами, адже вона відіграє величезну роль у створенні та продукуванні моральних цінностей, духовно збагачує суспільство, пробуджує в людях найкращі якості. Апеляція до вищих духовних цінностей і моральних норм може сформувати потреби духовного плану.

Соціальна реклама як психотерапія, здатна «оздоровити» соціальні відносини. Основною метою соціальної реклами має стати зміна ставлення суспільства до проблеми, а в довготривалій перспективі –

формування нових соціальних цінностей. Необхідно звернути увагу населення на те, що неконтрольована пристрасть до покупок це не привід для насмішок та зневажливого ставлення. Це причина задуматись про те, що шопоголізм не просто примха, а велика проблема, яку потрібно визнати та вирішувати спільно фахівцям різного профілю [3].

Шопінг – адикту у рамках самопомоги є сенс порекомендувати змістити фокус уваги із сфери покупок та сервісних послуг на роздуми про розвиток своїх потенційних здібностей, пріоритетних цілей та основної мети у житті, не пов'язаних з переживаннями щодо шопінгу. Такі настанови здатні реально привести шопінг – адикта до висновку про те, що справжнє задоволення людина одержує не від того, чим вона володіє, а від того, що вона робить та який слід в житті за собою залишить.

Отже, звернення до проблеми оніоманії дозволило виділити основні напрями роботи соціального працівника: організація дозвілля і рекреаційної діяльності; створення фронту протидії інформації, яка зомбує населення та формування у населення духовних (нематеріальних) цінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Афанасьев В. С. Социология девиантного (отклоняющегося) поведения. Учебное пособие / В. С. Афанасьев, Я. И. Гилинский. – СПб., 1993. – 167 с.
2. Григорий С. Страсть к покупкам получила научное объяснение [Електронний ресурс] / С. Григорий// Utro.ru. – 2005. – №341. – Режим доступу: <http://www.utro.ru/articles/2005/12/07/502003.shtml>
3. Дмитриева Н. В. Проблемы возникновения и развития шопоголизма / Н. В. Дмитриева, Ц. П. Короленко, Л. В. Левина // Психология: Историко – критические обзоры и современные исследования. – 2012. – № 2-3. – С. 27 - 30
4. Кабанова И. В. Повседневность шопоголика / И. В. Кабанова // Известия Саратовского университета. Новая серия. Сер.: Филология. Журналистика. – 2011. – Вып. 2. – С. 73 - 75
5. Когда шопинг превращается в болезнь [Електронний ресурс] / Simplybeauty. – Режим доступу: <http://www.simplybeauty.ru/shoping/35.html>
6. Криксунова И. Шопоголики: мания безудержных покупок [Електронний ресурс] / И. Криксунова // Фонтанка.ру. – 2012. – №105. – Режим доступу: <http://www.fontanka.ru/2012/06/04/105/>
7. Леонова Л. Г. Вопросы профилактики аддиктивного поведения в подростковом возрасте / Л. Г. Леонова, Н. Л. Бочкарева. – Новосибирск: Новосибирский медицинский институт, 1998. – 60 с.
8. Тюття Л. Т. Соціальна робота: теорія і практика: навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. / Л. Т. Тюття, І. Б. Іванова. – К.: Знання, 2008. – 574 с.
9. Орлова А.Е. Шопинг, который вас разоряет / А. Е. Орлова. – М.: Вече, 2007. — 175 с.
10. Шевченко О. Залежність від магазину: шопоголіки/ О. Шевченко // Тернопільський оглядач. – 2008. – 16 травня. – С. 27
11. Шопоголизм [Електронний ресурс] / Моё здоровье. – Режим доступу: <http://my-health.ru/content/63-shopogolizm>
12. Шопингомания — блажь или зависимость? [Електронний ресурс] / Волшебство Фиолетовой Леди. – Режим доступу: <http://violet-lady.ru/shopingomaniya-blazh-ili-zavisimost/>

Товстопук Т.

Науковий керівник – доц. Свідерська Г.М.

«ІДЕАЛЬНИЙ» ОБРАЗ ВІДПОВІДАЛЬНОЇ ЛЮДИНИ В ПСИХОЛОГІЇ

Постановка суспільної проблеми. Сьогодні людина, яка прагне досягнути успіху в житті, яка намагається стати незалежною, як би це дивно не звучало, повинна собі намалювати «рамки» власної відповідальності. Всі ми бачимо, як сучасний світ вимагає від кожного з нас відповідальних думок, рішень і вчинків, але часто ми не розуміємо, як саме нам чинити. Інколи в нас не вистачає сміливості для того, щоб вчинити відповідально, а інколи тягар відповідальності виснажує нашу свідомість докорами сумління і обов'язками, які нам не під силу. Як наслідок - безсоння, розчарування у собі, зниження самооцінки, душевні страждання. Для того, аби зрозуміти «рамки» відповідальності, в яких людина буде відчувати себе комфортно, ми вважаємо доцільним дослідити «ідеальний» образ відповідальної людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Учені, які займаються проблемою відповідальності, торкаються й питання образу відповідальної людини. Так, О.А. Безрукова вивчає портрет відповідальної людини в соціологічному вимірі, А.В. Кувшинова й Д.С. Літвінова досліджують позитивну й негативну форми відповідальності [8, 4]. В.С.Афанасенко, Ю.М. Ширококов і В.Д. Кислий намагаються з'ясувати оптимальну відповідальну поведінку особистості, а Л. І. Дементій визначає оптимальний тип відповідальності людини [1, 7].

Формулювання мети статті. Як бачимо, проблема відповідальності індивіда є актуальною та недостатньо дослідженою у психології. Для того, щоб особистість мала можливість гармонізувати власне життя, емоційний стан і розвиток, ми вважаємо за необхідне дослідити «ідеальний» образ відповідальної людини, що дозволить кожній особі визначати вектор становлення власної відповідальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуючи проблематику відповідальності, ми прийшли до висновку, що досить важливим є виділення характеристик «ідеального» образу відповідальної людини як суб'єкта діяльності. З цією метою ми спробували скласти схему такої діяльності, спираючись на загальноприйнятну схему діяльності за О. М. Леонтьєвим (див. рис.1).

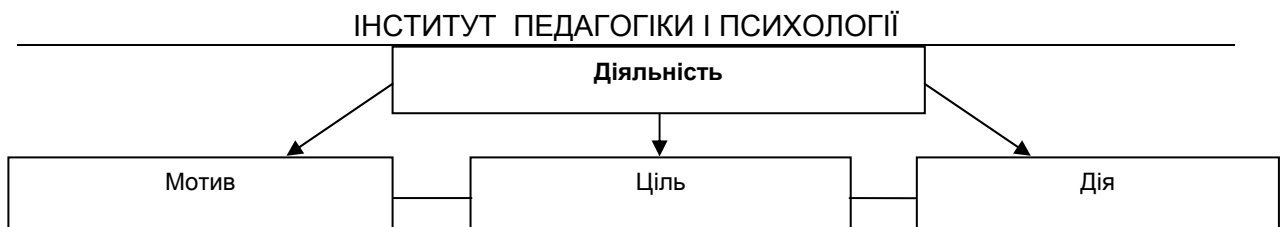

Рис. 1. Структура діяльності (за О. М. Леонтьєвим)

Для початку вважаємо, що важливо встановити об'єкт і суб'єкт відповідальної діяльності. За визначенням К. Муздибаєва, «об'єкт – це те, за що несуть відповідальність», а «суб'єктом відповідальності можуть бути окремі особистості, колектив або велика соціальна спільнота, одним словом, усі ті, чия діяльність підлягає оцінці» [2, с.127].

Людина стає суб'єктом відповідальності лише в тому випадку, коли реалізовує відповідальну діяльність або бездіяльність у ситуації, яка такої потребує. Насправді, відповідальність є тим унікальним психічним феноменом, який може проявлятися у бездіяльній поведінці.

Для того, щоб проаналізувати особливості відповідальної людини, варто повернутися до схеми діяльності. Для початку ми спробуємо зрозуміти *мотиви* відповідальної людини. Загалом виявляють наступні мотиви [5]:

1) Сукупність зовнішніх або внутрішніх умов, які викликають активність людини і визначають її спрямованість;

2) Предмет, об'єкт (матеріальний або ідеальний), що спонукає і визначає вибір спрямованості діяльності;

3) Усвідомлена причина, яка лежить в основі вибору дій особистості.

Ознайомившись із даною класифікацією мотивів, ми дійшли до висновку, що у відповідності до поданих мотивів можна представити рівневу типологію відповідальності у людей. Відповідно:

Низький рівень відповідальності – спостерігається в людей, у яких викликають і визначають спрямованість активності переважно сукупність зовнішніх або внутрішніх умов. Тобто інші люди, певний збіг обставин або критична ситуація.

До середнього рівня відповідальності відносять людей, котрі мотивують і скеровують власну діяльність заради отримання певної винагороди (матеріальної або ідеальної). Такий тип людей відрізняється від попереднього тим, що намагається відштовхуватися від власних інтересів і поглядів.

Високий рівень відповідальності – характерний для людей, які в основі вибору дій мають усвідомлену причину. На даному рівні людина враховує вже не лише власні інтереси, але й інтереси інших людей.

Отже, відповідальній людині притаманний високий рівень відповідальності і провідним мотивом її діяльності є усвідомлена причина, яка лежить в основі вибору дій особистості.

Ціль – другий структурний компонент відповідальності як діяльності. Під ціллю розуміють мисленнєво створена модель майбутнього результату діяльності [6].

Ми вважаємо доцільним розглядати дві групи цілей:

1. Уникнення безвідповідальності: а) в результаті уникнути проблем або конфлікту з соціумом; б) в результаті власної діяльності не вирізнятися від більшості людей.

2. Прояв відповідальності: а) реалізація себе як людини соціально активної; б) реалізація себе як людини високоморальної.

Так, провідною ціллю відповідальної діяльності людини відповідальної повинна бути реалізація себе як людини високоморальної. Оскільки відповідальність є моральною якістю, яку не можна нав'язати, а можна лише виховати.

Дія як сукупність процесів, у ході яких реалізується попередньо створена ціля, є проявом відповідальної поведінки.

Відповідальна поведінка – це поведінка, при якій людина бере на себе (особисто) конкретні зобов'язання і виконує їх належним чином. Відповідальна поведінка передбачає усвідомлене і неухильне виконання взятих на себе зобов'язань, розумне дотримання прийнятих моральних і правових норм, готовність тримати звіт перед собою і зовнішніми інстанціями за свої дії та вчинки [4].

Як зазначають В. С. Афанасенко, Ю. М. Ширококов і В. Д. Кислий, для відповідальних особистостей характерне дотримання групових норм, моралі, згуртованості. Вони товариські, урівноважені, розсудливі, витривалі, більш слухняні і в той же час більш незалежні. Їм не властиві боязкість, психологія жертви, образливість, цинічність і ворожість, вони самостійні і впевнені [1]. Тобто людина, яка діє відповідально, сприяє власному особистісному розвитку, а в подальшому особистісний розвиток впливає на становлення відповідальності особистості.

Відповідальна людина володіє соціально важливою якістю: здатністю взяти провину на себе за негативні наслідки недобросовісно виконаної дорученої справи, не звинувачувати в недоліках, прорахунках, бідах оточуючих. Відповідальна людина - обов'язкова людина, що відповідає не тільки за свою справу, а й за своє слово. Це людина честі і високої гідності. В давнину таких людей називали аристократами духу. Діти та молодь вибирають ці якості в сім'ї, від батьків, що називається «з молоком матері» [3].

Висновки. Отже, провівши невелике теоретичне дослідження «ідеального» образу відповідальної людини, ми визначили, що така людина повинна реалізовувати відповідальність у трьох напрямках: діяльнісному, поведінковому та емоційно-почуттєвому. В результаті проведеного нами дослідження було виявлено портрет відповідальної особистості. Так, відповідальною людиною можемо назвати ту, котра: 1)

поважає себе та інших; 2) реально оцінює власні сили; 3) усвідомлює потребу взяти на себе зобов'язання; 4) в будь-якому випадку готова нести відповідь за власні вчинки; 5) відчуває відповідальність перед соціумом, собою і власною совістю; 6) відчуває і несе відповідальність за себе та інших людей; 7) відчуває відповідальність в теперішньому за власне майбутнє (майбутнє іншої людини).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афанасенко В. С. Відповідальність як риса особистості [Електронний ресурс] / В. С. Афанасенко, Ю. М. Широбоков, В. Д. Кислий // Психологія – 2009 – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzkhups/2009_2/Afanasen.pdf
2. Баранова С. В. Відповідальність особистості як складова особистісної зрілості / С. В. Баранова // Наукові студії із соціальної та політичної психології: зб. статей. – К.: Міленіум, 2011. – Вип. 26 (29). – С. 126-133.
3. Борисова Т. С. Ответственность – качество родом из детства / Т. С. Борисова // Народное образование. – 2010. – №5. – С.246-251.
4. Кувшинова А. В. Формування відповідальності як основа морального виховання / А. В. Кувшинова, Д. С. Літвінова // Духовність особистості. — 2012. – Вип. 2. — С. 72-77.
5. Фізіологія і психологія праці: підручник / За загал. ред. Я. В. Крушельницької. - К.: КНЕУ, 2003 - 367 с.
6. Основи психології: Підручник / За загал. ред. І. С. Вітенко. - Вінниця: Нова книга, 2001. - 255 с.
7. Дементий Л. И. Ответственность как способ жизни / Л. И. Дементий // Методологические проблемы современной психологии: иллюзии и реальность. - Томск, Том. гос. ун-т, 2004. — С. 116-120.
8. Безрукова О. А. Відповідальність у соціологічному вимірі / О. А. Безрукова // Соціологія. – 2011. – Вип. 165. – Т. 177. – С. 5-8.

Штокало О.

Науковий керівник – проф. Кодлюк Я. П.

ПІДРУЧНИК ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Постановка проблеми. В умовах інформаційного суспільства поряд із засвоєнням базових знань перед сучасною освітою постає завдання навчити учнів вчитися, виробити потребу в навчанні упродовж життя. Актуалізується ще одна функція навчального процесу – навчити людину використовувати отримані знання у своїй практичній діяльності – професійній, громадсько-політичній, побутовій та ін. У педагогічній науці активно обговорюються шляхи вдосконалення системи освіти через упровадження компетентнісного підходу.

Аналіз останніх досліджень. Наявний науковий фонд свідчить про те, що проблема використання підручника як засобу формування інформаційної компетентності молодших школярів розглядалася вченими аспектно. Так, наприклад, розкрито зміст і структуру предметних компетентностей (О. Пометун, А. Хуторський та ін.); обґрунтовано умови формування ключових компетентностей (О. Савченко, Я. Кодлюк, Л. Хорунжа та ін.); виділено пріоритетні підходи, принципи та методи цієї діяльності (О. Овчарук, Л. Паращенко, О. Пометун та ін.); визначено етапи формування компетентностей (С. Трубачева, П. Хоменко, Г. Цукерман та ін.); уточнено критерії сформованості компетентностей (Н. Байдацька, А. Давидов, С. Раков та ін.).

Проблема вміння працювати з підручником розкрита у працях Я. Кодлюк, О. Янченко, Л. Соколовської.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – уточнити поняття «інформаційна компетентність» та розкрити шляхи її формування в учнів початкової школи засобами підручника.

Основна частина. З'ясуємо насамперед структуру компетентності. Узагальнивши різні підходи науковців (Н. Бібік, Я. Кодлюк, О. Савченко, А. Хуторський та ін.), виділяємо такі компоненти зазначеного новоутворення: мотиваційний, змістовий, процесуальний. Вони функціонують у цілісній системі процесу навчання. Враховуючи наведене вище положення, у структурі інформаційної компетентності ми також виділяємо три компоненти – змістовий, процесуальний та мотиваційний (див. табл. 1).

Таблиця 1

Структурні компоненти інформаційної компетентності молодших школярів

Структурні компоненти інформаційної компетентності	Зміст структурних компонентів інформаційної компетентності
Змістовий	знання про роль інформації в житті людини; про способи пошуку, опрацювання та збереження інформації; про інформаційну компетентність як цінність в умовах інформаційного суспільства
Процесуальний	вміння відшукувати (у підручнику, тексті, бібліотеці, з різних джерел), опрацьовувати (аналізувати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, порівнювати, узагальнювати, виділяти головне) та зберігати інформацію (ведення читацьких щоденників, словників нових слів, власної бібліотеки)
Мотиваційний	усвідомлення ролі інформації у житті людини

Базуючись на загально визнаному в науці положенні про основні види знань (про навколишній світ, про способи пізнавальної і практичної діяльності, про цінності), *змістовий компонент* інформаційної компетентності ми структурували таким чином: знання про роль інформації в житті людини; про способи пошуку, опрацювання та збереження інформації; про інформаційну компетентність як цінність в умовах інформаційного суспільства.

Процесуальний компонент включає вміння відшукувати, опрацьовувати і зберігати інформацію. Тобто учні повинні навчитися знаходити певну інформацію в тексті або підручнику; відшукувати додаткову інформацію з теми, використовуючи при цьому різні джерела; з'ясовувати значення слів, прислів'їв; перевіряти правильність тверджень або написання слів, тобто користуватись словниками, довідниками. Для того, щоб знайти певну інформацію в тексті або підручнику, треба знати основні елементи книжки, вміти ними користуватися (це зміст, обкладинка, текст та позатекстові компоненти). Також до вміння відшукувати інформацію належить вміння працювати у бібліотеці, самостійно обирати книги для читання.

Щоб навчити молодших школярів опрацьовувати інформацію, потрібно сформувати в них такі вміння: аналізувати, виділяти головне, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки.

Збереження інформації передбачає ведення читацьких щоденників, словників нових слів, власної бібліотеки тощо.

Розвиток інформаційної компетентності починається з розуміння ролі інформації в житті суспільства. Сучасний школяр має усвідомлювати, наскільки важливо володіти знаннями, вміти зберігати, систематизувати і передавати відомості. Це *мотиваційний компонент* інформаційної компетентності. Його формування потребує особливої уваги, адже неможливо досягти навчальної самостійності учня без вироблення стійких позитивних мотивів учіння. Як стверджують дослідники (Н. Бібік та ін.), мотиви спрямовують, організовують пізнання, надають йому особистісного значення. Внутрішня мотивація виникає поступово, у багатьох учнів вона нестійка і залежить від ситуації (цікаві завдання, змагальність, підтримка вчителя та ін.)

Найважливішою складовою інформаційної компетентності людини є уміння добувати, критично осмислювати, опрацьовувати та використовувати інформацію з різних джерел; інтерпретувати отримані результати; передбачати наслідки прийнятих рішень і робити відповідні висновки. При цьому важливими є вміння впорядковувати, систематизувати, структурувати знання. Формування інформаційної компетентності базується на вмінні працювати з дидактичними (навчальними) засобами інформації. Особливу роль тут, безумовно, відіграє підручник [10]. Він був і залишається основним джерелом знань молодших школярів.

Різні автори по-різному структурують вміння працювати з підручником, але характеристики структурних компонентів цього вміння дуже схожі. Наприклад, Л. Соколовська виділяє три основні групи вмінь роботи з підручником:

1. Одержувати знання з тексту (самостійна робота з навчальним матеріалом у процесі виконання запропонованих вчителем завдань).

2. Поглиблювати знання (робота з малюнками, схемами, таблицями, графіками).

3. Вирішувати пізнавальні завдання (запитання і завдання, що подаються до параграфа і після нього, а також безпосередньо в тексті) [10, с. 2].

Я. Кодлюк та О. Янченко виділяють такі структурні компоненти вміння працювати з підручником:

– уміння працювати з текстом;

– уміння працювати з позатекстовими компонентами (запитаннями, завданнями, таблицями, ілюстративним матеріалом);

– уміння користуватися апаратом орієнтування [6].

Аналізуючи педагогічний досвід з проблеми формування інформаційної компетентності молодших школярів засобами підручника, ми звернули найбільшу увагу на процесуальний компонент інформаційної компетентності, оскільки О. Савченко вважає його основним. Нами проаналізовано, як відображені вимоги до формування зазначених умінь і навичок у навчальних книгах, адресованих молодшим школярам, а саме види відповідних завдань на формування вміння відшукувати, опрацьовувати та зберігати інформацію, їх кількість у підручниках (з 2 по 4 клас). У процесі аналізу встановлено, що у підручниках з курсу «Я і Україна» найбільше завдань на формування вміння опрацьовувати інформацію різних видів (в середньому 50%); завдань на вироблення вміння відшукувати інформацію менше, але теж достатньо (близько 39%), а найменше завдань на вміння зберігати інформацію (4%).

Щодо завдань на з'ясування значення слів, доповнення прислів'їв, висловів, то їх більше у підручниках з читання (16%); з курсу «Я і Україна» таких завдань обмаль (5%). На перевірку правильності тверджень або написання слів є тільки кілька запитань. Чимало завдань на знаходження певної інформації у тексті або підручнику вміщено у читанках для всіх класів (25%), зате у підручниках з курсу «Я і Україна» є більше завдань знайти додаткову інформацію до теми (створити проект, розпитати батьків) (13%). Найбільше запитань спрямовані на вироблення вміння опрацьовувати інформацію різних видів, а саме аналізувати прочитане (19%). Щодо вміння виділяти головне, то у підручниках з читання таких запитань більше; крім цього, чітко вказано: визначити головну думку чи знайти речення, яке є головною думкою. Найменше завдань стосується вміння зберігати інформацію (4%). Відсутні вказівки на роботу з читацьким щоденником. У підручниках з «Я і Україна» є рубрики «Словничок» та «Тлумачний словничок», де вміщено невідомі слова, але немає вказівок виписати ці слова у свій словник.

Висновки. Отже, ми виділили такі структурні компоненти інформаційної компетентності: змістовий, процесуальний, мотиваційний. Формування інформаційної компетентності базується на вмінні працювати з дидактичними засобами інформації. Особливу роль тут відіграє підручник. У навчальних книгах з читання та курсу «Я і Україна» є чимало завдань на формування інформаційної компетентності, але їх варто урізноманітнити, а також включити більше завдань на формування вміння зберігати інформацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Глузман Н. А. Компетентнісний підхід у початковій освіті / Н. А. Глузман // Гуманітарні науки. — 2010. — № 2. — С. 93–101.
2. Глузман Н. Л. Урок математики на засадах компетентнішого підходу як результат педагогічної практики майбутніх учителів початкових класів / Н. Л. Глузман // Педагогічний альманах : збірник наукових праць / редкол.: І. Бех, Є. Голобородько, В. Олійник [та ін.]. — Херсон : РІПО, 2013. — Вип. 17. — С. 95–102.
3. Кодлюк Я. П. Компетентнісний підхід у підготовці майбутніх педагогів як пріоритет модернізації вищої освіти України / Я. П. Кодлюк // Професійні компетенції та компетентності вчителя : матеріали регіонального науково-практичного семінару. — Тернопіль : вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2006. — С. 10–13.
4. Кодлюк Я. П. Формування умінь вчитися / Я. П. Кодлюк // Навчання і виховання учнів 1 класу : методичний посібник для вчителів / упор. Савченко О. Я. — К. : вид-во «Початкова школа», 2002. — С. 60–77.
5. Кодлюк Я. П. Шкільний підручник в умовах запровадження державних стандартів освіти / Я. П. Кодлюк. // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. — 2002. — № 6. — С. 19–25.
6. Кодлюк Я. П. Робота з підручником на уроках у початковій школі : посібник для вчителя початкової школи / Я. П. Кодлюк, О. Я. Янченко; за ред. О. Я. Савченко. — К. : Наш час, 2009. — 104 с.
7. Марецька Н. Компетенція чи компетентність : що ми формуємо у молодших школярів / Н. Марецька // Початкова школа. — 2007. — № 9. — С. 51–54.
8. Родигіна І. Структура компетентності як педагогічне явище / І. Родигіна // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. — 2011. — № 7/8. — С. 18–20.
9. Савченко О. Я. Компетентнісна спрямованість нових навчальних програм для початкової школи / О. Я. Савченко // Початкова школа. — 2012. — № 8. — С. 1–10.
10. Соколовська Л. О. Підручник як одна із основ інформаційної компетентності / Л. О. Соколовська // Географія : науково-методичний журнал. — Харків, 2012. — № 4. — С. 2–3.

Слободянюк О.

Науковий керівник – доц. Корміло О.М.

ПСИХОЛОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА СИНДРОМУ «ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ» У МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ СТАНЦІЇ ШВИДКОЇ ДОПОМОГИ

Постановка проблеми і аналіз останніх досліджень та публікацій. Інтерес до синдрому «емоційного вигорання» у медичних працівників викликаний загальною тенденцією до гуманізації сучасної науки, залученню уваги дослідників до суб'єкта професійної діяльності, зокрема – до впливу на нього самого характеру цієї діяльності. Дана проблема є актуальною в тих видах людської діяльності, де необхідне постійне міжособистісне спілкування, емоційна підтримка, чуйне, розуміюче ставлення тощо. Мова йде не тільки про роботу вчителя, соціального педагога, практичного психолога, але і про охорону здоров'я.

Власне природа феномену емоційного вигорання є дуже складною. Згідно із загальновизнаним підходом до його концептуалізації (К.Маслач, 1982; К.Маслач, С.Джексон, 1986; К.Маслач, В.Шауфелі, 1993 та ін.) емоційне вигорання трактується як тривимірний синдром, який характеризується емоційним виснаженням, деперсоналізацією і редукцією професійних обов'язків. Така структура емоційного вигорання спонукає дослідників до пошуку різноаспектних пояснень вигорання та визначення відповідних засобів подолання його симптомів. Узагальнення поглядів дослідників щодо проблеми емоційного вигорання представників соціономічних професій (В. В. Бойко, Н. Є. Водоп'янова, О. Н. Гнездилова, Н. В. Грішина, С. Т. Губина, Т. В. Зайчикова, Л. М. Карамушка, Л. В. Кондрацька, А. С. Куфлієвський, Н. В. Назарук, В. О. Орел, Т. І. Ронгінська, М. М. Скугаревська, Е. С. Старченкова, Л. І. Тишук, Т. В. Форманюк, М. Burish, С. Cherniss, Н. J. Freudenberg, R. T. Golembiewsky, M. Leiter, C. Maslach, A. Pines, W. Shaufeli та ін.) дає можливість визначити емоційне вигорання як феномен, що розкриває особистісну деформацію, небезпечність та кризогенність якої для фахівця полягає у емоційному виснаженні, знеособленні, скороченні особистих досягнень та потенційно є чи не найуразливішим фактором у професіях того чи іншого типу [1]. Узагальнюючи вищенаведені дослідження, можна зазначити, що емоційне вигорання, головним чином, вивчається чи як структурне явище (М. В. Борисова, Т. В. Большакова, В. О. Орел та ін.), чи як процес (Н. Є. Водоп'янов, Л. М. Мітіна, Е. Aronson, A. Pines, R. Tillett та ін.) [4].

Серед медичних працівників на тлі синдрому емоційного вигорання з часом з'являються психосоматичні порушення, часто зустрічаються тривожні і депресивні розлади. Все дедалі частіше звертають увагу на синдром емоційного вигорання серед працівників швидкої допомоги, що пов'язане із невнормованим робочим графіком, важким навантаженням, необхідністю працювати вночі. Умови роботи працівника швидкої допомоги пред'являють підвищені вимоги до стану їх нервово-психічного здоров'я. Проблема ранньої діагностики та профілактики нервово-психічних розладів, здатності успішно адаптуватися до того чи іншого роду службової діяльності стає все більш актуальною. Науковий пошук шляхів та методів діагностики, а також методів захисту від емоційного стресу і синдрому емоційного вигорання в даний час має важливу практичну значимість.

Мета нашого дослідження – полягає у теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці ефективності психологічних засобів профілактики «емоційного вигорання» у медичних працівників. Предмет дослідження - психологічна профілактика синдрому «емоційного вигорання» у медичних працівників станції швидкої допомоги.

Згідно з метою і предметом дослідження висувались такі завдання: вивчити теоретичне обґрунтування феномену «емоційного вигорання»; здійснити емпіричне дослідження рівня синдрому емоційного вигорання у медичних працівників станції швидкої допомоги; розробити програму навчального тренінгу профілактики «емоційного вигорання» медичних працівників станції швидкої.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Історія терміну «синдром емоційного вигорання» (staff burnout syndrome) починається з 1974 року, коли американський психіатр H.J. Freudenberger вперше звернув увагу на цей феномен у працівників психіатричної сфери і описав його як «поразку, виснаження або зношення, що відбувається з людиною внаслідок різко завищених вимог до власних ресурсів і сил» [2]. Психологом К. Маслач (1976 р.) оцінено даний стан організму як емоційне та фізичне виснаження з розвитком негативної самооцінки, негативного ставлення до роботи, втратою співчуття та розуміння щодо клієнтів зі зняттям з себе відповідальності. За визначенням ВООЗ, синдром емоційного вигорання — це фізичне, емоційне, або мотиваційне виснаження, що характеризується порушенням продуктивності в роботі, втомлюю, безсонням, підвищеною схильністю до соматичних захворювань, а також вживанням алкоголю або інших психоактивних речовин для отримання тимчасового полегшення, що має тенденцію до розвитку фізичної залежності та (у багатьох випадках) суїцидальної поведінки. Цей синдром розцінюється як стрес-реакція на тривалі виробничі та емоційні вимоги, які виникають унаслідок надмірної відданості людини своїй роботі з одночасним нехтуванням сімейним життям або відпочинком.

Основною причиною розвитку синдрому емоційного вигорання вважається психологічна перевтома людини за наявності тривалого впливу професійного стресу. Висока частота синдрому емоційного вигорання лікарів частково пояснюється інтенсивним тривалим психологічним перевантаженням, специфікою пацієнтів, фінансовою нестабільністю сучасної сфери медичної допомоги. Зовнішніми передумовами розвитку емоційного вигорання є наявність хронічної напруженої психоемоційної діяльності, дестабілізуюча організація роботи, підвищений рівень відповідальності, несприятлива психологічна сфера професійної діяльності та складний психологічний контингент пацієнтів. Внутрішніми чинниками розвитку синдрому емоційного вигорання є інтенсивність та стиль спілкування людини, відповідність її темпераменту роботи, спрямованість до екстра- чи інтравертованості [2].

Отже, при сучасному навантаженні медичних працівників і введенні в їх роботу нових програм і підходів проблемною є не те, що працівник емоційно вигорає, оскільки це є природний процес. Проблема полягає в тому, що він не вміє це вчасно помічати. Психічний стан медичного працівника є однією з найважливіших умов його праці і робить значний вплив на пацієнта. Відповідно до цього в ході даного дослідження висувається те, що психологічна профілактика «емоційного вигорання» медичних працівників повинна включати уявлення про причини виникнення даного феномену, а розроблена тренінгова програма дозволить нівелювати ризики розвитку зазначеного феномену й оптимізувати саморегуляцію медичного працівника.

Емпіричне дослідження проводилось серед працівників Тернопільської міської комунальної станції «Швидка медична допомога». Поділу між працівниками не відбувалось. Єдиним критерієм, який брався до уваги був вік працівників і відповідно стаж роботи. Саме такий вибір критеріїв можна пояснити тим, що досліджуючи синдром вигорання, необхідно встановити як саме залежить розвиток синдрому емоційного вигорання, від стажу роботи в даній галуззі. Вік досліджуваних коливається від 25 років і до 56 років.

Дослідження поведилося в кілька етапів:

- на першому етапі вивчалися рівень сформованості синдрому емоційного вигорання в досліджуваних у процесі виконання професійної діяльності та характерні уявлення медичних працівників про синдром емоційного вигорання. Для цього були використані такі методики: методика визначення «емоційного вигорання» (В. В. Бойко); опитувальник «професійного вигорання» для медичних працівників (К. Маслач та С. Джексон), який апробувала Н. Є. Водоп'янова, а також спеціально розроблений анкетний питальник.

- на другому етапі впроваджувався тренінг профілактики та подолання синдрому емоційного вигорання;
- на третьому етапі встановлювалась ефективність тренінгової програми (шляхом повторного тестування та відстеження динаміки).

Взаємовплив чинників, визначаючих динаміку розвитку процесу вигорання в 1986 р. характеризує опитувальник «Maslach Burnout Inventory» (MBI) (К.Маслач, С.Джексон, в адаптації Н.Є. Водоп'янової), що дозволяє стандартизувати дослідження в цьому напрямі. Відповідно за даною методикою, проаналізувавши результати з загального отриманого індексу вигорання і його складових компонентів у виділених нами групах опитуваних, ми одержали:

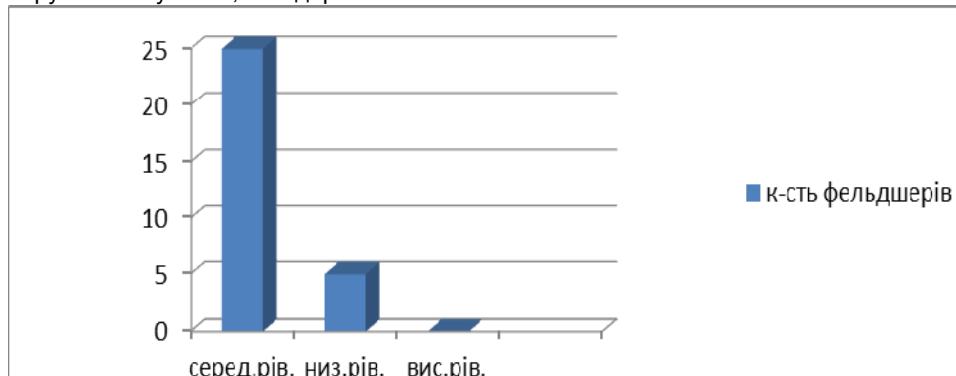

Рис.1 Отримані показники за шкалою індексу вигорання опитувальника MBI

Загальний індекс вигорання, який є сумою інших трьох перемінних тесту, є першим індексом вигорання у даному дослідженні. З рис. 1 видно, що:

- більшість медичних працівників мають середній рівень вигорання – 25 з 30 досліджених
- низький рівень вигорання мають 5 досліджуваних
- високого рівня вигорання не має ніхто.

Звернемось до складових компонентів цього індексу.

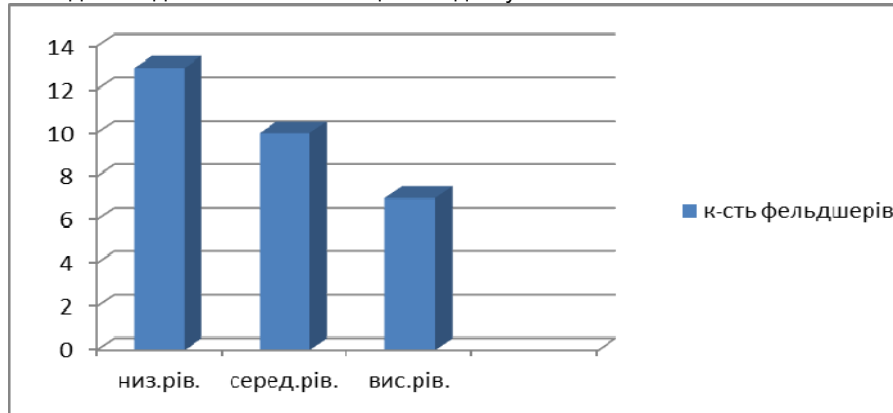

Рис. 2 Отримані показники за шкалою емоційного виснаження опитувальника MBI

Результати за шкалою емоційного виснаження на рис. 2 виглядають так:

- низький рівень емоційного виснаження мають 13 працівників
- середній рівень виявлено в 10 працівників;
- високий рівень емоційного виснаження мають 7 фельдшерів

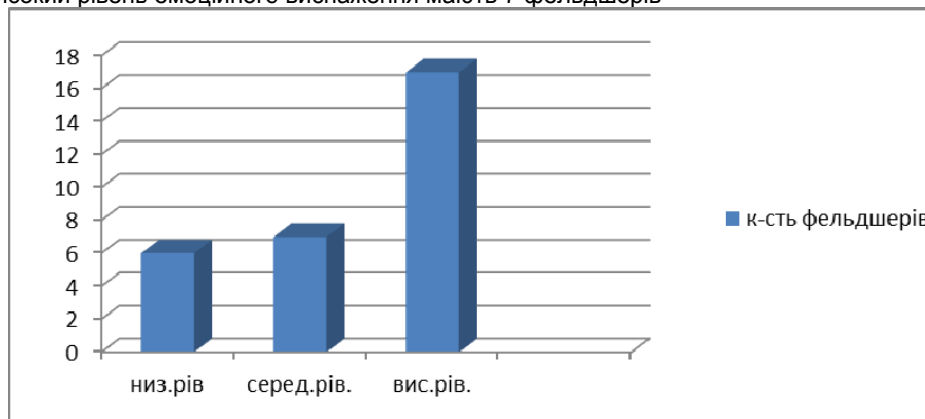

Рис. 3 Отримані показники за шкалою редукції особистісних досягнень опитувальника MBI

Саме завдяки третій і останній шкалі – «редукція особистісних досягнень» більшість досліджуваних і мають в сумі високий показник вигорання. По одній медсестрі з кожної групи мають низький рівень редукції особистісних досягнень;

- 7 фельдшерів мають середній рівень за цією шкалою;
- високий рівень мають 17 фельдшерів
- низький рівень – 6

За результатами методики Оцінка власного потенціалу вигорання (Дж. Л. Гібсон, Д.Х.Донеллі) можна зробити наступний висновок:

Деперсоналізація - (лат. de, лат. persona - особистість)- це стан відчуження від самого себе, неадекватне сприймання людиною своєї особи, свого «я»

1. Низький рівень деперсоналізації можна спостерігати у 22 досліджуваних
2. Середній рівень деперсоналізації – 8 досліджуваних
3. Високий рівень деперсоналізації – не спостерігається
4. Низький рівень особистісної задоволеності - 14 досліджуваних
5. Середній рівень особистісної задоволеності - 14 досліджуваних
6. Високий рівень особистісної задоволеності - 2 досліджуваних
7. Низький рівень емоційного вигорання – 10 досліджуваних
8. Середній рівень емоційного вигорання – 15 досліджуваних
9. Високий рівень емоційного вигорання – 5 досліджуваних

На другому етапі дослідження проведено авторський тренінг «Психологічна профілактика синдрому емоційного вигорання». Працівники швидкої допомоги, які брали участь у дослідженні, були поділені на дві підгрупи в добровільному порядку. Кожна підгрупа учасників приходила в попередньо призначений день.

Під час тренінгу більшість учасників виявила активність та із задоволенням брала участь у тренінговій програмі. Крім того були розроблені відповідні рекомендації, які допоможуть працівникам у їхній професійній діяльності.

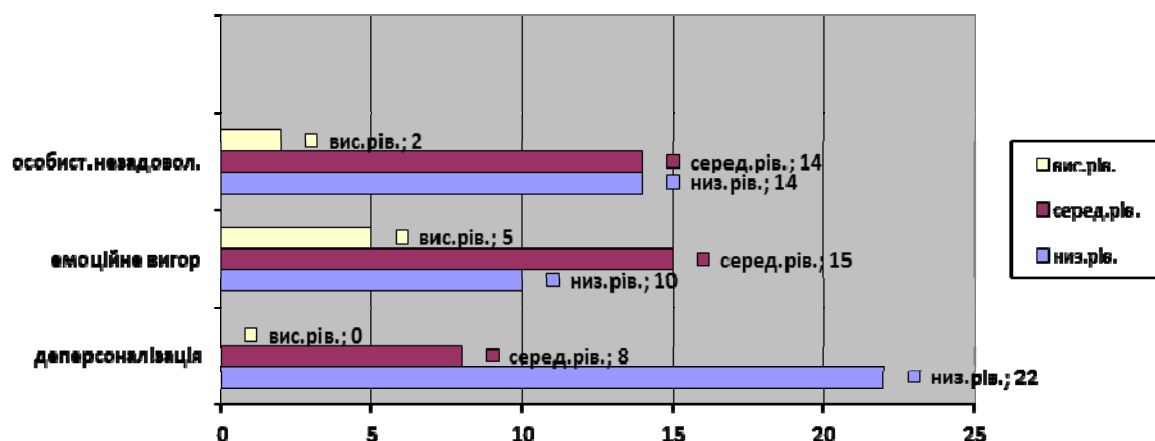

Рис. 4. Графік результатів дослідження власного потенціалу вигорання

Висновки з проведеного дослідження. Професія лікаря відчуває великі психологічні навантаження, тому у більшості працівників медичної сфери розвивається синдром вигорання, який може бути у працівників у різноманітних фазах розвитку, але безсумнівно, що симптоми вигорання найбільш присутні у роботі медичного персоналу швидкої допомоги, тобто фельдшерів, які по службовим обов'язкам постійно перебувають у контакті з хворими, у постійному напруженні та стресі.

Найбільш сформованими симптомами у лікарів служать такі симптоми, як переживання психотравмуючих обставин і незадоволеність собою.

Головні гіпотези підтверджені – у медичному закладі швидкої допомоги майже всі працівники відчувають на собі вплив синдрому вигорання. Крім того, за допомогою тестування та розробленого анкетного питальника встановлено, що психологічна профілактика «емоційного вигорання» медичних працівників повинна включати уявлення про причини виникнення даного феномену. Значення одержаних результатів полягає в тому, що з'ясовано особливості феномену «емоційне вигорання», психологічні особливості протікання, та відповідні уявлення, які супроводжують працівників станції швидкої допомоги. Велике значення при аналізі даного феномену серед медичних працівників показник деперсоналізації медичних працівників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пастрик Т.В. Психологічні особливості емоційного вигорання в діяльності лікарів швидкої допомоги / Т.В. Пастрик // Психологічні перспективи. – 2011. №17
2. Maslach C. Job burnout / C. Maslach, W. B. Schaufeli, M. P. Leiter // Annu. Rev. Psychol. – 2001. – № 52. – P. 397–422.
3. Малец Л. Внимание: «выгорание» / Л. Малец // Персонал. – 2000. – № 2. – С. 99–102.
4. Маслач К. Профессиональное выгорание: как люди справляются : практикум по соц. психологии / К. Маслач. – СПб. : Питер, 2001. – 528 с.
5. Юр'єва Л. М. Професійне вигорання у медичних працівників: формування, профілактика і корекція / Л. М. Юр'єва. – К., 2004.

Матіяш В.

Науковий керівник – доц. Пеньковська Н.М.

ПРОСВІТНИЦЬКА РОБОТА ШКІЛЬНОГО ПСИХОЛОГА ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВЧИТЕЛІВ-ПРЕДМЕТНИКІВ

Актуальність та постановка проблеми. Нове століття в освітній політиці позначилося впровадженням в життя ідей і стратегій модернізації освітнього процесу, що було зумовлене прагненням вивести вітчизняну систему освіти на європейський, а то й світовий рівень. Під цим кутом зору актуалізується проблема повернення сучасній школі її культуро-творчої ролі.

В усі історичні епохи вчитель репрезентував виховну функцію суспільства і завжди був предметом особливої уваги з боку психологічної науки і педагогічної практики. А складність та актуальність поставлених перед ним завдань вимагали адекватного поєднання його психологічних, психофізіологічних та соціально-психологічних якостей, тобто відповідної психологічної культури.

Сьогодні, як ніколи раніше, психологічна культура має бути обов'язковою складовою професійної культури працівників різних соціальних сфер. Це, з одного боку, обумовлено ускладненням людського життя та діяльності, а з іншого – прагненням людини до самовдосконалення, гармонізації стосунків з

іншими людьми, зі світом в цілому. Недостатній рівень психологічної культури призводить до виникнення стресових ситуацій, хворобливих станів, криз в житті і діяльності як окремих людей, так і суспільства в цілому.

Просвітництво як форма практичної професійної діяльності найбільш звичний і найбільш безпечний вид роботи шкільного психолога. Водночас саме просвітницька діяльність заслужено може розглядатися серед основних засобів формування психологічної культури. Підтвердженням цьому слугує основне значення просвітницької діяльності – ознайомлення суб'єктів освітнього процесу з сучасним станом психологічної науки, основними закономірностями й умовами психічного розвитку дитини. Саме тому, на нашу думку, така діяльність практичного психолога покликана і оптимально спроможна формувати, підтримувати та підвищувати психологічну культуру педагога.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Велика частина відомих нам робіт присвячені дослідженню психологічної культури в контексті професійної діяльності як складової професійної культури (Н.І. Ісаєва, Г.І. Марасанов, А.Б. Орлов, Н.Т. Селезньова, О.Є. Смирнова та ін.). У цих роботах аналізуються різні аспекти, характеристики психологічної культури у зв'язку з особливостями педагогічної та інших видів діяльності, виділяються функції психологічної культури, робляться спроби виділення її компонентів або складових і опису її структури. До системного аналізу психологічної культури, як базової культури особистості, вдається Л.С. Колмогорова. С.М. Щербакова також розглядає психологічну культуру особистості як системне утворення, що є єдністю цінностей, сутнісних сил особистості, спрямованих на творчу реалізацію діяльності.

Перші дослідження психологічної культури як наукової категорії пов'язані з вивченням проблем психології праці та професійних якостей учителя у 70-х – 80-х рр. XX ст. (В.І. Войтко, Н.В. Чепелєва). Особлива увага вивченню змісту поняття «психологічна культура» приділяється в акмеологічних дослідженнях А.О. Деркач, Є.О. Клімова, Ф.Ш. Мухаметзянова. Вивченню психологічної культури учнівської молоді та майбутніх фахівців різних професій присвячені праці сучасних вітчизняних науковців Г.О. Балла, О.Г. Видри, Н.І. Волошко, П.С. Перепелиці, О.В. Проскури, В.В. Рибалки, З.Л. Становських та ін.

Мета статті – дослідження структурних компонентів психологічної культури задля її підвищення засобами просвітницької діяльності шкільного психолога.

Виклад основного матеріалу дослідження. Психологічне просвітництво, здійснюване практичним психологом, виконує наступні чотири завдання: 1) формування наукових установок і уявлень про психологічну науку та практичну психологію зокрема (психологізація соціуму); 2) інформування населення з питань психологічного знання; 3) формування стійкої потреби в застосуванні і використанні психологічних знань з метою ефективної соціалізації підростаючого покоління і з метою власного розвитку; 4) профілактика дидактогенії. Основними формами даного виду роботи шкільного психолога є лекції, бесіди, семінари, виставки, добірка літератури, просвітницькі тренінги.

Вченими-психологами виявлений величезний дефіцит психологічних знань і навичок вчителів. Насамперед, мова йде про психологічні компетентності, що дозволяють педагогам: організувати ефективний процес предметного навчання школярів, і з змістовної, і з методичної точки зору вибудувати стосунки зі школярами та колегами на взаємовигідних засадах, усвідомити й осмислити себе в професії та спілкуванні з іншими учасниками внутрішньо-шкільних взаємин.

Аналіз літератури з окресленої проблематики засвідчує, що на зараз не існує загальноприйнятого розуміння феномену психологічної культури та логічно завершеного його визначення. Так, Л.С. Колмогорова вводить термін «загальна психологічна культура», відділяючи його від поняття професійної психологічної культури, і дає йому наступне визначення: складова базової культури особистості як системної характеристики людини, яка дозволяє їй ефективно самовизначитися і самореалізуватися в житті, а також сприяє успішній соціальній адаптації і саморозвитку.

У розумінні вченої культура може розглядатися як специфічно людські способи діяльності; сукупність духовних цінностей; процес самореалізації творчої сутності людини. Виходячи з цього, дослідниця здійснила спробу виділення структурних елементів базової культури людини, виводячи їх з певних компонентів культури у філософії і культурології:

- 1) когнітивний (грамотність);
- 2) компетентність;
- 3) ціннісно-смісловий;
- 4) рефлексивно-оцінний;
- 5) культуро-творчий.

Психологічна грамотність як сукупність елементарних психологічних знань й умінь являє собою ази психологічної культури. М.А. Холодна вважає, що психологічна компетентність – це особливий тип організації предметно-специфічних знань, що дозволяє приймати ефективні рішення у відповідній області діяльності. Вона означає ефективне застосування знань, умінь для вирішення поставлених перед людиною завдань. Ціннісно-смісловий компонент психологічної культури особистості являє собою сукупність, систему особистісно-значущих і особистісно-цінних прагнень, ідеалів, переконань, поглядів, позицій, відносин, вірувань в області психіки людини, її діяльності, взаємовідносин з оточуючими, як основа внутрішнього світу людини. Рефлексія являє собою осмислення людиною цілей, процесу та результатів своєї діяльності з присвоєння психологічної культури, а також усвідомлення тих внутрішніх змін, які в ній відбуваються, зміну своєї особистості, себе, як суб'єкта діяльності і відносин. Культуро-творчість означає, що людина вже в дитячому віці є не тільки творінням культури, але і її творцем. Психологічна культура особистості формується тільки в умовах довгочасного і активного впливу системи об'єктивних та суб'єктивних факторів навчання, виховання і побудови соціальних відносин.

Емпіричне дослідження. Якісний та кількісний аналіз.

Наше емпіричне дослідження передбачало вивчення рівня розвитку структурних компонентів психологічної культури вчителів-предметників. З цією метою ми включили до програми психодіагностичного дослідження наступні методики:

1. Методика «Психологічна культура особистості» (О.І. Мотков);
2. Методика діагностики стилів педагогічного спілкування (З.В. Масаєва);
3. Методика визначення рівня саморозвитку й професійно-педагогічної діяльності (Л.М. Бережнова).

Дослідження проводилося серед педагогів загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів №4 м. Броди Львівської області. Вибірка становила 60 педагогів, які працюють із підлітками та старшокласниками.

За допомогою обраного діагностичного інструментарію ми визначили рівень розвитку компонентів психологічної культури у педагогів-предметників, виділені О.І. Мотковим. За нашими даними, найбільш розвинутими компонентами психологічної культури, що відповідає високому рівню у даній вибірці виявились конструктивне ведення своїх справ – 3,84 б., самопізнання – 3,66 б. та конструктивне спілкування – 3,62 б. із 5 балів. Дещо нижчим виявились саморозвиток, гармонійно розвинена творчість та саморегуляція своїх емоцій. По цих складових діагностовано середній рівень.

На рисунку 1 подано рівні гармонійності компонентів психологічної культури у групи досліджуваних у вигляді графіку.

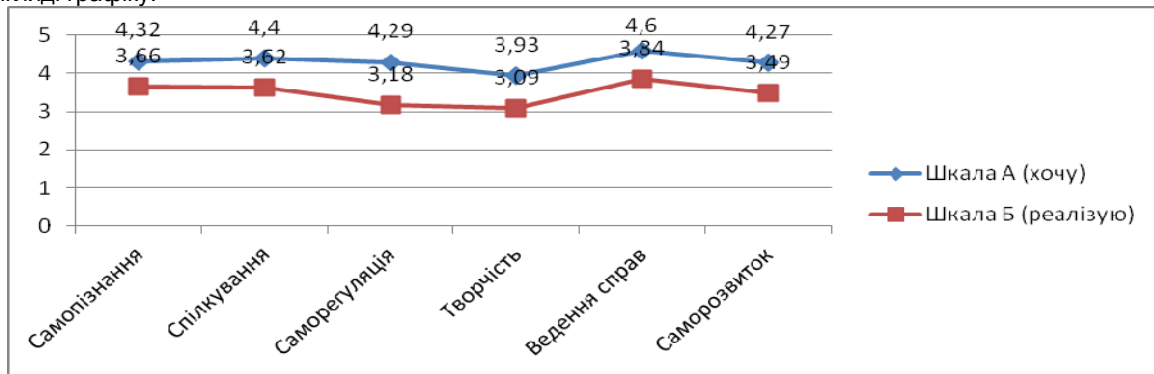

Рис. 1. Рівні гармонійності компонентів психологічної культури

Досліджувані із високим рівнем розвитку самопізнання, конструктивного спілкування та конструктивного ведення справ характеризуються як такі, що регулярно здійснюють самопізнання, самоаналіз своїх особистісних і поведінкових особливостей, у результаті якого починають усвідомлюватися своє життєве призначення, утворюють та підтримують конструктивне самоставлення і самооцінку, що допомагає жити, ставити здійсненні цілі та завдання, спрямовувати конкретні зусилля у напрямку, що відповідає власним нахилам і перевагам, бути самим собою. Конструктивне спілкування з близькими та далекими людьми їм допомагає продуктивному вирішенню особистих, ділових і громадських питань. Конструктивне ведення своїх справ, для якого характерним є реалістичне планування, доведення, як правило, початої справи до кінця, уміння працювати систематично, а не імпульсивно – значно проявляється у професійній діяльності.

Досліджувані із середнім рівнем гармонійно організованої творчості, саморегуляції своїх емоцій та саморозвитку характеризуються як такі, що прагнуть і частково мають свою цікаву творчу справу, уміння підтримувати переважно позитивний емоційний тон, зберігати спокій. Саморозвиток спостерігається через наявність цілей і діяльності із самовиховання особистісних установок і поведінки, які гармонізують бажання, емоції, думки й уявлення про себе, інших людей, навколишній світ, природу.

Середньостатистичні значення прагнення до саморозвитку у найбільшій кількості респондентів знаходяться на середньому та нижче середнього рівні – по 41 % від загальної вибірки досліджуваних, на низькому рівні у 9 %, на дуже низькому – 4 %, і лише у 5 % – на високому рівні.

На рисунку 2 подано зведені показники прагнення до саморозвитку в досліджуваній вибірці педагогів у вигляді діаграми.

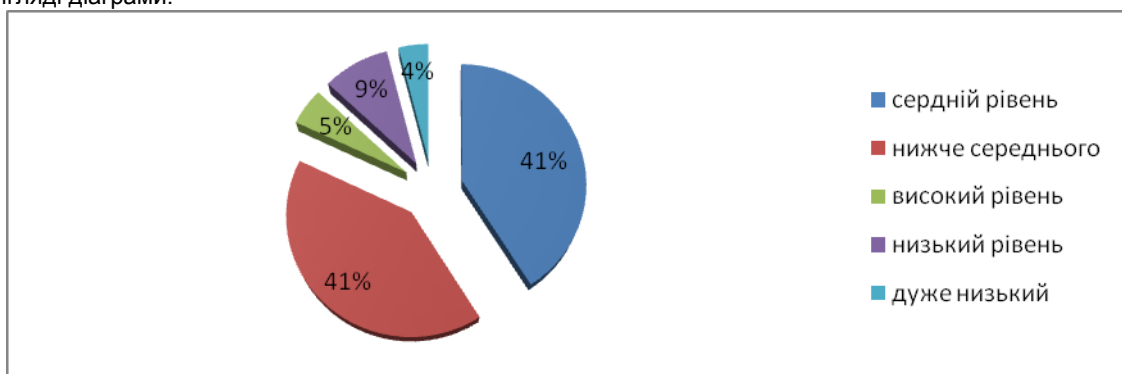
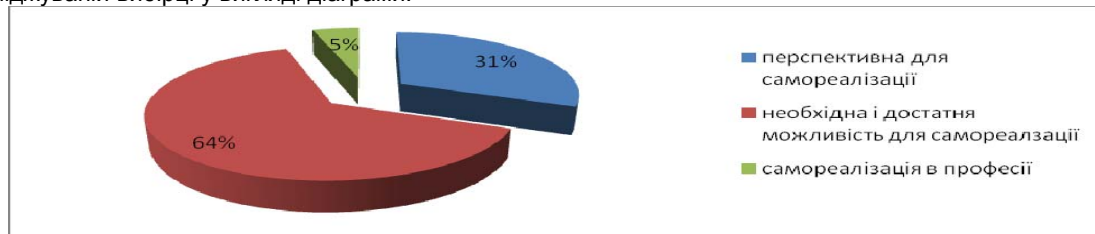

Рис. 2. Рівень прагнення до саморозвитку

Прагнення до саморозвитку, самовдосконалення – важливий чинник, який спонукає індивіда багато працювати і розвиватися. На думку А. Маслоу, це прагнення до повної реалізації своїх здібностей і бажання відчувати свою компетентність. Вчений стверджував, що розвиток відбувається тоді, коли наступний крок вперед об'єктивно приносить більше радощів та внутрішнього задоволення, ніж попередні надбання і перемоги. Коли вдається актуалізувати у людини мотив саморозвитку, збільшується сила її мотивації до діяльності.

Досліджуючи самооцінку можливостей реалізації себе в професійній діяльності, було виявлено наступні рівні її розвитку серед респондентів: перспективний і можливий для самореалізації в професійній діяльності – 31 %, достатній і необхідний – 64 % та рівень самореалізації особистості у професії – 5 %.

На рисунку 3 представлені дані самооцінки можливостей реалізації себе в професійній діяльності у досліджуваній вибірці у вигляді діаграми.

Професійна самореалізація – соціалізований шлях гармонійного розвитку особистості, поєднаний із здобуттям професійно-практичного та духовного досвіду в процесі отримання кваліфікації спеціаліста в період первинного професійного становлення (навчання у вищій школі) та вдосконалення фахового зростання в процесі виконання професійних ролей і обов'язків, що є невід'ємним атрибутом розкриття і здійснення особистісного професійного потенціалу.

Висновок. Психологічна культура, як психічне утворення, пронизує всі основні іпостасі людини: особистість, суб'єкт, індивідуальність. Психологічна культура має ієрархічну багаторівневу будову і багатокомпонентний склад. Тут виявляються і особливості сприймання іншої людини, і глибина її розуміння, і адекватність знань про неї, характер переживань, пов'язаних з іншою людиною, а також вміння спілкуватись, співпрацювати і продуктивно виконувати спільну справу. В психологічній культурі проявляється міра конгруентності людини і соціуму, її здатність вписуватись в оточуючий світ, і відповідати духовній природі світу. Психологічна культура є результатом соціалізації, освіти, виховання, а також великої внутрішньої роботи людини по гармонізації власних інтересів і потреб з інтересами соціуму.

Виховуючи майбутню людину, що з часом змінюватиме саме суспільство, педагог покликаний створити усі умови для гармонійного розвитку учня, його самореалізації в житті, а тому зобов'язаний володіти достатнім рівнем професійної та психологічної культури. Оскільки її формування, підтримка та підвищення передбачене завданнями просвітницької діяльності шкільного психолога, на наш погляд, ця форма роботи буде найбільш ефективною, адже, допоможе досягнути поставлених цілей перед психологом і загалом оптимізує педагогічний процес.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Битянова М.Р. Организация психологической работы в школе / М.Р. Битянова. – М.: Генезис, 2000. – 298 с. (Практическая психология в образовании).
2. Деркач А.А. Акмеологические основы развития профессионала / А. А. Деркач. – Воронеж : НПО «МОДЭК», 2004. – 752 с.
3. Климов Е.А. Введение в психологию труда / Е. А. Климов. – М.: МГУ, 1998. – 350 с.
4. Колмогорова Л.С. Становление психологической культуры личности как ориентир современного образования / Л.С. Колмгорова. – Барнаул: Изд-во БГПУ, 2006. – 167 с.
5. Мотков О.И. «Психологическая культура личности» // Школьный психолог. – № 15. – 1999. – С. 8-9.
6. Степанов О.М. Психологічна культура як компонент професійної культури вчителя / О.М. Степанов, Г.Г. Коломієць. – Київ: Главник, 2007. – 120 с.
7. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. – М. : Изд-во Института Психотерапии, 2005. – 339 с.

Гіряк Наталія Ярославівна
педагогіки і психології
Науковий керівник – доц. Корміло О.М.

СТРЕСОСТІЙКІСТЬ ЯК ЧИННИК ВИБОРУ КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ У СТАРШОМУ ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Актуальність дослідження. Сучасні умови життя і діяльності пов'язані із впливом на людину багатьох негативних факторів: травми, хвороби, надлишкові фізичні та розумові навантаження, конфлікти, проблеми пов'язані з навчанням і виконанням трудової діяльності та ін. Все це сприяє виникненню нервово-психічної напруги, накопиченню невдоволеності, що порушує внутрішню рівновагу особистості.

Очевидно, що іноді стрес є майже неминучим наслідком практично всіх аспектів сучасного життя, однак при цьому мають місце величезні і, як правило, не пояснені індивідуальні відмінності в сприйнятливості (чутливості) людей до нього.

Крім того, стрес може проявлятися в формі неймовірно широкого спектру негативних відчуттів і

викликати ще більш широкий спектр наслідків. Велика кількість повсякденних стресових ситуацій таких як: щоденні життєві негаразди, напруга на роботі, неприємна інформація, а також військові конфлікти і нестабільність політичної ситуації в державі зумовлює виникнення так званої «епідемії стресу», що охоплює значні масштаби, і зумовлює зростання суспільного інтересу до феномену стресу.

Особливу увагу дослідників привертає не лише сам феномен стресу, а головним чином вивчення проблеми стресостійкості та копінг-стратегій, які людина обирає для боротьби із стресом, і вимагає розробки різних способів ефективного управління собою в складних стресових ситуаціях.

Проблему стресостійкості та копінг-стратегій вивчали і досліджували Г.Сельє, Р.Лазарус, К.Ізард, В.Д.Небиліцин, Т.Л.Крюкова, С.К.Нартова-Бочавер, В.А.Бодров, Л.І.Анциферова, І.Г.Сизова, С.І.Філіпченкова та ін. [2].

Мета статті. Актуалізувати проблему стресостійкості та копінг-стратегій, для набуття людьми нового досвіду з управління собою в стресових ситуаціях.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Стрес (англ. stress - напруга, тиск) – стан психічної напруги, психічної обструкції, яка виникає в процесі діяльності, як правило, в екстремальних або складних умовах (Кітаєв-Смик Л. А., 1983).

Стресори (стрес-фактори) – зовнішні і внутрішні чинники, внаслідок дії яких людина опиняється в стресовому стані [3].

На думку В. В. Суворової, стрес – це «функціональний стан організму, що виникає в результаті зовнішнього негативного впливу на його психічні функції, нервові процеси або діяльність периферичних органів; П.Д.Горизонтов розглядав стрес як «загальну адаптивну реакцію організму, що розвивається у відповідь на загрозу порушення гомеостазу» та ін. [11].

Термін «стрес» був введений Гансом Сельє, який зробив висновок про те, що реакція стресу є неспецифічною, тобто вона не змінюється в залежності від виду впливу, яким була викликана.

Сельє сформулював важливу теорію стресової реакції, яку він назвав загальним адаптаційним синдромом. *Загальний адаптаційний синдром - це універсальна реакція організму на стресовий вплив, що складається з трьох стадій: тривоги, опору і виснаження* [7; 9].

Згідно його теорії, на всіх стадіях цього процесу головна роль належить корі наднирників, яка посилено синтезує стероїдні гормони - глюкокортикоїди, які, власне, і виконують адаптивну функцію [11].

Ганс Сельє, визначає стрес як реакцію фізіологічного збудження, викликану подіями, що завдають занепокоєння.

Р.Лазарус, який є автором когнітивної теорії стресу стверджує, що стрес - це не стимул і не реакція, а особлива взаємодія між стимулом і реакцією, при якій суб'єкт відчуває загрозу. Стрес залежить від того, як людина оцінює події і адаптується до них [7].

Важливою характеристикою, яка визначає здатність людини протистояти стресорному впливу є стресостійкість. Даний феномен визначають як системну динамічну характеристику, яка виражає здатність людини протистояти стресорному впливу або впоратися з багатьма стресогенними ситуаціями, активно перетворюючи їх або пристосовуючись до них без шкоди для свого здоров'я і якості виконуваної діяльності. Синонімічними поняттями до стресостійкості є емоційна стійкість, психологічна стійкість, стрес-резистентність.

Аналізуючи стресостійкість Куликов Л.В. виділяє її компоненти: здатність прогнозувати розвиток життєвих ситуацій і таким чином уникати стресорного впливу; здатність контролювати емоції, розвинені вольові якості особистості (здатність діяти в напрямку поставлених цілей і завдань, мобілізувати психіку в екстремально-ситуативних обставинах), володіння навичками саморегуляції; здатність витримувати більш тривалу і сильну, ніж у звичних умовах, напругу (емоційну, вольову, фізичну); здатність витримувати пікові навантаження в екстремальних умовах; активність в перетворенні стресової ситуації; досвід вирішення стресових ситуацій і володіння ефективними способами їх подолання; гнучкість адаптаційних процесів у відповідь на різні виникаючі та зникаючі стресори, та їх складні поєднання; здатність до повноцінної самореалізації, особистісного зростання зі своєчасним і адекватним вирішенням внутрішньоособистісних конфліктів; задоволеність самореалізацією (Куликов Л. В., 1995) [3;5].

Відзначимо, що більшість поведінкових реакцій на стрес включають в себе дії з його подолання. Тобто, це дії, спрямовані на те, щоб протистояти, зменшити або витримати вимоги навколишнього середовища, що викликали стрес. Зауважимо, що це визначення не розрізняє адаптивних і неадаптивних дій щодо подолання стресової ситуації. Зазвичай, коли ми говоримо, що хтось «подолав свої проблеми», то маємо на увазі, що він ефективно з ними справляється [7].

Поняття «копінг» включає в себе різноманітні форми активності людини, воно охоплює всі види взаємодії суб'єкта із проблемами зовнішнього чи внутрішнього характеру, з труднощами, які необхідно вирішити, уникнути, взяти під контроль або пом'якшити.

У даний час можна виділити три підходи у тлумаченні поняття «копінг»:

1) як один із способів психологічного захисту (трактується в термінах динаміки Его), що використовується для ослаблення напруги;

2) як відносно постійну схильність відповідати на стресові події певним чином (розглядається в термінах рис особистості);

3) як динамічний процес зіткнення суб'єкта з зовнішнім світом, який визначається особливостями їх взаємодії на різних стадіях розвитку цього процесу.

В. А. Бодров вважає, що процес «долаючої поведінки», «поведінки подолання» є проявом індивідуальних способів взаємодії з навколишнім світом, в якому проявляються особливості суб'єкта і характеристики ситуації, відображені в його свідомості в категоріях цінності, значимості, складності та

наслідків конкретної події. Така поведінка суб'єкта виступає як спосіб протидії, захисту від небажаного впливу ситуації шляхом перетворення, зниження або пом'якшення її вимог, уникнення, звикання, пристосування до ситуації з метою зниження або ліквідації умов розвитку стресу [3].

Люди справляються зі стресом безліччю різних способів. Тому, важливо зауважити, що саме від стратегії подолання залежить те, чи будуть ефекти конкретного стресу позитивними чи негативними [7].

Ряд дослідників запропонували дихотомічну класифікацію дій щодо подолання стресу. Так, А. Біллінг та І.Мус виділили активні та пасивні форми подолання з фокусом реакцій на емоцію або на проблему. Ця дихотомія відповідає запропонованій С. Фолкманом і Р. Лазарусом інструментальній моделі подолання, проблемно-орієнтованим і особистісно-орієнтованим способам подолання.

Г. Вебер (H. Weber) вважає, що основний репертуар стратегій психологічного подолання включає такі форми: 1) реальне (когнітивне або поведінкове) вирішення проблеми; 2) пошук соціальної підтримки; 3) перетлумачення ситуації на свою користь; 4) захист і відкидання (відторгнення) проблеми; 5) ухиляння та уникнення; 6) співчуття до самого себе; 7) пониження самооцінки; 8) емоційна експресія [1].

Існує багато різних копінг-стратегій, вибір яких обумовлюється індивідуальними особливостями людини, конкретною ситуацією та її когнітивною оцінкою.

Прояв стресу у *підлітковому віці* теж має свої особливості. Стрес може проявлятися у вигляді направленості стресової агресії підлітка: на самого себе або на оточуючих [8].

Стрес може позначатися на навчанні (засвоєнні і використанні знань), що перешкоджає академічній успішності. Труднощі з успішністю в свою чергу також створюють дискомфорт, в результаті чого загальний стрес посилюється [4].

Вивчаючи проведені психологічні дослідження, можна виділити такі форми прояву стресу у підлітків: поведінкова; інтелектуальна; емоційна; фізіологічна. При сильному емоційному стресі також можливі порушення нормальної взаємодії півкуль мозку в сторону більшого домінування правої «емоційної» півкулі, і зменшення впливу лівої, «логічної» половини кори великих півкуль на свідомість людини. Саме тому, стреси негативно впливають на навчальну діяльність підлітків. Основними причинами стресу в підлітковому віці можуть стати: конфлікти в сім'ї, з однолітками, та найближчим оточенням; незадоволеність собою, своєю зовнішністю, різні ситуації пов'язані з навчальною діяльністю (екзаменаційний стрес) та ін. Саме такі стресові події негативно впливають на психіку підлітків.

В період сучасності перед психологами також постає проблема вибору того чи іншого *методу зниження психічної напруги*. Одні психологи надають перевагу аутогенному тренуванню, другі – м'язевій релаксації, треті – дихальним вправам та ін. Таким чином, перед практичними психологами стоїть завдання диференціації антистресових методів, а також оптимального підбору тих методів, які в максимальній мірі відповідають характеру стресу і індивідуальним особливостям людини. Серед найбільш поширених методів нейтралізації стресів можна виділити: аутогенне тренування, дихальні техніки, раціональна психотерапія, дисоціювання від стресу, візуалізація, фізичні вправи, м'язева релаксація та ін. [6;10;11].

Психодіагностика стресостійкості та копінг-стратегій обумовлюється використанням різного роду методик, які є надійним фундаментом для усвідомлення взаємодії людини із стресом та вироблення ефективних стратегій щодо його подолання.

Таким чином, *об'єкт дослідження* – психічні емоційні стани у підлітковому віці.

Предмет дослідження – стресостійкість та копінг-стратегії у підлітковому віці.

Мета дослідження – дослідити вплив антистресового тренінгу на показник стресостійкості та вибір копінг-стратегій (конструктивних чи деструктивних).

Гіпотеза нашого дослідження полягає в наступному припущенні: проведення антистресового тренінгу підвищує стресостійкість та зумовлює вибір конструктивних копінг-стратегій боротьби зі стресом. Для підтвердження висунутого припущення ми провели експериментальне дослідження з допомогою наступних методик: тест на самооцінку стресостійкості особистості, методика «Індикатор копінг-стратегій» (Д.Амирхан), графічна психодіагностична методика «Людина під дощем» Е.Романової і Т.Ситько.

Діагностична робота проводилась на базі Технічного коледжу ТНТУ імені І.Пулля. Вибірка складала 60 досліджуваних (учні групи СТ-13 та АТО-17, віком 15-16 років).

У результаті проведеного дослідження ми отримали дані, за якими здійснили статистичну обробку та якісний аналіз.

За даними методики «Тест на самооцінку стресостійкості особистості» ми здійснили наступну статистичну обробку.

Для перевірки гіпотези щодо значущого впливу незалежної змінної на залежну, ми порівнювали: 1) O_1 і O_2 ; 2) O_3 і O_4 ; 3) O_2 і O_4 з допомогою параметричного t-критерія Стюдента. Обчислили три величини t для зазначених порівнянь. Гіпотеза щодо значущого впливу незалежної змінної на залежну приймається у випадку, якщо виконуються дві умови: а) якщо розбіжності між O_1 і O_2 є значущими, а між O_3 і O_4 – незначущими; б) розбіжності між O_2 і O_4 є значущими. Тому, порівнявши з допомогою параметричного t-критерія Стюдента:

1) O_1 і O_2 – наше $t_{\text{емп.}} = 12$. Оскільки наше $t_{\text{емп.}}$ попало в зону значущості, то ми прийняли гіпотезу H_1 про наявність відмінностей, тобто це означає, що зміни у показниках стресостійкості досліджуваних, які піддавалися експериментальному впливу є суттєвими (значущими).

2) O_3 і O_4 – наше $t_{\text{емп.}} = -0,5$. Оскільки наше $t_{\text{емп.}}$ попало в зону незначущості, то ми прийняли гіпотезу H_0 про відсутність відмінностей, тобто це означає, що відмінності несуттєві (незначущі).

3) O_2 і O_4 – наше $t_{\text{емп.}} = 3,33$. Оскільки наше $t_{\text{емп.}}$ попало в зону значущості, то ми прийняли гіпотезу H_1 про наявність відмінностей між 2 групами (експериментальною та контрольною) досліджуваних, тобто

це означає, що відмінності є суттєвими (значущими).

Оскільки між O_1 і O_2 розбіжності значущі, між O_3 і O_4 – незначущі, та між O_2 і O_4 – значущі, то можна стверджувати, що висунута в експерименті гіпотеза підтвердилася, тобто проведення антистресового тренінгу впливає на показник стресостійкості, підвищує її.

Результати проведеного дослідження за методикою «Індикатор копінг-стратегій» (Д.Амирхан) показали, що із досліджуваних, які піддавались експериментальному впливу 56,7% – становлять ті, в яких домінує копінг-стратегія вирішення проблем; 30% – це ті досліджувані, в яких домінуючою стратегією є пошук соціальної підтримки; 13,3% – досліджувані, в яких домінує стратегія уникнення проблем (див. рис. 1).

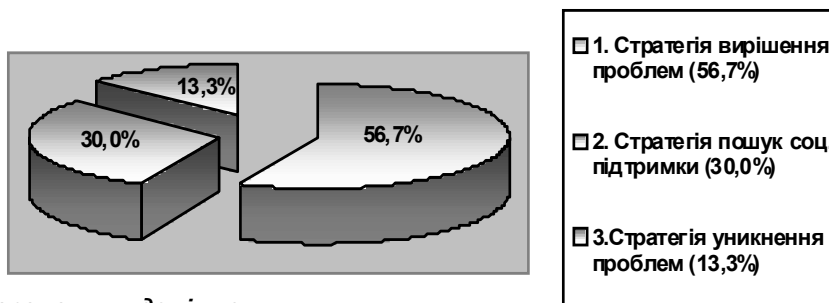

Рис.1. Діаграма домінуючих стратегій (за методикою Д.Амирхан)

копінг-

На основі цих результатів можна зробити висновок, що більшість досліджуваних використовують у боротьбі зі стресом конструктивні копінг-стратегії, тобто можна стверджувати, що проведення антистресового тренінгу мало значущий вплив на їх вибір.

Аналіз виконаних малюнків досліджуваних (за графічною психодіагностичною методикою «Людина під дощем» Е.Романової і Т.Ситько) також показав, що більшість із них намагаються долати складну ситуацію шляхом раціонального вирішення проблеми та шляхом пошуку соціальної підтримки у найближчого оточення.

На основі цих даних можна стверджувати, що висунута в експерименті гіпотеза підтвердилася.

Для профілактики та подолання стресів у повсякденному житті можна використати наступні корисні рекомендації.

Щоб подолати напруженість, роздратування, нервозність, біганину і суєту в своєму житті, треба:

- Стежити за своїм настроєм так само, як ми стежимо за своїм зовнішнім виглядом. Виробляти звичку до спокійного, врівноваженого і збалансованого внутрішнього стану.
- Сповіднитися. Дуже часто формується помилкова думка: якщо ми весь час в справах або кудись поспішаємо, значить, все «під контролем» і нічого поганого не трапиться. Насправді ж все інакше. Поспіх веде до перевтоми, дратівливості і, як наслідок, помилок, іноді дуже серйозних.
- Потрібно знайти свій середній життєвий темп, в якому ми найбільш успішні та ефективні в роботі і особистому житті, а також намагатися цей темп підтримувати. Нехай ми зробимо менше, зате більш якісно і продуктивно. А головне, зуміємо відчути психологічний комфорт: гарний настрій і задоволеність собою та життям.
- Час від часу робити невелику перерву в справах. Якщо виникає ця внутрішня напруженість і «гонка в нікуди», потрібно вчасно зупинитися - на декілька годин чи декілька днів. Вимкнути телефони, виспатися, не поспішаючи привести в порядок свої справи, подумати, згадати про самого себе. А потім знову кидатися в життя і повсякденну діяльність [8].
- Сформуєте коло друзів, які зможуть допомогти в складній ситуації, та підтримати Вас.
- Переключіться на що-небудь позитивне, згадайте щасливі моменти життя (особливо ефективно допомагає зняти напругу сміхотерапія і музикотерапія).
- Сміхотерапія допомагає досить ефективно і що головне, швидко позбавитись від негативу, що накопичився за день. Сміх є одним із важливих джерел енергії. Він проганяє негативні думки, розслабляє, і заставляє організм продукувати гормони щастя. Окрім цього, сміх згладжує неприємні, стресові ситуації і пом'якшує гіркоту невдач. Якщо вам тривалий час не вдається вирватися з-під впливу стресів, просто змініть тактику, і подивіться на ситуацію зовсім з іншої сторони, намагайтеся знайти позитив навіть в самій неприємній ситуації. Також, оточуйте себе речами, різними предметами, які заставляють вас посміхатися: смішними іграшками, веселими листівками, гумористичними книгами, касетами з веселою музикою та ін. Все це також налаштовує на позитив у житті [10].
- Ефективним також є використання бібліотерапії – методу «лікувального читання», запропонованого В.М.Бехтеревим. Бібліотерапія – це психологічна допомога людям у знятті стресу в основі якої лежить читання ними книжок певного змісту і тематики або прослуховування уривків із художніх творів (прози, віршів). Використання бібліотерапії для профілактики стресів є дуже перспективним, оскільки після читання улюбленої книги покращується самопочуття та настрої [6].
- Намагайтесь дивитись на все зі сторони. Так легше тримати себе в руках.

- Не залишайтеся у стані нерухомості, шукайте вихід із складної ситуації. Крім Вас нікому не вирішити вашу проблему.
- Думайте позитивно. Налаштовуйте себе на позитивний результат.
- Вчіться відпочивати, знаходячись у стресових ситуаціях. Фізичні навантаження допомагають на деякий час «відключитись» від проблем. Це дуже добрий метод відпочинку для мозку.
- Просто чудово, якщо у вас є хобі. Зазвичай улюблені захоплення допомагають розслабитися та приносять багато приємних емоцій.
- Використовуйте різні способи релаксації. Наприклад, злегка натисніть на скроні, і зробіть масаж голови. Масажування знімає втому та стрес в цілому.
- У важких стресових випадках краще звернутися за допомогою до психолога чи, хоча б, зателефонувати до телефону довіри або екстреної психологічної допомоги [8].

Висновки. Дослідження проблеми стресостійкості та копінг-стратегій має важливе значення для кожної людини, оскільки дає можливість накопичувати новий досвід з управління собою в моменти складних життєвих ситуацій, а також дає можливість конструктивно долати їх. І як зазначає Г. Сельє: «Всупереч існуючій думці, ми не повинні, і не в змозі уникнути стресу. Але, ми можемо використати його і насолоджуватися ним, якщо краще пізнаємо його механізм і виробимо відповідну філософію життя».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бодров В. А. Психологический стресс: развитие и преодоление / В. А. Бодров. – М.: ПЕР СЭ, 2006. – 528 с.
2. Брайт Д. Стресс. Теории, исследования, мифы / Д. Брайт, Ф. Джонс. – СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2003. – 352 с.
3. Водопьянова Н. Е. Психодиагностика стресса / Н. Е. Водопьянова. – СПб.: Питер, 2009. – 251 с.
4. Гринберг Дж. Управление стрессом / Дж Гринберг. – [7-е изд.]. – СПб.: Питер, 2002. – 496 с. – (серия «Мастера психологии»).
5. Кинан К. Управление стрессом / К. Кинан. – М.: Эксмо, 2006. – 34с.
6. Леонова А.Б. Психопрофилактика стрессов / А.Б.Леонова, А.С.Кузнецова. – М.: Изд-во Моск. университета, 1993. – 123с.
7. Общая психология / [под ред. В. В. Петухова]. – СПб.: Питер, 2007. – 668с.
8. Самоукина Н. В. Психология оптимизма / Н. В. Самоукина. – М.: Издательство Института психотерапии, 2001. – 240 с.
9. Селье Г. Стресс без дистресса / Г. Селье. – М.: Прогресс, 1982. – 68 с.
10. Щербатых Ю. В. Психология стресса / Ю. В. Щербатых. – М.: Изд-во Эксмо, 2006. – 304с.
11. Щербатых Ю. В. Психология стресса и методы коррекции / Ю. В. Щербатых. – СПб.: Питер, 2006. – 256 с. – (серия «Учебное пособие»).

Оксана Андрусишин
магістрантка Інститут педагогіки і психології
Науковий керівник: к.п.н., доцент Гладюк Т.В.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ПРИРОДОЗНАВСТВА

У статті обґрунтовані педагогічні умови формування екологічної компетентності в молодших школярів під час вивчення природознавства, вказані методи та форми екологічного виховання в означеному аспекті.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: ЕКОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ, ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ЗМІСТУ, ФОРМИ ТА МЕТОДИ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ, ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ, ПОЧАТКОВА ШКОЛА.

Екологічна освіта підростаючого покоління України стала одним із пріоритетних напрямів розвитку суспільства. В екологічній освіті як соціальній системі держави головним є формування всебічно розвинутої творчої особистості, що проголошується Національною доктриною розвитку освіти України в XXI столітті.

Сьогодні екологічна освіта має бути спрямована в майбутнє, опиратися на ідеї гармонії природи та людини, стійкого розвитку біосфери, сприяти подоланню наявних у суспільстві стереотипів шляхом формування екологічно освіченої особистості та створення умов для її розвитку. Це спонукає до пошуку такої моделі навчального процесу, яка зможе забезпечити формування екологічної компетентності, що є необхідною умовою і стає методологією вирішення завдань екологічної освіти [7].

Ідея розвитку екологічної компетентності учнів є однією із ключових ідей модернізації виховання і освіти, необхідність якої історично передбачена у вигляді корінних змін світогляду, традицій, стилю мислення, мотивів поведінки людей, які становлять сучасний соціум. Вона пов'язана з готовністю і здатністю нести особисту відповідальність як за власне благополуччя, так і за суспільне [3].

Проблемі формування екологічної компетентності в науково-педагогічній літературі приділяли багато уваги відомі вчені Д. Єрмаков, О. Колонькова, В. Маршицька, О. Овчарук, О. Пометун, О. Пруцакова, Н. Пустовіт, Л. Руденко, Л. Титаренко. У своїх дослідженнях вони розкрили сутність узагальненого поняття та конкретизували його, визначили форми та методи екологічної освіти, критерії сформованості екологічної компетентності.

Поняття «екологічна компетентність» трактується з різних точок зору. Вважаємо, що найбільш повно це поняття розкрито в дослідженнях С.Шмалей, де екологічна компетентність визначається і як «головна мета і результат екологічної освіти дітей, здатність оцінювати екологічні проблеми», і як показник

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ

сформованості екологічної культури особистості, і як прояв екологічної культури особистості в її «полі відповідальності» [8, с.94].

Під поняттям „екологічна компетентність» ми розуміємо індивідуальну характеристику ступеня відповідності особистості вимогам екологічної освіти, а саме: рівень сформованості екологічних знань, умінь і навичок, спрямованих на формування екологічної свідомості, мислення і світогляду, необхідних для загальної орієнтації в екологічній обстановці, усунення або обмеження дій екологічного ризику.

Незважаючи на інтерес вчених до проблеми формування екологічної компетентності підростаючого покоління, аналіз робіт вітчизняних і зарубіжних педагогів дає підстави для висновку, що у сучасній психолого-педагогічній науці недостатньо уваги приділяється процесу формування екологічної компетентності учнів початкової школи.

Великі можливості для формування екологічної компетентності закладені у курсі природознавства початкової школи. Однак, питання методики формування екологічної компетентності в учнів початкової школи на уроках природознавства, проблеми, які при цьому виникають, та причини, що їх обумовлюють, є маловивченими, але досить важливими і актуальними.

Метою статті є визначення педагогічних умов формування екологічної компетентності молодших школярів під час вивчення природознавства.

Існують різні підходи до визначення структури екологічної компетентності. Як стверджує О. Пруцакова, структуру екологічної компетентності особистості складають знання, почуття, відношення, поведінка. Тому завданням екологічної освіти у початковій школі є формування системи знань про природу; розуміння взаємозв'язків і взаємозалежностей, що існують у природі; формування позитивного ставлення до природи, норм поведінки у природі; бажання зберігати і охороняти природу [4].

У своєму дослідженні дотримуємося точки зору В. Маршицької, яка визначає такі компоненти екологічної компетентності: когнітивний, поведінковий та мотиваційний [3].

Зупинимося на характеристиці кожного з них. Під когнітивним компонентом екологічної компетентності дітей молодшого шкільного віку автор розуміє елементарні екологічні знання, вміння встановлювати взаємозв'язки. Поведінковий компонент включає дотримання правил еколого-свідомої поведінки в природі. Мотиваційний компонент виражається демонстрацією еколого-свідомого ставлення дітей до природи; передбачає елементарні уявлення значення цінностей природи, здатність оцінити вчинки.

У процесі наукового пошуку нами були виявлені такі педагогічні умови формування екологічної компетентності в учнів початкової школи під час вивчення природознавства: екологізація змісту природознавства з урахуванням вікових, психолого-педагогічних особливостей учнів; **удосконалення форм та методів екологічного виховання шляхом** систематичного, комплексного та цілеспрямованого їх використання на уроках та позакласній роботі; узгодженість дій педагога та батьків у формуванні еколого-компетентної особистості. Визначені педагогічні умови взаємопов'язані між собою (рис.)

Рис. Педагогічні умови формування екологічної компетентності у молодших школярів під час вивчення природознавства

Вважаємо за необхідне розкрити суть даних педагогічних умов.

Під екологізацією освіти розуміємо систему заходів, спрямованих на забезпечення у навчально-виховному процесі належних екологічних знань та їх практичного застосування. Екологізація навчального змісту природознавства передбачає наповнення його ідеями сталого розвитку, проблемами забруднення навколишнього середовища, емоційно-ціннісними знаннями. Слід зазначити, що такий підхід вимагає урахування природних здібностей, психічних особливості дитини. Тому для досягнення позитивних результатів в екологічній освіті і вихованні учнів бралися до уваги вікові та індивідуальні особливості, риси характеру, ставлення до навчання, потреби і здібності кожного школяра. Адже лише за цієї умови вчитель зможе забезпечити свідоме і повноцінне сприйняття дитиною навчального матеріалу, вибрати у неї правильне відношення до навколишнього середовища, сформувати високий рівень екологічної компетентності [1].

Не менш важливою педагогічною умовою формування екологічної компетентності у молодших школярів під час вивчення природознавства є **удосконалення форм та методів екологічного виховання молодших школярів шляхом** систематичного, комплексного та цілеспрямованого їх використання на уроках та позакласній роботі.

Першочерговим завданням сучасного педагога є якісний вибір форм та методів екологічного виховання і оптимальне їх поєднання у структурі уроку та позакласній роботі. Сучасна дидактика орієнтує вчителів не на універсалізацію тих чи інших методів, а на розуміння їх сильних і слабких сторін, пошуки оптимального поєднання, переваг кожного з них. Умовою успішного формування високого рівня екологічної компетентності учнів є застосування форм і методів педагогічного впливу, що включають експеримент і пошук, розвивають аналітичні та інтелектуальні вміння, здатність критично осмислювати явища, інформацію та досвід, знаходити і обґрунтовувати варіанти вирішення життєвих ситуацій.

Суть експериментальної методики формування екологічної компетентності в учнів початкової школи полягала у систематичному, комплексному та цілеспрямованому формуванні у молодших школярів уявлень про об'єкти та явища природи, зв'язки та залежності у світі природи, закріпленні та розширенні уявлень про цілісність природи, формуванні відповідних умінь і навичок поведінки у природі, розвитку позитивного емоційно-ціннісного ставлення до природи.

Комплексна екологічна робота проводилася за такими напрямками: пізнавальний, дослідницький, практичний (див.рис.).

Пізнавальний напрямок екологічної роботи передбачав формування когнітивного компонента екологічної компетентності молодших школярів шляхом здобуття учнями відповідних знань, які становлять підґрунтя вироблення ставлень, практичних умінь і навичок поведінки і діяльності щодо довкілля і дають змогу особистості вільно і творчо брати реальну участь у вирішенні екологічних проблем. Показниками цього критерію є повнота, глибина, осмисленість навчальної інформації, розуміння процесів, явищ і фактів природи та ін. Чільне місце у системі роботи пізнавального напрямку зайняли екскурсії, уроки милування природою, спостереження, дидактичні ігри, інноваційні методи навчання тощо.

Формування мотиваційного компонента екологічної компетентності передбачає розвиток у кожної дитини власної відповідальності за стан довкілля, усвідомленої готовності здійснювати природоохоронну діяльність, а також глибоку переконаність у необхідності екологічної освіти.

Мотиваційний компонент є інтегрованою якістю особистості та характеризує сформованість екологічно значущих особистісних якостей, сукупність екологічно-ціннісних орієнтацій та наявність мотивів на здійснення екологічно доцільної діяльності.

Суть методики формування мотивації до природоохоронної діяльності у процесі екологічного виховання дітей молодшого шкільного віку полягала у включенні дитини в активні види природоохоронної діяльності; спонукання її до пізнавальної активності; виховання позитивного ставлення до природи; єдність двох шляхів формування мотивації: „зверху вниз” – дорослий надає дитині знання про мотиви, „знизу вгору” – дитина через включення в діяльність набуває власного досвіду еколого-доцільної поведінки; використання елементів проблемного навчання; створення в учнів позитивно-емоційної спрямованості на об'єкт природи; моделювання ситуацій ототожнення себе з об'єктом живої природи; вправлення у гуманних діях та вчинках щодо об'єктів природи.

Наступною важливою педагогічною умовою формування еколого-компетентної особистості є організація безпосередньої діяльності дітей з охорони природи (практичний компонент екологічної компетентності). Пізнання дітьми природи, особливостей екологічної роботи відбувалося під час активної діяльності, коли вони оволодівали уміннями бережливого ставлення до її об'єктів, збереження та створення умов для їх нормального спілкування. Уміння і навички з охорони навколишнього середовища в учнів молодшого шкільного віку формувалися в активній безпосередній діяльності у природі і в гармонії з нею [7]. Учні приймали участь в різноманітних акціях та конкурсах, а саме: «До чистих джерел», «Птах року», «Мій рідний край, моя земля». Зарекомендували себе як ефективні такі форми природоохоронної діяльності, як виготовлення годівничок або будиночків для птахів, спостереження за ними, підгодовування птахів.

Важливе місце у системі роботи практичного напрямку отримала дослідницька діяльність, яка передбачає не пасивне спостереження, а різноманітну активну роботу: науковий пошук, відкриття

раніше невідомих фактів, постановку проблем, різні підходи до їх вирішення, висновки, узагальнення, де виявляється активність молодших школярів, їх уміння самостійно здобувати знання. Сюди увійшли проблемно-пошукові методи, досліді, проблемно-ігрові ситуації, метод проекту, вправи на прийняття рішень.

Слід зазначити, що формування основних компонентів екологічної компетентності у молодших школярів здійснювалося шляхом єдності урочної та позакласної роботи з природознавства. Дієвою формою навчання стала робота екологічного гуртка «Юні друзі природи».

Ефективність використання різноманітних методів формування екологічної компетентності значною мірою визначається узгодженістю дій педагога та батьків [6]. Таке розуміння визначило наступну педагогічну умову нашого дослідження. Система виховних впливів включала різноманітні форми роботи з сім'єю в контексті екологічного виховання. Так, з батьками проводився цикл консультацій, під час яких їх ознайомлено з доступними методами, прийомами збагачення естетичних вражень учнів про природу, виховання гуманного ставлення до неї. Цікавими і корисними для всіх учасників навчально-виховного процесу стали спільні екологічні конкурси, екскурсії, праця в природі.

Висновок. Таким чином, визначено і обґрунтовано педагогічні умови формування екологічної компетентності в учнів початкової школи під час вивчення природознавства. Реалізація даних вимог сприяє тому, що екологічна робота стає для учнів джерелом пізнання і радості, оскільки пов'язана з реальними екологічними ситуаціями. Екологічні проблеми, таким чином, розглядаються не як абстрактні, а як особисто значущі для школярів. Саме під час такої роботи виховується творча особистість школяра, зміцнюються та розширюються пізнавальні інтереси учнів і, відповідно, формується високий рівень екологічної компетентності молодого громадянина нашої держави.

Список використаних джерел

1. Дерябо С. В. Ясвін В. А. Екологічна педагогіка та психологія / С. В. Дерябо, В. А. Ясвін. – Ростов-на-Дону: Видавництво «Фенікс», 1996. – 126 с.
2. Ермаков Д. С. Формирование экологической компетентности учащихся : теория и практика / Д. С. Ермаков. – М.: МИОО, 2009. – 180 с.
3. Маршицька В. В. Сутнісні характеристики екологічної компетентності учнів початкової школи / В. В. Маршицька // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. – Вип. 8: – Кн. 2. – К., 2005. – С. 20–24.
4. Пруцакова О. Л. Сутність та види екологічної компетентності особистості / О. Л. Пруцова // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. – Вип. 8: – Кн. 2. – К., 2005. – 39 с.
5. Пустовіт Н. А. Формування екологічної компетентності школярів: наук.-метод. посібник / Н. А. Пустовіт, О. Л. Пруцакова, Л. Д. Руденко, О.О. Колонькова, – К.: Педагогічна думка, 2008. – 64 с.
6. Руденко Л. Д. Взаємодія сім'ї і школи у формуванні екологічної компетентності школярів: метод. посібник для вчителя / Л. Д. Руденко. – К.: Педагогічна думка, 2008. – 32 с.
7. Титаренко Л.М. Екологічна компетентність особистості як складова її життєвої компетентності / Л. М. Титаренко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді України: збірник наукових праць – Київ, 2005. – Вип.8. – Кн. 2. – С. 12–15.
8. Шмалей С. В. Оцінка рівня антропологічної компетентності учнів / С. В. Шмалей // Наука і сучасність. Зб. наук. праць. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2000. – Випуск 2, ч.2. – С. 91–98.

Силук Н.І.

магістрантка Інституту педагогіки та психології
відділення «Початкова освіта»

Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Чайка Володимир Мирославович

**Психолого-педагогічні особливості використання гумору як засобу навчання і виховання
учнів початкової школи**

У статті розкрито сутність понять «гумор», «почуття гумору», «дотепність», наведено різні підходи до їх визначення. Гумор охарактеризовано як педагогічний засіб, як один із компонентів емоційного забезпечення навчальної діяльності молодших школярів. З'ясовано основні функції гумору в навчально-виховному процесі: інформаційна, емоційна, мотиваційна, регульовальна.

Ключові слова: гумор, почуття гумору, дотепність, гумор як засіб навчання і виховання, учні початкової школи.

Сучасному українському суспільству потрібна всебічно розвинена особистість, яка здатна критично мислити, самостійно приймати рішення і творчо підходити до будь-якої справи, активно брати участь у громадському та культурному житті. Пошук якісно нових шляхів підвищення ефективності навчально-виховного процесу в школі зумовив використовувати в розробці нових методик навчання і виховання той особистісний потенціал учителя, якому не приділялося раніше достатньої уваги. Безсумнівно педагогічну цінність виявляє в собі особлива властивість людської природи - гумор і його природне вираження - сміх. Включення в педагогічний процес засобів, методів і прийомів педагогічного впливу, заснованих на знанні психолого-педагогічного потенціалу гумору, специфіки процесів сприйняття і прояву його дітьми, може стати суттєвим резервом підвищення ефекту процесу навчання, виховання та розвитку особистості.

У молодших школярів переважає емоційне ставлення до навколишнього середовища і широкий спектр інтересів. Вони не приймають втомливе, нудне сидіння за партою без «вогника» і натхнення. Навчання в школі повинно базуватися на справжній зацікавленості, на досягненні успіху, на переживанні радості пізнання. Переконалим доказом цього є результати анкетування учнів 3-4 класів, з яких 75% дітей відповіли, що у школі повинно бути весело, їм подобається розв'язувати завдання з елементами гумору і що жарти, сміх допомагають краще зрозуміти і запам'ятати навчальний матеріал.

Гумор як педагогічна проблема знайшов деяке висвітлення в працях Ш. Амонашвілі, Ю. Бабанського, А. Макаренка, В. Сухомлинського та ін. Автори вивчали гумор як особливий фактор, який активізує інтелектуальні сили дитини, творчий потенціал, стимулює позитивні дії, налаштовує її на оптимістичне бачення світу.

Психологічну та культурологічну сутність гумору досліджували здебільшого російські вчені Ю. Борев, О. Леонтьєв, Ф. Лімантов, А. Лук, В. Пропп, С. Рубинштейн та інші.

У вітчизняній педагогіці досі немає цілісних науково обґрунтованих досліджень з проблеми використання психолого-педагогічного потенціалу гумору в навчально-виховному процесі початкової школи.

Мета статті: з'ясувати психолого-педагогічні особливості використання гумору як засобу навчання і виховання молодших школярів.

Важливим завданням дослідження є визначення поняття «гумор». Згідно зі словником іноземних слів гумор – це зображення смішного, виставлення подій, людських недоліків та слабкостей в комічній,

смішний формі [6].

З психологічних позицій гумор – це позитивна емоція, що називається радістю, яка у соціальних контекстах зумовлює когнітивний процес оцінки та включає сприймання жартівливої, несерйозної невідповідності і на поведінковому рівні виражається відповідною мімікою та сміхом [4].

На нашу думку, одне із найпростіших і точних визначень гумору належить В. Далю: «Гумор – весела, гостра, жартівлива властивість розуму, яка вміє помічати і різко виставляти дивацтва звичаїв, порядків, вдач». Вчений вказав на суттєву його відмінність: це властивість психіки людини, яке полягає в умінні «помічати дивацтва» [9, с. 78].

А. Лук, розглядаючи гумор як емоційну рису характеру, вище почуття людини, виокремлює такі його різновиди:

➤ дотепність, яка є природним даром;

➤ почуття гумору, яке стоїть в ряді інших людських почуттів (можна розвинути у собі).

«Почуття гумору – здатність людини розуміти і породжувати оригінальні невідповідності, помічати в явищах комічні сторони, емоційно відгукуючись на них, і здатність вербально висловлювати гумористичну ідею» – вважає А. Котова [11].

І. Воронов стверджує, що «розуміння смішного доступне тільки живому, діяльній розуму; тупі і повільно думаючі люди не в змозі буває вловити атичної солі в розмові чи в дотепній книзі... Звідси значення гумору, як свого роду мірила, показника розумової живості, і його важливість в справі інтелектуального виховання» [2, с. 190].

Але що таке смішна риса, комічна сторона якого-небудь явища? Почуття гумору – це об'єктивно існуюча властивість психіки людини. Ззовні існують взаємовідношення предметів, явищ і людей, іноді нетипові, іноді безглузді. Але тільки переломлюючись через суб'єктивну призму людського сприйняття, ці взаємовідношення можуть набути гумористичне забарвлення.

Проте існує й інша складова гумору – дотепність. За визначенням З. Фрейда, дотеп є наслідком вираження логічно правильної думки логічно неправильним способом. Розуміння цього контрасту зумовлює емоційне задоволення. В дотепності можна виділити два основних компонента: здатність до вибіркової асоціації і здатність до миттєвої оцінки власної мовленнєвої продукції. Однак дотепність виявляється не лише у створенні «гостроти», але й в її сприйнятті та оцінці – активній роботі мислення [10].

Вивчення і зіставлення різних жартів показує, що продуктивність дотепності використовує обмежену кількість формальних прийомів: неправдиве протиставлення, доведення до абсурду, натяк, каламбур, іронія, дотепність безглуздості, порівняння за випадковою ознакою тощо.

Однак гумор є не тільки якістю характеру, а й педагогічним засобом. В цьому випадку *під гумором розуміємо такий педагогічний засіб, в основі якого лежить усвідомлення учасниками комунікацій різного виду невідповідностей (між очікуваним і тим, що сталося, між видимим і реальним і т. п.), пов'язаних з комічним ефектом, що знімає психологічну напругу і сприяє створенню доброзичливих взаємовідносин між суб'єктами навчально-виховного процесу.*

Характеризуючи гумор як педагогічний засіб, необхідно насамперед визначити його функції в педагогічній діяльності, тобто завдання, які в процесі використання гумору розв'язує вчитель.

На основі аналізу наукових досліджень [3, с. 91; 4], з'ясовано, що в педагогічній діяльності є 4 основні функції гумору:

1) *Інформаційна функція* полягає у тому, що вчитель, використовуючи гумор, не тільки передає певну інформацію про предмет мовлення, але проявляє себе як особистість. Почуття гумору в процесі спілкування, виражене в тонкому гострослів'ї характеризує культуру, такт, розум людини, яка створює комічну ситуацію. Крім того, за допомогою гумору педагог може висловити особисте відношення до подій, а також проявити вміння враховувати індивідуальні особливості учня.

2) *Емоційна функція* гумору забезпечує задовільне самопочуття в будь-якій ситуації, дає змогу менш болісно пристосуватися до умов, що змінилися. Практика показує, що чим вище в учасників педагогічного процесу здатність розуміти і створювати гумор, використовувати його для подолання важких ситуацій, тим менш виражено у них симптоми депресії – понижений настрій, низька самооцінка, слабка віра у своє майбутнє.

Гумор є не тільки засобом зняття психологічної напруги, психологічної розрядки, створення творчого самопочуття, але й фактором підвищення ефективності педагогічної діяльності.

3) *Мотиваційна функція* полягає у тому, що гумор виступає як стимул самовиховання. Безумовно, жарт іноді може бути педагогічно доцільним більшою мірою, ніж покарання або суворого догана. Крім того, гумор – це засіб вираження індивідуальності як вчителя, так і учнів. Дотепному педагогу завжди легше знайти нестандартне вирішення педагогічного завдання. До такого вчителя «тягнуться» діти. Таким чином, прагнення використовувати гумор у професійній діяльності може бути зумовлене різними причинами, але в будь-якому випадку даний педагогічний засіб повинен сприяти позитивному вирішенню педагогічних завдань.

4) *Регульовальна функція гумору* забезпечує регулювання відносин між педагогами, між педагогами та учнями, між учнями. Іноді, щоб вступити в спілкування, педагог починає з дотепного зауваження чи оповідання про забавну історію. Змусити людину розсміятися – означає увійти з нею в емоційний контакт, викликати до себе прихильність і якоюсь мірою довіру.

Виступаючи як засіб згуртування, гумор сприяє сприятливому вирішенню конфліктних ситуацій, в результаті чого конфлікт буде вичерпано. Будучи основою доброзичливих відносин між учасниками педагогічної системи, гумор припускає наявність позитивних намірів і позитивного ідеалу у кожного з них.

Суттєве значення гумору в фізичному, інтелектуальному, моральному і соціальному смислі

показує наскільки важливе його педагогічне значення, постановка його в якості педагогічної мети.

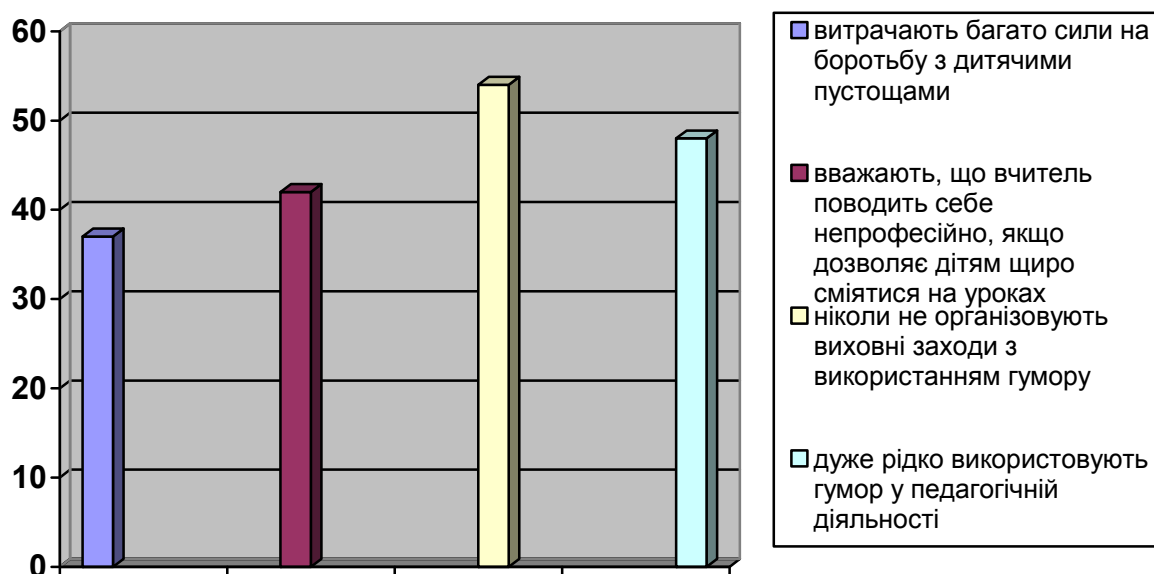
То чому сьогодні, коли в педагогіці існують напрацювання щодо значення гумору у розвитку людини, у її «безболісному» пристосуванні до нестійких умов життя, в освітніх закладах так мало уваги приділяють цьому унікальному засобу навчання і виховання?!

На нашу думку, проблема лежить у площині психологічної неготовності, а іноді виявляється у боязні вчителів дитячого сміху як елементу всюдозволеності та втрати власного авторитету.

«... Дивитися на веселий дух школи, як на ворога, як на загрозу, є груба помилка, яку ми часто робимо», - писав Л. Толстой.

На думку В. Проппа, досі існують професії, які «позбавляють певних людей здатності сміятися. Це особливо ті професії, які надають людині певну частину влади... На жаль, такі «агеласты» (тобто люди, нездатні до сміху), часто мають місце в педагогічному світі. Їх рід занять включає в себе обов'язок повчати, вказувати, наставляти, а також вирішувати, що правильно, а що неправильно. Постійна «дидактичність» в поєднанні з деякою частиною влади дуже шкодить їхньому почуттю гумору» [9, с. 156].

Як свідчать результати анкетування 37 % опитаних учителів початкових класів постійно витрачають багато сили на боротьбу з дитячими пустощами, 42% - висловили думку про те, що вчитель, дозволяючи дітям щиро сміятися на уроках, поводить себе непрофесійно, погано володіє дисципліною, 54 % - ніколи не організовували виховні заходи з використанням гумору, 48% - дуже рідко використовують гумор у своїй педагогічній діяльності.

Результати анкетування вчителів початкових класів з проблем використання гумору в педагогічній діяльності

Проаналізувавши зміст підручників з математики, рідної мови та читання, ми виявили, що у навчальних книгах недостатньо уваги приділено «веселим завданням», жартам, кумедним історіям, що є, на нашу думку, суттєвим недоліком, призводить до втрати інтересу молодших школярів до навчальних предметів, зводить діяльність учнів до нудного «відсиджування» на уроках, позбавлених радості та справжнього дитячого захоплення.

Якщо пустощі, гумор зникають взагалі – з доброї волі самих дітлахів чи викорінюється педагогами, батьками, то разом з ними зникає і певна основа для саморозвитку як спонтанного процесу [6, с. 273].

Педагог має великі можливості кожний день на кожному уроці приносити радість кожному школяреві. Цього він може досягти різними способами і прийомами: і доброю усмішкою, яка стимулюватиме роботу того чи іншого учня, і своїми неочікуваними сюрпризами, які здійснюють дитячі бажання, і своєю увагою та чуйністю, і внесенням гумору в клас, який викликає дружній, радісний і доброзичливий сміх.

В умілих руках веселе, смішне – не ворог, а надійний друг міцного засвоєння і глибокого розуміння навчального матеріалу.

В арсеналі досвідченого педагога, як стверджує І. Кухранова, завжди є місце жарту, веселому оповіданню, дотепній приказці і просто усмішці. Варто відмітити, що гумор, жарти використовуються не для того, щоб розважити школярів. Основна мета – підтримувати мажорний настрій у дітей, створення умов для розумової роботи, для більш продуктивних колективних дій. Її реалізувати можна лише тоді, коли вчитель, використовуючи гумор, є авторитетним, глибоко знає свій предмет і володіє мистецтвом мовлення [4, с. 34].

На думку В.О. Сухомлинського, якщо дитина у молодшому шкільному віці піддається великій кількості нерозумних і злих виховних впливів, тоді важкою вона стає як вихованець і тим безсилішим стає колектив як вихователь. Сміх, як виховний засіб, займає серед інших засобів особливе місце. Він або

боляче ранив, або лікує, підтримує. Гумор настільки серйозний засіб, що до виховного впливу засобами гумору потрібно тривалий час готувати духовно і колектив, і особистість [8, с. 147].

Виховні уроки можуть бути проведені ніби-то жартома, а потаємний зміст їх може надовго залишитися в пам'яті дітей й ефективно на них впливати. Недарма Ш. Амонашвілі пропонував частіше запрошувати на уроки Монуса – бога сміху та жартів, щоб прогнати з уроків Морфея – бога сну [1].

Наприклад, під час розв'язування з математики задач на рух (4 клас), можна запропонувати дітям задачу з гумористичним змістом:

Лижник Біднийчук піднявся на гору пішки зі швидкістю 3 км/год, а потім почав спускатися зі швидкістю 48 км/год. На середині схилу росло дерево, на якому Біднийчук і зупинився. Яка середня швидкість його руху за описаний проміжок часу?

Під час вивчення теми з рідної мови «Зв'язок прикметників з іменниками» (3 клас) можна провести з учнями гру-жарт «Неймовірна історія»:

Дітям зачитують 10-15 слів-іменників і пропонують повторити їх (як правило, молодші школярі у змозі відтворити біля половини прочитаних слів). Тоді ставлять завдання до кожного слова підібрати якусь неможливу, не властиву йому ознаку (прикметник). Наприклад: плаття – гірке, слон – маленький, трава – фіолетова, вірш – скляний тощо. Потім учні складають з цих пар слів жартівливу розповідь і зачитують її кілька разів. В кінці дітям пропонують повернутися до початкового завдання: назвати всі подані слова-іменники, які учні без проблем повинні відтворити.

Завдання гумористичного спрямування, на нашу думку, не тільки зменшує напругу на уроці, а й сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу.

Важливою проблемою для вчителя є «частотність» використання гумору. Усе залежить від навчально-виховної ситуації та професійної культури педагога. Гадаємо, що невинні жарти, вчасно наведені перлини народної мудрості, включаючи навіть дотепні історії, авторські жарти доцільні (в помірній кількості) у будь-яких шкільних ситуаціях.

Якщо вчитель сам відчуває гумор і може донести його до дітей, атмосфера зацікавленості на уроці забезпечена. Проте що робити, коли вчителю не притаманне почуття гумору?

Існує думка, що з почуттям гумору треба народитись, хоча вона є хибною. Так, природні задатки відіграють вирішальну роль у прояві дотепності, а от почуття гумору, як і інші людські почуття можна у собі розвинути (варто навчитись жартувати над собою, переглядати телевізійні передачі, присвячені сміху та жартам, читати літературу гумористичного спрямування тощо).

На найсмішніше, на думку дорослого, вихователь повинен реагувати як на серйозні речі, повинен ніби не помічати смішного, вступати з дітьми в гру. Це гра для вас, педагогів, для них – усе життя – писав В. Сухомлинський. Він називає такі стосунки внутрішнім гумором, який має велику виховну силу. Вихователь повинен проявити великий такт і обережність до найтонших проявів внутрішнього гумору, вміти дотримуватися поглядів дитини [8, с. 151].

Технологія використання гумору як засобу виховання і навчання буде ефективною, на нашу думку, якщо буде ґрунтуватися на системі психолого-педагогічних умов:

- 1) адекватність гумору особливостям емоційної сфери молодших школярів;
- 2) узгодженість з життєвим та навчальним досвідом учнів;
- 3) оптимальне поєднання гумору з іншими засобами навчання і виховання;
- 4) використання гумору у змісті навчального матеріалу;
- 5) створення атмосфери співпраці та довіри;

Дитина не може жити без сміху, пустощів. Якщо ви не навчили її сміятись, радісно дивуватись, співчувати, бажаючи добра, якщо ви не зуміли викликати у неї мудру і добру посмішку, вона буде сміятися зі злобою, недобррозичливо, сміх її буде насмішкою. Чим тонша емоційна і моральна культура кожної особистості, тим більше сил віддає кожен вихованець, створюючи добро іншій людині, тим ширше відкриваються дитячі очі на ситуації, риси, положення, які заслуговують здорової посмішки [6, с. 274].

Таким чином, аналіз наукової педагогічної і психологічної літератури свідчить, що існують різні підходи у визначенні гумору. В нашому розумінні, гумор є важливим педагогічним засобом, який забезпечує усвідомлення учнями різного виду невідповідностей у змісті, методах і формах навчально-виховного процесу, знімає психологічну напругу і сприяє створенню доброзичливих взаємовідносин між суб'єктами комунікації.

Література:

1. Амонашвили Ш.А. Здравствуйте, дети!: Пособия для учителя / Ш.А. Амонашвили. – М.: Просвещение, 1983. – С. 57.
2. Вороновъ И. Педагогическое значение юмора / И. Вороновъ // Вестник воспитания: научно-популярный журнал для родителей и воспитателей / под. ред. Н.Ф. Михайлова. – М., 1912. – Годъ 23. - № 3. – С. 186-199.
3. Дубініна О.С. Використання гумору в педагогічній діяльності / О.С. Дубініна // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. - 2012. - № 1. – С. 90-93.
4. Курханова И. Юмор в педагогической деятельности / И. Курханова // Воспитания школьников. – 2003. - № 7. – С. 34-35.
5. Мартин Р. Психология юмора / Р. Мартин. – СПб.: Питер, 2009. – 480 с.
6. Сіткар В. Гендерні аспекти дитячого гумору і творча спадщина В. Сухомлинського / Віктор Сіткар // Наукові записки ТДПУ ім. Володимира Гнатюка. Сер. Педагогіка. – Тернопіль, 2002. - №5. – Спецвипуск В. Сухомлинський і сучасність: Батьківська педагогіка. – С. 272-276.
7. Словарь иностранных слов / [под ред. И.В. Лопухина и проф. Ф.Н. Петрова]. – М.: Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1954. – 854 с.
8. Сухомлинский В.А. Методика воспитания коллектива / В.А. Сухомлинский. – М.: Просвещение, 1981. – 192 с.
9. Пропп В.Я. Проблемы комизма и смеха / В. Я. Пропп. – М.: Искусство, 1976. – 182с.
10. Фрейд З. Остроумие и его отношение к бессознательному / З. Фрейд. – СПб.: Азбука-классика, 2006. – С. 175.
11. Котова А.А. Чувство юмора у детей младшего школьного возраста // <http://conf.sfu-kras.ru/sites/mn2013/thesis/s113/s113-003.pdf>

Павук Вероніка Миколаївна

магістрантка психолого-педагогічного відділення

Інституту педагогіки і психології

Науковий керівник – доктор психологічних наук, професор Радчук Г.К.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАЛЕЖНОСТІ РОЗВИТКУ САМООЦІНКИ ВІД РІВНЯ ДОМАГАНЬ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Актуальність та постановка проблеми. Життя підлітків у сучасному суспільстві вимагає від особистості вміння ефективно реалізовувати власний потенціал у процесі діяльності; не тільки адаптуватися до конкретних ситуацій, але й перетворювати їх, ґрунтуючись на стійкому та адекватному знанні про себе; ставити реальні цілі й досягати їх, адекватно реагуючи на власні успіхи та невдачі; визначити своє місце у системі суспільних взаємин. Успішне розв'язання таких завдань можливе за умов належного рівня зрілості домагань особистості як важливого структурного компонента її самосвідомості. Доцільність вивчення психологічних особливостей самооцінки як елемента самосвідомості у підлітковому віці зумовлена наступним: по-перше, підлітковий вік є важливим етапом розвитку самосвідомості та її структурних компонентів; по-друге, зрілість параметрів самооцінки є важливою передумовою ефективної адаптації підлітка до соціуму; по-третє, особистісне зростання індивіда залежить від набутих у підлітковому віці навичок розв'язання завдань, адекватних власному потенціалу та його належному усвідомленню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку науки накопичено значний теоретичний та емпіричний матеріал щодо особливостей феномена самосвідомості та його становлення на різних етапах онтогенезу особистості (Б. Ананьєв, Р. Бернс, Л. Божович, Л. Виготський, О. Гуменюк, Е. Еріксон, І. Кон, С. Рубінштейн, М. Савчин, І. Чеснокова та ін.). Втім, недостатньо вивченою є проблема розвитку самосвідомості на різних етапах онтогенезу особистості та виокремлення чинників, що впливають на становлення цього феномена. Предметом експериментального вивчення, як правило, є окремі сторони самосвідомості, зокрема, самооцінка рівня інтелекту, емоційного стану, особистісних властивостей (Г. Ліпкіна, Є. Савонько, В.Вольф, К. Ханлі, С. Куперсміт та ін.). У той же час існує багато неясного щодо сутності і структури такого елементу самосвідомості, як самооцінка, характеру зв'язків окремих компонентів останньої із віковими факторами становлення особистості у підлітковому віці.

Мета статті – обґрунтування особливостей розвитку самооцінки в залежності від рівня домагань у підлітковому віці.

Проблему самооцінки розглядали такі вчені: Б. Ананьєв, В. Столін, Е. Шорохова, І. Кон, Л. Божович, М. Лісіна; зарубіжні вчені – Дж. Мід, Е. Еріксон, К. Роджерс, Р. Бернс та ін. Досліджувалися

питання її змісту, обумовленого спрямованістю на той чи інший об'єкт самооцінювання (праця, зовнішній вигляд, моральні якості і таке ін.); міра об'єктивності думки про себе, висловленої в поняттях «адекватності - неадекватності»; ступінь стійкості, як показник реакції особистості на успіх чи поразку, рівень запитів (високий, середній, низький). Т. Шибутани говорить про самооцінку так: «Якщо особистість – це організація цінностей, то ядром такої функціональної єдності є самооцінка».

Отже, самооцінкою називають спеціальну функцію самосвідомості, що має власний сутнісний зміст. Загалом самооцінку можна визначити, як наявність критичної позиції індивіда до власних особистісних чи фізичних якостей, його оцінка цих якостей з погляду певної системи цінностей. Самооцінка функціонує в двох основних формах як загальна і часткова. Часткова самооцінка відображає оцінку суб'єктом своїх конкретних проявів і якостей, вчинків, дій, відносин, можливостей, фізичних даних. Загальна самооцінка – цілісне утворення на різних рівнях розвитку, відзеркалення психічного світу особистості, узагальнення часткових самооцінок. Також самооцінка визначається як адекватна (реалістична, об'єктивна), неадекватна (висока – низька, стійка – нестійка, стабільна – динамічна, усвідомлена – неусвідомлена) [1]. Існують види самооцінки, які можуть виконувати такі функції як:

1. Прогностична – оцінка суб'єктом своїх можливостей, визначення свого ставлення до них.
2. Актуальна – оцінка-корекція виконавських дій у процесі розгортання діяльності (вчинку).
3. Ретроспективна – полягає в оцінці людиною досягнутих рівнів розвитку, підсумків діяльності, наслідків вчинків і т.д. [6].

Механізми утворення самооцінки. Самооцінка є соціально обумовленим психічним утворенням. Основними умовами її розвитку є спілкування з оточуючими і власна діяльність дитини. Формування самооцінки пов'язано із зміною соціальної ситуації розвитку дитини. Розвиток самооцінки пов'язаний з інтелектуалізацією ставлення дитини до себе, з відзеркаленням в самооцінці дитини ставлення дорослих з опосередкуванням її власним знанням [3].

Науковці зазначають, що на початку підліткового віку – відбувається переорієнтація із зовнішніх оцінок на самооцінку. Ускладнюється зміст самооцінки, включаючи відносини з оточуючими, власні можливості. Загострюється сприйняття зовнішніх оцінок і самосприйняття, спостерігається підвищена емоційність, оцінка стає потребою.

У психології виділяють такі стадії розвитку самооцінки підлітка:

1. Стадія 10-11 – підлітки підкреслюють свої недоліки, глибоко переживають невміння оцінити себе, переживає критичне ставлення до себе.
2. Стадія 12-13 – потреба в самоповазі, в загальному позитивному ставленні до себе, як до особистості.
3. Стадія 14-15 – визначається ставлення підлітка до себе в теперішній час, зіставляє свої властивості з нормами [3].

Із самооцінкою тісно пов'язаний рівень домагань, спрямованих на майбутню діяльність підлітків. Австрійський психолог Ф. Хоппе започаткував бачення, згідно з яким рівень домагань зумовлений такими двома протилежними тенденціями:

- 1) підтримання свого Я, своєї самооцінки на максимально високому рівні, прагнення досягти успіху;
- 2) зниження своїх домагань, бажання уникнути невдачі, щоб не зашкодити самооцінці [4].

На рівень домагань підлітка впливає визнання його можливостей як значущими іншими людьми, так і собою. Як відомо, в розвитку самосвідомості важливе значення має адекватність рівня домагань можливостям дитини. За результатами експериментальних досліджень, міра адекватності домагань щодо навчального статусу підлітка залежить від його успішності у навчанні. Чим краще він вчиться, тим адекватнішими є його домагання щодо місця в класі за успішністю [2,5].

Адекватна самооцінка і рівень домагань, що ґрунтується на ній, дають підліткові змогу ставити перед собою завдання, брати на себе обов'язки, які за складністю відповідають його особистісним можливостям. Формування адекватної самооцінки і рівня домагань важливе для правильного сприйняття підлітком вимог інших, пробуджує і стимулює його прагнення до самовиховання.

Становлення адекватного ставлення до себе відбувається завдяки оцінним судженням значущих інших людей, з якими спілкується підліток. Дуже великий вплив на нього має педагог. Його об'єктивна, справедлива, вимоглива і разом з тим доброзичлива оцінка сприймається підлітком без внутрішнього спротиву, стимулює його працю над собою. Якщо підліток не приймає оцінку дорослих, джерелом його самооцінки стають власні, не завжди адекватні і правильні судження.

Ефективному розвитку в підлітків адекватних оцінних суджень сприяють усвідомлення змісту значущих для людини рис, якостей; засвоєння об'єктивних критеріїв оцінювання морально-вольових якостей і навчальної діяльності; переконання у важливості адекватних, стійких оцінних ставлень людини до себе та інших для нормальної взаємодії з ними.

Важливими факторами розвитку адекватної самооцінки є сприятливе становище серед ровесників, позиція позитивної рівноваги у стосунках, активна участь у громадському житті класу, групи, належна успішність. У підлітковому віці дитина робить значний крок в усвідомленні своєї особистості.

Утім процес самопізнання є складним і досить суперечливим, самооцінка та рівень домагань – часто неадекватними та нестійкими [2;5].

Емпіричне дослідження. Якісний та кількісний аналіз.

З метою вивчення особливостей залежності розвитку самооцінки від рівня домагань підлітка, ми провели експериментальне дослідження за методикою Т. Дембо – Рубинштейн «Самооцінка якостей особистості». Результати ми порівняли і співвіднесли з рівнем домагань підлітків.

Контингент досліджуваних – учні 7-х класів (ЗОШ № 26 м. Тернополя). Вибірка склала 60 осіб.

Учням для оцінювання пред'являвся такий перелік якостей особистості як: 1) доброта, 2) чесність, 3) кмітливість, 4) працьовитість, 5) щедрість, 6) допитливість, 7) товариськість.

Для кожної якості досліджувані визначали ступінь їх прояву в них на даний момент та ступінь їх вираженості в ідеалі.

Відповідно до результатів тестування, із всієї вибірки учнів завищену самооцінку продемонстрували 27% досліджуваних, адекватну – 50,5%, занижену – 22,5% (рис. 1).

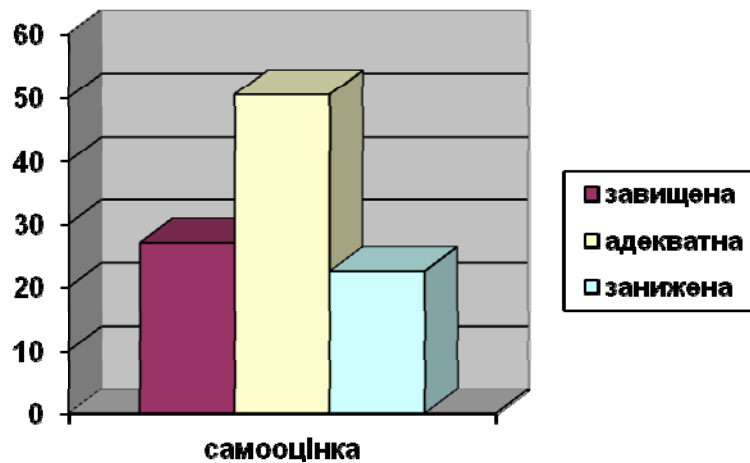

Рис.1. Розподіл видів самооцінки підлітків

Відповідно нереалістичний (завищений) рівень домагань продемонстрували 22,5% підлітків, реалістичний рівень – 67,5%, занижений рівень домагань – 10% (рис. 2).

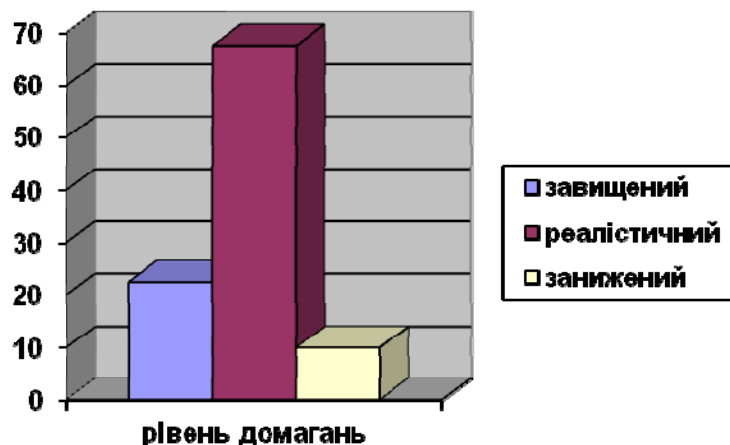

Рис.2. Розподіл рівнів домагань підлітків

Співставлення результатів дослідження самооцінки і рівня домагань підлітків виявило, що завищена (занижена) самооцінка і завищений (занижений) рівень домагань не завжди співпадають. Так, в одному випадку підліток із завищеною самооцінкою демонстрував реалістичний рівень домагань. Так само реалістичний рівень домагань був у трьох підлітків із заниженою самооцінкою. Цікаво, що у всіх учнів з адекватною самооцінкою виявився реалістичний рівень домагань.

Висновки. Таким чином, майже половина підлітків демонструє адекватну самооцінку та більше половини – реалістичний рівень домагань. Такі діти впевнені у собі, реалістично дивляться на свої можливості, схильні адекватно реагувати на зауваження, ставити перед собою реальні цілі і завдання.

Водночас самооцінка у підлітковому віці пов'язана з рівнем домагань. При цьому прямий, тісний зв'язок простежується між адекватністю самооцінки та реалістичним рівнем домагань. Якщо ж самооцінка неадекватна (занижена чи завищена) такого зв'язку немає.

Перспективи подальшого дослідження ми бачимо у вивченні впливу соціального статусу підлітка на його самооцінку та рівень домагань.

Список використаної літератури.

- 1.Аверин В.А. Психология детей и подростков / В.А. Аверин. – СПб: Питер, 1998. – 452с.
- 2.Бараннік В.А. Зв'язок самооцінки з поведінкою підлітків // В.А. Бараннік / Збірник наукових праць Київського військового гуманітарного інституту. – Випуск 5(12). – 1999. – с.21-38.
3. Бороздіна Л. У. Що таке самооцінка? // Л. У. Бороздіна / Психологічний журнал. – 1992. - №4. –Т.13. – С. 99-100.
4. Димитов И.Т. Целостная деятельность и «образ самого себя» у подростков // И.Т. Димитов / Новые исследования в психологии. – М., 1979. №2. – С.59-62.

5. Драгунова Т.В. Психологические особенности подростка / Т.В. Драгунова. – М.: Я-просвещение, 1989. – 250с.
6. Елагина М.Г. Соотношение общей и конкретной самооценки у детей подросткового возраста // М.Г. Елагина / Новые исследования в психологии. – 1982. – №2. – С.35-43

*Огородник Ірина,
Магістранта групи МПО-1
відділення «Початкова освіта»*

ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ У ПІДРУЧНИКАХ ДЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ КОМПЕТЕНТІСНОГО ПІДХОДУ

Постановка проблеми. Зміна парадигми освіти, що полягає в утвердженні особистісно орієнтованого навчання, зумовила переосмислення цілей навчання. Школа повинна готувати учня до життя в суспільстві, а для цього особистість має бути мобільною, динамічною, гнучкою [10, с. 21]. Компетентнісна освіта перетворюється з локально педагогічної теорії на суспільно значуще явище, яке стає основним у формуванні освітньої політики держави, формуванні змісту освіти [2, с. 46].

Найважливішою цінністю визнано виховання особистості, яка здатна навчатися і розвиватися впродовж життя [8, с. 1]. Враховуючи той факт, що навчання необхідно орієнтувати на завтрашній день, великого значення набувають ключові компетентності, які повинен здобути кожен учень. Однією з найважливіших компетентностей є «уміння вчитися». Формування цього вміння, як стверджують психологи, необхідно починати з перших років навчання в школі. З огляду на те, що основним виразником змісту освіти є підручник, у ньому мають бути повноцінно репрезентовані всі компоненти зазначеного вміння [3].

Аналіз останніх досліджень Проблему шкільного підручника аналізували з різних позицій, зокрема: сутність, структуру, функціональне забезпечення досліджували В. Бейлінсон, Д. Зуєв; підручник як модель процесу навчання розкривали у своїх працях І. Лернер, О. Савченко, М. Скаткін; особливості побудови шкільного підручника для початкової школи – Л. Занков, Я. Кодлюк, А. Полякова [4; 9].

Ідеї компетентнісно орієнтованої освіти – предмет наукового пошуку вчених Росії (В. Болотов, В. Краєвський, В. Серіков, А. Хуторський та ін.) [7]. Аналіз сутності компетентнісної орієнтованої освіти, характеристику його складових розглядають О. Локшина, О. Пометун; уміння вчитися як ключова компетентність загальної середньої освіти розкрита О. Савченко, Я. Кодлюк; сучасні тенденції розвитку змісту освіти у зарубіжних країнах аналізувала О. Овчарук та інші дослідники [1; 7; 8].

Мета статті – обґрунтувати шляхи відображення в підручниках для початкової школи компетентнісного підходу (на прикладі уміння вчитися як ключової компетентності початкової загальної освіти).

Основна частина Досвід зарубіжних та українських педагогів підводить до розуміння того, що найбільш перспективним для підвищення «якості людського потенціалу, а, отже, і якості шкільної освіти» [7, с. 5] є компетентнісний підхід до навчання. «Іх [компетентності – І. О.] складно формувати, а ще складніше вимірювати, але без цього якісна шкільна освіта у ХХІ столітті неможлива» [10, с. 26]. За умов компетентнісного навчання на першому місці стоїть турбота не про здобуття інформації (знань) і формування предметних навичок, а про вироблення вміння вирішувати проблеми [10, с. 22].

Єдиного розуміння і визначення поняття «компетентність» немає. Враховуючи, що в перекладі з латинської мови слово «competentia» означає коло питань, з якими людина добре обізнана, має певний досвід, – компетентність у певній галузі А. Хуторський та В. Краєвський трактують як «володіння відповідними знаннями й здібностями, які дозволяють ґрунтовно судити про цю галузь і ефективно діяти в ній», тобто компетентність є результатом набуття компетенції [3, с. 11].

На думку Н. Бібік, «компетентнісний підхід до освіти – це засіб оновлення змісту освіти, і означає переорієнтацію освіти з процесу на результат у діяльнісному вимірі» [1, с. 7]. Т. Строкова вважає, що метою компетентнісного підходу до навчання є «підготовка компетентного учня, здатного вирішувати на основі здобутих знань, умінь і навичок завдання різних рівнів складності» [7, с. 9]. А. Хуторський наполягає на тому, що «компетентнісний підхід передбачає не засвоєння учнем розрізнених знань, а оволодіння ними в комплексі» [7, с. 6]. Я. Кодлюк подає таке визначення «компетентність – це синтез знань, умінь і навичок, емоційно-ціннісного ставлення та розгорнутої рефлексії» [3, с. 11].

Відповідно до розуміння визначення науковці виділяють різні структурні компоненти компетенції. О. Савченко визначає таку структуру: мотиваційний, змістовий та процесуальний компоненти (ядром цього вміння є процесуальний компонент), а зарубіжні дослідники переважно визначають три основних елементи – знання, уміння і навички, цінності (ставлення) [1]. Враховуючи, що змістовий компонент включає знання, процесуальний – уміння і навички, а мотиваційний – цінності, можна дійти висновку, що структура компетентності є схожою у всіх науковців. Сформована компетентність дає змогу людині визначити (розпізнати) і ефективно, успішно розв'язати (незалежно від ситуації) проблему, що є характерною для певної сфери чи виду діяльності [1].

Оскільки підручник виступає носієм змісту освіти і засобом навчання, то важливою умовою реалізації компетентнісного підходу в освіті є відображення у ньому всіх структурних компонентів компетентності; розробка засобів репрезентації у навчальній книзі кожного із зазначених компонентів; наповнення цих засобів відповідним предметним змістом. Розглянемо на прикладі вміння вчитися як ключової компетентності початкової загальної освіти шляхи реалізації в підручниках для початкової школи необхідних компонентів цієї компетентності.

О. Савченко трактує вміння вчитися як цілісне індивідуальне утворення, результатом повноцінного оволодіння яким є готовність школярів самостійно вчитися – «двигун неперервної освіти» [8, с. 3]. Я. Кодлюк формулює таке визначення зазначеного феномена: «Вміння вчитися – це ключова компетентність початкової загальної освіти, яка охоплює змістовий (знання про культуру розумової праці, про змістову основу загальнонавчальних умінь і навичок та про вміння вчитися як інформаційну цінність), мотиваційний (усвідомлення значущості знань, наявність стійкого інтересу до навчання) та процесуальний (уміння організувати робоче місце; планувати навчальну діяльність; працювати з підручником; аналізувати, порівнювати, узагальнювати; здійснювати само- і взаємоконтроль) і формується в цілісному навчально-виховному процесі школи першого ступеня» [3, с. 12].

Змістовий компонент (знання) у підручнику подається у формі текстів. Знання, якщо йдеться про них як складову компетентності, – це не просто набір фактів, а динамічна, різноманітна інформація. За функціональним стилем тексти класифікують на предметно орієнтовані, інструментально орієнтовані, ціннісно орієнтовані. Предметно орієнтовані тексти мають велике значення для розумового виховання. Інструментально орієнтовані тексти подають способи дій, і кінцевою метою мають формування загальнонавчальних умінь і навичок. Способи діяльності можуть відображатися на двох рівнях – інструктивно-методичному і логіко-математичному. Ціннісно орієнтовані тексти містять безпосередню ціннісну орієнтацію в реальних об'єктах та опосередковану [6, с.27].

Процесуальний компонент вміння вчитися поданий в підручнику у вигляді апарату організації засвоєння – спроможність учня працювати з інформацією (знайти її, проаналізувати, структурувати, зробити висновки тощо); здатність особистості застосувати набуті знання на практиці залежно від потреби [8]. Основне його призначення – навчити дитину вчитися, сформувати у дитини інструмент, за допомогою якого здобуваються знання, а також запропонувати вчителю орієнтований зразок організації навчальної діяльності учнів. У підручнику представлені завдання, вправи, зразки оформлення записів, пам'ятки, узагальнюючі таблиці, поліграфічні виділення. Уміння виконувати завдання передбачає знання його структури. Уміння виконувати вправу включає в себе роботу з інструкцією, пам'яткою, зразком оформлення запису (оволодіння вміннями працювати з цими структурними компонентами відбувається шляхом практичної роботи). Уміння працювати зі схемою означає мости розшифрувати інформацію, яку вона містить, або стисло подати матеріал у вигляді схеми. Уміння працювати з таблицею включає знання її складових, уміння шукати «комірку» шляхом перетину, уміння читати і складати таблиці. Вміння працювати з ілюстрацією полягає в аналізі ілюстрацій, їх описі, постановці запитань, формулюванні окремих висновків [6].

Мотиваційний компонент передбачає ціннісне ставлення (емоційне ставлення людини до певних об'єктів, норм, явищ, процесів, предметів тощо) і бажання вчитися. Ціннісне ставлення представлене двома аспектами: з одного боку, йдеться про виховання системи цінностей, а з іншого – про розвиток афективної сфери особистості (емоцій, почуттів тощо) [3]. Посиленню бажання вчитися в учнів сприяє якісне поліграфічне оформлення підручника. Дизайн навчальної книги є невід'ємним засобом реалізації її мотиваційної функції. Дітей приваблює добротна кольорова палітурка книжки, якість і білизна паперу, читабельний шрифт, грамотне шрифтове виділення, наявність ілюстративного матеріалу; їх зацікавлює кольорова гама та вдале представлення навчального матеріалу на форзацах, наявність сигналів-символів та рубрикацій, казкових елементів із зображенням улюблених героїв коміксів та мультфільмів тощо [11, с. 9].

Висновок Охарактеризовані теоретичні підходи дали можливість виокремити основні шляхи реалізації у підручниках для початкової школи компетентнісного підходу.

Список використаної літератури

1. Бутрин Л. Запровадження компетентнісного підходу – оновлення системи освіти / Л. Бутрин // Освітнян. – 2007. – № 6. – С. 7–8.
2. Дидактико-методичне забезпечення контролю та оцінювання досягнень молодших школярів на засадах компетентнісного підходу : монографія/ Савченко О. Я., Бібік Н. М., Байбара Т. М., Вашуленко О. В., Коваль Н. С., Онопрієнко О. В., Пономарьов К. І., Прищеп О. Ю. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 250 с.
3. Кодлюк Я. П. Компетентнісний підхід у підготовці майбутніх педагогів як пріоритет модернізації вищої освіти України / Я. П. Кодлюк // Професійні компетенції та компетентності вчителя : матеріали регіонального науково-практичного семінару. – Тернопіль : вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2006. – С. 10–13.
4. Кодлюк Я. П. Розвиток підручникотворення в початковій освіті України в 60-80-х роках ХХ ст./Я. П. Кодлюк//Шлях освіти. – К. – 2003.-№1.- С.50-54.
5. Кодлюк Я. П. Теоретичні умови побудови підручника для початкової школи: структурний підхід / Я. П. Кодлюк // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Педагогіка. – Тернопіль, 2008. – № 6. – С. 73–77.
6. Кодлюк Я. П. Робота з підручником на уроках у початковій школі : посібник для вчителя початкової школи / Я. П. Кодлюк, О. Я. Янченко; за ред. О. Я. Савченко. – К. : Наш час, 2009 – 104 с.
7. Овчарук О. В. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти / О. В. Овчарук // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / за ред. О. В. Овчарук. – К., 2004. – 111 с.
8. Савченко О. Компетентнісна спрямованість нових навчальних програм для початкової школи / О. Савченко // Початкова школа. – 2012. – № 8. – С. 1–6.

9. Сипченко О. Генезис дослідження із проблеми створення навчально-педагогічної літератури (друга половина XIX – початок XXI ст.) / О. Сипченко//Рідна школа.- 2007.- №9.- С. 64-66.
10. Фасоля А. Компетентнісна освіта: вироблення умінь вирішувати проблеми / А. Фасоля // Українська мова і література в школі. – 2008. – № 2. – С. 21–26.
11. Хребтова Н.Р. Мотиваційна спрямованість підручників для початкової школи : науково-методичні рекомендації / Н. Р. Хребтова. – Тернопіль : ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2010. – 116 с.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор **Кодлюк Ярослава Петрівна**.

УДК 316. 621.

Магістр інституту педагогіки та психології
Михайлиця Андрій Григорович
Науковий керівник канд. пед. наук, доцент
Слозанська Ганна Іванівна

ФЕНОМЕН АКТИВНОСТІ ТА СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми. В основі всіх змін, що мають місце в сучасному світі, перебуває людина. Саме її діяльність з перетворення суспільства відповідно до системи життєвих установок і ціннісних орієнтацій є базовим рушієм цивілізаційного процесу.

Людина як особистість має декілька вимірів. Вона є агентом соціальної дії, індивідуальним суб'єктом, представником соціальних інститутів тощо. Активна особистість перш за все являється суб'єктом власної життєдіяльності, що взаємодіє із соціальним середовищем, здійснюючи певні соціальні ролі.

Сучасне життя ставить перед людиною завдання, які вимагають активного включення в соціальні відносини, у взаємодію з соціумом і соціальними інститутами в економічній, політичній, духовній та інших сферах людського буття.

Побудова правового суспільства та демократичної української держави є неможливою без активної участі її громадян в державотворчих процесах, соціальному та політичному житті країни. Разом з тим події, що мають місце у нашій державі на сучасному етапі, в черговий раз доводять потребу вивчення феномену соціальної активності громадян зокрема, та активності особистості загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз опрацьованої наукової літератури свідчить про те, що феномен соціальної активності розглядався як у психолого-педагогічній науці, так і в суміжних сферах, зокрема в філософії, соціології та політології.

Останніми десятиліттями ця тема досліджується представниками зарубіжної (американської та європейської) науки, про що свідчать праці Б. Левенштайн, М. Левицької, Р. Патнема, Г. Хімяк, Е. Шофера та інших. В українській науковій думці дослідження даної проблеми представлені нечисленними працями, що мають переважно соціологічний характер – це дослідження О. Безпалько, С. Грабовської, Н. Даниленко, І. Зверєва, М. Лукашевича, В. Поліщук, Л. Сохань, В. Тарасенко, О. Якуби. Ряд робіт присвячених різним аспектам активності особистості, зокрема вивченню умов формування соціальної активності, моделюванню активності особистості, ролі соціальної активності у процесі соціалізації тощо.

Також в останні роки захищено ряд дисертацій, що висвітлюють різні аспекти досліджень соціальної активності та активності особистості, зокрема: В. Зінченком, Д. Корнієнком, С. Мордкович, А. Сергієнком та іншими. Це є яскравим свідченням зростання науково-практичної актуальності та інтересу до даної проблеми.

Метою даної статті є теоретичне обґрунтування та характеристика сутності понять «активність» та «соціальна активність», розкриття їх змісту та особливостей формування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Людина постійно існує серед об'єктивних речей навколишнього світу, взаємодіє з ними, впливає та змінює їх. Таким чином, особистість у процесі взаємодії з середовищем є активною. Саме завдяки цій активності вона здатна сама пристосовуватися до умов існування, а також змінювати ці умови під себе.

Незважаючи на існуючий сьогодні інтерес до поняття активності, загалом, і соціальної активності зокрема, тривалий час вони висвітлювалися недостатньо широко.

Уперше питання про активність особистості порушене австрійським психіатром З. Фрейдом. Головні положення його теорії обґрунтовують думку, що до активності людину спонукають її інстинктивні потяги, притаманні їй від народження [2].

У широкому сенсі категорія «активність» у науковій літературі розглядається як загальна системна якість матерії, її здатність вступати у взаємодію з самою собою і навколишнім середовищем [3].

Аналіз сучасного стану проблеми активності свідчить, що в її тлумаченні існують серйозні теоретичні розбіжності. Це зумовлено, насамперед, складністю та багатоаспектністю самого феномена, а також розкриттям цієї дефініції через інші поняття – «активація», «поведінка», «діяльність», «особистість», «суспільство». Звідси й вільне використання поняття «активність» різними авторами - як активність та як міру діяльності, як рівень перебігу процесу та як ступінь взаємодії, як потенційні можливості індивіда до

взаємодії та як сукупність ініціативних дій суб'єкта, зумовлених його внутрішніми протиріччями, опосередкованими впливами навколишнього середовища [5].

Так, наприклад, М. Каган розглядає активність як форму «внутрішньо детермінованого руху живої матерії» [1]; В. Тютін активність пов'язує із здібностями, такими як здатність до самозбереження, пристосування, саморегуляції, самовідтворення і розвитку в процесі взаємодії організмів з навколишнім середовищем [4]. Під активністю людини зазвичай розуміється його посилена, енергійна діяльність, діяльна участь в чому-небудь, ініціативність [3].

С. Максименко пропонує наступне визначення: активність - загальна характеристика людини, динаміка діяльності і джерело перетворення і підтримання життєво значущих зв'язків із світом людей і ноосфери [2].

Активність є однією з основних характеристик живого організму. Спонування до активності детерміновано внутрішніми процесами і проявляється зовні, у поведінці людини. Активність людини має як внутрішні, так і зовнішні характеристики. Зовнішній прояв активності зазвичай називають поведінкою. До внутрішніх відноситься її мотиваційна, цільова, інструментальна основи. У поєднанні із зовнішніми проявами активності і відповідними впливами середовища вони утворюють систему.

Таким чином, у широкому сенсі активність відноситься до характеристики всього живого, виражаючись у здатності організму пристосовуватися до мінливих умов. Натомість, соціальна активність - не тільки пристосування до існуючих умов, але і їх зміна. На рівні соціальної форми руху матерії активність стає соціальною.

Соціальна активність є одним з істотних ресурсів існування і розвитку суспільства, виступаючи в якості реального чинника соціальної динаміки, умови формування громадянського суспільства, сприяє соціальній інтеграції та самореалізації особистості, її повноцінної соціалізації.

Проблема соціальної активності особистості у своєму становленні і розвитку пройшла довгий і складний шлях. Її витoki можна виявити в перших філософських поглядах мислителів Стародавнього Сходу, в концепціях античних мудреців, Середньовіччя, Нового часу, сучасних філософських течіях.

У науковій літературі існують відмінності у визначенні поняття «соціальна активність». Різне трактування породжене складністю самого об'єкта дослідження, зокрема, різноманітністю його форм та варіантів.

Соціальну активність А. Капто визначає, як ступінь прояву сил, можливостей і здібностей людини як члена колективу, члена суспільства; Т. Тищенко – як готовність особистості до діяльності, яка проявляється у відповідних актах поведінки і являє собою цілеспрямовану творчу соціальну діяльність, перетворюючи об'єктивну дійсність і саму особистість.

Найбільш розгорнутим і реалізуючим головний сенс соціальної активності на наш погляд є визначення, дане В. Коганом: «Соціальна активність - це свідомо і цілеспрямована діяльність особистості та її соціально-психологічна якість, які, будучи взаємозумовлені, визначають і характеризують ступінь чи міру персонального впливу суб'єкта на предмет, процеси і явища навколишньої дійсності» [5].

Це дає нам підставу вважати, що соціальну активність можна розглядати: як складне суспільне явище; як властивість особистості; як стан діяльності. Саме тому, варто зазначити, що, соціальна активність - це не всяка діяльність особистості, а тільки та, яка має суспільне значення і реалізується в соціальних фактах.

Соціальна активність є важливою якістю соціального індивіда і формується в процесі її соціалізації, через освоєння соціальних ролей. Процес соціалізації протікає у взаємодії з різноманітними чинниками, що впливають на розвиток особистості в цілому і соціальної активності зокрема. Важливу роль у становленні соціальної активності особистості відіграють також агенти соціалізації.

Змістовною основою прояву соціальної активності особистості є соціальна роль, основний зміст якої складає засвоєння соціальних норм, визначення бажаної форми поведінки і відносин, які в свою чергу провокують відповідні види активності.

Формування соціальної активності здійснюється тільки в процесі включення особистості в діяльність. Однак не будь-яка діяльність може бути проявом соціальної активності. Вона проявляється тільки в активній життєвій позиції.

Механізм формування соціальної активності полягає в наступному. Перш за все, необхідні знання, уявлення про те чи інше явище. Щоб з'явилося усвідомлене прагнення до участі у діяльності, необхідним є розвиток соціальних почуттів. Знання та почуття породжують потребу в їх практичній реалізації - у вчинках і поведінці. Таким чином, формується активна життєва позиція особистості, що виявляється в соціальній активності.

Мотиваційна структура соціальної активності є органічною складовою частиною її сутності. А мотиви соціальної активності - це усвідомлені причини, з яких люди вступають у взаємодію один з одним.

У даному випадку під структурою мотивів соціальної активності розуміється сукупність мотивів, які ініціюють, спрямовують і підтримують активність людини для досягнення будь-якої цінної для неї і значущою для інших людей і суспільства в цілому соціальної мети.

У структурі мотивів соціальної активності виділяються три підструктури: потреб, внутрішнього контролю та підструктуру цілей. У процесі формування мотивів соціальної активності відбувається актуалізація тих чи інших мотиваційних компонентів.

Таким чином, структура мотивів соціальної активності - це динамічна система мотиваційних компонентів і чинників, що формують різні мотиви, які спонукають людину до здійснення певних дій і вчинків, що визначає ступінь його активності і спрямованість поведінки для досягнення конкретних соціально-значущих цілей.

Висновок. У широкому сенсі категорія «активність» у науковій літературі розглядається як загальна системна якість матерії, її здатність вступати у взаємодію з самою собою і навколишнім середовищем.

Активність визначається як здатність тієї чи іншої системи до саморуху, саморозвитку, саморегулювання. Під нею зазвичай розуміється її посиленна, енергійна діяльність, участь в чому-небудь, ініціативність.

Найважливішу сферу активності людини становить соціальна активність.

Незважаючи на відсутність єдності у визначенні поняття «соціальна активність», воно є предметом підвищеної уваги дослідників і визначається, як системна соціальна якість, у котрій виражається та реалізується рівень її соціальності, тобто глибина й повнота зв'язків особистості з соціумом, рівень перетворення особистості на суб'єкт суспільних відносин.

Література

1. Жиделев М.А. Современные методы обучения. М., 1985. – 72 с.
2. Максименко С.Д. Загальна психологія: Навчальний посібник. - Видання друге, перероблене та доповнене. - Київ: «Центр навчальної літератури», 2004. - 222 с.
3. Палаткина Г.В., Азизова Л.В. Структурные компоненты социальной активности студентов // Теория и практика общественного развития. — 2012. — Т. 7. — С. 83-87
4. Развитие личности // Коллектив. Личность. Общение: словарь социально-психологических понятий / под. ред. Е.С. Кузьмина и В.Е. Семенова. Л., 1987
5. Ямкова К.С. Визначення сутності та змісту соціальної активності в науковій думці. Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогіка. / [Електронний ресурс] / - Режим доступу: <http://ojs.mdpu.org.ua/index.php/nv/article/view/485/427>

УДК 364.442.24 Медулич Світлана Йосипівна
Науковий керівник канд. пед. наук, доцент
Горішна Надія Мирославівна

КОНСУЛЬТУВАННЯ ЯК МЕТОД СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПОТЕРПІЛИМИ ВІД ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Постановка проблеми. Останні десятиліття в Україні позначені суттєвими політичними, економічними, соціальними змінами, які вражають своєю масштабністю, драматизмом та глибиною суперечностей. Складний період реформування країни, становлення ринкових відносин супроводжується зростанням кількості злочинів, у тому числі й проти свободи особи. Одним із злочинних посягань, що грубо порушують це право, є торгівля людьми.

Торгівля людьми – означає здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передачу, приховування чи одержання людей шляхом погрози силою або її застосування чи інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю становища, шляхом підкупу у вигляді платежів чи вигод, для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу [8]. Види експлуатації, яким можуть піддаватися потерпілі від торгівлі людьми включають «усі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення з метою наживи, примусову вагітність, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо» [5].

Сьогодні цей злочин є одним з найбільш небезпечних глобальних викликів і загроз сучасної цивілізації. Сучасне рабство не знає розмежувань за статтю, віком та національністю. Кожного року у світі жертвами торгівлі людьми стає близько 4 мільйонів людей, що приносить злочинцям біля 7 мільярдів доларів США щорічного прибутку. За розміром отримання доходів унаслідок здійснення злочинної діяльності торгівля людьми займає третє місце після торгівлі наркотиками та зброєю [4]. Масштабність і актуальність даної проблеми зумовлена її інтернаціональністю, латентністю і прибутковістю для злочинних співтовариств.

Проблема торгівлі людьми є актуальною і для України. За оперативними даними Міністерства внутрішніх справ України, кожного року жертвами торгівлі людьми у країні стає біля двох тисяч осіб [3, 3]. Основними чинниками, які сприяють поширенню цього виду злочину проти особистості є соціально-економічна криза, підвищення мобільності населення, трудова міграція, зростання рівня безробіття, необізнаність переважної більшості населення з правових питань, корисливості та безпринципності злочинців.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Проблема торгівлі людьми привертає увагу багатьох вітчизняних учених. Зокрема, витоки поширення феномена торгівлі людьми, історію становлення та розвитку міжнародної та вітчизняної систем протидії цьому явищу досліджували В. Грохольський, Т. Бакка, К. Левченко, Н. Гусак, Л. Горват, В. Бондаровська, А. Бойко, Н. Бондаренко, В. Кипень, Т. Семігіна, О. Ємець та ін. Більшість дослідників вказують, що протидія торгівлі людьми значно ускладнюється тим фактом, що менше ніж 1 % постраждалих погоджуються свідчити під час розслідування. Це означає, що правоохоронні органи намагаються боротися з торгівлею людьми, не маючи доступу до найціннішого джерела доказів [9]. Щоб змінити цю ситуацію потрібний новий підхід з боку держави та правоохоронних органів, за якого постраждалі отримували б інформацію та можливість поновити й захистити свої права, а також самостійно приймати рішення щодо своєї участі в реабілітаційних програмах державних органів і

неурядових організацій.

Таким чином, ситуація, що склалася сьогодні у сфері протидії торгівлі людьми, вимагає посилення інформаційно-консультативної діяльності соціальних служб та громадських організацій, спрямованої на підвищення рівня обізнаності населення в цілому та потерпілих від торгівлі людьми зокрема з питань правової та соціальної допомоги.

Мета статті – обґрунтувати роль консультативної допомоги у протидії торгівлі людьми. Завдання статті полягають у дослідженні завдань і змісту консультування з питань торгівлі людьми, визначення його переваг як методу надання допомоги потерпілим.

Виклад основного матеріалу. Основою правового регулювання боротьби з торгівлею людьми є Закон України «Про протидію торгівлі людьми» № 3739-17 від 20.09.2011 року. У ньому визначені основні напрями державної політики у сфері протидії цьому злочину: попередження торгівлі людьми шляхом підвищення рівня обізнаності населення, превентивної роботи, зниження рівня вразливості населення, подолання попиту; боротьба із злочинністю, пов'язаною з торгівлею людьми, шляхом виявлення злочинів торгівлі людьми, осіб, причетних до скоєння злочину, притягнення їх до відповідальності; надання допомоги та захисту особам, які постраждали від торгівлі людьми, шляхом удосконалення системи відновлення їхніх прав, надання комплексу послуг, впровадження механізму взаємодії суб'єктів у сфері протидії торгівлі людьми [6].

Вагому роль, на нашу думку, у реалізації усіх трьох напрямів протидії торгівлі людьми відіграє консультування. У класичному розумінні, консультування – метод роботи, спрямований на розв'язання проблем клієнта шляхом надання йому підтримки та активізації його власних можливостей щодо вирішення проблем [7]. У соціальній роботі консультування розглядають як «технологію надання соціальної допомоги шляхом цілеспрямованого інформаційного впливу на людину чи малу групу з метою їх соціалізації, відновлення і оптимізації соціальних функцій, орієнтирів, розробки соціальних норм спілкування» [2, 61].

Вважаємо за доцільне проаналізувати більше детально завдання та зміст консультування за основними напрямками діяльності соціальних служб щодо подолання явища торгівлі людьми.

Консультування є основним методом підвищення рівня обізнаності населення з різних аспектів явища торгівлі людьми. Зокрема, воно використовується для ознайомлення із сутністю поняття «торгівлі людьми», її видами; інформування про базові права людини, які здебільшого порушуються при потрапленні у ситуації, пов'язані з торгівлею людьми (право на життя, свободу та особисту недоторканість, свободу від рабства, катувань, жорстокого чи нелюдського поводження, рівність перед законом тощо); формування розуміння причин та наслідків торгівлі людьми, як для окремого індивіда, так і для суспільства загалом.

Зміст консультування з попередження торгівлі людьми включає: інформування щодо оформлення необхідних документів (закордонного паспорта, візи, проїзного документа), укладення трудового/шлюбного контракту; перевірку наявності в агента ліцензії на посередництво у працевлаштуванні за кордоном; ризики нелегального працевлаштування; надання інформації про дипломатичні представництва України за кордоном, державні та неурядові організації, куди можна звернутися за допомогою у випадку потраплення у ситуацію торгівлі людьми; визначення існуючих ризиків та надання рекомендацій щодо їх уникнення або зниження у кожному конкретному випадку.

Інформаційно-консультативна діяльність спрямована передусім на «групи ризику» – найбільш уразливі до торгівлі людьми категорії: незаміжних або розлучених жінок; молодь; дітей, позбавлених батьківського піклування; мігрантів; осіб, які зазнали насилля; матеріально незабезпечених громадян; людей з проблемами психічного здоров'я; дискримінованих, стигматизованих осіб.

Важливою є роль консультування й у боротьбі з злочинністю, пов'язаною з торгівлею людьми. Першим кроком у цьому напрямі є виявлення та ідентифікація постраждалих осіб, яка є передумовою для забезпечення їх доступу до допомоги, захисту від переслідування, покарання злочинців, протидії торгівлі людьми, безпеки суспільства [1, 33].

В Україні ідентифікація потерпілих до 20 вересня 2011 року здійснювалась правоохоронними органами та постачальниками соціальних послуг, у тому числі неурядовими організаціями. Проте особливий юридичний статус надавався на основі свідчень особи, а відповідне рішення виносилося лише після порушення кримінальної справи. Якщо кримінальну справу не було порушено, то потерпілий від торгівлі людьми не міг отримати такого статусу. Прийняття Закону України «Про протидію торгівлі людьми» значно спростило процедуру ідентифікації потерпілих та отримання ними відповідного статусу. Згідно цього закону особа, яка вважає себе потерпілою, повинна звернутися до уповноваженого органу місцевої державної адміністрації або соціальної служби із заявою про встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми та пройти співбесіду із обов'язковим заповненням опитувальника.

Проте проблема полягає у тому, що потерпілі рідко звертаються за допомогою до державних структур через небажання розголосу приватних моментів їх історій бідуваль, формально-бюрократичне ставлення чиновників, невіру в можливість отримання реальної допомоги та покарання злочинців, страх перед кримінальним переслідуванням. Саме соціальні працівники, які щоденно спілкуються з людьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, мають найбільше можливостей для здійснення випереджувальної ідентифікації потерпілих та направленням їх для отримання допомоги.

Фахівці із соціальної роботи, які працюють в органах місцевої влади, соціальних службах та недержавних громадських організаціях не лише здійснюють ідентифікацію потерпілих, але й консультують їх щодо можливостей захисту від переслідувань злочинців, розголосу приватної інформації, звільнення від кримінальної відповідальності, реалізації їхніх прав та можливостей отримання допомоги з метою фізичної, психологічної та соціальної реабілітації, виплати компенсацій та відшкодувань, передбачених

законодавством України тощо.

Основними завданнями консультування потерпілих від торгівлі людьми є: надання емоційної підтримки, можливості виговоритись про те, що мучить і гнітить, анонімно і конфіденційно; обговорення проблеми, визначення шляхів її вирішення; об'єктивне інформування про проблему та існуючі і реальні шляхи її вирішення (права, процедури, служби, заклади); налагодження контакту з відповідними фахівцями, інституціями, організаціями (психологами, працівниками закладів опіки, правоохоронних органів, закладів охорони здоров'я тощо).

Таким чином, здійснений нами аналіз дозволяє зробити наступні висновки:

1. Консультування становить суттєву частину діяльності соціальних служб у сфері протидії торгівлі людьми та є основним способом залучення потерпілих до взаємодії.
2. Консультування використовується для реалізації стратегічних напрямів протидії торгівлі: профілактики цього явища, боротьби із злочинністю та надання комплексної допомоги потерпілим. Його зміст спрямований на надання інформаційної та соціально-правової допомоги потерпілим.
3. Основними перевагами консультування, як методу роботи з потерпілими від торгівлі людьми, є: надання максимально повної інформації клієнту, корисної для розв'язання проблеми і прийняття рішень; глибинне дослідження проблем, потреб та ресурсів клієнта; надання психологічної підтримки та допомоги у реалізації прийнятих рішень.

Література:

1. Довідник з питань виявлення і надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми. – К, 2011. – 50 с.
2. Завацька Л. М. Технології професійної діяльності соціального педагога: навч. посіб. [для вищ. навч. закл.] / Завацька Л. М. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2008. – 240 с.
3. Козак В. А. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми (аналіз складу злочину) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / В.А. Козак. – Харків, 2003. – 20 с.
4. Костючек М. Ф. Торгівля дітьми як соціально-педагогічна проблема. . [Електронний ресурс]. – Режим доступу : 12.03.2014 : <alma-mater.lnpu.edu.ua/...v/.../10kmfysp.pd...> – Загол. з екрану. – Мова укр.
5. Кримінальний кодекс України від 1 вересня 2001 р. : за станом на 17 січня 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : 16.03.2014 : <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>> – Загол. з екрану. – Мова укр.
6. Про протидію торгівлі людьми: Закон України від 20 вересня 2011 р. № 3739-VI // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : 12.03.2014 : <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3739-17>> – Загол. з екрану. – Мова укр.
7. Проект Закону України «Про соціальну роботу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : 12.03.2014 : <http://vk.com/doc-48289503_152107523?dl=b52ff0ca8c6d80c8d4> – Загол. з екрану. – Мова укр.
8. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності Прийнятий резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : 16.03.2014 : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_791> – Загол. з екрану. – Мова рос.
9. Холмс П. Посібник для правоохоронних органів з питань виявлення, розкриття та розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми / Пол Холмс. – К. : Тютюкін, 2009. – 510 с.

УДК: 37.013.42+613

Кузьміна Інна Михайлівна
м. Тернопіль
Науковий керівник: доктор пед. наук,
проф. Поліщук В.А.

ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ МЕДИКО-СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

Кризові зміни в суспільно-політичному житті України, екологічне та соціально-економічне неблагополуччя, бідність призводять до зростання кількості соціально-знедолених і незахищених людей, спричиняють погіршення фізичного і психічного здоров'я населення. В цих умовах життєво необхідною стає медико-соціальна робота, яка не лише реалізує спеціальні профілактичні та реабілітаційні програми для особливих категорій населення, але й організовує реабілітаційну роботу з інвалідами у медико-соціальних реабілітаційних закладах, здійснює соціально-психологічну і соціально-педагогічну підтримку людей похилого віку та невиліковно хворих у гериатричних інтернатах, хоспісах та інше.

Медико-соціальна робота має інноваційний, творчий характер, тому що пов'язана з постійним пошуком більш досконалих і, як наслідок, більш ефективних способів використання ресурсів людини, її фізичного й інтелектуального потенціалу. Впровадження технологічного підходу в практику організації медико-соціальної роботи – це стратегічний напрям, що має в своїй основі відмову в роботі з людьми від методу «проб і помилок» та постійну орієнтацію на впровадження інноваційних підходів і технологій, високий кінцевий результат за оптимальних витрат зусиль, засобів і людських ресурсів

. Характерною рисою сьогодення є той факт, що технологіям стали надавати загальносоціального

значення. Їхній вплив на громадське життя вже не обмежується лише виробничою діяльністю. Технології стали ознакою, що характеризує стан соціальних процесів і управління ними.

Проблематикою соціальних технологій займається такі вітчизняні дослідники: В. Афанасьєв, Н. Данакін, І. Зверєва, І. Іванова, М. Марков, В. Патрушев, Л. Тютя, С. Харченко, В. Шахрай, В. Щербина та інші.

Допомоги медико-соціальних працівників потребують різні контингенти осіб, які мають виражені медичні й соціальні проблеми, що взаємно потенціюють одна одну й вирішення яких неможливе в межах односторонніх професійних заходів. Об'єктами медико-соціальної роботи є особи з високим ризиком захворювань (або ті, які вже страждають ними). Це в першу чергу яскраво виражені соціально значущі захворювання – серцево-судинні, онкологічні, психічні, залежність від психоактивних речовин, захворювання інфекційного характеру (ВІЛ-інфекція, гепатити, інфекції, що передаються статевим шляхом), цукровий діабет, туберкульоз та інші. До категорій осіб, які потребують медико-соціальної допомоги, відносяться й важко хворі, соціально дезадаптовані, інваліди, самотні люди похилого віку, діти-сироти, юні матері, багатодітні й асоціальні сім'ї, малозабезпечені, тобто всі ті, хто, поряд з медичними, мають й проблеми соціального характеру.

Ми поділяємо наукову позицію дослідників (Ю. Валентик, О. Зиков, А. Вязьминий та ін.), які рекомендують дотримуватися таких основних принципів організації медико-соціальної роботи: екосистемність, полімодальність, солідарність, конструктивна стимуляція, континуальність.

Дотримання принципу екосистемності передбачає врахування у процесі організації медико-соціальної роботи системи взаємин людини і навколишнього середовища в даній проблемній парадигмі, системний аналіз взаємозв'язків між всіма елементами конкретної проблемної життєвої ситуації та визначення на його основі сукупності соціально-функціональних дій.

Принцип полімодальності передбачає поєднання в медико-соціальній роботі різних підходів, способів дії, функціонально орієнтованих на конкретну мету, проблемний контингент, соціально вразливу або дезадаптовану групу населення.

Принцип солідарності – врахування у процесі організації медико-соціальної роботи погодженої організаційної взаємодії в процесі медико-соціальної роботи як державних, так недержавних установ.

Принцип конструктивної стимуляції – врахування факту відмови соціальних служб від винятково патерналістських форм допомоги й опіки, що породжують пасивне утриманство і передбачає зміщення акценту на розвиток і заохочення особистої активності й відповідальності клієнтів, максимальне використання і розвиток власних ресурсів. Принцип континуальності передбачає безперервність, цілісність, функціональну динамічність і плановість медико-соціальної роботи. Використання континуального підходу – це обов'язкове планування послідовних етапів діяльності на основі визначення «кроків» поступового досягнення конкретних цілей у вигляді суми дій і значимих змін статусу.

Особливість медико-соціальної роботи полягає в тому, що як професійна діяльність вона формується на стику двох самостійних галузей – охорони здоров'я і соціального захисту населення. Вітчизняний та зарубіжний досвід організації медико-соціальної роботи показує, що незважаючи на всі зусилля, що надаються особам, які мають медичні й соціальні проблеми, реальна координація відомих дій, зазвичай, є недостатньо ефективною. Оптимальна взаємодія виробляється лише після тривалої спільної роботи представників різних професій, а також вибору спеціальних форм роботи, які дозволяють об'єднати дії представників різних спеціальностей в особі одного фахівця – медико-соціального працівника. Закономірно, що для виконання таких інтегративних професійних функцій фахівець має мати необхідну спеціальну професійну підготовку. Адже медичні працівники на практиці змушені виконувати низку функцій соціальних працівників. У свою чергу, соціальні працівники часто працюють з клієнтами, які страждають психічною й фізичною патологією і вони змушені виконувати певні функції лікарів.

На основі аналізу зарубіжного досвіду з'ясовано, що для багатьох країн традиційними є служби здоров'я. Вони мають у своєму розпорядженні систему соціальної допомоги й охорони здоров'я, діяльність яких відповідає високому стандарту. У рамках громадської системи охорони здоров'я служби здоров'я вирішують специфічні додаткові завдання, такі як запобігання і контроль за інфекційними захворюваннями, включаючи захворювання, які передані статевим шляхом; реалізацію гігієнічних заходів; подання інтересів з охорони здоров'я в організації захисту навколишнього середовища та захисту від радіації. Служби здоров'я також забезпечують надання допомоги матерям, догляд за дітьми, створюють служби здоров'я в школах, організують консультації з питань здоров'я для інвалідів, допомагають особам із психічними захворюваннями, надають допомогу туберкульозним хворим.

У сучасних умовах констатуємо наявність різних типів медико-соціальних технологій, спрямованих на збереження здоров'я людини. За характером діяльності медико-соціальні технології поділяють на конкретні, вузькоспеціалізовані (спрямовані на окрему групу населення, клієнтів, наприклад, на профілактику інфікування ВІЛ чи вірусами гепатитів В, С, осіб – ін'єкційних споживачів наркотиків) та комплексні або інтегровані (мають більш універсальний характер і можуть застосовуватися в роботі з декількома чи багатьма групами клієнтів (наприклад, первинна соціальна профілактика, формування здорового способу життя, збереження здоров'я здорових людей тощо).

Вузькоспеціалізовані медико-соціальні технології, дослідники зазвичай, поділяють на групи (залежно від сфери, основних методів і засобів упровадження): медичні (технології профілактики захворювань, корекції та реабілітації соматичного здоров'я, санітарно-гігієнічна діяльність); навчальні технології, що сприяють здоров'ю (інформаційно-навчальні, виховні); соціальні (технології організації безпечного і здорового способу життя, профілактики і корекції девіантної поведінки); медико-психологічні (технології профілактики і психокорекції психічних відхилень особистісного та індивідуального розвитку).

До комплексних медико-соціальних технологій відносяться: технології комплексної профілактики захворювань, корекції та реабілітації здоров'я; медико-соціальні навчальні технології, що сприяють здоров'ю; технології формування здорового способу життя.

Медико-соціальні технології профілактичної спрямованості передбачають заходи зі збереження фізичного, психічного і репродуктивного здоров'я населення на індивідуальному, груповому і регіональному рівнях; санітарно-гігієнічне виховання і формування установок на здоровий спосіб життя з урахуванням особливостей клієнтів і членів їх сімей, груп підвищеного ризику; соціально-гігієнічний моніторинг; розробку цільових програм профілактики захворювань, організацію медико-соціальної допомоги населенню; визначення факторів ризику, які впливають на соматичне, психічне і репродуктивне здоров'я людей; інформування громадян про стан індивідуального і громадського здоров'я, довкілля та ін.

Медико-соціальні технології реабілітаційної спрямованості визначають: організацію психологічної підтримки клієнта з медико-соціальними проблемами; сприяння в забезпеченні спеціалізованої допомоги з урахуванням особливостей соматичної, психічної і соціальної патології людини; медико-соціальний патронаж сімей; залучення членів сім'ї і найближчого оточення клієнта до діяльності груп самопомогі; сприяння в забезпеченні державних гарантій і прав громадян з охорони здоров'я та надання медико-соціальної допомоги; організація медико-соціальної експертизи; проведення заходів медичної та соціальної реабілітації – створення безбар'єрного середовища життєдіяльності, забезпечення засобами пересування; організація заходів професійної реабілітації – професійна підготовка і освіта, працевлаштування, перекваліфікація та ін.

Отже, без знань теорії соціальних технологій до професійної діяльності і конкретних методик роботи з клієнтом неможливі планування, організація та здійснення соціальних послуг.

Основними характеристиками соціальних технологій є: алгоритмічність, послідовність, розбиття на етапи і операції, координованість дій, однозначність виконання процедур, системність, цілеспрямованість і наукове обґрунтування.

Враховуючи суть поняття «технології соціальної роботи» та зміст медико-соціальної діяльності, під технологією медико-соціальної роботи будемо розуміти сукупність прийомів, методів і впливів, які спрямовані на підтримку і охорону здоров'я людини, усунення чи компенсацію обмежень життєдіяльності через інститути медичного і соціального страхування, соціального забезпечення, медико-соціального обслуговування, експертизи, реабілітації тощо.

Маючи характер мультидисциплінарної діяльності, яка реалізується в системі охорони здоров'я і соціального захисту населення медико-соціальна робота використовує форми і методи, що притаманні медичній сфері – профілактичні, реабілітаційні, психотерапевтичні та ін.; системі соціального захисту населення – соціальне консультування, соціальна допомога, соціальне обслуговування вдома, соціальне обслуговування в стаціонарних закладах, організація денного перебування в установах соціального обслуговування, надання тимчасового притулку та ін. Конкретна ж структура медико-соціальної роботи в кожному випадку визначається проблемою життєвої ситуації, у якій опинився клієнт.

Таким чином, в сучасних умовах існує гостра потреба в актуалізації й організації медико-соціальної роботи в кожному закладі системи охорони здоров'я населення. Саме комплексний підхід у наданні допомоги може забезпечити всебічний, гармонійний розвиток людини, створити умови для її повноцінного життя.

Література

1. Каткова І. П., Чичерин Л. П. Концептуальні і методичні підходи до організації медико-соціальної допомоги населенню / І. П. Каткова, Л. П. Чичерин // Проблеми сім'ї і сімейної політики. М., 2003. – Вип. 3. – С. 86–92.
2. Мартыненко А. В. Теория и практика медико-социальной работы : учеб. пособие / А. В. Мартыненко. – М. : Гардарики, 2007. – 159 с.
3. Поліщук В. А. Системний підхід до роботи центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з формування здорового способу життя / В. А. Поліщук // Таврійський вісник освіти : збірник наукових праць. – Херсон, 2013. – № 4. – С. 90–96.
4. Поліщук В. А. Професійна підготовка фахівців з фізичної реабілітації у контексті неперервної освіти / В. А. Поліщук // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна» // голова редкол. М. Є. Чайківський. – Хмельницький : ХІСТ, 2013. – № 2 (8). – С. 203–208.
5. Филатов Е. А. Педагогическое обеспечение социальной работы в медицинском учреждении : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.06 – теория и методика воспитания / Евгений Александрович Филатов. – М., 2000. – 125 с.
6. Фролова О. Г. О деятельности социальных работников в учреждениях здравоохранения / О. Г. Фролова // Социальная работа в учреждениях здравоохранения. – №4, 1992. – С. 124 – 126.

Вільгош В. В.

магістрант спеціальності соціальна робота

ТНПУ ім. В. Гнатюка

Науковий керівник:

док. пед. наук, проф. Поліщук В. А.

**Соціальна анімація як напрям соціальної підтримки дитячих громадських об'єднань
Формулювання проблеми дослідження. Аналіз наукової літератури із проблем соціальної роботи**

дозволяє зробити висновок, що у працях науковців залишається поза увагою проблема комплексного теоретичного та практичного дослідження соціальної анімації як одного з напрямів соціальної підтримки дитячих громадських об'єднань. Проблеми соціальної анімації досліджували такі науковці, як: Т. Дедуріна, Л. Сайкіна, Л. Тарасов, М. Ярошенко. Соціальну підтримку дитячих громадських об'єднань у своїх працях вивчали В. Поліщук, Л. Романовська, О. Дронова, Л. Оліференко, та інші.

Мета статті полягає в тому, щоб дослідити соціальну анімацію як один із напрямів соціальної підтримки дитячих громадських об'єднань.

Виклад основного матеріалу. З точки зору інноваційних підходів до соціального виховання дітей і молоді представляє великий інтерес для вітчизняної соціальної роботи соціальна анімація, яку вивчають дослідники різних країн світу [3, с. 60].

Науковці визначають соціальну анімацію як різновид педагогічної діяльності, спрямований на всебічний соціально-культурний розвиток особистості через залучення її до соціальних та культурних цінностей засобами мистецтва та гри задля подолання соціальної дезадаптації [2].

Соціальна анімація на сьогодні виступає одним із важливих напрямів здійснення соціальної підтримки дитячих громадських об'єднань. Необхідність дослідження та впровадження соціальної анімації у діяльність дитячих громадських об'єднань пояснюється позитивною соціалізацією членів дитячих громадських об'єднань, повноцінним задоволення їх потреб та побажань щодо повноцінного розвитку та становлення особистості в сучасному суспільстві.

Основною метою соціальної анімації як напряму соціальної підтримки дитячих громадських об'єднань є здійснення заходів з творчої, виховної, рекреаційної та культурно-розвиваючої діяльності для підвищення ефективності діяльності дитячих громадських об'єднань та соціалізації дітей і підлітків.

Необхідно зазначити, що об'єктом соціальної анімації виступає як дитяче громадське об'єднання в цілому, так і кожен її член зокрема. Суб'єктами соціальної анімації можуть бути кваліфіковані працівники, аніматори дії яких спрямовані на задоволення потреб та інтересів членів дитячих громадських об'єднань.

Основними завданнями соціальної анімації як напряму соціальної підтримки дитячих громадських об'єднань є:

- соціалізація членів дитячих громадських об'єднань;
- реалізація творчих, рекреаційних та культурно-розвиваючих заходів;
- реалізація соціального виховання дітей та підлітків;
- підвищення ефективності діяльності дитячих громадських об'єднань;
- покращення внутрішньогрупових та міжгрупових відносин.

Науковці виокремлюють низку принципів, які забезпечують ефективність анімаційної діяльності, а саме: урахування національних особливостей; синергізм; педагогічний оптимізм; принцип поваги до партнера [5].

У процесі соціальної анімаційної з дітьми та молоддю слід зважати ще й на такі специфічні (інструментальні) принципи, як от: розподіл часу; добровільність; невимушеність; відкритість; принцип опори на власні потенційні можливості людини [1, с. 8].

Важливість соціальної анімації в сучасному суспільстві зумовлена функціями які вона здатна вирішити, до яких відносять:

- функцію адаптації та участі, що має на меті ефективну соціалізацію та пристосування людини до численних змін навколишнього світу;
- функцію рекреації, яка пов'язана з відновленням та розвитком фізичних сил, організацією дозвілля, культурним розвитком;
- виховну функцію;
- коригувальну функцію, що вивільняє людину від щоденної фізичної та психічної втоми, перекидає психологічні вади, виховні та культурні недоліки;
- критичну та стабілізаційну функцію, яка сприяє пошуку нових взаємовідносин між індивідами та групами [4].

Основними напрямками соціальної анімації дитячих громадських об'єднань є: патріотичний; економічний; правовий; екологічний; культурний; рекреаційний; творчий; виховний; соціальний.

Т. Дедуріна у своїх дослідженнях зазначає, що в сучасній соціальній анімації використовуються наступні типи анімаційних програм: ігрові; конкурсно-ігрові та конкурсно-видовищні; фольклорні та видовищно-театралізовані; художньо-публіцистичні; танцювально-розважальні; спортивно-оздоровчі [2].

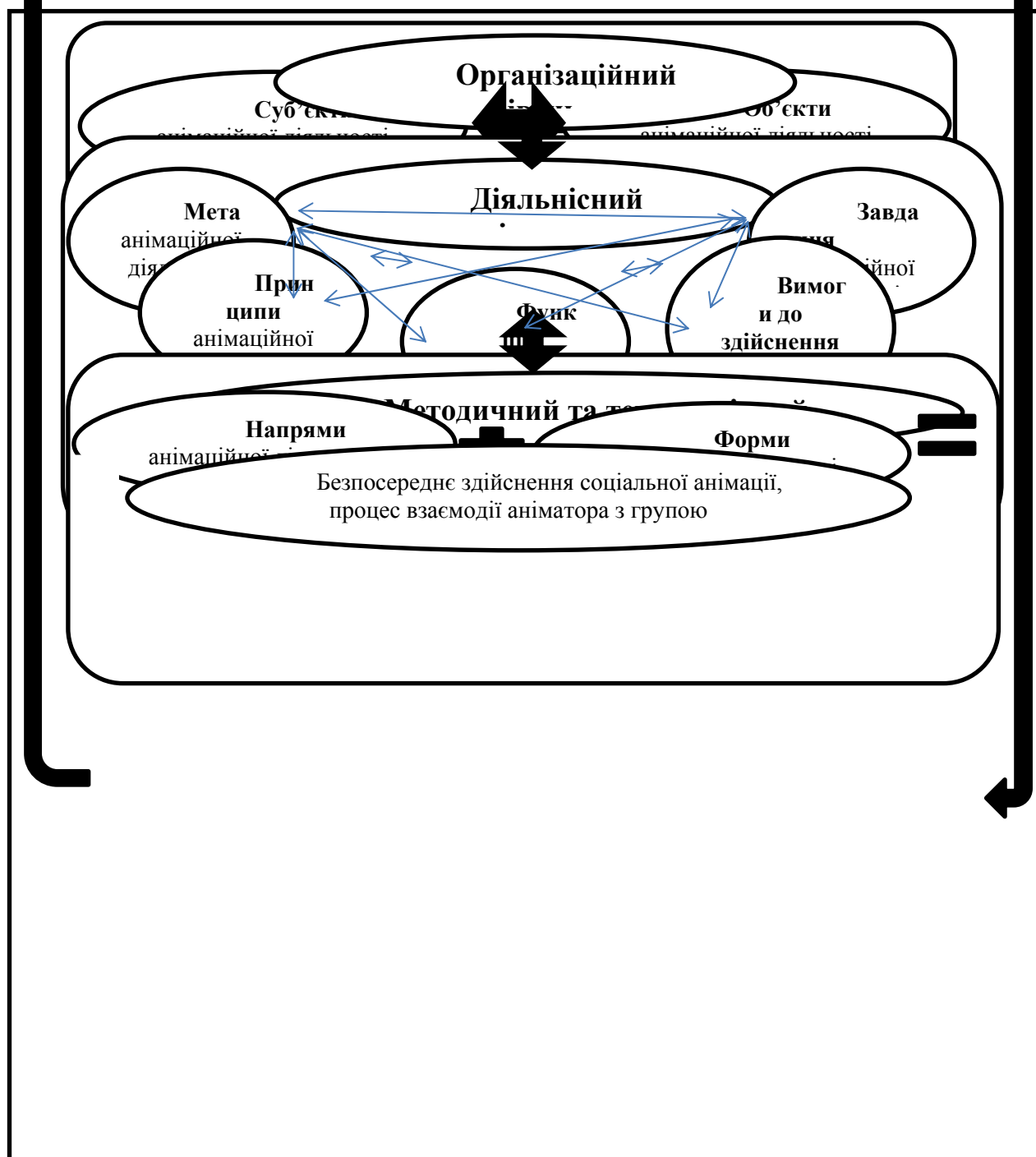
Важливим залишається вивчення досвіду здійснення соціальної анімації як напряму соціальної підтримки дитячих громадських об'єднань. Науковці виокремлюють такі основні рівні соціальної анімації, як:

- організаційний рівень відповідає на такі основні питання: хто ініціює і бере участь у даному процесі [1];
- діяльнісний рівень показує з якою метою і що роблять аніматори. До змісту аніматорської діяльності входить усе те, що відповідає інтересам і потребам громадян з вирішення соціальних проблем місцевої громади;
- методичний та технологічний рівень представлений способами взаємодії аніматора з аудиторією [3].

Характерними вимогами до здійснення анімаційної діяльності, обумовленими специфікою дозвілля є: здійснення у вільний час; добровільність, активність та ініціативність участі в анімаційній діяльності; врахування національно-етнічних особливостей і традицій [3].

Проаналізувавши здійснення соціальної анімації як напряму соціальної підтримки дитячих

громадських об'єднань ми розробили модель соціальної анімації, як взаємопов'язаної системи, вона подана на схемі 1.

становленню індивідуальності, розвитку її внутрішніх можливостей, прагнень, потреб, інтересів. Зміна цілей і цінностей в освіті вимагає розгляду багатьох теоретичних та практичних питань на нових методологічних засадах. Педагогічною наукою проводиться пошук засобів, які забезпечують ефективність навчання, допомагають кожному учневі повно засвоїти зміст програми і водночас створюють умови для самовираження, самовдосконалення у різних видах діяльності. У розв'язанні цих важливих завдань вагоме місце належить формуванню загальнопізнавальних умінь, які входять до складу загальнонавчальних умінь та навичок.

У психолого-педагогічних дослідженнях проблема формування загальнопізнавальних умінь займає чільне місце. Педагоги та психологи розробили різні аспекти цієї проблеми, а саме: визначення сутності понять «уміння» та «загальнопізнавальні уміння» через ключову компетенцію початкової школи «уміння вчитись» (О. Савченко), побудову етапів формування загальнопізнавальних умінь (О. Арделян, Т. Байбара, Н. Коваль, Я. Кодлюк, О. Савченко, Н. Талізін, В. Цетлін).

Загальнопізнавальні вміння спрямовані на формування у молодших школярів умінь спостерігати,

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ

розмірковувати, запам'ятовувати, відтворювати і застосовувати та перетворювати навчальний матеріал, аналізувати, порівнювати, узагальнювати [6]. Як зазначає Я. Кодлюк, структурний аналіз указаних умінь дає змогу стверджувати, що одні з них є компонентами інших, складніших. Зокрема, аналіз виступає основою для порівняння, у процесі якого відбувається диференціювання ознак на спільні й відмінні, головні та другорядні. Отримані дані в результаті порівняння є змістовою основою для узагальнення. Таким чином, аналіз і порівняння — це обов'язкові структурні компоненти узагальнення. А розвиваються вказані вміння через спостереження, тобто шляхом цілеспрямованого, спеціально організованого сприймання предметів і явищ навколишньої дійсності [5].

Зміст загальнопізнавальних умінь і навичок та його розподіл за роками протягом навчання в початковій школі визначається чинними навчальними програмами для загальноосвітніх навчальних закладів (1-4 класи) [6] (див табл. 1).

Таблиця 1

Зміст загальнопізнавальних умінь та їх розподіл по класах

Клас	Зміст загальнопізнавальних умінь
1 клас	Виділяти в предметах певні ознаки, розрізняти розмір, форму, колір, смак тощо; знаходити у двох об'єктів однакові, схожі і різні зовнішні ознаки; зіставляти групи предметів за однією суттєвою ознакою, помічати зміни в спостережуваних об'єктах за орієнтирами, вказаними вчителем; зробити (з допомогою вчителя) висновок-узагальнення після виконання навчального завдання.
2 клас	Виділяти в предметах ознаки та якості, розрізняючи їх за значущістю (головні, постійно притаманні об'єкту, і другорядні, які за певних обставин можуть з'являтися, а за інших — зникати); встановлювати тотожність, схожість і відмінність між кількома предметами; визначати з допомогою вчителя найістотніші ознаки у виконуваній роботі; встановлювати логічну послідовність викладу подій; застосовувати деякі прийоми смислового заучування (встановлювати логічну і часову послідовність); виконувати логічне групування об'єктів (за видовими і родовими ознаками, вилучати «зайвий» серед чотирьох-п'яти однорідних).
3 клас	Виділяти в об'єктах внутрішні ознаки і якості, розрізняти серед них основні та другорядні; порівнювати конкретні об'єкти за різними ознаками (абстрактні за орієнтирами, визначеними вчителем); зробити висновок-узагальнення з допомогою вчителя; встановлювати зв'язок між причиною й наслідком; добирати факти, які підтверджують висловлену думку або суперечать їй.
4 клас	Визначати головне, самостійно робити висновок із пояснення вчителя; знаходити нове, досі не відоме, ставити запитання; користуватися порівнянням та аналогією як засобами встановлення нових ознак і якостей; класифікувати й групувати вивчений матеріал, знаходити і пояснювати причинно-наслідкові зв'язки; доводити правильність певного судження та власної думки; користуватися прийомами осмисленого запам'ятовування (план, зіставлення, опорні слова); виконувати творчі завдання (доповнити задачу, продовжити розповідь, відтворити початок розповіді, запропонувати новий спосіб розв'язування та ін.).

Пропонований перелік може уточнюватися вчителем залежно від умов та особливостей роботи з певним контингентом учнів. Слід зазначити, що в кожному наступному класі розвиваються вміння, формування яких відбулося в попередньому.

Оскільки загальнопізнавальні вміння, так само, як і знання, можуть бути засвоєні з різним ступенем самостійності, багато дослідників у своїх роботах особливу увагу приділяють етапам їх формування.

О. Арделян, О. Бугрій, О. Єпішева, В. Крупіч, В. Паламарчук, А. Усова та А. Бобров виділяють такі етапи формування загальнопізнавальних умінь:

- 1) етап кумуляції;
- 2) етап діагностики;
- 3) етап мотивації;
- 4) етап рефлексії;
- 5) тренувальний етап;
- 6) етап узагальнення;
- 7) етап контролю і корекції [1; 3; 7; 8].

Розглянемо їх характеристику.

Етап кумуляції — тобто набуття досвіду використання інтелектуальних умінь — найхарактерніший для початкової школи, де учні оволодівають інтелектуальними вміннями практично. На цьому етапі доцільно застосовувати підготовчі вправи, що актуалізують минулий досвід. Проте цей етап продовжується

в старших класах на більш високому теоретичному рівні. У середніх і старших класах нагромаджується досвід використання складніших способів навчальної роботи, в тому числі методів наукового пізнання.

Кожному вчителю треба знати, якими знаннями, вміннями і навичками володіють учні на початку навчального року. Діагностику реального рівня сформованості загальнопізнавальних умінь здійснюють по-різному. Найпоширеніший спосіб — контрольні й самостійні роботи, основною діагностуючою частиною яких є запитання, задачі, вправи або завдання репродуктивного і продуктивного типу. Визначається рівень сформованості умінь за допомогою діагностичних вправ, які охоплюють завдання репродуктивного, продуктивного і творчого характеру.

За діагностикою сформованості загальнопізнавальних умінь йде етап мотивації, вироблення глибокого, постійного інтересу в процесі оволодіння прийомами навчальної роботи. Головним завданням учителя на цьому етапі є створюється атмосфера приязні та зацікавленості, стійкого інтересу до процесу оволодіння уміннями та навичками, тобто створення сприятливих умов для виникнення позитивних емоцій як природного наслідку пізнавальної діяльності. Кожному учневі треба дати можливість успішно застосувати інтелектуальні вміння, закріплювати повторними діями позитивний результат, бо тільки на основі особисто досягнутого можливе формування стійкого інтересу до певного способу діяльності. На етапі мотивації корисно застосовувати різні девізи, епіграфи до уроку, серед яких мають бути й такі, що мотивують діяльність, спрямовану на оволодіння загальнопізнавальними уміннями.

Етап рефлексії дає усвідомлення суті та структури певного вміння, розроблені правила допомагають реалізувати вміння. Коли учні переконалися в необхідності й користності того чи іншого вміння, вчитель має подбати про те, щоб вони глибоко усвідомили його сутність. Цей етап органічно пов'язаний із попереднім. Осмислення процесу навчання — один із принципів дидактичної концепції формування інтелектуальних умінь, зокрема, й мислення, в цілому.

Наступний етап формування інтелектуальних умінь — тренувальний. Під час цього етапу відбувається поступовий перехід від репродуктивної до творчої діяльності, коли відпрацьовується певне вміння. Для цього етапу варто розробити систему вправ і завдань для застосування умінь у стандартних і нестандартних умовах.

На узагальнюючому етапі пізнавальний інтерес переростає у загальну потребу, уміння частково автоматизуються, відбувається перенесення набутих знань та умінь на інші предмети. У психології перенесенням називають вплив одного виду діяльності на полегшення чи утруднення іншого.

Останній етап формування загальнопізнавальних умінь — етап контролю і корекції. Під час нього проводять контрольні вправи, що дають змогу перевірити і оцінити рівень сформованості умінь наприкінці певного циклу навчання.

Виділені етапи відображають взаємодію вчителя й учня в процесі формування загальнопізнавальних умінь. Від етапу до етапу розвивається самостійність учня в практичному застосуванні вміння: від спостереження за вчителем, який демонструє зразок виконання дії, до оволодіння вмінням і подальшого використання його в інших навчальних предметах.

Діяльність учителя й учня залежно від етапів формування загальнопізнавальних умінь представимо у вигляді таблиці 2.

Таблиця 2

Діяльність учителя й учня залежно від етапів формування загальнопізнавальних умінь

Етап	Діяльність учнів	Діяльність учителя
Постановка цілей	Усвідомлення учнем значення вміння	Ставиться і пояснюється вчителем
Ознайомлення із зразком виконання дії	Усвідомлення основних структурних компонентів дії	Виконується вчителем на спеціально підібраних прийомах
Оволодіння початковим умінням	Осмислення сутності дії. Набуття досвіду	Здійснення контролю й корекції учнів
Вдосконалення уміння	Виконання систематичних вправ. Самоконтроль	Учитель мотивує удосконалення вміння і надає допомогу в разі необхідності а також контролює діяльність учня
Перенесення уміння в інші предметні галузі	Застосування вміння в нових, нестандартних навчальних ситуаціях, різноманітній практичній і творчій діяльності	Організація самостійної діяльності учня з використанням вміння в нестандартній ситуації

Таким чином, загальна стратегія дій учителя та учнів під час формування загальнопізнавальних умінь така: кумуляція — констатація — мотивація — усвідомлення суті вміння — використання його в стандартних і нестандартних умовах — перенесення — контроль.

Загальнопізнавальні вміння успішно формуються в системі навчальних вправ із кожного предмета. Результати досліджень показали, що найбільш ефективною є така система вправ: підготовчі, мотиваційні, діагностуючі, навчальні, рефлексивні, практикоорієнтовані, контрольні [1]. Назва кожної групи вправ коротко розкриває їх зміст. Зокрема, мотиваційні вправи спонукають учнів до активної діяльності, вивчення нового матеріалу і застосування нових умінь. Діагностуючі — виявляють рівень сформованості того чи іншого вміння. Навчальні — сприяють формуванню вміння, необхідних під час вивчення саме цього навчального матеріалу і в майбутньому; їх назва дещо умовна, бо всі вправи навчають і розвивають учнів. Рефлексивні

вправи допомагають усвідомлювати новий матеріал і засвоювати нові вміння. Праксеологічні — дають змогу ефективно застосовувати набуті знання і первинно сформовані вміння на практиці. Контрольні вправи проводять з метою контролю за рівнем формування знань, умінь і навичок учнів, у тому числі й загальнопізнавальних.

Дослідження учених-психологів і дидактів показують, що формувати загальнопізнавальні уміння в молодших школярів можна різними шляхами. Спеціальної роботи на засвоєння суті конкретного мислительного прийому вчителі, як правило, не проводять, але діти певною мірою оволодівають ним через просте наслідування способів роботи вчителя й товаришів. За цих умов більшість учнів не піднімається до узагальнення пізнавальної суті прийому, розвиток умінь із віком ледь помітний. І тут доречно нагадати висновок психологів про те, що не можна формувати в дитини розумові операції лише під впливом її особистого індивідуального досвіду, бо це є неекономним шляхом, окрім того, загрожує виникненням шаблону мислительних процесів, що заважатиме дитині піднятися до узагальнення власних міркувань.

Узагальнюючи вище сказане, зазначимо, що вчителям слід спеціально формувати у молодших школярів загальнопізнавальні уміння через поетапне оволодіння ними. Спочатку слід дітям пропонувати підготовчі вправи, які допомагають їм набути досвід виконання елементарних операцій: виділення ознак, диференціювання істотного і неістотного, розчленування поняття, первинне узагальнення, тобто опанувати операції, без яких неможливе жодне із загальнопізнавальних умінь.

Таким чином, поетапне формування загальнопізнавальних умінь є просто необхідним. Ці етапи передбачають використання відповідних завдань і вправ, складання яких повинно включати процесуальний, змістовий та мотиваційні компоненти. На сучасному етапі не всі вчителі володіють знаннями про етапи формування загальнопізнавальних умінь, відповідно вони не формують у молодших школярів ці вміння, а це є помилково, адже учні переходячи з початкової школи в середню не можуть самостійно без допомоги вчителя проаналізувати, порівняти, класифікувати даний об'єкт чи явище.

Список використаних джерел

1. Арделян О. В. Загальнопізнавальні вміння як компонент критичного мислення молодших школярів / О. В. Арделян // Рідна школа. — 2001. — № 4. — С. 78–80.
2. Байбара Т. М. Методика навчання природознавства в початкових класах / Т. М. Байбара. — К. : Веселка, 1998. — 334 с.
3. Бугрій О. Формування узагальнених пізнавальних умінь / О. Бугрій // Рідна школа. — 2004. — № 3. — С. 32–34.
4. Дмитриев А. Е. Повышение познавательной активности учащихся в процессе формирования учебных умений и навыков / А. Е. Дмитриев // Формирование познавательной активности младшего школьника : сб. науч. трудов; под ред. Д. С. Яковлевой. — Владимир, 1983. — С. 16–18.
5. Кодлюк Я. П. Формування у молодших школярів загальнопізнавальних умінь / Я. П. Кодлюк // Початкова школа. — 1995. — № 12. — С. 8–11.
6. Навчальні програми для загальноосвітніх навч. закладів із навчанням українською мовою. 1–4 класи. — К. : Видавничий дім «Освіта», 2012. — 392 с.
7. Паламарчук В. Ф. Як виростити інтелектуала / В. Ф. Паламарчук. — Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. — 152 с.
8. Усова А. В. Формирование в учащихся учебных учений / А. В. Усова, А. А. Бобров. — М. : Знание, 1987. — 80 с.

УДК 659.1.01

Боровець Марія Романівна

магістрант Інституту педагогіки та психології

(Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка)

м. Тернопіль

Науковий керівник

Поліщук Віра Аркадіївна

СОЦІАЛЬНА РЕКЛАМА В ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНОЇ МОЛОДОЇ ЛЮДИНИ

У статті здійснено визначення місця і ролі соціальної реклами в соціальній роботі та соціальній політиці; розкрито основні правові засади функціонування соціальної реклами в Україні; охарактеризовано принципи ефективного впровадження соціальної реклами в молодіжне середовище, виокремлено особливості впливу соціальної реклами на життєдіяльність сучасної молоді.

Ключові слова: соціальна реклама, молодь, життєдіяльність сучасної молоді, інформаційна компанія.

Молодь — один з найбільш активних суб'єктів сприйняття реклами і важливий об'єкт рекламного впливу. Дослідження в Україні показали, що пріоритетними джерелами інформації для молоді є сім'я, ЗМІ (особливе місце займають електронні ЗМІ) і реклама.

Констатуємо факт значного впливу реклами на формування світогляду сучасної молоді, не можна не відзначити її важливу роль у процесі соціалізації підростаючого покоління, в становленні та зміцненні позитивних соціально-політичних і моральних якостей молоді.

Слід відзначити важливу особливість сучасної реклами — широку поширеність. В сучасних умовах

реклама є невід'ємною частиною телебачення і радіомовлення, оформлення Інтернету і вуличних площ. Реклама стала своєрідним елементом архітектури нинішніх міст. Рекламі характерна певна настирливість.

Має місце масове поширення рекламних зразків шкідливих продуктів, насилля, жорстокості, аморальних норм поведінки. Ситуацію, що склалася здатна змінити соціальна реклама.

Соціальна реклама – це розповсюджувана будь-яким способом, в будь-якій формі і з використанням будь-яких засобів інформація про можливості подолання соціальних проблем: про послуги соціальних служб, соціально-значущі цінності та ідеї, залучення спонсорів та благодійників до вирішення проблем соціального та суспільного характеру, спонукання населення до участі у соціальних програмах шляхом їх діяльності. Функціональний потенціал соціальної реклами визначає її великі можливості у формуванні світогляду молодих людей. Соціальна реклама покликана виконувати такі функції: інформаційну, виховну, адаптаційну та охоронно - захисну.

«Молодіжна соціальна реклама» є новим явищем і вона недостатньо використовується в системі соціальної роботи в Україні. Однак специфічні соціальні проблеми молоді змушують говорити про необхідність формування технологій соціальної роботи, придатних для їх вирішення проблем. До найбільш поширених проблем слід віднести поширення наркоманії, синдрому набутого імунodefіциту (СНІДу), проституцію, підвищення кримінальної активності молоді та неповнолітніх. Завдання вибудовування технології соціальної роботи з молоддю ускладнюється тим, що, як правило, молоді люди не є добровільними клієнтами соціальних служб.

Теоретичними засадами наукових підходів до формування у молоді позитивно спрямованої поведінки стали праці як вітчизняних, так і зарубіжних вчених: Я.Гілінського [3], В.Гурова [4], А.Капської [5], В.Корченкова, Н. Лавриченко, Л. Федотової, К. Glanz, F. Lewis та інших. Вивчення сутності та особливостей поняття соціальної реклами було предметом дослідження Н.Арацкої, Т.Астахової, Л.Березовець, О.Грубіна, С.Ісаєва, Є.Курочкиної, Д.Огілві та інших.

Проте, у працях науковців недостатньо висвітлені питання, які пов'язані з розробкою технологій використання соціальної реклами для молоді, її якості, в умовах соціальної рекламно-інформаційної кампанії, розробкою методики використання та впровадження соціального рекламного продукту на всіх рівнях її організації.

Основним законом, який регламентує рекламну діяльність в Україні є Закон України «Про рекламу» (від 03.06.1996 № 270/96-ВР). У статті 1 цього Закону соціальна реклама визначається як інформація будь-якого виду, розповсюджена в будь-якій формі, яка спрямована на досягнення суспільно корисних цілей, популяризацію загальнолюдських цінностей і розповсюдження якої не ставить перед собою мету отримання прибутку [2].

У статті 12 цього Закону закріплено основні положення, що стосуються соціальної реклами. Так, в ч. 2 ст. 12 Закону зазначено, що соціальна реклама не повинна містити посилань на конкретний товар та / або його виробника, на рекламодавця (за винятком випадків, коли рекламодавцем є громадська організація), на об'єкти права інтелектуальної власності, що належать виробнику товару або рекламодавцю соціальної реклами [2].

В Україні значну увагу приділено соціальній рекламі щодо профілактики негативних явищ серед молоді. Так, наприклад, наказом Українського державного центру соціальних служб для молоді від 20 липня 1998 року № 80 затверджено «Положення про соціальну рекламу в системі соціальних служб для молоді України», що визначає основні принципи розробки, виготовлення, розміщення та функціонування соціальної реклами в системі соціальних служб для молоді України [7].

З метою формування здорового способу життя та профілактики негативних явищ у дитячому та молодіжному середовищі Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту розроблено та організовано виконання відомих наказів щодо створення умов для надання соціальних послуг.

Наприклад, у 2008 році був виданий наказ від 18 серпня 2008 року № 3388 «Про проведення моніторингу та оцінки ефективності заходів з формування та утвердження здорового способу життя в сім'ї, серед дітей, молоді та зміцнення здоров'я», що був спрямований на виявлення ефективних методів боротьби з алкоголізмом, курінням і наркоманією. Таким чином було здійснено моніторинг яка саме соціальна реклама необхідна для різних верств суспільства [6].

Відповідно до особливостей молодіжна соціальна реклама має відповідати таким основним принципам:

- *принципу достовірності*, який наголошує на тому, що соціальна реклама не має викликати сумніву, тобто вона має бути такою, якій слід довіряти. Порушення цього принципу може спричинити формування неправильних, негативних, агресивних соціальних стереотипів у молодих людей, і в кінцевому результаті, стати причиною дестабілізації особистості, бути перешкодою її соціалізації;

- *принцип актуальності*, який означає, що вся інформація, передана в соціально - рекламних повідомленнях, має бути правдивою і адекватно відображати соціальну ситуацію на даний час. Молодь є найбільш передовою і творчою категорією людей. Застаріла інформація сприймається нею як пережиток, тому соціальна реклама буде цікавою цій соціально - психологічній групі, за умови, якщо буде містити найсвіжіші дані;

- *принципу соціальної значущості*, який наголошує на тому, що реклама обов'язково має бути соціально значущою та соціально схвалюваною, не містити даних комерційного характеру, не нести

агресивний, негативний емоційний заряд;

- *принципу перспективності*, який означає, що має враховувати перспективи розвитку проблеми, прогнози, інноваційні технології. З іншого боку, соціальна реклама має вказувати і чітко формулювати перспективи розвитку суспільства, особливо це важливо для молоді, оскільки наявність чітких цілей дозволяє виховувати в собі якості, необхідні для їх досягнення;

Якщо молоді люди будуть добре орієнтуватися в соціальній політиці та подіях, що відбуваються в Україні, то зможуть в період свого навчання сконцентруватися на знаннях, необхідних для майбутньої професійної діяльності з досягнення власного благополуччя:

- *принципу прогресивності*, який передбачає відповідність перебудови й функціонування соціальної реклами передовим зарубіжним і вітчизняним науковим теоріям і розробкам. Соціальна реклама націлена на формування певного стереотипу поведінки, і тому помилки у процесі її створення можуть стати причиною дезорієнтації індивіда в навколишньому середовищі або формування соціально незахищеного або навіть делінквентного стереотипу поведінки. Тому сучасні технології соціальної реклами мають використовуватися після ретельної і детальної апробації. Розробка соціально рекламних заходів має базуватися на досягненнях педагогічної та психологічної наук, враховувати зміни законів суспільного розвитку, враховувати психологічні і вікові особливості особистості молодого людини;

- *принципу упорядкованості*, який передбачає мінімізацію коштів у процесі виготовлення і реалізації соціальної реклами. Вона має нести мінімум інформації, щоб не розсіювати увагу цільової аудиторії.

Аналіз наукової літератури свідчить, що відчувається дефіцит спеціальних досліджень, які б визначали та розкривали технологію впливу соціальної реклами на формування поведінки особистості молодого людини, а також обґрунтування та впровадження соціально педагогічних умов, що активізували б ефективність цього впливу.

Організаціям і установам, що займаються створенням соціальної реклами, необхідно керуватися єдиними критеріями в оцінці її ефективності. У зв'язку з цим необхідний єдиний нормативний акт, що регулює відносини у сфері соціальної реклами. Законодавчі ініціативи неодноразово розроблялися проте немає єдиного акту, який би чітко визначав порядок розробки та розповсюдження соціальної реклами. Так, наприклад, з матеріалів інформаційно-пошукової системи «Законодавство» випливає, що в 2007 році був розроблений проект Закону України «Про соціальну рекламу», який рішенням Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 19 вересня 2007 року № 1217 був відхилений, на основі з невідповідності чинному законодавству.

Підводячи підсумок, можна сказати, що соціальна реклама є одним із засобів виховання громадянської активності та відповідальності молоді, несе в маси знання, культуру, високі моральні зразки, сприяє успішній соціалізації молодих людей в умовах сучасного, часом деструктивного, навколишнього середовища. Соціальна робота з молоддю в Україні знаходиться на етапі становлення, виникають певні труднощі, які є показниками складності, недостатності фінансування, кадровою нестачею і законодавчою недосконалістю. Критика існуючого стану молодіжної роботи спрямована, в першу чергу, на осмислення і необхідність вдосконалення професійної соціальної роботи на основі вітчизняного та інноваційного зарубіжного досвіду з урахуванням регіональної специфіки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 1996. - № 30. - С. 141. (остання редакція від 20.04.2010).
2. Закон України «Про рекламу» від 11 липня 2003 року N 1121-IV.
3. Гілінський Я. Девіантологія: соціологія злочинності, наркоманії, проституції, самогубств та інших відхилень / Я. Гілінський. - СПб.: Юрид. центр Прес, 2004. - 520 с.
4. Соціологія реклами. Гурова О.Ю. Соціологія моди: огляд класичних концепцій // Соціологічні дослідження. 2011. Білизну як ідеологічний конструкт / / Журнал досліджень соціальної політики.
5. Капська А.Й. Соціальна робота: Навч. посібник. – К.: Центр навч. л-ри, 2005. – 328 с. Політична партія. Реклама. Видавництво. Консультації юриста.
6. Наказ Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту «Про проведення моніторингу і оцінки ефективності заходів з формування та утвердження здорового способу життя у сім'ї, дітей, молоді та зміцнення здоров'я» від 18.08.2008 №3388.
7. Положення про соціальну рекламу в системі соціальних служб для молоді України.– К.: Держсоцслужба, 1998. – 16 с.

Магістрантка спеціальності «Психологія»
Інституту педагогіки та психології
Бондарець Аліна Василівна
науковий керівник – доц. Сіткар В. І.

ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ В ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ СПОРТСМЕНА: ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Актуальність проблеми. Проблема іміджу у спорті є комплексною та багатогранною. Проте основним завданням є виявлення тих факторів, які формують імідж спортсмена. Врахування впливу індивідуальних характеристик та соціально-психологічних чинників протягом розвитку особистості забезпечить формування не лише позитивний персональний PR спортсмена, але й популяризацію фізичної культури і здорового способу життя. Це сприятиме розвитку масового спорту та загального іміджу держави. Актуальність порушеної проблеми, недостатня теоретична та емпірична база і зумовили вибір теми наукового дослідження.

Мета роботи: визначити основні фактори формування іміджу спортсмена.

Відповідно до мети визначено **завдання дослідження:**

1. На основі аналізу наукових теоретичних джерел уточнити зміст поняття «імідж», «імідж спортсмена».
2. Виділити основні фактори формування іміджу спортсмена.
3. З'ясувати які уявлення мають студенти (спортсмени та інших спеціальностей) про образ сучасного спортсмена.

Виклад основного матеріалу дослідження. У спеціальній літературі узагальнено результати досліджень та наукових праць відомих науковців, які досліджували вплив різних характеристик та властивостей особистості спортсмена на формування його іміджу. Так, на думку В. М. Шепеля досягті успіху можна завдяки наявності наступних груп якостей [6]: 1. Природні якості (комунікабельність, емпатія, рефлексія). 2. Характеристики, набуті протягом навчання та виховання (моральні цінності, міжособистісне спілкування, діловий спіл). 3. Життєвий та професійний досвід особистості.

Стосовно діяльності спортсмена Л. К. Аверченко виділив наступні складові іміджу спортсмена [1; 5]: 1. Професіоналізм та компетентність. 2. Моральність. 3. Гуманітарна освіченість спортсмена. Завдяки гуманітарній культурі людина отримує можливість сприймати різноманітну інформацію, піддаючи її чуттєвому та раціональному аналізу.

Г. Д. Дадаускас, вивчаючи думку спортивних агентів, представників організаційних комітетів Литовської баскетбольної ліги та Північноєвропейської баскетбольної ліги, спортсменів, тренерів та спортивних журналістів про роль іміджу для професійного спорту, виділив три групи факторів [2]. Перша група – це фактори, які залежать від майстерності спортсмена. Визначаються його талантом, зусиллями на тренуваннях, силою волі. Друга група – це фактори, які не залежать від майстерності спортсмена. Вони складаються із факторів, пов'язаних з культурою поведінки та соціальним статусом. Третя група – це фактори, які частково залежать/не залежать від майстерності спортсмена. До них відносять поведінку гравця протягом гри, травми, допінг, наркотики, алкоголь, ліга, де грає спортсмен. Усі ці фактори сприяють формуванню цілісного іміджу професійного спортсмена.

Уявлення про образ спортсмена в сучасній молоді. В сучасному суспільстві імідж спортсмена починає набувати, як це не парадоксально, все більш негативного забарвлення: з одного боку імідж спортсмена є важливою складовою популяризації здорового способу в країні, з іншого виникає питання про руйнівні наслідки в здоров'ї у спортсменів-професіоналів. Незважаючи на це, адекватно сформований образ спортсмена зумовлює розвиток країни в майбутньому і здоров'я всієї нації.

Виходячи з цього, метою дослідження стало визначення образу спортсмена і факторів, що впливають на їх формування.

Дослідження проводилось на базі Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, в якому брали участь студенти факультету фізичного виховання (різних спортивних спеціалізацій) у кількості 60 чоловік та студенти психолого-педагогічного відділення, інституту педагогіки та психології також у кількості 60 чоловік. Для досягнення поставленої мети нами було розроблено анкету, яка складалася із 23 запитань. Обробка та аналіз результатів здійснювалися на основі сумування найбільш часто вказаних відповідей.

Під час аналізу анкетних даних виявлено, що на думку 88% спортсменів їх імідж самодетермінований, подібна точка зору була виявлена і в 58% гуманітаріїв, для яких спорт – активний відпочинок або хоббі. 40% респондентів-гуманітаріїв стверджують, що імідж спортсмена формується під впливом тренера, та лише 10% спортсменів погодились з цим твердженням. Обидві групи таким факторам як ЗМІ, суспільна думка та сім'я віддали лиш по 2%. Все це є свідченням того, що образ спортсмена формується всередині спортивної індустрії та є результатом самосвідомості. Проте, це, звичайно, відноситься лише до спортсменів, які досягли вже певного рівня професійної майстерності.

Результати, отримані при відповіді на запитання про ведення здорового способу життя спортсменами були наступними: 49% спортсменів та 51% гуманітаріїв вважають, що спортсмени не ведуть здорового способу життя та навіть схильні до різних адикцій (таких як куріння, алкоголізм та наркоманія). Дані цифри свідчать про недостатньо високий рівень інтернальності спортсменів та про наявність у них шкідливих звичок.

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ

Анкета дозволила виявити, що спортсмени не мають чіткої уяви про свою діяльність після завершення спортивної кар'єри. Більша частина опитаних (60% спортсменів та 63% гуманітаріїв) стверджують, що після завершення спортивної кар'єри спортсмени вибирають шлях тренера. Виявилось, що 30% гуманітаріїв стверджують те, що спортсмени взагалі не задумуються про життя після завершення спортивної кар'єри та 68% із них вважають, що вони так же несерйозно ставляться до негативних наслідків заняття професійним спортом.

Розглядаючи імідж спортсмена як образ, що існує в масовій свідомості, ми врахували, що він може бути або ідеальним, або реальним. Вибір одного з цих видів іміджу спортсмена задається особливостями масової свідомості, властивої визначеній соціальній групі.

Для підтвердження даного твердження нами було виділено в анкеті 13 запитань, спрямованих на визначення характеристик, які формують позитивний (14-15 запитання) і негативний імідж спортсмена (16-18 запитання), а також для оцінки відповідності реальності образу ідеальним уявленням про спортсмена (9-10, 12-13 та 20, 22-23 запитання). Результати анкетування дозволили розділити опитуваних на дві групи за значущістю тих характеристик, які формують позитивний імідж спортсмена (див табл. 1).

Таблиця 1.

Характеристики позитивного іміджу спортсмена	
група А (64 досліджуваних)	група Б (56 досліджуваних)
спортивні якості	культура поведінки
характер	уміння спілкуватися з оточуючими
спортивні досягнення	інтелект
участь в міжнародних змаганнях	зовнішні дані
готовність до ризику	участь в суспільній діяльності
позитивні відносини з тренером та членами команди	емоційність
приваблива зовнішність	комунікативні особливості
цілеспрямованість	здоровий спосіб життя

Також за даними результатів було визначено характеристики, які формують негативний імідж спортсмена (див. табл. 2).

Таблиця 2.

Характеристики негативного іміджу спортсмена	
Негативні характеристики	Кількість відповідей досліджуваних
недисциплінованість	82
відсутність витримки	74
вживання допінгу	89
шкідливі звички	112
«зіркова хвороба»	118
агресивність	102
порушення морально-етичних норм поведінки та законів	117
амбітність	94

За деякими значущими особистісними характеристиками (емоційність, готовність до ризику) можна відзначити збіг ідеального образу спортсмена з реальним і говорити про можливість відповідності образів спортсменів очікуванням оточуючих. Як результат, у реальному образі не знайдено відповідності образів ідеальному.

На запитання: *«Які фактори впливають на позитивний імідж спортсмена?»*, отримано такі відповіді (див. Таблиця 3).

Таблиця 3

Фактори, які впливають на позитивний імідж спортсмена				
		Студенти спортивних спеціалізацій		Студент и-гуманітарії
		К-сть досл.	%	К-сть досл.

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ

підтримка здорового способу життя	13	2	1	9
наполегливість і цілеспрямованість	6	1	6	0
витримка й витривалість	5	9	7	1
загальна ерудиція	3	5	4	
упевненість у своїх силах і в собі	2	3	1	
рішучість, працьовитість, зібраність, спокій, сила, високооплачувані контракти, упертість, популярність, зовнішній вигляд, робота над собою, участь в змаганнях і в суспільному житті, товариськість	1	1	1	

На запитання: «Які фактори впливають на негативний імідж спортсмена?» відповіді респондентів наступні (див. Таблиця 4).

Таблиця 4
Фактори, які впливають на негативний імідж спортсмена

	Студенти спортивних спеціалізацій		Студенти-гуманітарії	
	К-сть досл.	%	К-сть досл.	%
шкідливі звички	30	50	24	40
низький розумовий рівень, хамство, невірноваженість, агресія, низьку кваліфікацію тренерів	2	4	4	6

Висновки. Проведені нами дослідження, дозволяють зробити висновок про те, що у сучасної молоді склався плюралістичний погляд на образ спортсмена. Причому не можна не звернути увагу на багатоманітність негативних думок про імідж спортсмена з боку неспортивної аудиторії (спортсмени не ведуть здорового способу життя, не намагаються підвищити свій інтелектуальний рівень, мають обмежене коло інтересів, не мають чіткої уяви про майбутнє), хоча самі із цими твердженнями не погоджуються. Такі розбіжності є яскравим свідченням відсутності не лише єдиного чіткого образу спортсмена, але й ознакою несформованого напрямку молодіжної політики на здоровий спосіб життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Белобрагин В.В., Белобрагин В.Я. Некоторые вопросы формирования имиджологии как науки/ В. В. Белобрагин, В. Я. Белобрагин // PR в образовании - 2004. - № 2. - С.63-83
2. Дадаускас Д. Роль имиджа для профессионального спортсмена / Девидас Дадаускас. – Каунас: ИФК, 1999. – 48 с.
3. Петрова Е.А. Имиджология: проблемное поле и направления исследования / Е. А. Петрова // PR в образовании. - №1, 2004. – С.36-38.
4. Позднышев Е. В. Имидж спортсмена: Паблик рилейшнз в спорте / Е. В. Позднышев. - Научно – методическое издание. Часть 1. – К.: ЧПП, 2003. – 106 с.
5. Федоров И. А. Индивидуальный имидж как сторона духовной жизни общества: диссертация на соискание уч. ст. доктора социологических наук: спец. 22.00.06 «Социология духовной жизни» / И. А. Федоров. – Тамбов, 1998. – 300 с.
6. Шепель В. М. Имиджеология: Как нравится людям /В. М. Шепель. – М. : Народное образование, 2002. – 406 с.

ІНСТИТУТ МИСТЕЦТВ

Скоць Н.
Науковий керівник – доц. Проців Л.Й.

МИКОЛА ЛИСЕНКО У ВЗАЄМИНАХ З ГАЛИЧАНАМИ

Взаємини М.Лисенка з галичанами – особливо вагомий, багатий та малодосліджений розділ історії української музичної культури та освіти. Окремі аспекти творчих та наукових стосунків М.Лисенка та діячів галицької музичної культури висвітлювали у статтях такі вчені: Л.Архівович, В.Барвінський, Т.Булат, В.Витвицький, Р.Горак, М.Гордійчук, М.Горіла, М.Грінченко, М.Загайкевич, Л.Кияновська, О.Козаренко, Ф.Колесса, Л.Корній, С.Людкевич, А.Рудницький, Б.Сюта, Т.Філенко, В.Черепанин, Л.Яросевич. Відносно недавно було виявлено значну кількість маловідомих матеріалів з епістолярної спадщини М.Лисенка та присвяченої йому мемуаристики. Також маловідомими залишаються взаємовпливи М.Лисенка та представників галицької музичної культури, що і зумовили вибір теми статті, мета якої полягає у висвітленні творчих та наукових взаємин М.Лисенка з галичанами.

Микола Лисенко був особисто знайомий з багатьма галицькими митцями, зокрема з А.Вахнянином, Ф.Колессою, О.Барвінським, І.Франком, С.Людкевичем, В.Барвінським, А.Рудницьким, О.Нижанківським та іншими відомими та талановитими галичанами. Всі вони зазнали його мистецьких впливів. Зупинимось на конкретних прикладах.

З галицьких музик перше знайомство М.Лисенка відбулось з А. Вахнянином у 1867р. Постать і діяльність М.Лисенка були для Н.Вахнянина взірцем музичного професіоналізму. До А.Вахнянина Лисенко звертається листом 9 лютого 1870р. уже як до знайомого: просить надіслати йому на адресу М.Драгоманова матеріал для задуманого концерту слов'янських народних пісень та сповіщає про свою працю над музикою до «Кобзаря».

В 1885р. у Львові під редакцією А.Вахнянина та П.Бажанського засилля мистецьких діячів духовної семінарії вийшла збірка хорових творів «Кобзар», у якій було опубліковано шість народних пісень в обробці М.Лисенка. Майже одночасно з «Кобзарем» з'являється «Музикальна бібліотека», яка в 1885р. починає виходити у Львові за кошти хору учнів Руської академічної гімназії під анонімною редакцією Остапа Нижанківського, в якій також друкуються твори М.Лисенка [5, с.506].

А.Вахнянин уже тоді популяризує музику М.Лисенка також і як співак. На Шевченківському вечорі 26 лютого 1869 року він виконує соло української народної пісні «Ой у лузі та й при березі червона калина» для соліста, хору та фортепіано в обробці М.Лисенка. З виконанням Лисенкових солоспівів А.Вахнянин виступатиме й пізніше. Так, на вечорі до 22-х роковин смерті Кобзаря «...дві Лисенкові пісні «І багата я» і «Минають дні», уложені на баритонові соля, якраз відповідали для продукції п.Н.Вахнянина, котрий отдав їх як не можна краще, зробивши публіці дуже миле враження» [7, с.331].

Як композитор А.Вахнянин не зазнав впливу М.Лисенка, але як музикант цінував М.Лисенка-композитора і став одним з перших, хто передбачив і усвідомив його чільне місце в історії української музики, а згодом став активним пропагандистом Лисенкової музики в Галичині. Основними магістральними лініями, довкола яких групувалися спільні творчі зацікавлення М.Лисенка й А.Вахнянина, були, з одного боку, народна пісня, її плекання у професійній музиці, прагнення відкрити світові її художню красу й багатство, а з іншого, - геніальна творчість Шевченка.

Іще одним яскравим представником нових віянь в українсько-галицькій музиці і водночас продовжувачем лисенківських традицій був **Остап Нижанківський**. Приєднання Лисенка до участі у виданні «Музикальної бібліотеки» дало привід Остапові Нижанківському до листування й ближчого знайомства з Л.Лисенком. О.Нижанківський навіть хотів переїхати у Київ, але його задум не здійснився. З ініціативи О.Нижанківського у 1892 році біло створено комітет на чолі з Вахнянином для ведення окремого нотного видавництва під назвою «Підручна бібліотека «Львівського Бояна». Ідею такого видавництва підтримав М.Лисенко і навіть надіслав для друку власні твори [5, с.506].

У 1868 році відбулося знайомство **Філарета Колесси** та М.Лисенка. Знаходячись під враженням Лисенкових обробок народних пісень, особливо «Quodlibet», Ф.Колесса серйозно зацікавився народними мелодіями і почав записувати фольклорний матеріал – пісні з мелодіями, віршування, казки, - з якого дещо було надруковано в часописі «Народ» за 1890р. та пізніше в «Етнографічному збірнику» (Наукові записки НТШ) Том V за 1898р. [5, с.503].

Багато своїх творів Ф.Колесса надсилав М.Лисенку з проханням про оцінку й пораду щодо подальшої праці в цьому напрямку. У листах до Ф.Колесси Лисенко дуже настоював на тому, щоб галицькі етнографи-музиканти пильно займалися збиранням і дослідженням українського музичного фольклору, і робив грізні докори галичанам за те, що вони до цього часу не виявили в даному напрямі ніякого зацікавлення, не видали жодної праці, на відміну від польських етнографів. Зауваги М.Лисенка в подальшому дали плідні плоди [4, с.529].

Таким чином, творчі зв'язки М.Лисенка і Ф.Колесси були дуже тісними. Завдяки спілкуванню Ф.Колесси починає збирати і досліджувати український музичний фольклор, радиться з композитором з приводу написаних творів.

Особисте знайомство *Олександра Барвінського* з М.Лисенком відбулося у 1868 році, коли він звернувся з листом до ще молодого композитора з проханням написати музику на «Заповіт» Т.Шевченка. Саме цим твором М.Лисенко розпочав свою творчу діяльність на музику до слів Кобзаря. Саме М.Лисенку завдячує О.Барвінський знайомством із П.Кулішем, разом із яким організував «Руську читанку» для вищих класів середніх шкіл (виданої в 3-х частинах 1871 року під заголовком «Виїмки з усної словесности україно-руської»). З того часу почалась між ними переписка. Часто О.Барвінський зустрічався із М.Лисенком у Києві.

М.Лисенко звертався до О.Барвінського як до тодішнього впорядника «Записок Наукового Товариства ім. Т.Шевченка» в справі друку своєї розвідки про народні музичні інструменти, а також в справі вистави «Різдвяна ніч» у Віденській придворній опері та у Львівському міському театрі. Проте О.Барвінському не вдалось домовитись про виставу у Віденській опері. Опісля він веде розмову із директором міського Львівського театру Геллера, щодо постановки опери на польській сцені, проте і цей задум не здійснився [1, с.404].

Взаємини двох велетнів української культури – Миколи Лисенка та *Івана Франка* – проектується передовсім на багатоаспектну проблему музично-літературних зв'язків, що, особливо в Україні, відіграла роль істотного чинника не лише мистецького, а й суспільно-громадського прогресу. Обидва вони свідомо стали на шлях утвердження національної ідеї, їх діяльність була позначена печаткою месіанства, в основі якого лежала віра у велике майбутнє українського народу [3, с.98].

У 1881р. у Львові почав виходити під редакцією І.Белея та Івана Франка літературно-науковий журнал «Світ», в якому появляється автобіографічний нарис М.Лисенка, що подає його життєпис і огляд композиторської діяльності. Ця стаття в Галичині на довгі роки стала єдиним джерелом відомостей про найбільшого українського композитора. Автобіографічну статтю Лисенка попередив І.Франко, який був одним із співробітників «Світу», короткою передмовою.

Зближенню М.Лисенка та І.Франка сприяло їх особисте знайомство. Це трапилося під час перших відвідин поетом Києва у 1885 році. Музика, яка цілком заповнювала життя М.Лисенка, займала першорядне місце у зустрічах і розмовах обох митців. М.Лисенко награвав Франкові свої твори, ділився творчими планами. Розглядаючи мистецькі здобутки М.Лисенка в статті «Музика польська і руська» І.Франко згадував, яке сильне враження справили на нього уривки з «Тараса Бульби» у виконанні автора.

Міцною сполучною ланкою між М.Лисенком та І.Франком стало їхнє спільне захоплення фольклором, усвідомлення необхідності розвитку народно-національних витоків мистецтва задля утвердження самобутності української культури та її входження з власним неповторним «голосом» у світовий простір [3, с.100]. Коли І.Франко в 1885р. гастролював у Києві, Лисенко скористався цією нагодою, щоб записати від нього галицькі народні пісні з мелодіями. Композитор записав з голосу Франка понад 20 пісень. З них шість він помістив у ІІ випуску свого «Збірника українських пісень» за 1887р., а саме: «Про Довбуша» в двох варіантах, «Ой там за горою», «Пливе качур по Дунаю», «Бескиде зелений», «Жалі мої, жалі» [5, с.520].

Взаємини Лисенка та Франка набувають у багатьох аспектах символічного значення. Особливо це стосується ідеї соборності України, утвердження спільного ідейно-тематичного напрямку розвитку мистецтва, заснованого на принципах духовного розкріпачення і боротьби за світле, вільне прийдешнє рідної Вітчизни.

У 1890-у, коли *Станіславу Людкевичу* було 11 років, львівський театр «Руської Бесіди» поставив у Ярославі оперу Лисенка «Різдвяна ніч», а згодом оперу «Утоплена»; у 1896 р. хор «Перемиський Боян» виконав у Ярославі твори Лисенка. Саме з цих концертів почалося знайомство С.Людкевича з музикою Лисенка. Коли Людкевич у 1897 році після закінчення гімназії їздив по Галичині зі студентським хором, то в програмах концертів були й твори М.Лисенка. У 1898 році, коли С.Людкевичу було 19 років, він виконував Другу рапсодію М.Лисенка для фортепіано. Того ж року він з хором «Львівського Бояна» виконав уперше кантату М.Лисенка «Радуйся ниво непоплита», після чого його подали на диригента «Львівського Бояна». В той самий час С.Людкевич виконує хорові твори М.Лисенка на ювілеї І.Франка і на концерті пам'яті Михайла Драгоманова. На цьому другому концерті хор виконав п'ять пісень М.Лисенка, а закінчував піснею «На прію» (слова М.Старицького [12, с.10]).

У 1934 році в статті «Вокальна музика на тексти поезій «Кобзаря» Людкевич писав про вплив Лисенка на нього як композитора: «Признаюся, що мені, вихованому в польській мові і школі на окраїнах наших земель, було спочатку вельми трудно підійти та зрозуміти духа та красу поезій Шевченка, і я, ще як гімназійний студент, з пієтизму даремне силувався присвоїти собі музикою деякі його поезії («Гамалія», «Як я маю журитися»). Найбільше впливу на моє «зближення» до Шевченкового духа мав не хто інший, а Лисенко своїм «Гусом», «Гетьманами», «Мені однаково» та ще дечим з «Музики до «Кобзаря». Але я не вспів чомусь ближче підійти до свobodного стилю його солоспівів, а засвоїв, мабуть, тільки дещо з Лисенка в перших моїх хорових творах до Шевченка: «Закувала зозуленька» (1898, на мотив народної пісні про сирітку), особливо ж у «Косарі» (1900, з фортепіано або оркестром), а може дещо й у другій частині «Кавказу» – «Молитві» (написаний ще 1902 р.) [8, с.263].

У розкритті змісту поетичного тексту, його деталей у романах С.Людкевича особливо важливу роль відіграє фортепіанна партія. У романі «Не співай мені сеї пісні» на слова Лесі Українки та пісні «Сирітка» (на слова й мелодію народної пісні) відчутний вплив музики М.Лисенка [6, с.250].

Одним з найближчих соратників С.Людкевича був *Василь Барвінський*. Перша і остання зустріч В.Барвінського та М.Лисенка відбулася у 1903 році, коли хлопцеві було 15 років. Проведемо деякі паралелі.

І Барвінський, і Лисенко належали до елітних родів, генеалогічні коріння яких сягали у далеку минулину. Обоє проявляли музичні здібності у ранньому дитинстві. Першими вчителями музики, а точніше гри на фортепіано, були їхні матері. У пору юності мали за вчителів-піаністів чехів: Лисенко – Паночіні, Нейнквича і Вільчека, а Барвінський – Курца, Гольфельда, Вітезслава Новака.

Перші професійні творчі спроби обидвох, що з'явилися під час навчання, належали до фортепіанних жанрів. «Українська сюїта» ор.2 М.Лисенка та цикл прелюдій В.Барвінського – композиції, що відразу отримали визнання, виконувалися в інших країнах.

І Лисенко, і Барвінський працювали педагогами-піаністами, причому дуже добрими, знаменитими. Обоє писали обробки народних пісень для своїх учнів для фортепіано. Обоє стали основоположниками української піаністичної школи.

І Лисенко, і Барвінський у фортепіанній творчості звертались до фольклору. До фольклористичної групи фортепіанних творів належать обробки українських народних пісень «Без тебе, Олесю», «Ой зрада, карі очі, зрада», баркарола «Пливе човен, води повен», гавот «Ходить Гарбуз по городу», а також дві рапсодії М.Лисенка. У Барвінського теж вимальовуються ідентичні групи із явним переважанням фольклорності. Вже у Празі у 1915 році з'являються два опуси, що служать взірцями цих груп. Це «Українська сюїта» в 4-х частинах: «Прелюд», «Скерцо», «Пісня», «Варіації і фуга» і цикл «Любов» з 3-х частин [2, с.32].

В.Барвінський, ідучи стопами М.Лисенка, досягнув оптимального результату щодо використання народного мелосу в композиторській творчості. І зробив це саме в царині інструментальної професійної традиції.

Близьким до поглядів В.Барвінського було творче кредо *Антоні Рудницького*. Він знав і беззаперечно визнавав творчі настанови М.Лисенка щодо втілення загальних закономірностей і особливостей народного музичного мислення у професійній музиці: «В нас М.Лисенко був першим музиком, котрий старався втягнути нашу народну музику в ділянку штучної, загальної музики» [9, с.37].

З усіх галичан А.Рудницький, працюючи тривалий час в УРСР, мав чи не найкращу змогу ознайомитися з усіма новинками пера композиторів-нащадків, а також і з багатьма невідомими в Галичині творами М.Лисенка. Фактично саме після приїзду до Харкова почав формуватися стиль Рудницького-композитора. Помітний вплив М.Лисенка зокрема у фортепіанній сонаті ор.10. Це один з показових творів, у якому надзвичайно успішно втілено елементи українського мелосу (інтонації стрілецьких пісень) при загальній орієнтації автора на найсучасніші стилістичні віяння.

Як бачимо із вищесказаного, творчі ідеї Миколи Віталійовича Лисенка потрапили на благодатний ґрунт і не просто прийнялися, а й у майбутньому дали плідні плоди. Але, незважаючи на відсутність достатньо розвинутої музичної інфраструктури, нестачу професійних кадрів, музично-освітніх закладів, належної державної підтримки в Галичині ідеї М.Лисенка міцно прижилися і вже до початку 1940-х років дали видатні результати. І саме ці результати, ці твори та ідеї їх авторів стали через два десятиліття міцною підвалиною для формування післявоєнного фольклорного напрямку в українській музиці – неофольклоризму, на гребені якого сформувалася ціла плеяда молодих авторів, твори яких набули світового розголосу і стали окрасою нової української музики [10, с.195].

Лисенковий етап національного стилістичного розвитку не тільки завершив накопичення самобутніх рис у давній українській професійній музиці, а й увінчався появою загальнонаціональної музичної мови та визначенням шляхів її подальшого розвитку. Твори М.Лисенка, нові й оригінальні, відмінні від усього, що доводилось чути галицьким композиторам досі, стали для них зразками творчого використання і перетворення української народної пісенності. Народні пісні в обробках М.Лисенка, що виконувалися на кожному концерті у Галичині, поширювали інтерес до народних пісень, заохочували їх до збирання та гармонізування. Саме під впливом М.Лисенка у Галичині народні пісні почали збирати Ф.Колесса, А.Вахнянин, Н.Нижанківський та ін. відомі галицькі музикознавці.

Поруч з тим, що фортепіанна спадщина М.Лисенка підсумовувала досягнення європейського романтизму, відібрала оптимально прийнятні шляхи для входження українського національно-самобутнього музичного мистецтва у світовий контекст, вона також була спрямована у майбутнє і забезпечила плідні рецепції його наступників. Зокрема послідовниками М.Лисенка були і галицькі митці, а саме: В.Барвінський, Н.Нижанківський, М.Колесса, С.Людкевич та ін.

Завдяки діяльності М.Лисенка та його впливу на галицьку творчу та наукову спільноту у Львові під егідою Союзу співацьких і музичних товариств було відкрито Вищий музичний інститут, який згодом став носити ім'я М.Лисенка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барвінський О. Спомини з мого життя / Олександр Барвінський. – Нью-Йорк. – Київ: Видавництво «Смолоскип», 2004. – 528с.
2. Василь Барвінський і сучасна українська музична культура [Упор. В.Грабовський, Л. Філенко, О.Німелович]. – Дрогобич: Посвіт, 2012. – 328с.
3. Загайкевич М. Лисенко та І.Франко: творчі взаємини однодумців / М.Загайкевич // М.Лисенко та українська композиторська школа. Збірник наукових праць. – Київ. – 2004. – С.98-105.
4. Колесса Ф. Листи М.Лисенка до мене / Філарет Колесса // Музикознавчі праці [Ред. кол.: Л.Ревуцький, М.Гордійчук, О.Дей та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970. – С.529-553.

5. Колесса Ф. Спогади про М.Лисенка / Філарет Колесса // Музикознавчі праці [Ред. кол.: Л.Ревуцький, М.Гордійчук, О.Дей та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970. – С. 503-528.
6. Корній Л., Сюта Б. Історія української музичної культури. – Київ. – 2011. – 736с.
7. Людкевич С.Анатоль Вахнянин (у 20-літні роковини смерті) / С.Людкевич // Дослідження, статті, рецензії, виступи / Упорядкування, вступна ст. З.Штундер. – Т.1. – Львів. – 1999. – С.329-335.
8. Людкевич С. Вокальна музика на тексти поезій «Кобзаря» / Станіслав Людкевич. Дослідження. – Львів: Дивосвіт, 1999. – Т.1. – С.255-264.
9. Рудницький А. Музика народня і музика «штучна» / А.Рудницький // Про музику і музик. – с.37-38.
10. Сюта Б. Народний мелос у музиці Галицьких композиторів 1910-1940 – років: впливи М.Лисенка / Богдан Сюта // М.Лисенко та українська композиторська школа. Збірник наукових праць. – Київ. – 2004. – С.178-196.
11. Ханік Л. З історії хорового товариства «Львівський Боян» / Л.Ханік // Українське музикознавство. – Вип.5. – К., 1969. – С.157-165.
12. Штундер З. Микола Лисенко і Станіслав Людкевич / Зеновія Штундер // Українська музика. – 2012. - №3. – С.10-14.

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ	3
Бабій З. Основні принципи та форми туристичного обслуговування населення Тернопільщини в 60-70 рр. XX ст.	3
Гловацький А. До питання про дослідження орієнталістичної спадщини Агатангела Кримського: історіографічний та джерелознавчий аспекти	5
Заяць Л. Славістичні дослідження в Університеті Св. Володимира у другій половині XIX ст.: проблематика, методологія, нові тенденції	7
Радецький В. Сербофобська складова ідеології хорватського етнічного націоналізму в програмних засадах Хорватської партії права (1861–1895 рр.)	9
ХІМІКО-БІОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ	12
Ваник М. Фізіолого-біохімічні показники сої культурної за дії біорегулятора Регоплант у вегетаційній культурі	12
Рога О. Методологічні знання та їх формування на уроках хімії	15
ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ	18
Герман І. Перспективи та актуальність туристичних маршрутів в Кременецький район Тернопільської області	18
Герман І. Сучасний стан та перспективні напрямки розвитку готельного господарства в Рівненській області	20
Мохун О. Напрямки нівелювання впливу транспорту на забруднення повітря Тернопільської області	22
Кондрашов В. Проблеми створення мережі туристичних маршрутів м. Тернополя	24
Кондрашов В. Яскрава та незабутня подорож по куточках міста Тернополя	26
Глинський О. Особливості показників електорально-географічної поляризації в областях Подільського регіону за період 2002-2012 рр.	27
Городицька І. Обґрунтування схеми екомережі в межах Кременецького та Шумського адміністративних районів	29
Грицишин О. Сучасні проблеми сільськогосподарського землекористування в Теребовлянському районі Тернопільської області	31
Демків У. Роль екологічної освіти та виховання у становленні екологічного суспільства	32
Ковтун П. Сучасний стан активного туризму в Україні	35
Ковтун П. Методика організації туристичних походів	38
Логуш М. Туристичний потенціал Карпатського регіону	40
Логуш М. Підземні перлини Тернопільського краю	43
Маркевич Т. Сучасний стан лісів Тернопільської області та їх використання	46
Процінь О. Методичні аспекти рекреаційних ресурсів	48
Соловій Г. Основні чинники поведінки молоді в Тернопільській області	50
Янець Н. Сучасний стан території Красиївського району Хмельницької області	54
Янець Н. Сучасний стан та перспективи розвитку рекреаційного комплексу Хмельницької області	55
Файфурка З. Відображення фізико-географічних умов у топонімах Бережанського та Козівського районів	57
Заровенна Н. Тестовий контроль як сучасний метод перевірки та корекції географічних знань, умінь і навичок студентів у вищій школі	60
ФАКУЛЬТЕТ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ	64
Редька Ю. Оптимізація фізичної підготовки юних веслувальників на етапі початкової підготовки	64
Постернак М. Впровадження здоров'язбережувальних технологій в процесі фізичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл	66
Кучер Т. Методика технічної підготовки сноубордистів-початківців	69

Лук'янська У. Методика загальної фізичної підготовки могулістів-початківців.....	71
Солодухо А. Вплив занять рухливими іграми на фізичну підготовленість першокласників.....	74
Білявська С. Вплив засобів відновлення на функціональні можливості легкоатлетів високої кваліфікації у підготовчому періоді.....	76
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ.....	79
Слободян М. Інтерактивна взаємодія між вчителем та учнями у процесі використання словесних методів навчання.....	79
Кайда І. Формування у четвертокласників умінь використовувати числівник як засіб міжфразового зв'язку.....	82
Тучак Х. Проблема внутрішньо особистісних змін неповнолітніх правопорушників, які перебувають в місцях позбавлення волі.....	85
Джумак Г. Самостійна діяльність молодших школярів в умовах розвивального навчання.....	87
Токова Є. Профілактика оніоманії у діяльності соціального працівника.....	91
Товстолук Т. «Ідеальний» образ відповідальної людини в психології.....	93
Штокало О. Підручник як засіб формування інформаційної компетентності молодших школярів.....	95
Слободянюк О. Психологічна профілактика синдрому «Емоційного вигорання» у медичних працівників станції швидкої допомоги.....	97
Матіяш В. Просвітницька робота шкільного психолога як засіб підвищення психологічної культури вчителів-предметників.....	101
Гірняк Н. Стресостійкість як чинник вибору копінг-стратегій у старшому підлітковому віці.....	104
Андрусин О. Педагогічні умови формування екологічної компетентності в учнів початкової школи під час вивчення природознавства.....	107
Силук Н. Психолого-педагогічні особливості використання гумору як засобу навчання і виховання учнів початкової школи.....	111
Павук В. Особливості залежності розвитку самооцінки від рівня домагань в підлітковому віці.....	114
Огородник І. Шляхи реалізації у підручниках для початкової школи компетентнісного підходу.....	117
Михайлиш А. Феномен активності та соціальної активності особистості.....	119
Медулич С. Консультування як метод соціальної роботи з потерпілими від торгівлі людьми.....	121
Кузьміна І. Застосування технологій медико-соціальної роботи у діяльності соціального працівника.....	123
Вільгош В. Соціальна анімація як напрям соціальної підтримки дитячих громадських об'єднань.....	125
Бурдяк О. Теоретичні основи формування загальнопізнавальних умінь у молодших школярів.....	128
Боровець М. Соціальна реклама в життєдіяльності сучасної молодої людини.....	130
Бондарець А. Формування іміджу в процесі розвитку особистості спортсмена: емпіричне дослідження.....	132
ІНСТИТУТ МИСТЕЦТВ.....	136
Скоць Н. Микола Лисенко у взаєминах з Галичанами.....	136
ЗМІСТ.....	140

ББК 74.480.278
С.88

Магістр. — Випуск № 20. — 2014. — 141 с.

*Видрук оригінал-макету
у науковому відділі Тернопільського національного
педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*

Комп'ютерна верстка: Процик Н.І.

Здано до складання 01.03.2014. Підписано до друку 22.04.2014. Формат 60 x 84/16. Папір друкарський.
Умовних друкованих аркушів – 17,1. Обліково-видавничих аркушів – 17,52. Замовлення № 55.
Засновник: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.
Свідоцтво про реєстрацію КВ №15881-4353р видане Міністерством юстиції України 26.10.09.